C. IVLII CAESARIS RERVM AB SE GESTARVM COMMENTARII.

De bello Gallico libri	VIII.
De bello Ciuili Pompeiano libri	III.
De bello Alexandrino liber	I.
De bello Africo liber	I.
De bello Hiſpanienſi liber	I.

Ex uetuſtiſſ. ſcriptis codicibus emendatiores.

Pictura totius Galliæ, Pontis in Rheno, Auarici, Alexiæ, Vxelloduni, Maſſiliæ, per Iucundum Veronenſem, ex deſcriptione Cæſaris.

Veterum Galliæ locorum, populorum, urbium, montium, ac fluuiorum breuis deſcriptio.

LVTETIAE,
Ex officina Rob. Stephani typographi regij.
M. D. XLIIII.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

9-2.D.11

ROB. STEPHANVS TYPOGRAphus Regius Lectori.

NE forte ſilentio noſtro nihil præter aliorum editiones attuliſſe uideamur, hoc tantum teſtari ſatis uiſum eſt, ueterũ codicum auxilio, & amicorum, eorúmque non quorũlibet, ſed qui in emendandis ueteribus tum Græcis tũ Latinis iudicio polleant, quíue nobis, Reip. nomine, ſiquid illis otij à ſuis datur negotijs, in eiuſmodi rebus operã dare ſolent, multa eſſe in hoc quoque auctore reſtituta, quæ illi ſunt aliquando nominatim edito libello indicaturi. Vale, & nos iuua quantum potes.

ALDVS LECTORI S.

ETSI potes, ſtudioſe lector, per te ipſe legendo cognoſcere, cúrnam C. Cæſar rerum ab ſe geſtarum confecerit commentarios, tum & quos & quot confecerit: tamen non inutile futurum exiſtimaui, ſi hic id promptius tibi fieret mea cura. Res geſtæ ab C. Cæſare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio fuit, octo libris ſcriptæ ſunt. Primo, & reliquis uſque ad octauũ, ab ipſo Cæſare tanta elegantia, tantóq; dicendi ornatu, ut licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduerſus Pompeium editi ſint, ne ſciẽtia tantarum rerum geſtarum ſcriptoribus deeſſet, tamen præerepta potius, quàm præbita illis ſit ſcribendi facultas. Octauo autẽ ab A. Hircio, qui & de bello Alexãdrino, & Africano cõmentarios uidetur ſcripſiſſe: id quod ex ipſius præfatione in octauum librũ de bello Gallico colligi poteſt: ibi enim ſic ait, Cæſaris noſtri commentarios rerũ geſtarum Galliæ, non cõparãdos ſuperioribus, atque inſequẽtibus eius ſcriptis contexui, nouiſſimúmque imperfectũ ab rebus geſtis Alexãdriæ confeci uſque ad exitum, non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur poſſe inferre, ſi confecit Hircius geſta Cæſaris uſque ad illius uitæ exitum, ergo reliqui cõmentarij præter decem ſupradictos Cæſaris, eſſe illius uidentur, nec extare quidẽ, quæ ſcripſit, omnia: quandoquidem uſque ad exitum uitæ Cæſaris ſcripſiſſe ſe ait. Commentarios tamen de bello Hiſpanienſi, non modo non eſſe Hircij dixerim, ſed ne eruditi quidem cuiuſquam. Sunt enim admodum quàm inconditi ac

barbari. De ijs ipſis Cæſaris commentarijs quid ſenſerit Marcus Tullius in libro de Claris Oratoribus, operæpretium uiſum eſt ſubiūgere: cuius hæc ſunt uerba: Cōmentarios ſcripſit ualde quidē probandos, nudi ſunt, recti & uenuſti, omni ornatu orationis tanquam ueſte detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam unde ſumerent, qui uellent ſcribere, hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa uolūt calamiſtris inurere: ſanos quidē homines à ſcribēdo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addiderim, bonam partem eorum quæ his cōmentarijs ſcripta ſunt, haberi etiā in epiſtolis M. Tullij ad Atticum: in quibus, cum quid noui geſtum erat à Cæſare, ſtatim Atticum, Quintumue Ciceronem fratrē, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id quod maximo teſtimonio eſt, ueriſſima eſſe quæcunque his commentarijs ſcripta habentur. Vale.

Venetijs, Menſe Nouemb. M. D. XIII.

SVETONIVS in Cæſare.

Reliquit & rerū ſuarū cōmentarios, Gallici, Ciuiliſque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique, & Hiſpanieſis incertus auctor eſt. alij enim Oppiū putāt, alij Hirciū qui etiā Gallici belli nouiſſimum imperfectūmque librum suppleuerit.

QVINTILIANVS in X.

C. uerò Cæſar, ſi foro tātum uacaſſet, nō alius ex noſtris contra Ciceronem nominaretur: tāta in eo uis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illū eodem animo dixiſſe, quo bellauit appareat. Exornat tamē hæc omnia mira ſermonis, cuius propriè ſtudioſus fuit, elegantia.

IO. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI S. P. D.

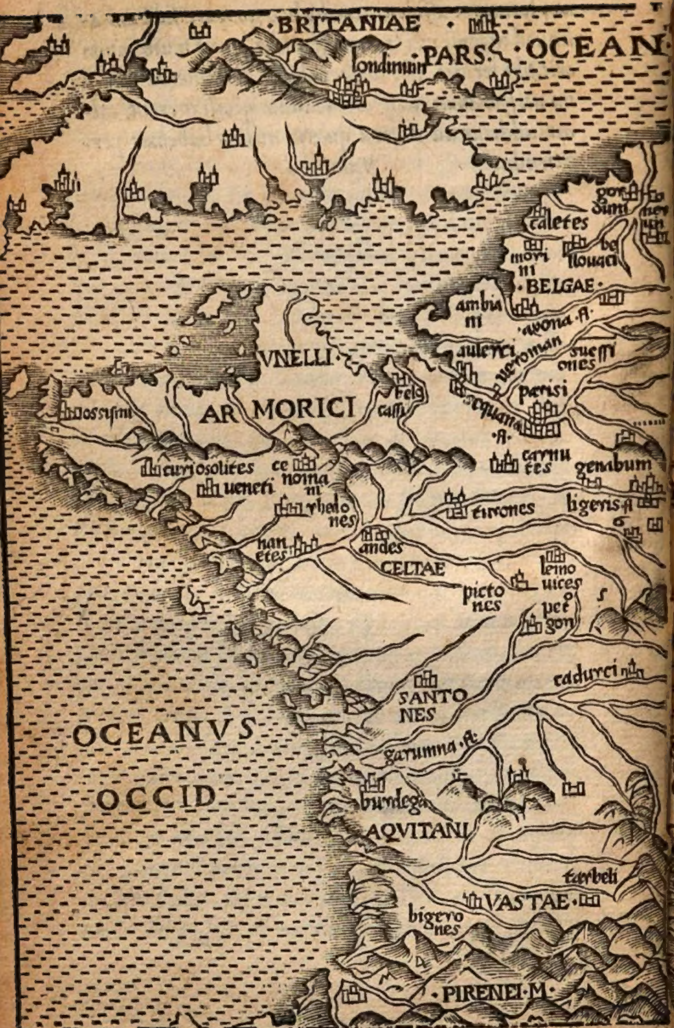
SI diligentius quis conſideret, Iuliane illuſtriſſime, quot is qui corrupta antiquorū ſcripta ut emendata in manus hominum exeāt curat, labores exhauriat, quàm uerò nullius uel perexiguæ admodū apud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profectò cur ſibi quiſquam id oneris aſſumat, quo in perferendo cū maximè enitendū ſit, minimā tamen mercedem cōſequatur. Quod enim in alieno elaborat, neque ſuū aliquod ipſe edit, id apud multos eiuſmodi eſt, ut omnē quē pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat. Qui mihi quidē, ſiqui ſunt, iniqui eſſe uidentur rerū æſtimatores. nihilo enim magis æquū eos ſentire exiſtimo, quàm ſiquis ei qui derelictū cuiuſpiā, ac ſentibus occupatū agrū ſuo labore expurgarit, colueritq́;, nullā tamē inde enatarū frugum partē deberi arbitretur. Elaborat certe is in alieno ſolo: laborum tamen eſt quoddā iure præmiū conſtitutum. Ac mihi quidē lōge uidetur ſecus: atque eū qui munus hoc rectè exequatur, ſeu rei ipſius difficultatē ſpectes, ſeu quam inde literarū ſtudioſi utilitatē conſequātur, cōſideres, in primis laudandū cēſeo. Atque (ut uere dicā quod ſentio) nō multo fortaſſe minus opus hoc exiſtimo, quàm ſi ex te aliquid cōponas. Acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij. Latiore ibi campo euagari licet, anguſtiſſimis hic finibus coercemur. Ibi cum ingenij habenas effuderis, ferri quocunque uolueris potes: hic ingenio ita moderandū eſt,

ut cum maxime eo opus ſit, circunſcriptis tamen quibuſdam terminis continendũ ſit. Nõ unum quodlibet ſolum perlegendum, ſed plurima cõferẽda exemplaria. Ex uaria lectione, non quæ tibi maximè placeat, eligenda: ſed quæ cæteris auctoris ipſius ſcriptis magis accommodata eſſe uideatur: ita ut illius tibi propè animus induendus ſit. At uerò ita parcè, ubi quippiã corruptum ſit, ex ſe aliquid addendum, ut niſi certiſſimis indicijs ducaris, (quæ quandoque tamen occurrunt) corrupta potius lectio relinquenda ſit. Quæ omnia quãti laboris, quantæ induſtriæ ſint, quilibet qui id experiatur, facillimè iudicabit. Vtilitatem uerò ſi cõſideres, multo hinc profectò maior reperietur. Atque hoc tamẽ ita uelim accipi, uti à me dicitur. Neque enim tam ignarus rerum ſum, uti quemlibet librum emendare (cum multi præſertim ſint quos corruptos eſſe expediat) utilius putem, quàm, ſi poſſis, tuum aliquid ſcribere: neque ſi talia quædam, qualia ea ſunt quæ emendes, componere poſſis, hoc potius agendum: ſed hoc dico, cum permulta antiquorum ſint ſcripta, quibus ne ſperandum quidem nobis ſit ut æquales eſſe poſſimus: cúmque omnis noſtra Latinæ locutionis peritia inde emanet, eáque corruptiſſima circunferantur: qui in eo uires intendit ſuas, ut emendatiora legantur, non ſolum id agit, ut ipſa & intelligi melius, & libentius legi: ſed id etiam non minus, ut rectius quoque, ſiquis quid ſcribere uoluerit, id agi poſſit. Ac tanquam qui turbidum aliquẽ cœno fontem, unde multi in omneis parteis riui deducantur, perpurgat, non id ſolum facit, ut fons ipſe nitidior ſit, ſed & ut riuuli quoque ipſi, qui lutulenti prius ac ſordidi fluebãt, puriore unda acce-

pta, & aſpectu gratiores, & potu ſuauiores fiant: ſic is qui corrupta antiquorum ſcripta corrigit, quaſi fontẽ ipſum perpurgat: nec id facit modò, ſed ut ea etiã quæ à nobis edita, ab fonte illo, quaſi quidam riuuli deriuantur, elegantiora eſſe poſſint. Non iniuria igitur cum id omne hinc ſit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed ne ego dum id laudo, in quo ætatis plurimum conſumpſi, meipſum laudare uidear, de hoc ſatis, ac nimis fortaſſe multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eo fortaſſe magnificentius cuiquam uideri poſſit. Cum enim tam multi propoſiti labores ſint, nulla laudis præmia, maximam tamen utilitatem ſtudioſi hinc omnes adipiſcantur, magni cuiuſdam animi cenſendum eſt, tot nullo propoſito præmio labores ſubire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam Iuliane illuſtriſſime, C. Iulij Cæſaris commentaria, cura noſtra emendata, in manus eruditorum ſub tuo nomine exeunt: quæ quanto reliquis quæ hactenus impreſſa circunferuntur, caſtigatiora ſint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidẽ in eo multum elaboraui. Conquiſiui multa tota Gallia exemplaria: quia in prouincia (quòd multa eò ſemper ex Italia trãſlata ſunt, atque ea minus prædæ expoſita ac bellis fuerunt) multo incorruptiora uolumina cuiuſque generis reperiuntur. Cõtuli omnia, diligenter excuſſi. Neque meo tantùm iudicio contentus fui, ſed cum multa undique collegiſſem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorúmque ingenijs omnia ſubieci iudicanda: neque quicquam non perpẽſum. Ex quo effectum eſt, ut pauca admodum reſtent, quæ in ſuum nitorem re-

ſtituta non ſint. Sed & eas fortaſſe aliquis aliquando maculas deterget: nobis id ſatis ſit egiſſe, ut perpaucæ omnino reliquæ ſint. Hos autem labores meos multis de cauſis tibi potiſſimùm dicandos duximus. Primo quidem, quòd tibi omnes omnium qui in literis uerſantur, labores, lucubrationéſque, quodam gentilitio iure deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ ſemper literatos mire fouit. Nam ut uetuſtiores prætercam, qui & ipſi tamen hoc magnificentiſſime egerunt, Laurentius pater ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum ſeculorum barbarie, in eum in quo nunc ſunt gradum, tam Latinæ quàm Græcæ literæ prouectæ eſſe uideantur. Frater uerò ita ſemper literatos omnes amplexus eſt, uti non immerito ſpes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis inſedit: eo ad ſummum pontificatus culmen euecto, non Chriſtianam ſolum Rempublicam felicem futurã, ſed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus prope exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorũ incommodum ſarciatur. Qua in re tu quoque ita animatus cognoſceris, ut non adiuturus fratrem ſolum, non imitaturus patrem, ſed & per te ipſe totum hoc munus geſturus, & tanto omnes tuos ſuperaturus ſis, quanto illi cæteris excelluerunt. Ad hanc cauſam accedit, quòd Iuliano Iulij Commentaria, quòd candidiſſimis animi tui moribus, candidiſſimum hoc opus maxime conueniens uidetur munus: quod ego non hoc ſolum, ſed quicquid in me ingenij eſt, quicquid in literis poſſum, tibi dedicare conſtitui, ac iam dedico. AEtate quidem ea ſum, ut de me non multa tibi poſſim promittere: ſed natura ipſa fortaſſe,

ut plerunque aſſolet, extremo hoc tempore ſubitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi ſeruiet, tibi conſecrabitur. Tu interea hæc ſi ita uti ſperamus accipies, quoddam quaſi currenti calcar addetur ad cætera quæ in animo habemus perficienda. Vale.

BRITANIAE
PARS
OCEAN
londinum
caletes
morini
bellouaci
BELGAE
ambiani
auona A.
ueroman
suessiones
aulerci
parisi
sequana A.
VNELLI
ARMORICI
ossysmi
curiosolites
cenomani
ueneti
rhedones
carnutes
genabum
turones
ligeris A
nanetes
andes
CELTAE
lemouices
pictones
petrogon
cadurci
SANTONES
OCEANVS
OCCID
garumna A.
burdega
AQVITANI
tarbeli
VASTAE
bigerrones
PIRENEI M.

SEPTENT
GERMANIA
mosa fl.
eburones
arduenna s.
rhenus fl.
ubij
leuci
nona
mediomatrici
rhenus fl.
nemetocerna
rauraci
dubis fl.
abdua
uesontio
SEQVANI
HELVETII
Nantuates
Harudes
hedui
ligeris fl.
lemanus
geneua
lugdunum
uiena
rhodanus
ualencia
druentia fl.
uolci
arela
ARVERNI
tholosa
narbona
brannouices
isara fl.
ALPES
lacus uerbanus
ITALIE PARS
transpadi
APENNINVS M.
MARIS MEDITERRANEI PA

HANC *totius* Galliæ *picturam, diuiſæ in treis parteis,*Belgicam *ſcilicet,*Celticam,Aquitaniam,*ut ſtatim in principio primi libri commentariorum de bello* Gallico docet Cæſar, *ſic nos curauimus faciendam, ut facile quis ſingulas queat parteis cognoſcere.* Nã Celtæ, *qui & Galli appellantur, quique medij ſunt inter* Belgas *&* Aquitanos *,concluduntur* Sequana *&* Matrona *fluminibus, punctis ab* Matrona *ad* Rhenum *uſque perductis.tum* Rheno,*uſque ad lacum unde oritur:* Item *lacu* Lemano *ac* Rhodano Lugdunum *uſque. rurſus* Lugdunenſium , Aruernorúmque *finibus:tum* Garumna *fluuio,quàm longus eſt.* Belgæ,*qui ſpectãt in* Septentriones, *diuiduntur ab* Germanis Rheno, *ab* Celtis *ſiue* Gallis,*ijs ipſis punctis ab* Rheno *ad* Matronam, *tum* Matrona *&* Sequana. Aquitani *diſcluduntur ab* Gallis Garumna *flumine,ijſdémque* Lugdunenſium *&* Aruernorum *finibus,attingúntque* Pyrenæos *monteis: ab* Prouincia, Toloſæ *&* Narbonæ *finibus.* Reliqua *quæ ſupereſt pictura, continet* Germaniam,Prouinciam,Rhodanum *ab* Lugduno *ad mare,* Toloſam, Narbonam, Alpeis,*& cætera quæ mihi notata licet uidere.* Illud *præterea notandum, ubi in inferiore parte* Rheni *ſunt characteres numerorum,* 1 *ſcilicet ſub* Menapijs,2 *cõtra* Vbios, *ibi uel circa fuiſſe ponteis de quibus meminit* Cæſar *in* Commentarijs. Vbi 3 *inter* Lingones *&* Verodunũ *ibi fuiſſe* Alexiam. Vbi 4 *ad mare mediterraneum, non longe illinc eſſe* Maſſiliam, *quæ ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur.* Vbi 5 *prope* Lemouices,*ibi* Vxellodunum. Vbi 6 *ſub dictione* Ligeris, *ibi fuiſſe* Auaricum. Vbi 7 *ſub dictione* Sequani,*ibi ſcribendũ eſſe* Arar *flumen,quæ*

per incuriam prætermiſſa ſunt. Totam autem *picturam, ut ſit cognitu facilior, his coloribus diſtinguere quiſque poterit:* Aquitaniam *ſcilicet purpureo,* Celticam *fuluo,ſeu luteo,croceóue:* Belgicam *rubro, rufóue:* Germaniam *flauo:* Eam *autem partem quæ eſt à finibus* Toloſatium Mediolanum *uſque, uiridi:* Maria *cæruleo, ſiue cæſio.* Hoc *pacto poterunt ſingula firmius mandari memoriæ.* Hæc Aldus.

G
B
B
D
D
A
S
S
A
A
A
S

Libro.4.de bel.Gal.fo.81.132.

Pontem eadẽ forma & ratione bis fecit Cæſar ſupra Rhenũ flumẽ latiſſimũ,rapidiſſimum,& altiſſimum: primum in Menapijs contra Sicambros:deinde paululum ſupra eum locũ in finibus Treuirorũ,ex quo tranſitus erat ad Vbios Cæſaris amicos.

a Tigna bina ſeſquipedalia paulũ ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis,&c.

b Trabes bipedales immiſſæ ſuper utraque tigna,quæ binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebãtur.

c Fibulæ quæ diſcluſæ diſtinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ diſcluſæ in contrariam partem reuinciuntur.

e Materia directa,quæ iniecta ſupra bipedales trabes, totum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete ſubiectæ, & cũ omni opere coniunctæ,uim fluminis exciperent.

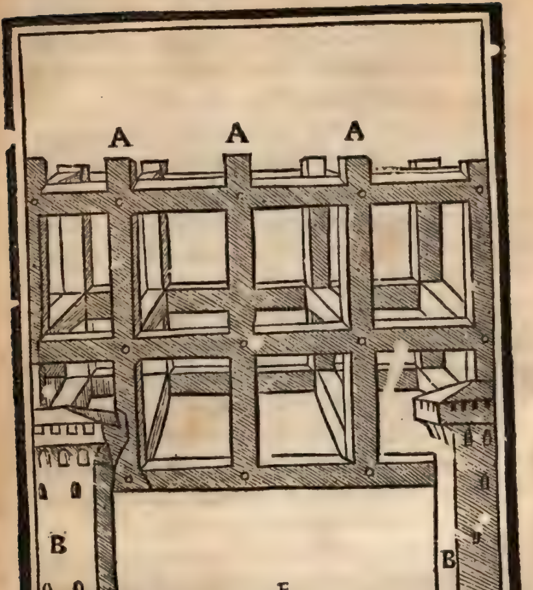
g Fiſtuca,qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraque,inſuper bipedalibus trabibus immiſſis). Hunc locum ſic corrigendum puto: Hæc utraque inſuper,bipedales trabes immiſſæ.hàc ratione,ut Inſuper ſit præpoſitio,& Hæc utraque, ſit accuſandi caſus.Quòd ſi duriuſculũ hoc quiſquã exiſtimarit, ſciat Cæſarẽ ipſum ſimili uſum cõſtructione in ſecundo de bello Ciuili in expugnatione Maſſiliæ,his uerbis:Hanc inſuper contignationem,quantum tectum plutei ac uinearũ paſſum eſt, laterculo adſtruxerũt. Sciat & Vitruuium in quinto,ubi agit de portubus & ſtructuris

in aqua faciẽdis ſimilẽ feciſſe cõſtructionẽ: Tũc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cũ margine & planitia puluini: deinde inſuper eã exæquationẽ, pila quàm magna cõſtituta fuerit, ibi ſtruatur. Quare ſi ſic, utputo, perſeuerat corruptus librariorũ uitio locus, neq; ſenſus cõſtabit, neque conſtructio, niſi implexa & litigioſa grãmaticis. Sed ut utraque conſtent, ſenſus ſcilicet & conſtructio, tam ingenioſis, quàm grãmaticis, & operi uerba ſint conformia, & opus uerbis, animaduertendũ eſt quòd poſtquam Cæſar deſcripſit modum figendi & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnã ſtabilitatẽ & firmitatem aſſecuta ſunt, uertit ſe ad bipedales trabes, quæ tranſuerſam totius põtis latitudinem perficiebant: & qua ratione poſſint, & quo modo ſuſtinerẽtur, docet, dicens quòd Super hæc utraque, id eſt ſuper bina tigna, & ea quæ in parte ſuperiori, & ea quæ in parte inferiori poſita erant, bipedales trabes immiſſæ, quantum eorũ tignorum iunctura diſtabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & in contrariam partem reuinctis, &c). In hãc eandẽ ſententiam mecũ uenire uidetur Leo Baptiſta Albertus, uir & ingenio & literis clarus, in ſuo 4. lib. de architectura: qui eiuſdẽ Cæſariani pontis deſcriptionem repetens, nõ aliter ei uiſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatiſfacere, niſi his uerbis, Huiuſmodi autem immiſſæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, &c.) Quid autem ſit fibula, & quomodo diſcludatur & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quanuis eius ſit quotidianus uſus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum quibus circum

ſe fluẽtes contineant ueſtes, traiecto per annulum altero cinguli capite, fibuláque reuincto, ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiuſmodi *autem ſunt & ſellæ multis* Italiæ *urbibus communes, quæ clauſæ ſeruantur: & ad ſedendi uſum cum diſcluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compreſſæ firmantur.* Hoc *etiam ita eſſe ex* Vitruuio *clariſſime apparet in decimo, his uerbis:* Tigna *duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur.* Et *infra:* Sin *autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus & craſſitudinibus erit utendum, & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularũ uerſationibus expediundum.* Et *libro primo, ubi de mœnibus diſſerit:* Craſſitudinem *autem muri ita faciendã cenſeo, uti armati homines ſupra obuiam uenientes alius alium ſine impeditione præterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleaginæ uſtulatæ quamcreberrimæ inſtruantur, uti utræque muri frontes inter ſe quemadmodum fibulis his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatẽ.* Huiuſmodi *autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoque & nos utimur, tranſuerſis in latum longurijs fibulatim diſpoſitis, ut ictibus glandium nõ uno loco tantum, ſed tota uallis mole reſiſtamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partẽ reuinctis.* Ex *dictis ſatis cõſtare poterit & ſenſus & conſtructio uerborum* Cæſaris, *& pontis forma ſecundum figuram à nobis traditam.*

AVARICVM.

Libro 7.de bel.Gal.fo.159.160.161.

Auaricum,urbs Biturigum munitiſſima,quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unũ tantum & perangustum habebat aditum:quod Auaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt,ut ipſo potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi poſſit:nos dũtaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimiſſis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidentur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci & aggeris uiſæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

ALEXIA.

Libro 7. de bel. Gal. fo. 193. 194. 195. 196.

Alexia, oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe uidebatur. Huius collis radices ſubluebantur duobus fluminibus duabus ex partibus. Cætera ex deſcriptione Cæſaris & ex hac figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri & uallo, quæ inter ſe diſtabant pedes LXXX.

b Plutei qui tegebant interuallum quod erat inter pinnas.

c Pinnæ quæ interſtructæ erant inter pluteos.

d Cerui grandes poſiti inter pinnas aggeris ad commiſſuras pluteorum & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites aſcenſum hoſtium & conatum omnem repellebant.

e Vallum cum lorica. Lorica enim ex cratibus uel ſtorijs apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus uel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus.

f Foſſa pedum quindecim lata & profunda, in qua per campeſtria loca & demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.

g Foſſa alia item pedum quindecim lata, & profunda, ſicca & ſine aquis.

h Stipites ex trũcis arborũ, aut admodũ firmis ramis abſciſſis, præacutis cacuminibus, in perpetuam foſſam demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebãt, quò qui intrauerãt, ſe ipſi acutiſſimis uallis induebãt. hos cippos appellabãt.

i Stipites teretes fœminis craſſitudine, ab ſummo præacuti & præuſti, demiſſiq; in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis. hos ex ſimilitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terram infoſſæ mediocribus ſpatijs intermiſſis, omnibus locis diſſerebãtur. hos Hamos ſtimulos appellabãt.

l Foſſa pedum XX lata & profunda directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones diſtabant pedes quadringentos.

m Alexia oppidum ſuperius deſcriptum.

BIBLIOTECA NAZ. VITT. EMANUELE ROMA

HISPANIAE deſcriptio, in qua Cæſar ante Magni Pōpeij ſtragem maximū & periculoſiſſimum bellū confecit contra Petreiū & Afraniū qui partes Pōpeianas ſequebātur, quibúſque quaſi tota Hiſpania cōſentiebat. Deinde poſt eiuſdē Magni Pompeij mortē nō minori diſcrimine aliud bellū in eadem ſuſcæpit Hiſpania cōtra Cn. Pompeiū eiuſdē Magni Pōpeij filiū: quē tandem ſuperauit, & fugientē, atq; in ſpelunca latitātem, captiuorū indicio inuentum milites Cæſariani interfecerūt. Sed ſiquis uellet geſta Cæſaris percæſere, & ea deſcriptionibus locorū mōſtrare, totū profecto orbem terrarū, quod infinitū eſt, ut ait Plinius, enumerare oporteret.

Nomina Locorum, Vrbiū, Populorū, Fluuiorū Hiſpaniæ, Lexicon magnum Antonij Nebriſſenſis abūde ſuppeditabit.

Maſſiliæ deſcriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

a *Maſſiliæ mœnia & turres.*

b *Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra Maſſilienſium eruptiones.*

c *Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendētes contra hoſtium tela atque tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.*

d *Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, nequid ignis hoſtium nocere poſſet.*

e *Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus à turri lateritia ad ſuffodiēdum & diſijciendum hoſtium turrem & murum.*

f *Mare alluens fere ex tribus partibus urbem.*

g *Vallum.*

h *Plutei.*

i *Cerui.*

k *Pinnæ.*

Libro 8.de bel.Gal.fo.225.229.231.

a Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum,in finibus Cadurcorum inter Celtas,non longe à prouincia Romanorum.

b Fons, quem Cæſar cuniculis actis, & uenis eius intercisis auertit.

c Cupæ ſeuo,pice, ſcandulíſque completæ & ardentes ad comburenda Cæſariana opera ab oppidanis demiſſæ.

d Vallum.

e Plutei.

f Flumen quod infimam uallem diuidebat, & pene totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullã in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet.

g Turris decem tabulatorum, quæ fontis faſtigium ſuperabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.

VXELLODVNVM.

BIB. NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER I.

GALLIA *eſt omnis diuiſa in partes treis, quarum unam incolunt* Belgæ, *aliam* Aquitani, *tertiam qui ipſorum lingua* Celtæ, *noſtra* Galli *appellantur.* Hi *omnes lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt.* Gallos *ab* Aquitanis Garumna *flumen, à* Belgis Matrona *&* Sequana *diuidit.* Ho*rum omnium fortiſſimi ſunt* Belgæ, *propterea quòd à cultu atque humanitate prouinciæ lõgiſſime abſunt, minimèque ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea quæ ad effœminandos animos pertinent, important: proximique ſunt* Germanis *qui trans* Rhenum *incolunt, quibúſcum cõtinenter bellum gerunt. Qua de cauſa* Heluetij *quoq; reliquos* Gallos *uirtute præcedunt, quòd fere quotidianis prælijs cum* Germanis *contẽdunt, cum aut ſuis finibus eos prohibẽt, aut ipſi in eorũ finibus bellũ gerunt.* Eorũ *una pars, quam* Gallos *obtinere dictum eſt, initium capit à flumine* Rhodano: *continetur* Garumna *flumine,* Oceano, *finibus* Belgarũ: *attingit etiam ab* Sequanis *&* Heluetijs *flumen* Rhenum: *uergit ad* Septẽtriones. Belgæ *ab extremis* Galliæ *finibus oriũtur: pertinent ad inferiorem partem fluminis* Rheni: *ſpectant in* Septentriones, *&* Orientem *ſolem.* Aquitania *à* Garumna *flumine ad* Pyrenæos *mõtes, & eam partẽ* Oceani *quæ ad* Hiſpaniã *pertinet, ſpectat, inter* Occaſum

ſolis, & Septentriones. Apud Heluetios longe nobiliſſimus fuit & ditiſſimus Orgetorix. Is M. Meſſala & M. Piſone conſulibus regni cupiditate inductus, cõiurationem nobilitatis fecit: & ciuitati perſuaſit ut de finibus ſuis cũ omnibus copijs exirẽt. perfacile eſſe, cũ uirtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quòd undique loci natura tuti Heluetij, continentur, una ex parte flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrũ Heluetiũ à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos & Heluetios: tertia, lacu Lemano & flumine Rhodano, qui prouinciam noſtrã ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facilè finitimis bellũ inferre poſſent. Qua de cauſa homines bellandi cupidi, magno dolore afficiebãtur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabãtur, qui in lõgitudinem millia paſſuũ CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, cõſtituerunt ea quæ ad proficiſcendum pertinerent, cõparare: iumentorũ & carrorũ quammaximum numerũ coemere, ſemẽtes quãmaximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem & amicitiam cõfirmare. Ad eas res conficiendas bienniũ ſibi ſatis eſſe duxerunt: in tertiũ annum profectionem lege confirmãt. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad ciuitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnũ in Sequanis multos annos obtinuerat, & à ſenatu po-

pulóque Romano amicus appellatus erat: ut regnum in ciuitate ſua occuparet, quod pater antè habuerat. itémque Dumnorigi Heduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate ſua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat: ut idem conetur, perſuadet: eíque filiam ſuam in matrimonium dat. Perfacile factu eſſe illis probat conata perficere, propterea quòd ipſe ſuæ ciuitatis imperium obtenturus eſſet. non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij poſſent. ſe ſuis copijs ſuóque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem & iusiurandum dant: & regno occupato per tres potentiſſimos ac firmiſſimos populos, totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res ut eſt Heluetijs per indicium enuntiata, moribus ſuis Orgetorigem ex uinculis cauſam dicere coegerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtituta cauſæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem ſuam familiam ad hominum millia decem undique coegit: & omnes clientes, obæratóſque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit. per eos, ne cauſam diceret, ſe eripuit. Cum ciuitas ob eam rem incitata, armis ius ſuum exequi conaretur, multitudinémque hominum ex agris magiſtratus cogerent, Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciuerit. Poſt eius mortem nihilominus Heluetij id quod conſtituerant, facere conantur, ut è finibus ſuis exeant. Vbi iam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, oppida ſua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia

mœndunt: frumentum omne, præter quod ſecum portaturi erant, comburunt: ut domum reditionis ſpe ſublata, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent. Trium menſium molita cibaria ſibi quenque domo efferre iubent. Perſuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem uſi cōſilio, oppidis ſuis uicíſque exuſtis, unà cum his proficiſcantur: Boióſque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum trāſierant, Noreiámque oppugnarāt, receptos ad ſe, ſocios ſibi adſciſcunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: Vnum per Sequanos, anguſtum & difficile, inter montem Iuram & flumen Rhenum, uix quà ſinguli carri ducerētur: mons autem altiſſimus impēdebat, ut facilè perpauci prohibere poſſent: Alterū per prouinciam noſtram, multo facilius atque expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorū, & Allobrogū, qui nuper pacati erāt, Rhodanus fluit, íſque nonnullis locis uado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt proximúmque Heluetiorum finibus, Geneua. ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus ſeſe uel perſuaſuros, quòd nondū bono animo in populum Romanum uiderētur, exiſtimabant: uel ui coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat ad V. Calendas Aprilis, L. Piſone, Aulo Gabinio conſulibus. Cæſari cum id nuntiatum eſſet, eos per prouinciam noſtram iter facere conari, maturat ab Vrbe proficiſci, & quàm maximis poteſt itineribus in Galliam ulteriorē cōtendit, & ad Geneuam peruenit. prouinciæ toti quàm

maximũ poteſt, militum numerũ imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem qui erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduẽtu Heluetij certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos ciuitatis: cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant: qui dicerent, ſibi eſſe in animo ſine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd nullum aliud iter haberent: rogarénque ut eius uoluntate id ſibi facere liceat. Cæſar, quòd memoria tenebat Luciũ Caſſium cõſulem occiſum, exercitúmque eius ab Heluetijs pulſum, & ſub iugum miſſum, concedendũ non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciũdi, temperaturos ab iniuria & maleficio exiſtimabat. tamen ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites quos imperauerat, conuenirent: legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturum: ſiquid uellent, ad Idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione quam ſecum habebat, militibúſque qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorũ ab Heluetijs diuidit, millia paſſuum decem & nouem murum in altitudinem pedum ſedecim, foſſámque perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella cõmunit, quò facilius, ſi ſe inuito trãſire conarentur, prohibere poſſet. Vbi ea dies quam conſtituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt: negat ſe more & exemplo populi Romani poſſe iter ulli per prouinciam dare: etſi uim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Heluetij ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratibúſque cõpluribus factis, alij

uadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter anguſtias ire non poterant. His cum ſua ſponte perſuadere nõ poſſent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat: & quamplurimas ciuitates ſuo beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaque rem ſuſcipit: & à Sequanis impetrat ut per fines ſuos Heluetios ire patiantur: obſidéſque uti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeãt: Heluetij, ut ſine maleficio & iniuria trãſeant. Cæſari renũtiatur Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequanorum & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum periculo prouinciæ futurum, ut homines bellicoſos populi Romani inimicos, locis patentibus maximéque frumẽtarijs finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni quam fecerat, Titum Labienum legatum præfecit: ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duáſque ibi legiones cõſcribit: & tres quæ circum Aquileiã hiemabant, ex hibernis educit: & quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli,

& Caturiges locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitũ prohibere conantur. compluribus his prælijs pulſis, ab Ocelo, quod eſt citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die ſeptimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Secuſianos exercitum ducit. hi ſunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per anguſtias & fines Sequanorum ſuas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorúmque agros populabantur. Hedui cum ſe ſuáque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe, ut penè in conſpectu exercitus noſtri, agri uaſtari, liberi eorũ in ſeruitutem abduci, oppida expugnari, nõ debuerint. Eodem tẽpore quo Hedui, Ambarri quoq; neceſſarij & cõſanguinei Heduorum, Cæſarem certiorẽ faciunt, ſeſe depopulatis agris non facile ab oppidis uim hoſtiũ prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanũ uicos poſſeſſionéſque habebant, fuga ſe ad Cæſarem recipiũt, & demonſtrãt ſibi præter agri ſolum nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Cæſar, non expectandum ſibi ſtatuit, dum omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen eſt Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non poſſit. Id Heluetij ratibus ac lintribus iunctis tranſibãt. Vbi per exploratores Cæſar certior factus eſt, treis iam copiarum parteis Heluetios id flumen traduxiſſe, quartam uerò partem citra flumen Ararim reliquam eſſe: de tertia uigilia

cum legionibus tribus è caſtris profectus, ad eã partem peruenit, quæ nondũ flumen trãſierat. Eos impeditos & inopinanteis aggreſſus, magnam partẽ eorum concîdit: reliqui ſeſe fugæ mandarunt, atque in proximas ſiluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. nã omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuiſa eſt. Hic pagus unus quum domo exiſſet patrum noſtrorum memoria, L. Caſſium conſulem interfecerat, & eius exercitum ſub iugum miſerat. Ita, ſiue caſu, ſiue conſilio deorũ immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ inſignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas perſoluit. Qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias ultus eſt, quòd eius ſoceri L. Piſonis auum L. Piſonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipſi diebus XX ægerrime cõfecerant, ut flumen trãſirent, Cæſarem uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eũ mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Heluetiorũ fuerat. Is ita cum Cæſare egit: ſi pacem populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe uoluiſſet. Sin bello perſequi perſeueraret: reminiſceretur & ueteris incõmodi populi Romani, & priſtinæ uirtutis Heluetiorũ. Quòd improuiſo unum pagum adortus eſſet, cum hi qui flumen trãſiſſent, ſuis auxiliũ ferre nõ poſſent: ne ob eã rem aut ſuæ magnopere

uirtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus maioribúſque ſuis didiciſſe, ut magis uirtute quàm dolo contenderēt, aut inſidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus ubi conſtitiſſent, ex calamitate populi Romani, & internecione exercitus, nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæſar ita reſpondit, Eo ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res quas legati Heluetij commemoraſſent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi Romani accidiſſent: qui ſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere: ſed eò deceptum, quòd neque commiſſum à ſe intelligeret quare timeret, neque ſine cauſa timendū putaret. Quòd ſi ueteris contumeliæ obliuiſci uellet: num etiā recentium iniuriarum, quòd eo inuito iter per prouinciam per uim tentaſſent, quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexaſſent, memoriam deponere poſſet? Quòd ſua uictoria tam inſolenter gloriarentur, quódque ſe tandiu impune tuliſſe iniurias admirarētur, eodem pertinere. Conſueſſe enim deos immortales, quò grauius homines ex commutatione rerum doleāt, quos pro ſcelere eorum ulciſci uelint, his ſecūdiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita ſint: tamen ſi obſides ab his ſibi dentur, uti ea quæ polliceantur, facturos intelligat, & ſi Heduis de iniurijs quas ipſis ſocijſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatiſfaciant, ſeſe cum his pacem eſſe facturum. Diuico reſpondit, ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare conſueuerint. eius rei populū Romanum eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit. *Poſtero die caſtra ex eo loco mo-*

uent. Idem Cæſar facit: equitatúmque omnem ad numerum quatuor milliũ, quem ex omni prouincia & Heduis atque eorũ ſocijs coactum habebat, præmittit, qui uideãt quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorũ prœliũ committunt. & pauci de noſtris cadũt. Quo prœlio ſublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tãtam multitudinem equitum propulerãt, audacius ſubſiſtere, nonnunquam ex nouiſſimo agmine prœlio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prœlio continebat, ac ſatis habebat in præſentia hoſtem rapinis populationibúſque prohibere. Ita dies circiter XV iter fecerunt, uti inter nouiſſimum hoſtium agmen & noſtrũ primum, non amplius quinis aut ſenis millibus paſſuũ intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentũ quod eſſent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia ſub Septentrionibus, ut antè dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autẽ frumento quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterãt, à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui: conferri, comportari, adeſſe, dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit Cæſar, & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco & Liſco, qui ſummo magiſtratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ necíſque in ſuos habet poteſtatem: grauiter eos accuſat, quòd cum neque

emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab his non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum ſuſceperit. multo etiam grauius, quòd ſit deſtitutus, queritur. Tũ *demum* Liſcus *oratione* Cæſaris *adductus, quod antea tacuerat, proponit, eſſe nonnullos, quorũ auctoritas apud plebẽ plurimum ualeat, qui priuati plus poſſint, quàm ipſi magiſtratus. hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinẽ deterrere, ne frumentum conferant, quod præſtare debeant.* Si *iã principatum* Galliæ *obtinere non poſſent,* Gallorum *quàm* Romanorũ *imperia præferre: neque dubitare debeant, quin ſi* Heluetios *ſuperauerint* Romani, *unà cum reliqua* Gallia Heduis *libertatem ſint erepturi.* Ab *iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari.* Hos *à ſe coerceri non poſſe: quinetiam quòd neceſſariam rem coactus* Cæſari *enuntiarit, intelligere ſeſe quanto id cum periculo fecerit: & ob eam cauſam, quandiu potuerit, tacuiſſe.* Cæſar *hac oratione* Liſci Dumnorigẽ Diuitiaci *fratrem deſignari ſentiebat: ſed quòd pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit:* Liſcum *retinet: quærit ex ſolo ea quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius.* Eadem *ſecreto ab aliis quærit. reperit eſſe uera: ipſum eſſe* Dumnorigem *ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia: cupidum nouarum rerum, compluress annos portoria reliquáque omnia* Heduorum *uectigalia paruo precio redempta habere, propterea quòd illo licente contrà liceri audeat nemo. his rebus & ſuam rem familiarẽ auxiſſe,*

& facultates ad largiendũ magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe: atque huius potentiæ cauſa matrem in Biturigibus *homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo collocaſſe: ipſum ex* Heluetijs *uxorem habere: ſororẽ ex matre, & propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe: fauere & cupere* Heluetijs, *propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine* Cæſarem & Romanos, *quòd eorum aduentu potentia eius imminuta, &* Diuitiacus *frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus.* Si*quid accidat* Romanis, *ſummam in ſpem regni obtinendi per* Heluetios *uenire: imperio populi* Rom. *non modo de regno, ſed etiam de ea quam habeat gratia deſperare.* Reperiebat *etiam* Cæſar *inquirendo, quòd prælium equeſtre aduerſum paucis ante diebus eſſet factum, initium eius fugæ à* Dumnorige *atque eius equitibus factum: (nam equitatui quem auxilio* Cæſari Hedui *miſerant,* Dumnorix *præerat) eorum fuga reliquum eſſe equitatum perterritum.* Quibus *rebus cognitis, cum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent, quòd per fines* Sequanorum Heluetios *traduxiſſet, quòd obſides inter eos dandos curaſſet, quòd ea omnia non modo iniuſſu ſuo & ciuitatis, ſed etiã inſcientibus ipſis feciſſet, quòd à magiſtratu* Heduorum *accuſaretur: ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet.* His *omnibus rebus unum repugnabat, quòd* Diuitiaci *fratris ſummum in populum* Romanum *ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egre-*

giam fidem, iuſtitiam, temperantiam cognouerat. nam ne eius ſupplicio, Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque prius quàm quicquam conaretur, Diuitiacum ad ſe uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta, & oſtendit quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. petit atque hortatur, ut ſine eius offenſione animi, uel ipſe de eo cauſa cognita ſtatuat, uel ciuitatem ſtatuere iubeat. Diuitiacus multis cū lacrimis Cæſarē complexus, obſecrare cœpit, nequid grauius in fratrē ſtatueret: ſcire ſe illa eſſe uera; nec quenquā ex eo plus quàm ſe doloris capere, propterea quòd cū ipſe gratia plurimū domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcētiā poſſet, per ſe creuiſſet: quibus opibus ac neruis non ſolum ad minuendam gratiam, ſed penè ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione uulgi commoueri. quòd ſiquid ei à Cæſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturū non ſua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe auerterētur. Hæc cū pluribus uerbis flens à Cæſare peteret, Cæſar eius dextram prehendit: conſolatus rogat finem orādi faciat. tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reip. iniuriam, & ſuum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe uocat, fratrē adhibet. quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ ci-

uitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones uitet. præterita ſe Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit, ut quæ agat, quibúſcum loquatur, ſcire poſſit. Eodē die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub monte conſediſſe millia paſſuū ab ipſius caſtris octo: qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſcerent miſit. Renuntiatum eſt facilem eſſe. De tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus qui iter cognouerant, ſummum iugum montis aſcendere iubet. quid ſui conſilij ſit, oſtendit. Ipſe de quarta uigilia eodem itinere quo hoſtes ierant, ad eos contendit, equitatúmque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, quíque in exercitu L. Sullæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cum ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non lōgius mille & quingentis paſſibus abeſſet, neque (ut poſtea ex captiuis comperit) aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet, Conſidius equo admiſſo ad eū accurrit: dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hoſtibus teneri. id ſe à Gallicis armis atque inſignibus cognouiſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prælium committeret niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra uiſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato noſtros expectabat, prælióque abſtinebat. Multo denique die per exploratores Cæſar cognouit & montem à ſuis teneri, & Heluetios caſtra mouiſſe, & Conſidium ti-

more perterritum, quod non uidiſſet, pro uiſo ſibi renuntiaſſe. Eo die, quo cõſuerat interuallo hoſtes ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorũ caſtris caſtra ponit. Poſtridie eius diei, quòd omnino biduum ſupererat cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longe maximo ac copioſiſſimo, nõ amplius millibus paſſuũ XVIII aberat, rei frumentariæ proſpiciendũ exiſtimauit: & iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contẽdit. Ea res per fugitiuos L. AEmilij decurionis equitũ Gallorum, hoſtibus nũtiatur. Heluetij, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere à ſe exiſtimarent, eo magis, quòd pridie ſuperioribus locis occupatis prælium non commiſiſſent, ſiue eo quòd re frumẽtaria intercludi poſſe confiderent, commutato conſilio, atque itinere conuerſo, noſtros à nouiſſimo agmine inſequi ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animaduertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit, equitatúmque qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor ueteranorum, ita uti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. Interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab his qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipſi confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primum ſuo, deinde omniũ è conſpectu remotis equis, ut æquato omnium periculo

ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit. Milites è loco ſuperiore pilis miſſis facilè hoſtiũ phalangem perfregerunt. ea diſiecta, gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorũ ſcutis uno ictu pilorum tranſfixis, & colligatis, cum ferrũ ſe inflexiſſet, neque euellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterant: multi ut diu iactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eo ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hoſtiũ claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi circumuenere. Id cõſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna bipartito intulerũt: prima ac ſecunda acies ut uictis ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes ſuſtineret. ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum eſt. diutius cum ſuſtinere noſtrorum impetum non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio, cum ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros rotáſque, mazaras ac tragulas ſubijciebant, noſtróſque uulnerabant. Diu cum eſſet pu-

gnatum,impedimentis caſtriſque noſtri potiti ſunt.ibi Orgetorigis filia,atq; unus è filijs captus eſt.Ex eo prælio circiter hominũ millia C X X X ſuperfuerũt,eáque tota nocte continenter ierunt,nullá partem noctis itinere intermiſſo.in fines Lingonum die quarto peruenerunt,cum & propter uulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones literas nuntióſque miſit, ne eos frumento, néue alia re iuuarẽt: qui ſi iuuiſſent,ſe eodem loco illos,quo Heluetios, habiturum. Ipſe triduo intermiſſo, cum omnibus copijs eos ſequi cœpit. Heluetij omnium rerũ inopia adducti,legatos de deditione ad eum miſerunt.Qui cum eũ in itinere conueniſſent,ſéque ad pedes proieciſſent, ſupplicitérque locuti,flẽtes pacem petiſſent, atque eos in eo loco quo tum eſſent, ſuum aduentum expectare iuſſiſſet,paruerunt. Eo poſtquam Cæſar peruenit,obſides, arma, ſeruos qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominum millia ſex eius pagi qui Verbigenus appellatur,ſiue timore perterriti,ne armis traditis ſupplicio afficerentur:ſiue ſpe ſalutis inducti,quòd in tanta multitudine dediticiorum, ſuam fugam aut occultari,aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent,prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum finéſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſciuit: quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & reducerent,ſi ſibi purgati eſſe uellent,imperauit.Reductos,in hoſtium numero habuit:reliquos omnes,obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit.Heluetios, Tulingos,Latobrigos, in fines

adductum Arioviſtum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimiſit. Et ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam & ſuſcipiendam putaret. in primis, quòd Heduos fratres conſanguineóſque ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſeruitute atque in ditione uidebat Germanorũ teneri, eorúmque obſides eſſe apud Arioviſtum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Ro. turpiſſimum ſibi & Reip. eſſe arbitrabatur. Paulatim autẽ Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorũ multitudinem uenire, populo Ro. periculoſum uidebat: neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin cum omnem Galliã occupauiſſent, ut ante Cimbri Teutoníque feciſſent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præſertim cum Sequſianos à prouincia noſtra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quammaturrime occurrendũ putabat. Ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiã ſumpſerat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularẽt, ut aliquem locum mediũ utriuſque colloquio deligeret. uelle ſeſe de Repub. & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit: ſiquid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum uenturum fuiſſe: ſiquid ille ſe uelit, illum ad ſe uenire oportere. Præterea ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliæ uenire audere, quas Cæſar poſſideret: neque exercitum ſine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere poſſe. Sibi autem mirũ uideri, quid in ſua Gallia, quam bello ui-

ciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Rom. negotij eſſet. His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto ſuo populíque Rom. beneficio affectus, cum in conſulatu ſuo Rex atque amicus à Senatu appellatus eſſet, hanc ſibi populóque Ro. gratiam referret, ut in colloquiũ uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum ſibi & cognoſcendum putaret, hæc eſſe quæ ab eo poſtularet: Primum, nequam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde, obſides quos haberet ab Heduis, redderet: Sequaníſque permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: néue Heduos iniuria laceſſeret, néue his ſocij'ſque eorum bellum inferret. Si id ita feciſſet, ſibi populóque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: ſi id non impetraret, ſeſe, quoniam M. Meſſala, M. Piſone conſulibus Senatus cenſuiſſet, uti quicunque Galliam prouinciã obtineret, quod commodo Reip. facere poſſet, Heduos, cæteróſque amicos populi Romani defenderet, Heduorũ iniurias non neglecturũ. Ad hæc Arioviſtus reſpõdit, ius eſſe belli, ut qui uiciſſent, ijs quos uiciſſent quemadmodũ uellẽt, imperarent: itẽ, populũ Ro. uictis nõ ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuũ arbitrium imperare cõſueſſe. Si ipſe populo Ro. nõ præſcriberet, quemadmodũ ſuo iure uteretur: nõ oportere ſe à populo Ro. in ſuo iure impediri. Heduos ſibi, quoniam belli fortunam tentaſſent, & armis congreſſi ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarẽ iniuriã facere, qui ſuo aduentu uectigalia ſibi

deteri
fol. 24

uadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter anguſtias ire non poterant. Iis cum ſua ſponte perſuadere nõ poſſent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat: & quamplurimas ciuitates ſuo beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaque rem ſuſcipit: & à Sequanis impetrat ut per fines ſuos Heluetios ire patiantur: obſidéſque uti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeãt: Heluetij, ut ſine maleficio & iniuria trãſeant. Cæſari renũtiatur Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequanorum & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum periculo prouinciæ futurum, ut homines bellicoſos populi Romani inimicos, locis patentibus maximéque frumẽtarijs finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni quam fecerat, Titum Labienum legatum præfecit: ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duáſque ibi legiones cõſcribit: & tres quæ circum Aquileiã hiemabant, ex hibernis educit: & quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli,

& Caturiges locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitũ prohibere conantur. compluribus his prælijs pulſis, ab Ocelo, quod eſt citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die ſeptimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit. hi ſunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per anguſtias & fines Sequanorum ſuas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorúmque agros populabantur. Hedui cum ſe ſuáque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe, ut penè in conſpectu exercitus noſtri, agri uaſtari, liberi eorũ in ſeruitutem abduci, oppida expugnari, nõ debuerint. Eodem tẽpore quo Hedui, Ambarri quoq; neceſſarij & cõſanguinei Heduorum, Cæſarem certiorẽ faciunt, ſeſe depopulatis agris non facile ab oppidis uim hoſtiũ prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanũ uicos poſſeſſionéſque habebant, fuga ſe ad Cæſarem recipiũt, & demonſtrãt ſibi præter agri ſolum nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Cæſar, non expectandum ſibi ſtatuit, dum omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen eſt Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non poſſit. Id Heluetij ratibus ac lintribus iunctis tranſibãt. Vbi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen traduxiſſe, quartam uerò partem citra flumen Ararim reliquam eſſe: de tertia uigilia

cum legionibus tribus è caſtris profectus, ad eã partem peruenit, quæ nondũ flumen trãſierat. Eos impeditos & inopinanteis aggreſſus, magnam partẽ eorum concîdit: reliqui ſeſe fugæ mandarunt, atque in proximas ſiluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. nã omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuiſa eſt. Hic pagus unus quum domo exiſſet patrum noſtrorum memoria, L. Caſſium conſulem interfecerat, & eius exercitum ſub iugum miſerat. Ita, ſiue caſu, ſiue conſilio deorũ immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ inſignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas perſoluit. Qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias ultus eſt, quòd eius ſoceri L. Piſonis auum L. Piſonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipſi diebus XX ægerrime cõfecerant, ut flumen trãſirent, Cæſarem uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eũ mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Heluetiorũ fuerat. Is ita cum Cæſare egit: ſi pacem populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe uoluiſſet. Sin bello perſequi perſeueraret: reminiſceretur & ueteris incõmodi populi Romani, & priſtinæ uirtutis Heluetiorũ. Quòd improuiſo unum pagum adortus eſſet, cum hi qui flumen trãſiſſent, ſuis auxiliũ ferre nõ poſſent: ne ob eã rem aut ſuæ magnopere

uirtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus maioribúſque ſuis didiciſſe, ut magis uirtute quàm dolo contenderẽt, aut inſidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus ubi conſtitiſſent, ex calamitate populi Romani, *& internecione exercitus, nomen caperet, aut memoriam proderet.* His Cæſar *ita reſpondit,* Eo *ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res quas legati* Heluetij *commemoraſſent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi* Romani *accidiſſent: qui ſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere: ſed eò deceptum, quòd neque commiſſum à ſe intelligeret quare timeret, neque ſine cauſa timendũ putaret. Quòd ſi ueteris contumeliæ obliuiſci uellet: num etiã recentium iniuriarum, quòd eo inuito iter per prouinciam per uim tentaſſent, quòd* Heduos, *quòd* Ambarros, *quòd* Allobroges *uexaſſent, memoriam deponere poſſet? Quòd ſua uictoria tam inſolenter gloriarentur, quódque ſe tandiu impune tuliſſe iniurias admirarẽtur, eodem pertinere.* Conſueſſe *enim deos immortales, quò grauius homines ex commutatione rerum doleãt, quos pro ſcelere eorum ulciſci uelint, his ſecũdiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere.* Cum *ea ita ſint: tamen ſi obſides ab his ſibi dentur, uti ea quæ pollicea ntur, facturos intelligat, & ſi* Heduis *de iniurijs quas ipſis ſocijſque eorum intulerint, item ſi* Allobrogibus *ſatiſfaciant, ſeſe cum his pacem eſſe facturum.* Diuico *reſpondit, ita* Heluetios *à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare conſueuerint. eius rei populũ* Romanum *eſſe teſtem.* Hoc *reſponſo dato, diſceſſit.* Poſtero *die caſtra ex eo loco mo-*

uent. Idem Cæſar facit: equitatúmque omnem ad numerum quatuor milliũ, quem ex omni prouincia & Heduis atque eorũ ſocijs coactum habebat, præmittit, qui uideãt quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorũ præliũ committunt. & pauci de noſtris cadũt. Quo prælio ſublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tãtam multitudinem equitum propulerãt, audacius ſubſiſtere, nonnunquam ex nouiſſimo agmine prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prælio continebat, ac ſatis habebat in præſentia hoſtem rapinis populationibúſque prohibere. Ita dies circiter XV iter fecerunt, uti inter nouiſſimum hoſtium agmen & noſtrũ primum, non amplius quinis aut ſenis millibus paſſuũ intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentũ quod eſſent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia ſub Septentrionibus, ut antè dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autẽ frumento quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterãt, à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui: conferri, comportari, adeſſe, dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit Cæſar, & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco & Liſco, qui ſummo magiſtratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ necíſque in ſuos habet poteſtatem: grauiter eos accuſat, quòd cum neque

emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab his non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum ſuſceperit. multo etiam grauius, quòd ſit deſtitutus, queritur. Tũ demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit, eſſe nonnullos, quorũ auctoritas apud plebẽ plurimum ualeat, qui priuati plus poſſint, quàm ipſi magiſtratus. hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinẽ deterrere, ne frumentum conferant, quod præſtare debeant. Si iã principatum Galliæ obtinere non poſſent, Gallorum quàm Romanorũ imperia præferre: neque dubitare debeant, quin ſi Heluetios ſuperauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem ſint erepturi. Ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari. Hos à ſe coerceri non poſſe: quinetiam quòd neceſſariam rem coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſeſe quanto id cum periculo fecerit: & ob eam cauſam, quandiu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigẽ Diuitiaci fratrem deſignari ſentiebat: ſed quòd pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit: Liſcum retinet: quærit ex ſolo ea quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. Eadem ſecreto ab aliis quærit. reperit eſſe uera: ipſum eſſe Dumnorigem ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia: cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria reliquáque omnia Heduorum uectigalia paruo precio redempta habere, propterea quòd illo licente contrà liceri audeat nemo. his rebus & ſuam rem familiarẽ auxiſſe,

& facultates ad largiendũ magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe: atque huius potentiæ cauſa matrem in Biturigibus homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo collocaſſe: ipſum ex Heluetijs uxorem habere: ſororẽ ex matre, & propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe: fauere & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem & Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius imminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus. Siquid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni obtinendi per Heluetios uenire: imperio populi Rom. non modo de regno, ſed etiam de ea quam habeat gratia deſperare. Reperiebat etiam Cæſar inquirendo, quòd prælium equeſtre aduerſum paucis ante diebus eſſet factum, initium eius fugæ à Dumnorige atque eius equitibus factum: (nam equitatui quem auxilio Cæſari Hedui miſerant, Dumnorix præerat) eorum fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Heluetios traduxiſſet, quòd obſides inter eos dandos curaſſet, quòd ea omnia non modo iniuſſu ſuo & ciuitatis, ſed etiã inſcientibus ipſis feciſſet, quòd à magiſtratu Heduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris ſummum in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egre-

gnam fidem,iuſtitiam,temperantiam cognouerat.nam ne eius ſupplicio,Diuitiaci animum offenderet, uerebatur.Itaque prius quàm quicquam conaretur, Diuitiacum ad ſe uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis,per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ,familiarem ſuum,cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta,& oſtendit quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit.petit atque hortatur,ut ſine eius offenſione animi,uel ipſe de eo cauſa cognita ſtatuat,uel ciuitatem ſtatuere iubeat. Diuitiacus multis cũ lacrimis Cæſarẽ complexus, obſecrare cœpit,nequid grauius in fratrẽ ſtatueret:ſcire ſe illa eſſe uera, nec quenquã ex eo plus quàm ſe doloris capere,propterea quòd cũ ipſe gratia plurimũ domi,atque in reliqua Gallia,ille minimum propter adoleſcẽtiã poſſet, per ſe creuiſſet: quibus opibus ac neruis non ſolum ad minuendam gratiam,ſed penè ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione uulgi commoueri. quòd ſiquid ei à Cæſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret,neminem exiſtimaturũ non ſua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe auerterẽtur.Hæc cũ pluribus uerbis flens à Cæſare peteret, Cæſar eius dextram prehendit:conſolatus rogat finem orãdi faciat. tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reip. iniuriam, & ſuum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet.Dumnorigem ad ſe uocat, fratrẽ adhibet. quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ ci-

uitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones uitet. præterita ſe Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit, ut quæ agat, quibúſcum loquatur, ſcire poſſit. Eodẽ *die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub monte conſediſſe millia paſſuũ ab ipſius caſtris octo: qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſcerent miſit. Renuntiatum eſt facilem eſſe. De tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & ijſdem ducibus qui iter cognouerant, ſummum iugum montis aſcendere iubet. quid ſui conſilij ſit, oſtendit. Ipſe de quarta uigilia eodem itinere quo hoſtes ierant, ad eos contendit, equitatúmque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, quique in exercitu L. Sullæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cum ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non lõgius mille & quingentis paſſibus abeſſet, neque (ut poſtea ex captiuis comperit) aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet, Conſidius equo admiſſo ad eũ accurrit: dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hoſtibus teneri. id ſe à Gallicis armis atque inſignibus cognouiſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prælium committeret niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra uiſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato noſtros expectabat, prælióque abſtinebat. Multo denique die per exploratores Cæſar cognouit & montem à ſuis teneri, & Heluetios caſtra mouiſſe, & Conſidium ti-*

more perterritum, quod non uidiſſet, pro uiſo ſibi renuntiaſſe. Eo die, quo cõſuerat interuallo hoſtes ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorũ caſtris caſtra ponit. Poſtridie eius diei, quòd omnino biduum ſupererat cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longe maximo ac copioſiſſimo, nõ amplius millibus paſſuũ XVIII aberat, rei frumentariæ proſpiciendũ exiſtimauit: & iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire cõtẽdit. Ea res per fugitiuos L. AEmilij decurionis equitũ Gallorum, hoſtibus nũtiatur. Heluetij, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere à ſe exiſtimarent, eo magis, quòd pridie ſuperioribus locis occupatis prælium non commiſiſſent, ſiue eo quòd re frumẽtaria intercludi poſſe conſiderent, commutato conſilio, atque itinere conuerſo, noſtros à nouiſſimo agmine inſequi ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animaduertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit, equitatúmque qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor ueteranorum, ita uti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. Interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab his qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipſi confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primum ſuo, deinde omniũ è conſpectu remotis equis, ut æquato omnium periculo

ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, præliũ commiſit. Milites *è loco ſuperiore pilis miſſis facilè hoſtiũ phalangem perfregerunt. ea diſiecta, gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt.* Gallis *magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorũ ſcutis uno ictu pilorum transfixis,& colligatis, cum ferrũ ſe inflexiſſet, neque euellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterant: multi ut diu iactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eo ſe recipere cœperunt.* Capto *monte, & ſuccedentibus noſtris,* Boij & Tulingi, *qui hominum millibus circiter* X V *agmen hoſtiũ claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi circunuenere.* Id *cõſpicati* Heluetij, *qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt.* Romani *conuerſa ſigna bipartito intulerũt: prima ac ſecunda acies ut uictis ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes ſuſtineret. ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum eſt. diutius cum ſuſtinere noſtrorum impetum non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros ſuos ſe contulerunt.* Nam *hoc toto prælio, cum ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit.* Ad *multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros rotáſque, mazaras ac tragulas ſubijciebant, noſtróſque uulnerabant.* Diu *cum eſſet pu-*

gnatum, impedimentis caſtriſque noſtri potiti ſunt. ibi Orgetorigis filia, atq; unus è filijs captus eſt. Ex eo prælio circiter hominũ millia C X X X ſuperfuerũt, eáque tota nocte continenter ierunt, nullá partem noctis itinere intermiſſo. in fines Lingonum die quarto peruenerunt, cum & propter uulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones literas nuntióſque miſit, ne eos frumento, néue alia re iuuarẽt: qui ſi iuuiſſent, ſe eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. Ipſe triduo intermiſſo, cum omnibus copijs eos ſequi cœpit. Heluetij omnium rerũ inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt. Qui cum eũ in itinere conueniſſent, ſéque ad pedes proiecisſent, ſupplicitérque locuti, flẽtes pacem petiſſent, atque eos in eo loco quo tum eſſent, ſuum aduentum expectare iuſſiſſet, paruerunt. Eo poſtquam Cæſar peruenit, obſides, arma, ſeruos qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominum millia ſex eius pagi qui Verbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio afficerentur: ſiue ſpe ſalutis inducti, quòd in tanta multitudine dediticiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum finéſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſciuit: quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe uellent, imperauit. Reductos, in hoſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos, in fines ſuos &

ciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Rom. *negotij eſſet.* His *reſponſis ad* Cæ*ſarem relatis, iterum ad eum* Cæ*ſar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto ſuo populíque* Rom. *beneficio affectus, cum in conſulatu ſuo* Rex *atque amicus à* Senatu *appellatus eſſet, hanc ſibi populóque* Ro. *gratiam referret, ut in colloquiū uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum ſibi & cognoſcendum putaret, hæc eſſe quæ ab eo poſtularet:* Primum, *nequam multitudinem hominum amplius trans* Rhenum *in* Galliam *traduceret: deinde, obſides quos haberet ab* Heduis, *redderet:* Sequaníſque *permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: néue* Heduos *iniuria laceſſeret, néue his ſocij'ſque eorum bellum inferret.* Si *id ita feciſſet, ſibi populóque* Romano *perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: ſi id non impetraret, ſeſe, quoniam* M. Meſſala, M. Piſone *conſulibus* Senatus *cenſuiſſet, uti quicunque* Galliam *prouinciā obtineret, quod commodo* Reip. *facere poſſet,* Heduos, *cæteróſque amicos populi* Romani *defenderet,* Heduorū *iniurias non neglecturū.* Ad *hæc* Arioviſtus *reſpōdit, ius eſſe belli, ut qui uiciſſent, ijs quos uiciſſent quemadmodū uellēt, imperarent: itē, populū* Ro. *uictis nō ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuū arbitrium imperare cōſueſſe.* Si *ipſe populo* Ro. *nō præſcriberet, quemadmodū ſuo iure uteretur: nō oportere ſe à populo* Ro. *in ſuo iure impediri.* Heduos *ſibi, quoniam belli fortunam tentaſſent, & armis congreſſi ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos.* Magnam Cæ*ſarē iniuriā facere, qui ſuo aduentu uectigalia ſibi* deteri

fol. 24

nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum amiſiſſe. Quibus prælijs calamitatibúſque fractos, qui & ſua uirtute, & populi Ro. *hoſpitio atque amicitia plurimú antè in* Gallia *potuiſſent, coactos eſſe* Sequanis *obſides dare nobiliſſimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium à populo* Rom. *imploraturos, neque recuſaturos quo minus perpetuo ſub illorum ditione atque imperio eſſent.* Vnum *ſe eſſe ex omni ciuitate* Heduorum, *qui adduci non potuerit ut iuraret, aut liberos ſuos obſides daret.* Ob *eam rem ſe ex ciuitate profugiſſe, &* Romam *ad* Senatum *ueniſſe auxiliũ poſtulatum, quòd ſolus neque iureiurãdo neque obſidibus teneretur.* Sed *peius uictoribus* Sequanis, *quàm* Heduis *uictis accidiſſe: propterea quòd* Arioviſtus Rex Germanorũ *in eorum finibus conſediſſet, tertiámque partem agri* Sequani, *qui eſſet optimus totius* Galliæ, *occupauiſſet, & nunc de altera parte tertia* Sequanos *decedere iuberet, propterea quòd paucis mẽſibus antè,* H*arudum millia hominum uigintiquatuor ad eum ueniſſent, quibus locus ac ſedes pararẽtur. futurũ eſſe paucis annis, uti omnes è* Galliæ *finibus pellerentur, atque omnes* Germani Rhenũ *tranſirẽt.* Neque *enim conferendum eſſe* Gallicum *cum* Germanorum *agro, neque hãc conſuetudinem uictus cũ illa comparandã.* Arioviſtum *autem, ut ſemel* Gallorum *copias prælio uicerit, quod præliũ factum ſit* Amagetobriæ, *ſuperbe & crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cuiuſque liberos poſcere, & in eos omnia exempla cruciatúſque edere, ſiqua res non ad nutum aut ad uolũtatem eius facta ſit. hominem eſſe barbarũ, iracundũ, teme-*

rarium.non poſſe eius imperia diutius ſuſtineri. Niſi
quid in Cæſare *populóque* Rom. *ſit auxilij, omnibus*
Gallis *idẽ eſſe faciendũ quod* Heluetij *fecerint, ut do-*
mo emigrent,aliud domicilium,alias ſedes remotas à
Germanis *petant, fortunámque, quæcunque accidat,*
experiantur. Hæc *ſi enuntiata* Ariouiſto *ſint,non du-*
bitare, quin de omnibus obſidibus qui apud eũ ſint,
grauiſſimum ſuppliciũ ſumat. Cæſarẽ *uel auctoritate*
ſua atque exercitus,uel recenti uictoria,uel nomine po
puli Ro. *deterrere poſſe, ne maior multitudo* Germa-
norũ Rhenum *traducatur:* Galliámque *omnẽ ab* Ario-
uiſti iniuria poſſe defendere. Hac *oratione à* Diuitia-
co habita,omnes qui aderant,magno fletu auxilium à
Cæſare *petere cœperunt.* Animaduertit Cæſar *unos*
ex omnibus Sequanos *nihil earũ rerum facere, quas*
cæteri facerent:ſed triſtes capite demiſſo terrã intueri.
Eius *rei quæ cauſa eſſet,miratus,ex ipſis quæſiuit.* Ni
hil Sequani *reſpondere,ſed in eadẽ triſtitia taciti per-*
manere. Cum *ab his ſæpius quæreret, neque ullam o-*
mnino uocem exprimere poſſent:idem Diuitiacus He-
duus reſpondit,hoc eſſe miſeriorem & grauiorem for-
tunam Sequanorum, *quàm reliquorũ, quòd ſoli ne in*
occulto quidem queri,nec auxilium implorare aude-
rent:abſentíſque Ariouiſti *crudelitatem, uelut ſi corá*
adeſſet,horrerent, propterea quòd reliquis tamen fu-
gæ facultas daretur: Sequanis *uerò, qui intra fines*
ſuos Ariouiſtum *recepiſſent,quorum oppida omnia in*
poteſtate eius eſſent, omnes cruciatus eſſent perferen
di. His *rebus cognitis* Cæſar Gallorũ *animos uerbis*
confirmauit, pollicitúſque eſt ſibi eã rem curæ futurã.
magnam ſe habere ſpẽ,& beneficio ſuo & auctoritate

ſuos unde erāt profecti, reuerti iuſſit: & quòd omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent: ipſos, oppida uicóſque quos incenderāt, reſtituere iuſſit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum unde Heluetij diſceſſerant, uacare: ne propter bonitatem agrorum, Germani qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Heluetiorū fines tranſirent, & finitimi Galliæ prouinciæ Allobrogibúſque eſſent. Boios petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederūt, eóſque poſtea in parem iuris libertatiſque conditionem atque ipſi erant, receperunt. In caſtris Heluetiorum tabulæ repertæ ſunt literis Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ: quibus in tabulis nominatim ratio cōfecta erat, qui numerus domo exiſſet eorū qui arma ferre poſſent, & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieréſq;. quarū omnium rerū ſumma erat, capitum Heluetiorū millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorū XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII. Summa omniū, fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt cenſu habito, ut Cæſar imperauerat, repertus eſt numerus millium C & X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati principes ciuitatum ad Cæſarem gratulatum conuenerūt: intelligere ſeſe, tametſi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem non minus ex uſu terræ Galliæ, quàm populi Ro. accidiſſe, propterea quòd eo conſilio florētiſſi-

mis rebus domos ſuas Heluetij reliquiſſent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperióque potirentur, locúmque domicilio ex magna copia deligerẽt quem ex omni Gallia opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum iudicaſſent, reliquáſque ciuitates ſtipendiarias haberẽt. Petierunt uti ſibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, ídque Cæſaris uolũtate facere liceret. ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere uellent. Ea re permiſſa, diem concilio conſtituerunt: & iureiurando nequis enuntiaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt Eo concilio dimiſſo, ijdem principes ciuitatum qui antè fuerant, ad Cæſarem reuerterunt, petierúntque uti ſibi ſecreto & in occulto de ſua omniúmque ſalute cũ eo agere liceret. Ea re impetrata, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes proiecerunt: Non minus ſe id contendere & laborare, ne ea quæ dixiſſent, enuntiarentur, quàm uti ea quæ uellent, impetrarent: propterea quòd ſi enuntiatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe uenturos uiderent. Locutus eſt pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones eſſe duas. Harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cum tantopere de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe uti ab Aruernis Sequaníſque Germani mercede accerſerentur. Horũ primo circiter millia X V Rhenum trãſiſſe. poſteaquam agros & cultũ & copias Gallorũ homines feri ac barbari adamaſſent, traductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C & X X millium numerum. Cum his Heduos eorúmque clientes ſemel atque iterum armis contendiſſe: magnam calamitatem pulſos accepiſſe: omnem

nob... ſup. f.

ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Alduaſdubis, *ut circino circunductum, pene totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod eſt non amplius pedum ſexcẽtorum, quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant.* H*unc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit.* H*uc* C*æſar magnis nocturnis diurníſque itineribus contendit: occupatóque oppido, ibi præſidium collocat.* D*um paucos dies ad* V*eſontionem rei frumentariæ commeatúſque cauſa moratur, ex percontatione noſtrorum, uocibúſque* G*allorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum* G*ermanos incredibili uirtute atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumero ſeſe cum his congreſſos, ne uultum quidem atque aciem oculorũ dicebant ferre potuiſſe: tantus ſubito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes animóſque perturbaret.* H*ic primum ortus eſt à* T*ribunis militum,* P*ræfectis, reliquiſq; qui ex* V*rbe amicitiæ cauſa* C*æſarem ſequuti, non magnum in re militari uſum habebant: quorum alius alia cauſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat ut eius uoluntate diſcedere liceret.* N*onnulli pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem uitarent, remanebant.* H*i neque uultum fingere, neque interdũ lacrimas tenere poterant. abditi in tabernaculis, aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. uulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur.* H*orum uocibus ac timore paulatim etiã hi qui magnum in caſtris uſum habe-*

bant, fol. 26

niſi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, ſed defenderit. Se prius in Galliā ueniſſe, quàm populum Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Rom. Galliæ prouinciæ finibus egreſſum. Quid ſibi uellet, cur in ſuas poſſeſſiones ueniret? Prouinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ut illam, noſtram. Vt ſibi concedi non oporteret ſi in noſtros fines impetum faceret, ſic item nos eſſe iniquos, qui in ſuo iure ſe interpellaremus. Quòd à Senatu Heduos appellatos amicos diceret: non ſe tam barbarū, neque tam imperitum eſſe rerum, ut nō ſciret, neque bello Allobrogum proximo Heduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his cōtētionibus quas Hedui ſecum & cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Rom. uſos eſſe. Debere ſe ſuſpicari ſimulata Cæſarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, ſui opprimēdi cauſa habere. Qui niſi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus: ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturū. Quòd ſi eū interfecerit, multis ſeſe nobilibus principibúſque populi Rom. gratum eſſe facturum. Id ſe ab ipſis per eorum nuntios compertum habere: quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere poſſet. Quòd ſi diſceſſiſſet, ac liberam poſſeſſionem Galliæ ſibi tradidiſſet, magno ſe illum præmio remuneraturum: & quæcūque bella geri uellet, ſine ullo eius labore & periculo confecturum. Multa à Cæſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet: neque ſuam neque populi Romani conſuetudinem pati, uti optime meritos ſocios deſereret: neque ſe iudicare Galliā potius eſſe Arioviſti, quàm populi Romani: bello ſuper...
inf. ſu...

indulſerat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. H*ac oratione habita, mirũ in modum conuerſæ ſunt omnium mentes, ſummáque alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt.* P*rincépſque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum iudicium feciſſet: ſéque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam cõfirmauit.* D*einde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, uti* C*æſari ſatiſfacerẽt: ſe neque unquam dubitaſſe, neque timuiſſe: neque de ſumma belli ſuum iudiciũ, ſed imperatoris eſſe exiſtimauiſſe.* E*orũ ſatiſfactione accepta, & itinere exquiſito per* D*iuitiacum, quòd ex alijs* G*allis maximam ei fidem habebat: ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitũ duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus eſt.* S*eptimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt,* A*riouiſti copias à noſtris millibus paſſuum quatuor &* XX *abeſſe.* C*ognito* C*æſaris aduentu,* A*riouiſtus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet, ſéque id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret.* N*on reſpuit conditionem* C*æſar: iámque eum ad ſanitatem reuerti arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur: magnámque in ſpem ueniebat, pro ſuis tantis populíque* R*om. in eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore uti pertinacia deſiſteret.* D*ies colloquio dictus eſt ex eo die quintus.* I*nterim cum ſæpe ultro citróque legati inter eos mitterentur,* A*riouiſtus poſtulauit ne quem peditem ad colloquium* C*æſar adduceret: uereri ſe, ne per inſidias ab eo circunueniretur.*

uterque cum equitatu ueniret. alia ratione ſe non eſſe uenturum. Cæſar quòd neque colloquium interpoſita cauſa tolli uolebat, neq; ſalutem ſuam Galloru͂ equitatui committere audebat: co͂modiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, in eos legionarios milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere: ut præſidium quamamiciſſimum, ſiquid opus facto eſſet, haberet. Quod cu͂ fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit, plus quàm pollicitus eſſet, Cæſarem facere: pollicitum eſſe in cohortis ſe prætoriæ loco decimam legionem habiturum: ad equum reſcribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terrenus ſatis grandis. Hic locus æquo fere ſpatio a caſtris utriuſque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt. Legionem Cæſar quam equis deuexerat, paſſibus ducentis ab eò tumulo conſtituit. Item equites Arioviſti pari interuallo conſtiterunt. Arioviſtus, ut ex equis colloquere͂tur, & præter ſe denos ad colloquiu͂ adducere͂t, poſtulauit. Vbi eò ue͂tum eſt, Cæſar initio orationis, ſua ſenatúſque in eum beneficia co͂memorauit, quòd rex appellatus eſſet à ſenatu, quòd amicus, quòd munera ampliſſime miſſa. Quam re͂ & paucis contigiſſe, & à Romanis pro maximis hominu͂ officijs co͂ſueſſe tribui docebat. Illum quando neque aditum, neque cauſam poſtulandi iuſta͂ haberet, beneficio ac liberalitate ſua ac ſenatus ea præmia conſecutum. Docebat etiam, quàm ueteres, quámque iuſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Heduis intercederent: quæ ſenatuſconſulta, quoties, quámque honorifica in eos facta eſſent: ut omni te͂pore totius Galliæ principatum Hedui tenuiſ- ſet, pri

etiam

fol. 30.

bant, milites, cēturionéſque, quíque equitatui præerāt, perturbabātur. Qui ſe ex his minus timidos exiſtimari uolebāt, non ſe hoſtem uereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſiluarũ quæ inter eos atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut ſatis commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renuntiabant, cum caſtra moueri, ac ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Hæc cum animaduertiſſet Cæſar, conuocato conſilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis cēturionibus, uehementer eos incuſauit: Primum quòd aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum ſe Conſule cupidiſſime populi Rom. amicitiam appetiſſe: cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum iudicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionis perſpecta, eũ neque ſuam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd ſi furore atque amentia impulſus, bellum intuliſſet: quid tandem uererentur? aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, quum Cimbris & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorē laudem exercitus, quàm ipſe imperator meritus eſſe uidebatur. Factum etiam nuper in Italia ſeruili tumultu, quos tamē aliquid uſus ac diſciplina quam à nobis accepiſſent, ſubleuarēt. Ex quo iudicari poſſe, quãtũ haberet in ſe boni conſtantia: propterea quòd quos aliquandiu inermes ſine cauſa timuiſſent, hos poſtea armatos ac uictores ſuperaſſent. denique hos eſſe eoſ-

dem Germanos, cum quibus ſæpenumero Heluetij congreſſi, non ſolũ in ſuis ſedibus, ſed etiam in illorum finibus plerunque ſuperaſſent: qui tamen pares eſſe noſtro exercitui nõ potuerint. Si quos aduerſum prælium & fuga Gallorũ cõmoueret, hos, ſi quærerẽt, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioviſtũ cũ multos menſes caſtris ſe ac paludibus tenuiſſet, neque ſui poteſtatẽ feciſſet, deſperantes iam de pugna & diſperſos ſubito adortũ, magis ratione & conſilio quàm uirtute uiciſſe. Cui rationi cõtra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hac ne ipſum quidẽ ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiáſque itineris conferrẽt, facere arroganter, cũ aut de officio imperatoris deſperare, aut ei præſcribere auderent. Hæc ſibi eſſe curæ: frumẽtum Sequanos, Leucos, Lingones ſubminiſtrare, idmque eſſe in agris frumẽta matura. De itinere ipſos breui tempore iudicaturos. Quòd non fore dicto audiẽtes, neque ſigna laturi dicãtur: nihil ſe ea re commoueri. ſcire enim, quibuſcunque exercitus dicto audiẽs non fuerit, aut male re geſta fortunam defuiſſe, aut aliquo facinore cõperto, auaritiam eſſe cõuictam. ſuam innocẽtiam, perpetua uita: felicitatẽ, Heluetiorũ bello eſſe perſpectam. Itaque ſe, quod in lõgiorem diẽ collaturus fuiſſet, repræſentaturum eſſe, & proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturũ, ut quàprimum intelligere poſſet, utrum apud eos pudor atque officiũ, an timor plus ualeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua nõn dubitaret: ſibíque eã prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæſar & indulſer

Supra fol

Procillũ C.Valerij Caburi filiũ,ſumma uirtute & humanitate adoleſcẽtem,cuius pater à C.Valerio Flacco ciuitate donatus erat & propter fidẽ,& propter linguæ Gallicæ ſcientiã,qua multa iam Arioui ſtus lõgin qua cõſuetudine utebatur,& quòd in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet,ad eum mittere:& unà M.Titium,qui hoſpitio Arioui ſti utebatur. His mãdauit,ut quæ diceret Ariouiſtus,cognoſcerẽt, & ad ſe referrẽt. Quos cũ apud ſe in caſtris Ariouiſtus cõſpexiſſet,exercitu ſuo præſente cõclamauit, quid ad ſe uenirent, an ſpeculandi cauſa? Conãtes dicere prohibuit,& in catenas coniecit. Eodẽ die caſtra promouit, & millibus paſſuũ ſex à Cæſaris caſtris ſub mõte cõſedit.Poſtridie eius diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuũ duobus ultra eũ caſtra fecit,eo conſilio,ut frumẽto cõmeatúque qui ex Sequanis & Heduis ſupportaretur, Cæſarẽ intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit,& aciẽ inſtructam habuit,ut ſi uellet Ariouiſtus prælio contẽdere,ei poteſtas nõ deeſſet.Ariouiſtus his omnibus diebus exercitũ caſtris cõtinuit, equeſtri prælio quotidie contẽdit. Genus hoc erat pugnæ,quo ſe Germani exercuerãt:Equitũ millia erãt ſex,totidem numero pedites uelociſſimi,ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos ſuæ ſalutis cauſa delegerãt. Cũ his in prælijs uerſabantur,ad eos ſe equites recipiebãt.Hi,ſiquid erat durius,concurrebãt. Siquis grauiore uulnere accepto,equo deciderat, circunſiſtebãt.Siquo erat lõgius prodeũdum,aut celerius recipiẽdũ: tanta erat horũ exercitatione celeritas, ut iubis equorũ ſubleuati,curſum adæquarent. Vbi

eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius cõmeatu prohiberetur, ultra eũ locũ, quo in loco Germani cõſederãt, circiter paſſus ſexcẽtos ab his caſtris idoneũ locũ delegit, aciéque triplici inſtructa ad eũ locũ uenit. Primã & ſecũdã aciẽ in armis eſſe, tertiã caſtra munire iuſſit. Is locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos (uti dictum eſt) aberat. eò circiter hominũ numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariouiſtus miſit, quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar, ut antè cõſtituerat, duas acies hoſtẽ propulſare, tertiã opus perficere iuſſit. Munitis caſtris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorũ: quatuor reliquas legiones in caſtra maiora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar è caſtris utriſq; copias ſuas eduxit: paululúmq; à maioribus caſtris progreſſus aciẽ inſtruxit, hoſtibúſq; pugnãdi poteſtatẽ fecit. Vbi ne tũ quidẽ eos prodire intellexit, circiter meridiẽ exercitũ in caſtra reduxit. Tum demum Ariouiſtus partẽ ſuarum copiarũ, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinque uſque ad ueſperũ pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Ariouiſtus multis & illatis & acceptis uulneribus, in caſtra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæſar, quamobrem Ariouiſtus prælio non decertaret, hãc reperiebat cauſam, quòd apud Germanos ea cõſuetudo eſſet, ut matreſfamilias eorũ ſortibus & uaticinationibus declararent, utrũ præliũ cõmitti ex uſu eſſet, nécne. Eas ita dicere, nõ eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante nouam lunã prælio contẽdiſſent. Poſtridie eius diei Cæſar præſidiũ utriſque caſtris, quod ſatis eſſe uiſum eſt, reliquit. Omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris

minoribus conſtituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hoſtium numero ualebat, ut ad ſpeciē alarijs uteretur. Ipſe *triplici inſtructa acie uſq; ad caſtra hoſtiū acceſſit.* Tum *demum neceſſario* Germani *ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatímque conſtituerūt paribus interuallis,* Harudes, Marcomannos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Sueuos: *omnémque aciem ſuam rhedis & carris circundederunt, nequa ſpes in fuga relinqueretur.* Eò *mulieres impoſuerunt: quæ ad prælium proficiſcentes milites, paſſis manibus flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutem* Romanis *traderēt.* Cæſar *ſingulis legionibus ſingulos legatos & quæſtorem præfecit, uti eos teſtes ſuæ quiſque uirtutis haberet.* Ipſe *à dextro cornu, quòd eā partem minimè firmam hoſtium eſſe animaduerterat, prælium commiſit.* Ita *noſtri acriter in hoſtes ſigno dato impetum fecerunt.* Itaque *hoſtes repente celeritérque procurrerunt, ut ſpatiū pila in hoſtes conijciēdi non daretur.* Reiectis *pilis, comminus gladijs pugnatum eſt.* At Germani *celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt.* Reperti *ſunt complures noſtri milites, qui in phalangem inſilirent, & ſcuta manibus reuellerent, & deſuper uulnerarēt.* Cum *hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa atque in fugam conuerſa eſſet, à dextro cornu uehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebāt.* Id *cum animaduertiſſet* P. Craſſus *adoleſcēs, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat quàm hi qui inter aciem uerſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit.* Ita *prælium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga uerterūt: nec prius*

ſugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenum *millia paſſuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt.* Ibi *perpauci aut uiribus cõfiſi tranare contēderunt, aut lintribus inuētis ſibi ſalutē repererūt.* In *his fuit* Arioui*ſtus, qui nauiculā deligatam ad ripā nactus, ea profūgit.* Reliquos *omnes conſecuti equites noſtri interfecerūt.* Duæ *fuerunt* Arioui*ſti uxores, una* Sueua *natione, quam domo ſecum eduxerat: altera* Norica, *regis* Voccionis *ſoror, quam in* Gallia *duxerat à fratre miſſam.* Vtraque *in ea fuga perijt.* Duæ *filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt.* M. Valerius Procillus *cum à cuſtodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipſum* Cæſarē *hoſtium equitatū inſequentem incidit.* Quæ *quidē res* Cæſari *non minorē quàm ipſa uictoria uoluptatem attulit, quòd hominē honeſtiſſimū prouinciæ* Galliæ, *ſuum familiarē & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtiū, ſibi reſtitutū uidebat, neque eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam fortuna diminuerat.* Is *ſe præſente de ſe ter ſortibus cõſultū dicebat, utrū igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſeruaretur.* Sortiū *beneficio ſe eſſe incolumē.* Itē M. Titius *repertus, & ad eum reductus eſt.* Hoc *prælio trās* Rhenū *nuntiato,* Sueui, *qui ad ripas* Rheni *uenerāt, domū reuerti cœperunt: quos* Vbij *qui proximi* Rhenum *incolunt, perterrritos inſecuti, magnum ex his numerū occiderunt.* Cæſar *una æſtate duobus maximis bellis cõfectis, maturius paulo quàm tempus anni poſtulabat, in hiberna in* Sequanos *exercitum deduxit.* Hibernis Labienum *præpoſuit: ipſe in citeriorem* Galliam *ad cõuentus agendos profectus eſt.*

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER II.

CVM eſſet Cæſar in citeriore Gallia in bibernis,ita uti ſuprà demõſtrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literíſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus,contra populum Rom.coniurare, obſidéſque inter ſe dare. Coniurandi has eſſe cauſas:Primum,quòd uererẽtur,ne omni pacata Gallia,ad eos exercitus noſter adduceretur. Deinde quòd ab nonnullis Gallis ſolicitarentur,partim qui ut Germanos diutius in Gallia uerſari noluerant,ita populi Rom.exercitũ biemare atq; inueteraſcere in Gallia moleſte ferebãt: partim qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs ſtudebãt.ab nõnullis etiã,quòd in Gallia à potẽtioribus,atque ijs qui ad conducẽdos homines facultates habebant, uulgo regna occupabãtur: qui minus facilè eam rem imperio noſtro cõſequi poterant.His nuntijs literíſque cõmotus Cæſar,duas legiones in citeriore Gallia nouas cõſcripſit:& ineunte æſtate in ulteriorẽ Galliam qui deduceret,Q.Pediũ legatũ miſit.Ipſe cũ primum pabuli copia eſſe inciperet,ad exercitum uenit. Dat negotiũ Senonibus, reliquíſque Gallis qui finitimi Belgis erãt,uti ea quæ apud eos gerantur,cognoſcant:ſéque de his rebus certiorẽ faciant.Hi conſtanter omnes nuntiauerunt,manus cogi,exercitúſque in unum locum cõduci.Tum ue-

ro dubitandũ non exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumẽtaria comparata, caſtra mouet, diebúſque circiter XV ad fines Belgarum peruenit. Eò cũ de improuiſo, celeriúſque omniũ opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Bélgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogiũ primos ciuitatis ſuæ miſerunt, qui dicerent, ſe ſuáque omnia in fidem atque poteſtatem populi Romani permittere: neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populũ Romanum omnino coniuraſſe, paratóſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæteríſque rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanóſque qui ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe: tantúmque eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem fratres cõſanguineóſque ſuos, qui eodem iure, iíſdem legibus utantur, & unum imperium unúmque magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantǽque in armis eſſent, & quid in bello poſſent: ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis, Rhenúmq; antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe, Gallóſq; qui ea loca incolerẽt, expuliſſe: ſolóſque eſſe qui patrum noſtrorũ memoria omni Gallia uexata, Teutonos Cimbróſque intra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem, magnóſque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant: propterea quòd propinquitatibus affinitatibúſque cõiũcti, quantam quiſque multitudinem in cõmuni Bel-

garum concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos & uirtute & auctoritate, & hominum numero ualere. Hos poſſe conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero lecta millia LX: totiúſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos: latiſſimos feraciſſimóſque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe règem noſtra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliæ potentiſſimum: qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit. nunc eſſe regem Galbam. ad hunc propter iuſtitiam prudentiámque, ſummam totius belli, omnium uoluntate deferri. oppida habere numero XII. polliceri millia armata quinquaginta: totidem Neruios, qui maximè feri inter ipſos habeantur, lõgiſſiméque abſint. XV millia Atrebates, Ambianos X millia, Morinos XXV millia, Menapios VII millia, Caletos X millia, Velocaſſes & Veromãduos totidẽ, Catuacos XIX millia: Condruſos, Eburones, Cæreſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellentur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæſar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione proſecutus, omnem Senatum ad ſe conuenire, principúmque liberos obſides adduci iuſſit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere reipublicæ communiſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes

Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe ueni-
re, neque iã longe abeſſe, ab his quos miſerat explora-
toribus & ab Rhemis cognouit: flumen Axonã, quòd
eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tradu-
cere maturauit: atque ibi caſtra poſuit. Quæ res &
latus unum caſtrorũ ripis fluminis muniebat, & poſt
eum quæ erant, tuta ab hoſtibus reddebât, & com-
meatus ab Rhemis reliquíſque ciuitatibus ut ſine pe-
riculo ad eum portari poſſent, efficiebat. In eo flumine
pons erat. Ibi præſidiũ ponit: & in altera parte flu-
minis Q. Titurium Sabinũ legatum cum ſex cohor-
tibus relinquit. caſtra in altitudinẽ pedum duodecim
uallo, foſſáque duodeuiginti pedũ munire iubet. Ab
his caſtris oppidũ Rhemorum nomine Bibrax aberat
millia paſſuũ octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ
oppugnare cœperunt. AEgre eo die ſuſtentatum eſt.
Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio eſt.
Hi, ubi circuniecta multitudine hominum totis mœ-
nibus, undique in murum lapides iaci cœpti ſunt,
murúſque defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta
portis ſuccedunt, murúmque ſubruunt. quod tum fa-
cilè fiebat. nam tãta multitudo lapides ac tela cõijcie-
bant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Cum
finem oppugnandi nox feciſſet: Iccius Rhemus ſumma
nobilitate & gratia inter ſuos, qui tum oppido præ-
fuerat, unus ex ijs qui legati de pace ad Cæſarem ue-
nerant, nuntios ad eum mittit, niſi ſubſidiũ ſibi mit-
tatur, ſeſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eò de media
nocte Cæſar ijſdem ducibus uſus qui nuntij ab Iccio
uenerant, Numidas & Cretas ſagittarios, & fundi-
tores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. Quorum

aduētu & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiūdi oppidi diſceſſit. Itaque pauliſper apud oppidum morati, agróſque Rhemorū depopulati, omnibus uicis ædificijſque quò adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris omnibus copijs contenderunt: & à millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerūt. quæ caſtra, ut ex fumo atq; ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum octo in latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem uirtutis, prælio ſuperſedere ſtatuit: quotidie tamē equeſtribus prælijs, quid hoſtis uirtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno atque idoneo: quòd is collis ubi caſtra poſita erāt, paululum ex planitie editus, tantum aduerſus in latitudinē patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat: atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in frontem leniter faſtigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab utroque latere eius collis tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum quadringentorum: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocauit: ne cum aciē inſtruxiſſet, hoſtes, qui tantum multitudine poterant, à lateribus pugnantes ſuos circunuenire poſſent. Hoc facto, duabus legionibus quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut ſi quo opus eſſet ſubſidio, duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias è caſtris eductas inſtruxerunt. Palus erat non magna inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi no-

ſtri tranſirent,hoſtes expectabãt. Noſtri autem,ſi ab illis initium tranſeundi fieret,ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equeſtri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri tranſeundi initium faciũt, ſecundiore equitum noſtrorum prælio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt,quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi uadis repertis, partem ſuarum copiarum traducere conati ſunt, eo conſilio,ut ſi poſſent, caſtellum cui præerat Q. Titurius legatus,expugnarẽt,pontémque interſcinderẽt: ſin minus poſſent,agros Rhemorum popularẽtur,qui magno nobis uſui ad bellũ gerendum erant, commeatúq; noſtros prohiberẽt. Cæſar certior factus à Titurio, omnem equitatum,& leuis armaturæ Numidas,funditores ſagittarióſque pontem traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorũ numerum occiderunt. Per eorũ corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes,multitudine telorum repulerunt:primóſque qui trãſierant, equitatu circunuentos interfecerunt. Hoſtes ubi & de expugnando oppido,& de flumine tranſeundo ſpem ſe feſelliſſe intellexerunt,neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſa uiderunt, atque ipſos res frumentaria deficere cœpit: concilio conuocato, conſtituerunt optimum eſſe,domum ſuam quenque reuerti: & quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendẽdos undique conuenire:ut potius in ſuis quàm in alienis finibus decertarent, & domeſticis copijs rei frumentariæ uterẽtur. Ad eã ſenten-

tiā cum reliquis cauſis hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacū quoque atque Heduos finibus Bellouacorū appropinquare cognouerāt. his perſuaderi, ut diutius morarentur, neque ſuis auxiliū ferrent, nō poterat. Ea re conſtituta, ſecūda uigilia magno cū ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine neque imperio, cū ſibi quiſque primum itineris locū peteret, & domū peruenire properaret, fecerunt ut conſimilis fugæ profectio uideretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias ueritus, quòd qua de cauſa diſcederent, nondū perſpexerat: exercitū equitatúmque caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnē equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur, præmiſit: eíque Q. Pediū & L. Aurunculeiū Cottam legatos præfecit. T. Labienū legatum cū legionibus tribus ſubſequi iuſſit. Hi nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuū proſecuti, magnam multitudinem eorū fugientiū conciderūt: cum ab extremo agmine ad quos uētum erat, cōſiſterent, fortitérq; impetū noſtrorum militū ſuſtinerēt: priores, quòd abeſſe à periculo uiderētur, neque ulla neceſſitate neque imperio cōtinerētur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga ſibi præſidium ponerent. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinē noſtri interfecerūt, quantum fuit diei ſpatium. ſub occaſum ſolis ſequi deſtiterunt: ſéque in caſtra, ut erat imperatum, receperunt. Poſtridie eius diei Cæſar prius quàm ſe hoſtes ex pauore ac fuga reciperēt, in fines Sueſſionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contēdit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuū à defenſoribus

eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim *omnis ex fuga* Sueſſionum *multitudo in oppidum proxima nocte conuenit.* Celeriter *uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribúſque conſtitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant antè* Galli, *neque audierant, & celeritate* Romanorum *permoti, legatos ad* Cæſarẽ *de deditione mittunt: & petentibus* Rhemis, *ut conſeruarentur, impetrant.* Cæſar *obſidibus acceptis primis ciuitatis, atque ipſius* Galbæ *regis duobus filijs, armiſque omnibus ex oppido traditis, in deditionẽ* Sueſſiones *accipit, exercitúmque in* Bellouacos *ducit: qui cum ſe ſuáque omnia in oppidum* Bratuſpãtium *contuliſſent, atque ab eo oppido* Cæſar *cum exercitu circiter millia paſſuum quinque abeſſet: omnes maiores natu ex oppido egreſſi, manus ad* Cæſarem *tendere, & uoce ſignificare cœperunt, ſeſe in eius fidem ac poteſtatem uenire, neque cõtra populum* Romanum *armis contendere.* Item *cum ad oppidum acceſſiſſet, caſtráque ibi poneret, pueri mulieréſque ex muro paſſis manibus ſuo more pacem ab* Romanis *petierunt.* Pro *his* Diuitiacus(*nam poſt diſceſſum* Belgarum *dimiſſis* Heduorũ *copijs ad eum reuerterat*) *facit uerba:* Bellouacos *omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis* Heduæ *fuiſſe.* Impulſos *à ſuis principibus, qui dicerẽt* Heduos *à* Cæſare *in ſeruitutem redactos, omnes indignitates contumeliáſque perferre, & ab* Heduis *defeciſſe, & populo* Romano *bellum intuliſſe.* Qui *huius conſilij principes fuiſſent, quòd intelligerent quan-*

tam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britanniam *profugiſſe.* Petere *nō ſolum* Bellouacos, *ſed etiam pro his* Heduos, *ut ſua clementia ac manſuetudine in eos utatur.* Quod *ſi fecerit,* Heduorum *auctoritatem apud omnes* Belgas *amplificaturum, quorum auxilijs atque opibus, ſiqua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint.* Cæſar *honoris* Diuitiaci *atque* Heduorum *cauſa, ſeſe eos in fidem recepturū, & conſeruaturū dixit. & quòd erat ciuitas magna, & inter* Belgas *auctoritate atque hominum multitudine præſtabat, ſexcentos obſides po poſcit.* His *traditis, omnibúſque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines* Ambianorum *peruenit: qui ſe ſuáque omnia ſine mora dediderunt.* Eorū *fines* Neruij *attingebant: quorum de natura moribúſque* Cæſar *cum quæreret, ſic reperiebat:* Nullum *aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quòd his rebus relangueſcere animos, eorúmque remitti uirtutem exiſtimarent.* Eſſe *homines feros, magnǽque uirtutis.* Increpitare *atque incuſare reliquos* Belgas, *qui ſe populo* Romano *dedidiſſent, patriámque uirtutem proieciſſent: confirmare ſeſe neque legatos miſſuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.* Cum *per eorum fines triduo iter feciſſet, inueniebat ex captiuis,* Sabim *flumen à caſtris ſuis non amplius millia paſſuum decem abeſſe: trās id flumen omnes* Neruios *conſediſſe, aduentúmque ibi* Romanorum *expectare una cum* Atrebatibus *&* Veromāduis *finitimis ſuis.* Nam *his utriſque perſuaſerant, uti eandem belli fortunam experirentur.* Expectari *etiam ab his* Aduaticorum *copias, atque eſſe in itinere.* Mulieres, *quique*

per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum conieciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet. His *rebus cognitis, exploratores centurionéſque præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant.* Cum *ex dediticiјs* Belgis *reliquíſque* Gallis *complures* Cæſarem *ſecuti, unà iter facerent: quidam ex his (ut poſtea ex captiuis cognitum eſt) eorum dierum conſuetudine itineris exercitus noſtri perſpecta, nocte ad* Neruios *peruenerunt: atque his demonſtrarũt, inter ſingulas legiones impedimentorũ magnum numerum intercedere: neque eſſe quicquam negotij, cum prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæq; legiones magnum ſpatium abeſſent, hãc ſub ſarcinis adoriri: qua pulſa, impedimentíſque direptis, futurum ut reliquæ contrà conſiſtere non auderent.* Adiuuabat *etiam eorum conſilium qui rem deferebant, quòd* Neruij *antiquitus, cum equitatu nihil poſſent (neq; enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed quicquid poſſunt, pedeſtribus ualent copijs) quò facilius finitimorũ equitatum, ſi prædandi cauſa ad eos ueniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebríſque in latitudinem ramis enatis, & rubis ſentibúſque interiectis, effecerant ut inſtar muri hæ ſepes munimenta præberent, quò non modo non intrari, ſed ne perſpici quidẽ poſſet.* His *rebus cum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium* Neruij *exiſtimauerunt.* Loci *natura erat hæc, quem locum caſtris noſtri delegerant:* Collis *à ſummo æqualiter decliuis, ad flumen* Sabim, *quod ſupra nominauimus, uergebat.* Ab *eo flumine pari accliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic & contrarius, paſſus circiter ducentos, infi-*

mus apertus, à ſuperiore parte ſilueſtris, ut non facilè introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſiluas hoſtes in occulto ſeſe continebant. In aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium. Cæſar equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copijs. Sed ratio ordóque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ *ad* Neruios *detulerant. Nam quòd hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua* Cæſar VI *legiones expeditas ducebat. Poſt eas totius exercitus impedimēta collocarat. Inde duæ legiones quæ proxime conſcriptæ erāt, totum agmen claudebant, præſidióque impedimentis erant. Equites noſtri cū funditoribus ſagittarijſque flumen trāſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt. Cum ſe illi identidem in ſiluas ad ſuos reciperent, ac rurſus ex ſilua in noſtros impetū facerent, neque noſtri longius quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebāt, cedentes inſequi auderent: interim legiones ſex, quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab ijs qui in ſiluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij cōuenerat, ita ut intra ſiluas aciem ordinéſque conſtituerāt, atque ipſi ſeſe cōfirmauerant: ſubito omnibus copijs prouolarunt, impetúmque in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerūt, ut penè uno tēpore & ad ſiluas & in flumine & in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autē celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra atque eos qui in opere occupati erāt, contēderūt. Cæſari omnia uno tēpore erāt agenda: Vexillū*

proponendũ, quod erat inſigne cum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dãdum: ab opere reuocandi milites: qui paulo longius aggeris petendi cauſa proceſſerant, acerſendi: inſtruenda acies: milites cohortandi: ſignum dandum. Quarum rerũ magnam partem, temporis breuitas & incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duæ res erant ſubſidio: ſciẽtia atque uſus militum, quòd ſuperioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi præſcribere, quàm ab alijs doceri poterant: & quòd ab opere ſingulíſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere niſi munitis caſtris, uetuerat. Hi propter celeritatem & propinquitatem hoſtiũ nihil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe, quæ uidebantur, adminiſtrabãt. Cæſar neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. Milites non lõgiore oratione eſt cohortatus, quàm uti ſuæ priſtinæ uirtutis memoriã retinerent, neu perturbarẽtur animo, hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerẽt. Et quia non longius hoſtes aberant, quàm quo telum adijci poſſet, prælij committendi ſignum dedit: atque in alteram partem item cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiúmque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad inſignia accommodãda, ſed etiã ad galeas induendas, ſcutiſque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quiſque ab opere in partem caſu deuenit, quæque ſigna prima conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret. Inſtructo exercitu magis ut loci natura, deiectúſque

collis, & neceſſitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat, cum diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibúſque denſiſſimis, ut antè demonſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet, prouideri, neque ab uno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque *in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus uarij ſequebantur.* Legionum *nonæ & decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos, uulneribúſque confectos* Atrebates *(nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt. & tranſire conantes inſecuti, gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt.* Ipſi *tranſire flumen non dubitauerunt: & in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio, in fugam coniecerunt.* Item *alia in parte diuerſæ duæ legiones undecima & octaua, profligatis* Veromanduis, *quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabãtur.* Ac *totis ferè caſtris à frõte & à ſiniſtra parte nudatis, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet: omnes* Neruij *confertiſſimo agmine, duce* Boduognato, *qui ſummã imperij tenebat, ad eũ locum contenderunt.* Quorum *pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum caſtrorum locum petere cœpit.* Eodem *tempore equites noſtri, leuiſque armaturæ pedites, quique cum his una fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebãt, ac rur-*

ſus aliã in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta ac ſummo iugo collis noſtros uictores flumen tranſiſſe conſpexerant, prædãdi cauſa egreſſi, cũ reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent: præcipites fugæ ſeſe mandabant. Simul eorum qui cum impedimentis ueniebant, clamor fremitúſque exaudiebatur: alij́que aliam in partem perterriti ferebãtur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarem uenerant, cum multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & penè circunuẽtas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos diſſipatóſque in omnes partes fugere uidiſſent: deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt: Romanos pulſos, ſuperatóſque, caſtris impedimentíſque eorum hoſtes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi ſuos urgeri, ſigníſque in unum locum collatis, duodecimæ legionis confertos milites ſibi ipſos ad pugnam eſſe impedimento: quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferóque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ferè cẽturionibus aut uulneratis, aut occiſis, in his primipilo P. Sextio Baculo fortiſſimo uiro multis grauibúſque uulneribus confecto, ut iam ſe ſuſtinere non poſſet: reliquos eſſe tardiores, & nonnullos à nouiſſimis deſertos prælio excedere, ac tela uitare: hoſtes neque à frõte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto uidit, neque ullũ eſſe ſubſidiũ quod ſummitti poſſet: ſcuto à nouiſſimis uni mi-

litum detracto, quòd ipſe eo ſine ſcuto uenerat, in primam aciem proceſſit: centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare iuſſit, quò facilius gladijs uti poſſent. Huius *aduentu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe quiſque in conſpectu imperatoris etiam extremis ſuis rebus operam nauare cuperet: paulum hoſtium impetus tardatus eſt.* Cæſar *cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet: tribunos militum monuit, ut paulatim ſeſe legiones coniũgerent, & conuerſa ſigna in hoſtes inferrẽt.* Quo *facto, cum alijs alij ſubſidiũ ferrent, neque timerent ne auerſi ab hoſte circunuenirentur: audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperunt.* Interim *milites legionũ duarũ, quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerãt, prælio nuntiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebãtur.* Et Titus Labienus *caſtris hoſtiũ potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in caſtris noſtris gererentur cõſpicatus, decimam legionẽ ſubſidio noſtris miſit.* Qui *cum ex equitũ & calonũ fuga, quo in loco res eſſet, quantóq; in periculo & caſtra & legiones, & imperator uerſaretur, cognouiſſent: nihil ad celeritatẽ ſibi reliqui fecerunt.* Horum *aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri etiam qui uulneribus cõfecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent: calones, perterritos conſpicati hoſtes, etiam inermes armatis occurrerent:* Equites *uerò ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnæ ſe legionarijs militibus præferrent.* At *hoſtes etiã in extrema ſpe ſalutis tantã uirtutem præſtiterũt, ut cum primi eorum cecide*

diſſent, proximi iacentibus inſiſterẽt, atque ex eorum corporibus pugnarent: his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijcerent, piláque intercepta remitterent: ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ac ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorũ redacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribúſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur: omnium qui ſupererant conſenſu legatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt: & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad treis Senatores: ex hominum millibus ſexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt. Quos Cæſar, ut in miſeros ac ſupplices uſus miſericordia uideretur, diligentiſſime conſeruauit, ſuíſque finibus atque oppidis uti iuſſit: & finitimis imperauit ut ab iniuria & maleficio ſe ſuóſque prohiberent. Aduatici (de quibus ſuprà ſcripſimus) cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent: hac pugna nuntiata, ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis caſtelliſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod cum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectúſque haberet, una ex parte leniter accliuis aditus in latitudinẽ non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quẽ locum duplici altiſſimo muro munierant: tum magni põde-

ris ſaxa, & præacutas trabes in muro collocarant. Ipſi *erant ex* Cimbris Teutoniſque *prognati: qui cum iter per prouinciam noſtram atque* Italiam *facerent, his impedimentis quæ ſecum agere ac portare non poterant, citra flumen* Rhenum *depoſitis cuſtodiæ ex ſuis ac præſidio ſex millia hominum una reliquerant.* Hi *poſt eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerant.* Ac *primo aduentu exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones faciebãt, paruuliſque prælijs cum noſtris contendebant.* Poſtea *uallo pedum* XII, *in circuitu* XV *milliũ, crebriſque caſtellis circũmuniti, oppido ſeſe continebant.* Vbi *uineis actis, aggere extructo, turrim procul conſtitui uiderunt: primum irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quòd tanta machinatio à tãto ſpatio inſtitueretur. quibúſnam manibus, aut quibus uiribus præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam plerũque omnibus* Gallis *præ magnitudine corporũ ſuorum breuitas noſtra contemptui eſt) tanti operis turrim in muro ſeſe collocare confiderent.* Vbi *uerò moueri, & appropinquare muris uiderũt: noua atque inuſitata ſpecie commoti, legatos ad* Cæſarem *de pace miſerũt: qui ad hunc modum locuti,* Nõ *ſe exiſtimare* Romanos *ſine ope* Deorum *bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poſſent: ſe ſuáque omnia eorum poteſtati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari: ſi forte pro ſua clementia ac manſuetudine, quam ipſi ab alijs audirent, ſtatuiſſet* Aduaticos *eſſe con-*

ſeruandos: ne ſe armis deſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ uirtuti inuidere: à quibus ſe defendere traditis armis nõ poſſent. Sibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quanuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc Cæſar reſpondit, ſe magis conſuetudine ſua, quam merito eorum ciuitatem conſeruaturum, ſi prius quàm murum aries attigiſſet, ſe dedidiſſent: ſed deditionis nullã eſſe conditionem, niſi armis traditis. Se id quod in Neruios feciſſet, facturum, finitimíſque imperaturum, nequam dediticijs populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad ſuos, illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in foſſam quæ erat ante oppidũ, iacta, ſic ut propè ſummam muri aggeríſque altitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut poſtea compertũ eſt) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, ea die pace ſunt uſi. Sub ueſperum Cæſar portas claudi, militéſque ex oppido exire iuſſit, nequam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperẽt. Illi antè inito (ut intellectum eſt) conſilio, quòd deditione facta noſtros præſidia nõ inducturos, aut denique indiligentius ſeruaturos crediderant: partim cum ijs quæ retinuerant & celauerãt armis, partim ſcutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ ſubito (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, quà minime arduus ad noſtras munitiones aſcenſus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerũt. Celeriter (ut antè iã Cæſar imperauerat) ignibus ſignificatione facta, ex

proximis caſtellis eo concurſum eſt: pugnatúmque ab hoſtibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema ſpe ſalutis iniquo loco contra eos qui ex uallo turribúſque tela iacerent, pugnari debuit, cū in una uirtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidū reiecti ſunt. Poſtridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque immiſſis militibus noſtris, ſectionem eius oppidi uniuerſam Cæſar uendidit. Ab his qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt milliū quinquaginta triū. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos, Vnellos, Oſiſinos, Curioſolitas, Seſuuios, Aulercos, Rhedones (quæ ſunt maritimæ ciuitates, Oceanúmque attingunt) certior factus eſt omnes eas ciuitates in deditionem poteſtatémque populi Ro. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gallia pacata, tanta huius belli opinio ad barbaros perlata eſt, uti ab his nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quòd in Italiā Illyricúmq; properabat, inita proxima æſtate ad ſe reuerti iuſſit: Ipſe in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant ubi bellum geſſerat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eáſque res ex literis Cæſaris dies XV ſupplicatio decreta eſt: quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. III.

C VM in Italiã proficiſceretur Cæſar, Seruium Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunóſque miſit: qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad ſummas Alpes pertinẽt. Cauſa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo magníſque portorijs mercatores ire conſueuerant, patefieri uolebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, ut in his locis legionẽ hiemandi cauſa collocaret. Galba ſecundis aliquot prælijs factis, caſtelliſque compluribus eorũ expugnatis, miſſis ad eũ undiq; legatis, obſidibúſque datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipſe cum reliquis legionis eius cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare. qui uicus poſitus in ualle, non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus undique cõtinetur. Cũ hic in duas partes flumine diuideretur, alterã partem eius uici Gallis ad hiemãdum conceſſit, alterã uacuam ab his relictam, cohortibus attribuit. Eũ locum uallo foſſáq; muniut. Cũ dies hibernorũ complures trãſiſſent, frumentúmq; eo cõportari iuſſiſſet: ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici quã Gallis cõceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, mõtéſque qui impenderẽt, à maxima multitudine Sedunorũ & Veragrorũ teneri. Id aliquot de cau

ſis acciderat, ut ſubito Galli belli renouãdi, legioníſq; opprimendæ conſilium caperent. Primum, quòd legionem, neque eã pleniſſimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus ſingillatim, qui cõmeatus petendi cauſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebãt. Tum etiam, quòd propter iniquitatem loci, cum ipſi ex montibus in uallem decurrerẽt, & tela conijcerent, ne primum quidẽ poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant, & Romanos non ſolum itineris cauſa, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, ſibi perſuaſum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cum neque opus hibernorũ, munitionéſque plene eſſent perfectæ, neque de frumẽto reliquóque cõmeatu ſatis eſſet prouiſum, quòd deditione facta, obſidibúſque acceptis, nihil de bello timendum exiſtimauerat: concilio celeriter cõuocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tãtum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac iam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorũ completa conſpicerẽtur, neque ſubſidio ueniri, neque cõmeatus ſupportari, interclusis itineribus, poſſent: propè iã deſperata ſalute, nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebãtur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus quibus eo perueniſſent, ad ſalutẽ contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reſeruato ad extremum conſilio, interim rei euentum experiri, & caſtra defendere. Breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes

ex omnibus partibus ſigno dato decurrere, lapides geſſáque in uallũ conijcere. Noſtri primo integris uiribus fortiter propugnare: neque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: & quæcũque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi uidebatur, eo occurrere, & auxiliũ ferre. Sed hoc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi cum prælio excedebãt, alij integris uiribus ſuccedebant: quarum rerum à noſtris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modo defeſſo ex pugna excedẽdi, ſed ne ſaucio quidẽ, eius loci ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius ſex horis continenter pugnaretur, ac non ſolum uires, ſed etiã tela noſtris deficerent, atque hoſtes acrius inſtarent, languidioribúſq; noſtris uallũ ſcindere, & foſſas cõplere cœpiſſent, réſq; eſſet iam ad extremum perducta caſum: P. Sextius Baculus primipili cẽturio, quem Neruico prælio cõpluribus confectum uulneribus diximus: & item C. Voluſenus tribunus militũ, uir & conſilij magni, & uirtutis, ad Galbã accurrũt, atq; unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi eruptione facta extremum auxiliũ experirẽtur. Itaque cõuocatis cẽturionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterent prælium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſéque ex labore reficerẽt: pòſt dato ſigno è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in uirtute ponerent. Quod iuſſi ſunt, faciunt: ac ſubitò omnibus portis eruptione facta, neque cognoſcendi quid fieret, neque ſui colligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita, commutata fortuna, eos qui in ſpem potiendorum caſtrorũ uenerant, undique circumuentos interficiunt: & ex

hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad caſtra ueniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armiſque exutis, ſe in caſtra munitionéſque ſuas recipiunt. Quo prælio facto, quòd ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hiberna conſilio ueniſſe meminerat, aliis occuriſſe rebus uiderat, maximè frumẽti commeatúſque inopia permotus, poſtero die omnibus eius uici ædificiis incenſis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit: ibíque hiemauit. His rebus geſtis, cum omnibus de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus eſſet, quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcere uolebat: ſubitum bellum in Gallia coortum eſt. Eius belli hæc fuit cauſa: P. Craſſus adoleſcẽs cum legione ſeptima proximus mari Oceano in Andibus hiemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunóſq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatúſque petendi cauſa dimiſit: quo in numero erat T. Terraſidius miſſus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curioſolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. Huius eſt ciuitatis longè ampliſſima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earũ: quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare conſuerunt: & ſcientia atque

uſu rerum nauticarũ cæteros antecedunt: & in magno impetu maris atque aperto paucis portubus interiectis, quos tenent ipſi, omnes fere qui eodem mari uti conſuerũt, habent uectigales. Ab his fit initium retinendi Silij, atque Velanij, quòd per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabãt. Horũ auctoritate finitimi adducti (ut ſunt Gallorum ſubita & repentina conſilia) eadẽ de cauſa Trebium Terraſidiúmque retinent: & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe coniurant, nihil niſi communi conſilio acturos, eundémque omnis fortunæ exitum eſſe laturos. reliquáſque ciuitates ſolicitant, ut in ea libertate quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſeruitutem perferre malint. Omni ora maritima celeriter ad ſuam ſententiã perducta, communem legationem ad P. Craſſum mittunt: Si uelit ſuos recipere, obſides ſibi remittat. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus, quòd ille aberat lõgius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanũ, remiges ex prouincia inſtitui, nautas gubernatoréſque cõparari iubet. His rebus celeriter adminiſtratis, ipſe cũ primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquǽque item ciuitates, cognito Cæſaris aduentu, ſimul quòd quantũ in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant, legatos (quod nomen ad omnes nationes ſanctum inuiolatúmq; ſemper fuiſſet) retentos ab ſe, & in uincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea quæ ad uſum nauiũ pertinent, prouidere inſtituunt, hoc maiore ſpe, quòd multum natura loci cõfidebant: pedeſtria eſſe itinera cõciſa æſtua-

riis,nauigationem impeditam propter inſcitiam locorum,paucitatémque portuum,ſciebant. Neque noſtros exercitus propter inopiam frumenti diutius apud ſe morari poſſe confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum nauibus poſſe: Romanos, neque ullam facultatem habere nauium,neque eorum locorũ, ubi bellum geſturi eſſent, uada,portus, inſulas nouiſſe: ac longè aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atque in uaſtiſſimo ac apertiſſimo Oceano perſpiciebant. His initis conſiliis, oppida muniunt:frumenta ex agris in oppida cõportant: Naues in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum eſſe geſturum cõſtabat, quàm plurimas poſſunt, cogunt: Socios ſibi ad id bellum Oſiſinos, Lexobios, Nãnetes, Ambiliates, Morinos,Diablintres, Menapios aſciſcunt:Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt,accerſunt. Erãt hæ difficultates belli gerendi,quas ſuprà oſtẽdimus:ſed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant: iniuriæ retentorum equitum Romanorum,rebellio facta poſt deditionem, defectio datis obſidibus, tot ciuitatum coniuratio: in primis,ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque cũ intelligeret omnes fere Gallos nouis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari, omneis autem homines natura libertati ſtudere, & conditionem ſeruitutis odiſſe:prius quàm plures ciuitates conſpirarent,partiendum ſibi ac latius diſtribuendum exercitum putauit. Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno ſunt,cum equitatu mittit. Huic mãdat,Rhemos reliquóſque Belgas adeat, atque in offi-

cio cõtineat: Germanóſque qui auxilio à Belgis accerſiti dicebãtur, ſi per uim nauibus flumen tranſire conẽtur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionarijs XII, & magno numero equitatus in Aquitaniã proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliã mittantur, ac tantæ nationes coniũgantur. Q. Tituriũ Sabinum legatũ cum legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas, Lexobióſque mittit, qui eam manum diſtinẽdam curet. Deciũ Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicíſque nauibus, quas ex Pictonibus & Santonis reliquíſq; pacatis regionibus conuenire iuſſerat, præficit: & cum primum poſſet, in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eo pedeſtribus copijs contendit. Erant eiuſmodi fere ſitus oppidorum, ut poſita in extremis linguis promontorijſque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis accidit ſemper horarum duodecim ſpatio: neque nauibus, quòd rurſus minuente æſtu, naues in uadis afflictarentur. Ita, utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac ſiquando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere ac molibus, atque his oppidi mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant: magno numero nauiũ appulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant, ſéque in proxima oppida recipiebant. ibi ſe rurſus ijſdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æſtatis faciebant, quòd noſtræ naues tempeſtatibus detinebãtur: ſummáq; erat uaſto atq; aperto mari, magnis æſtibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas nauigãdi. Nanq; ipſorũ naues ad hũc modũ factæ, armatǽque erãt: Carinæ aliquã-

to planiores, quàm noſtrarũ nauiũ, quò facilius uada ac deceſſum æſtus excipere poſſent. Proræ *admodum erectæ, atque itẽ puppes, ad magnitudinẽ fluctuũ tempeſtatúmque accõmodatæ.* Naues *totæ factæ ex robore, ad quãuis uim & cõtumeliã perferendã.* Tranſtra *ex pedalibus in altitudinẽ trabibus, cõfixa clauis ferreis digiti pollicis craſſitudine.* Ancoræ *pro funibus ferreis catenis reuinctæ.* Pelles *pro uelis, alutǽq; tenuiter cõfectæ, ſiue propter lini inopiam, atque eius uſus inſcitiã, ſiue (quod eſt magis uériſimile) quòd tãtas tẽpeſtates* Oceani, *tãtóſque impetus uentorũ ſuſtineri, ac tanta onera nauiũ regi uelis, non ſatis cõmodè poſſe arbitrabantur.* Cum *his nauibus noſtræ claſſi eiuſmodi cõgreſſus erat, ut una celeritate & pulſu remorũ præſtaret: reliqua pro loci natura, pro ui tempeſtatum, illis eſſent aptiora & accommodatiora.* Neque *enim his noſtræ roſtro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinẽ facilè telum adijciebatur: & eadem de cauſa minus cõmode ſcopulis continebantur.* Accedebat, *ut cum ſæuire uentus cœpiſſet, & ſe uẽto dediſſent, & tẽpeſtatem ferrẽt facilius, & in uadis cõſiſterent tutius: & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cautes timerẽt.* Quarum *rerum omniũ noſtris nauibus caſus erat extimeſcẽdus.*

Compluribus *expugnatis oppidis,* Cæſar *ubi intellexit fruſtra tãtum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit expectare claſſem.* Quæ *ubi cõuenit, ac primùm ab hoſtibus uiſa eſt: circiter* CCXX *naues eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ è portu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterunt.*

Neq; ſatis Bruto, qui claſſi præerat, uel tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naues erant attributæ, cõſtabat quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognouerant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppiũ ex barbaris nauibus ſuperabat: ut neque ex inferiore loco ſatis cõmode tela adijci poſſent, & miſſa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno uſui res præparata à noſtris, falces præacutæ inſertæ affixǽque lõgurijs, non abſimili forma ruralium falciũ. His cum funes qui antennas ad malos diſtinebãt, cõprehenſi adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebãtur: quibus abſciſſis antẽnæ neceſſario concidebant: ut cum omnis Gallicis nauibus ſpes in uelis armamentíſq; conſiſteret, his ereptis, omnis uſus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in uirtute, qua noſtri milites facilè ſuperabant: atque eo magis, quòd in conſpectu Cæſaris atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factũ latere poſſet. Omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur. Diſiectis (ut diximus) antennis, cum ſingulas binæ aut ternæ naues circunſiſterent, milites ſumma ui tranſcendere in hoſtiũ naues contendebant. Quod poſtquã fieri barbari animaduerterũt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxiliũ, fuga ſalutem petere contendebant. Ac iam conuerſus in eam partẽ nauibus quò uẽtus ferebat, tanta ſubitò malacia ac trãquillitas extitit, ut ſe loco mouere non poſſent. Quæ quidẽ res ad negotiũ conficiẽdum maxime fuit opportuna. Nam

ſingulas noſtri conſectati ita expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuẽtu ad terram peruenerint, cum ab hora fere quarta uſque ad ſolis occaſum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum, totiúſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiã grauioris ætatis, in quibus aliquid conſilij aut dignitatis fuit, eo cõuenerant: tum nauium quod ubique fuerat, unum in locum coegerãt: quibus amiſſis, reliqui neque quo ſe reciperent, neque quemadmodũ oppida defenderent, habebant. Itaque ſe ſuáque omnia Cæſari dediderunt. In quos eo grauius Cæſar uindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquũ tempus à barbaris ius legatorũ conſeruaretur. Itaque omni ſenatu necato, reliquos ſub corona uẽdidit. Dum hæc in Venetis gerũtur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs quas à Cæſare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridouix, ac ſummam imperij tenebat earum omniũ ciuitatum quæ defecerant, ex quibus exercitũ magnáſque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburouices, Lexobij'que ſenatu ſuo interfecto, quòd auctores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſéque cum Viredouice coniunxerunt. Magnáque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronúmque conuenerat: quos ſpes prædandi, ſtudiúmque bellandi, ab agricultura & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo rebus omnibus loco caſtris ſeſe tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium ſpatio conſediſſet, quotidiéque productis copijs pugnandi poteſtatem faceret: ut iam non ſolũ hoſtibus in contemptum Sabinus ueniret, ſed etiam noſtrorum militum uoci-

bus nonnihil carperetur. Tantámque opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum caſtrorũ hoſtes accedere auderent. Id ea de cauſa faciebat, quòd cum tanta multitudine hoſtium, præſertim eo abſente qui ſummam imperij teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneũ quendam hominem & callidum delegit, Gallum, ex ijs quos auxilij cauſa ſecum habebat. Huic magnis præmijs pollicitationibúſque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. quibus anguſtijs ipſe Cæſar à Venetis prematur, docet: neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clàm ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem auxilij ferendi cauſa proficiſcatur. Quod ubi auditum eſt, conclamãt omnes occaſionem negotij bene gerẽdi amittendã non eſſe: ad caſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cũctatio, perfugæ cõfirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouiſum, ſpes Venetici belli, & quòd fere libenter homines id quod uolunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem reliquóſque duces ex cõcilio dimittunt, quàm ab his ſit conceſſum arma uti capiant, & ad caſtra contendant. Qua re conceſſa, læti, uelut explorata uictoria ſarmentis uirgultiſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt. Locus erat caſtrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter paſſus mille. Huc magno curſu contenderunt, ut quamminimum ſpatij ad ſe colligendos ar-

mandóſque Romanis daretur: exanimatique peruenerunt. Sabinus ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propter ea quæ ferebant onera, ſubito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcitia ac defatigatione, uirtute militum & ſuperiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem noſtrorū impetum ferrent, & ſtatim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites noſtri conſecuti, magnum eorum numerum occiderūt: reliquos equites conſectati, paucos qui ex fuga euaſerant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæſar eſt certior factus: ciuitatéſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer ac promptus eſt animus, ſic mollis ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt. Eodem ferè tempore P. Craſſus cum in Aquitaniam perueniſſet, quæ pars (ut antè dictum eſt) & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ eſt exiſtimanda: cum intelligeret in ijs locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus exercitu pulſo interfectus eſſet, atque unde L. Mallius proconſul impedimentis amiſſis profugiſſet, non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque re frumentaria prouiſa, auxilijs, equitatúque comparato, multis præterea uiris fortibus Toloſa, Carcaſone, & Narbone, quæ ſunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitū introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis,

equitatúque, quo plurimum ualebãt, in itinere agmẽ noſtrum adorti, primùm equeſtre prælium commiſerunt: deinde equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris, ſubito pedeſtres copias, quas in cõualle in inſidijs collocauerant, oſtenderunt. Hi noſtros disiectos adorti, prælium renouarunt. Pugnatum eſt diu, atque acriter: cum Sontiates ſuperioribus uictorijs freti, in ſua uirtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent: noſtri autem, quid ſine imperatore, & ſine reliquis legionibus adoleſcentulo duce efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem confecti uulneribus hoſtes, terga uerterunt. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sontiatium oppugnare cœpit. Quibus fortiter reſiſtentibus, uineas turréſque egit. Illi aliàs eruptione tẽtata, aliàs cuniculis ad aggerem uineáſque actis (cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt) ubi diligentia noſtrorum nihil his rebus profici poſſe intellexerunt: legatos ad Craſſum mittunt, ſéque in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere iuſſi, faciunt. Atque in ea re omnium noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui ſummã imperij tenebat, cum ſexcentis deuotis, quos illi Soldurios appellant: (quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruantur, quorũ ſe amicitiæ dediderint. ſiquid ijs per uim accidat, aut eundem caſum unà ferant, aut ſibi mortẽ conſciſcant. neque adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui eo interfecto cuius ſe amicitiæ deuouiſſet, mori recuſaret) cum his Adcantuannus eruptionem facere cona-

tus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, cum ad arma milites cõcurriſſent, uehementérque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum, tamen uti eadem deditionis cõditione uteretur, à Craſſo *impetrauit.* Ar*mis obſidibúſque acceptis,* Craſſus *in fines* Vo*catium & T*aruſatium *profectus eſt.* T*um uero barbari commoti, quòd oppidum & natura loci & manu munitum, paucis diebus quibus eo uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquouerſum dimittere, cõiurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperũt.* Mi*ttuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ ſunt citerioris* Hiſpaniæ, *finitimæ* Aquitaniæ. *inde auxilia ducéſque accerſuntur.* Q*uorum aduentu, magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur.* D*uces uero hi deliguntur, qui unà cum* Q. Sertorio *omnes annos fuerãt, ſummámque ſcientiã rei militaris habere exiſtimabãtur.* H*i cõſuetudine populi* Romani *loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſiſtunt.* Q*uod ubi* Craſſus *animaduertit, ſuas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hoſtem & uagari, & uias obſidere, & caſtris ſatis præſidij relinquere, ob eámque cauſam minus commode frumẽtum commeatúmque ſibi ſupportari, in diéſque hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimauit, quin pugna decertaret.* H*ac re ad conciliũ delata, ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit.* P*rima luce productis omnibus copijs, duplici acie inſtructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hoſtes conſilij caperent, expectabat.* I*lli etſi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatémq; noſtro-*

rũ,ſe tuto dimicaturos exiſtimabant: tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis uijs, cõmeatúque intercluſo, ſine ullo uulnere uictoria potiri: & ſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos in agmine, & ſub ſarcinis infirmiore animo, adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato à ducibus, productis Romanorũ copijs, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta, Craſſus, quum ſua cunctatione atque opinione timoris hoſtes noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſent, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere quin ad caſtra iretur: cohortatus ſuos, omnibus cupientibus ad hoſtium caſtra cõtẽdit. Ibi cum alij foſſas cõplerent, alij multis telis coniectis, defenſores uallo ac munitionibus depellerent: auxiliaréſque, quibus ad pugnam non multũ Craſſus cõfidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opiniõnẽ pugnantium præberent: cum item ab hoſtibus conſtanter ac non timide pugnaretur, teláque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderẽt: equites circuitis hoſtiũ caſtris, Craſſo renunciarunt non eadem eſſe diligentia ab decumana porta caſtra munita, facilémque aditum habere. Craſſus equitũ præfectos cohortatus, ut magnis præmijs pollicitationibúſq; ſuos excitarent: quid fieri uelit, oſtendit. Illi (ut erat imperatũ) eductis quatuor cohortibus, quæ præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erãt, & lõgiore itinere circunductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent: omnium oculis mentibúſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas quas diximus, munitiones peruenerunt. Atque his prorutis, prius in ho-

ſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his uideri, aut quid rei ageretur, cognoſci poſſet. Tum *uero clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis uiribus, quod plerũque in ſpe uictoriæ accidere cõſueuit, acrius impugnare cœperũt.* Hoſtes *undiq; circunuẽti, deſperatis omnibus rebus, ſeſe per munitiones deijcere, & fuga ſalutẽ petere intenderunt.* Quos *equitatus apertiſſimis cãpis cõſectatus, ex milliũ quinquaginta numero quæ ex* Aquitania *Cãtabriſq; cõueniſſe cõſtabat, uix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recepit.* Hac *audita pugna, maxima pars* Aquitaniæ *ſeſe* Craſſo *dedidit, obſidéſque ultro miſit: quo in numero fuerunt* Tarbelli, Bigerrones, Preciani, Vocates, Taruſates, Fluſtates, Garites, Auſci, Garũni, Sibuzates, Cocoſatéſq;. Paucæ *ultimæ ciuitates anni tẽpore cõfiſæ, quòd hiems ſuberat, id facere neglexerũt.* Eodem *fere tempore* Cæſar, *etſi propè exacta iam æſtas erat, tamen quòd omni* Gallia *pacata,* Morini Menapij*que ſupererãt qui in armis eſſent, neq; ad eũ unquam legatos de pace miſiſſent: arbitratus id bellũ celeriter cõfici poſſe, eo exercitum duxit.* Qui *lõge alia ratione ac reliqui* Galli *bellũ gerere inſtituerũt.* Nam *quòd intelligebãt maximas nationes quæ prælio contẽdiſſent, pulſas ſuperatáſq; eſſe, cõtinentéſque ſiluas ac paludes habebãt, eo ſe ſuáque omnia cõtulerũt.* Ad *quarum initiũ ſiluarum cum perueniſſet* Cæſar, *caſtráque munire inſtituiſſet, neque hoſtis interim uiſus eſſet: diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſiluæ euolauerunt, & in noſtros impetum fecerũt.* Noſtri *celeriter arma ceperũt, eóſque in ſiluas repulerunt: & compluribus interfectis, lõgius impe-*

ditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deſiderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cæſar ſiluas cædere inſtituit: & nequis inermibus imprudentibúſque militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam quæ erat cæſa, cõuerſam ad hoſtem collocabat, & pro uallo ad utrũque latus extruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, cũ iam pecus atque extrema impedimenta à noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſiluas peterent: eiuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium diutius ſub pellibus milites contineri nõ poſſent. Itaque uaſtatis omnibus eorum agris, uicis ædificiíſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis Lexobiíſque, reliquis item ciuitatibus quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER IIII.

E A quæ ſequuta eſt hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio & M. Craſſo conſulibus, Vſipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cũ multitudine hominũ flumen Rhenum transierunt, non longe à mari quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens eſt longe maxima & bellicoſiſſima Germanorum

omnium. Hi *centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorũ bellandi cauſa ſuis ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanſerint, ſe atque illos alunt.* Hi *rurſus inuicem anno pòſt in armis ſunt: illi domi remanent.* Sic *neque agricultura, neque ratio atq; uſus belli intermittitur.* Sed *priuati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt.* Neque *longius anno remanere uno in loco incolendi cauſa licet.* Neque *multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore uiuunt: multúmque ſunt in uenationibus.* Quæ *res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, quòd à pueris nullo officio aut diſciplina aſſuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit.* Atque *in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque ueſtitus præter pelles habeant, quarum propter exiguitatem, magna eſt pars corporis aperta: & lauentur in fluminibus.* Mercatoribus *eſt ad eos aditus magis eo, ut quæ bello ceperint, quibus uẽdant habeant, quàm quo ullam rem ad ſe importari deſiderent.* Quin *etiã iumentis, quibus* Galli *maxime delectantur, quæque impẽſo parant precio,* Germani *importatis non utuntur: ſed quæ ſunt apud eos nata parua atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt.* Equeſtribus *prælijs ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus præliantur, equóſque eodem remanere ueſtigio aſſuefaciũt: ad quos ſe celeriter, cum uſus poſcit, recipiunt.* Neque *eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quàm ephippijs uti.* Itaque *ad quemuis numerum ephippiatorum equitum*

quamuis pauci adire audent. Vinum omnino ad ſe importari non ſinunt, quòd ea re ad laborē ferendū remolleſcere homines atque effœminari arbitrantur. Publicè maximā putant eſſe laudem, quamlatiſſime à ſuis finibus uacare agros. Hac re ſignificari magnum numerum ciuitatū ſuam uim ſuſtinere nō poſſe. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia paſſuum ſexcēta agri uacare dicuntur. Ad alterā partē ſuccedūt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla atque florēs, ut eſt captus Germanorū: & paulo, quàm ſunt eiuſdē gentis & generis humaniores, propterea quòd Rhenū attingunt, multúmque ad eos mercatores uentitant: & ipſi propter propinquitatē Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos cum Sueui, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatémque ciuitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen uectigales ſibi fecerūt, ac multo humiliores infirmioréſque redegerūt. In eadem cauſa fuerunt Vſipetes, & Tenchtheri, quos ſuprà diximus: qui cum plures annos Sueuorum uim ſuſtinuerint, ad extremū tamen agris expulſi, & multis Germaniæ locis triennium uagati, ad Rhenū peruenerunt, qua regione Menapij incolebant. Hi ad utranque ripā fluminis agros, ædificia, uicóſque habebant: ſed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex ijs ædificijs quæ trās flumen habebant, demigrauerunt, & cis Rhenum diſpoſitis præſidijs, Germanos tranſire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque ui contendere propter inopiam nauium, neque clàm tranſire propter cuſtodias Menapiorum poſſent: reuerti ſe in ſuas ſedes regionéſque ſimulauerunt: & tridui uiam progreſſi, rurſus reuerterunt, atque omni hoc itinere equitatu

una nocte confecto, inſcios inopinantéſque Menapios oppreſſerunt: qui de Germanorũ diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenũ in ſuos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibúſque eorum occupatis, prius quàm ea pars Menapiorum quæ citra Rhenum quieta in ſuis ſedibus erat, certior fieret, flumen tranſierunt: atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hiemis ſe eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quòd ſunt in conſilijs capiendis mobiles, & nouis plerũque rebus ſtudent: nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis, ut & uiatores etiã inuitos conſiſtere cogant: & quod quiſque eorũ de quaque re audierit aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis uulgus circunſiſtat, quibúſque ex regionibus ueniãt, quáſque ibi res cognouerint, pronũtiare cogant. & his rumoribus atq; auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è ueſtigio pœnitere neceſſe eſt, cum incertis rumoribus ſeruiant, & plerique ad uoluntatem eorum ficta reſpondeãt. Qua cõſuetudine cognita Cæſar, ne grauiori bello occurreret, maturius quàm cõſueuerat, ad exercitũ proficiſcitur. Eo cũ ueniſſet, ea quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognouit: miſſas legationes à nõnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatóſq; eos uti ab Rheno diſcederẽt, omniáque quæ poſtulaſſent, ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani, latius iã uagabãtur, & in fines Eburonũ & Condruſonũ, qui ſunt Treuirorũ cliẽtes, peruenerãt. Principibus Galliæ euocatis, Cæſar ea quæ cognouerat, diſſimulãda ſibi exiſtimauit: eorúmq; ani-

mis permulſis & cõfirmatis, equitatúq; imperato, bellũ cũ Germanis gerere cõſtituit. Re frumentaria cõparata, equitibuſque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis eſſe Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab his uenerunt, quorũ hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Ro. bellum inferre, neque tamen recuſare, ſi lacеſſantur, quin armis contendant: quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à maioribus tradita, quicunque bellum inferãt, reſiſtere, neque deprecari. Hoc tamen dicere, ueniſſe inuitos, eiectos domo. Si ſuam gratiã Romani uelint, poſſe eis utiles eſſe amicos. uel ſibi agros attribuant, uel patiantur tenere eos, quos armis poſſederint. Seſe unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares eſſe poſſint. Reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar, quod uiſum eſt reſpõdit: ſed exitus fuit orationis, ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent. Neque uerum eſſe, qui ſuos fines tueri nõ potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine iniuria poſſint. Sed licere, ſi uelint, in Vbiorum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à ſe auxilium petant. hoc ſe ab Vbijs impetraturum. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt, & re deliberata, poſt diem tertium ad Cæſarem reuerſuros. Interea ne propius ſe caſtra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus antè prædandi frumentandíque

cauſa ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. Hos expectari equites, atque eius rei cauſa moram interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex monte Voſego, qui eſt in finibus Lingonum: & parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vacalos, inſulã efficit Batauorũ: neque longius ab eo millibus paſſuũ LXXX in Oceanũ influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt: & longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treuirorum citatus fertur: & ubi Oceano appropinquat, in plureis diffluit partes, multis ingentibúſque inſulis effectis: quarum pars magna à feris barbaríſque nationibus incolitur: ex quibus ſunt qui piſcibus atque ouis auium uiuere exiſtimãtur: multíſque capitibus in Oceanum influit. Cæſar cũ ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet: ut erat conſtitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congreſſi, magnopere ne longius progrederetur orabant. Cũ id non impetraſſent, petebãt uti ad eos equites qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eóſque pugna prohiberet: ſibíque uti poteſtatem faceret in Vbios legatos mittendi: quorum ſi principes ac Senatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea conditione quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant. Ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatiũ daret. Hæc omnia Cæſar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interpoſita, equites eorum qui abeſſent, reuerterentur. Tamen ſeſe non longius millibus paſſuum quatuor aquationis cauſa proceſſurũ eo die, dixit. huc poſtero die quamfrequentiſſimi conuenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præ-

fectos qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit qui nuntiarent ne hoſtes prælio laceſſerent: & ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes ubi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum ipſi non amplius octingentos equites haberent, quòd hi qui frumentandi cauſa ierant trans Moſam, nondum redierãt: nihil timentibus noſtris, quòd legati eorum paulo antè à Cæſare diſceſſerant, atque is inducijs erat ab his petitus: impetu facto celeriter noſtros perturbauerunt. Rurſus his reſiſtentibus, conſuetudine ſua ad pedes deſiluerunt, ſuffoſſiſque equis, compluribúſque noſtris deiectis, reliquos in fugam con iecerunt: atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri ueniſſent. In eo prælio ex equitibus noſtris interficiũtur quatuor & LXX. in his uir fortiſſimus Piſo Aquitanus ampliſſimo genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipſe equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Cum circunuentus multis uulneribus acceptis cecidiſſet, atque id frater qui iam prælio exceſſerat, procul animaduertiſſet: incitato equo ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt. Hoc facto prælio, Cæſar neque iam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque inſidias pe tita pace, ultro bellũ intuliſſent. Expectare uero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatúſque reuerteretur, ſummæ dementiæ eſſe iudicabat: & cognita Gallo-

rum infirmitate, quantū iam apud eos, hoſtes uno prælio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatij dandum exiſtimabat. His conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis & quæſtore communicato, nequem diem pugnæ prætermitteret, opportuniſſima res accidit, quòd poſtridie eius diei mane eadem & ſimulatione & perfidia uſi Germani, frequẽtes omnibus principibus maioribúſque natu adhibitis ad eum in caſtra uenerũt: ſimul (ut dicebatur) purgandi ſui cauſa, quòd contrà atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prælium pridie commiſiſſent: ſimul ut ſiquid poſſent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus, retineri iuſſit. Ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatúmque, quòd recẽti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit. Acie triplici inſtructa, & celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hoſtiũ caſtra peruenit, quàm quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neque conſilij habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbabantur, copiáſne aduerſus hoſtem ducere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere præſtaret. Quorum timor quum fremitu & concurſu ſignificaretur: milites noſtri priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, pauliſper noſtris reſtiterũt, atque inter carros impedimentaque præliũ commiſerũt. At reliqua multitudo puerorum mulierúmque (nam cũ omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenúmque tranſierant) paſſim fugere cœpit. Ad quos cõſectandos Cæſar equitatũ mi-

ſit. Germani poſt tergum clamore audito, cũ ſuos interfici uiderent, armis abiectis, ſigniſque militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt: & cum ad confluentem Moſæ & Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitauerunt, atque ibi timore, laſſitudine, ui fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hoſtiũ numerus capitum CCCCXXX millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar ijs quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatúſque Gallorum ueriti, quorum agros uexauerãt, remanere ſe apud eum uelle dixerunt. his Cæſar libertatem conceſſit. Germanico bello cõfecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum: quarum illa fuit iuſtiſſima, quòd cum uideret Germanos tam facilè impelli ut in Galliam uenirẽt, ſuis quoque rebus eos timere uoluit, cum intelligerent & poſſe & audere populi Romani exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam, quòd illa pars equitatus Vſipetum & Tenchtherorum, quam ſuprà commemoraui prædãdi frumentandíque cauſa Moſam tranſiſſe, neque prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, ſéque cum his coniunxerat. Ad quos cum Cæſar nuntios miſiſſet qui poſtularent, eos qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, uti ſibi dederẽt: reſpõderũt, populi Romani imperiũ Rhenum finire. Si ſe inuito Germanos in Galliã tranſire non æquum exiſtimaret: cur ſibi quicquam eſſe imperij aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet? Vbij autem, qui uni ex trãſrhenanis ad Cæſarem le-

gatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant ut ſibi auxiliũ ferret, quòd grauiter ab Sueuis premerẽtur: uel ſibi id facere occupationibus populi Romani *prohiberetur, exercitum modo* Rhenũ *trãſportaret. id ſibi ad auxiliũ, ſpémque reliqui temporis ſatis futurũ.* Tãtum *eſſe nomen atque opinionem exercitus* Romani Ariouiſto *pulſo, & hoc nouiſſimo prælio facto, ut etiam ad ultimas* Germanorũ *nationes opinione & amicitia populi* Romani *tuti eſſe poſſint.* Nauium *magnam copiã ad tranſportandum exercitum pollicebãtur.* Cæſar *his de cauſis quas commemoraui,* Rhenum *trãſire decreuerat.* Sed *nauibus tranſire, neque ſatis tutũ eſſe arbitrabatur, neque ſuæ nèque populi* Romani *dignitatis eſſe ſtatuebat.* Itaque *etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis: tamen id ſibi contendendũ, aut aliter nõ traducendum exercitum exiſtimabat.* Rationem *igitur pontis hanc inſtituit:* Tigna *bina ſeſquipedalia, paulũ ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinẽ fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat.* Hæc *cum machinationibus immiſſa in flumen, defixerat, fiſtucíſque adegerat, non ſublicæ modo directa ad perpẽdiculum, ſed prona ac faſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat.* Hæc *utraque inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur.* Quibus *diſcluſis, atque*

in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quo maior uis aquæ ſe incitauiſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, & longurijs cratibúſque conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ, & ad inferiorē partē fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item ſupra pontem mediocri ſpatio: ut ſi arborum trunci, ſiue naues deijciendi operis cauſa eſſent à barbaris miſſæ, his defenſoribus earum rerum uis minueretur, ne ponti nocerent. Diebus decem quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæſar ad utranque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondet, obſidéſque ad ſe adduci iubet. Sicambri ex eo tempore quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortantibus ijs quos ex Tenchtheris atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuáque omnia exportauerant, ſéque in ſolitudinem ac ſiluas abdiderāt. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis ædificijſque incenſis, frumentíſque ſuccisis, ſe in fines Vbiorum recepit: atque his auxilium ſuum pollicitus ſi à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit, Sueuos poſteaquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo concilio habito, nuntios in omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarent: liberos, uxores, ſuáque omnia in ſiluis deponerēt: atque omnes qui arma fer-

re poſſent, unum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earũ quas Suemi obtinerent: hic Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſa exercitum traducere conſtituerat, ut Germanis metum iniiceret, ut Sicambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret, diebus omnino XVIII trans Rhenum conſumptis, ſatis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontémque reſcidit. Exigua parte æſtatis reliqua, Cæſar, etſi in his locis (quòd omnis Gallia ad Septentriones uergit) maturæ ſunt hiemes, tamen in Britanniam contendit proficiſci, quòd omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat. Etſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret: tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, genus hominum perſpexiſſet: loca, portus, aditus cognouiſſet: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quiſquam: neque iis ipſis quicquam præter oram maritimam, atque eas regiones quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaque conuocatis ad ſe undique mercatoribus, neque quanta eſſet inſulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerẽt, neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur, neque qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda, prius quàm periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cũ naui longa præmittit. Huic mandat, uti exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimum

reuertatur. Ipſe cum omnibus copijs in Morinos *proficiſcitur, quòd inde erat breuiſſimus in* Britanniam *traiectus.* Huc *naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam ſuperiore æſtate ad* Veneticum *bellum fecerat claſſem, iubet conuenire.* Interim *conſilio eius cognito, & per mercatores perlato ad* Britannos, *à compluribus eius inſulæ ciuitatibus ad eũ legati ueniũt, qui polliceantur obſides dare, atque imperio populi* Rom. *obtemperare.* Quibus *auditis liberaliter pollicitus, hortatúſque ut in ea ſententia permanerent, eos domum remittit: & cum his unà* Comium, *quem ipſe* Atrebatibus *ſuperatis, regem ibi conſtituerat: cuius & uirtutem & conſilium probabat, & quẽ ſibi fidelem eſſe arbitrabatur, cuiúſque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit.* Huic *imperat, quas poſſit, adeat ciuitates, hortetúrque ut populi* Rom. *fidem ſequantur: ſéque celeriter eo uenturum nuntiet.* Voluſenus *perſpectis regionibus, quantum ei facultas dari potuit, qui naui egredi, & ſe barbaris committere non auderet, quinto die ad* Cæſarem *reuertitur: quǽque ibi perſpexiſſet, renuntiat.* Dum *in his locis* Cæſar *parandarum nauium cauſa moratur, ex magna parte* Morinorum *ad eum legati uenerunt: qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quòd homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo* Ro. *feciſſent: ſéque ea quæ imperaſſet, facturos pollicerentur.* Hæc *ſibi ſatis opportune* Cæſar *accidiſſe arbitratus, quòd neque poſt tergum hoſtem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularũ rerum occupationes* Britanniæ *anteponendas iudica-*

bat, magnum his numerum obſidũ imperat. Quibus adductis, eos in fidẽ recipit. Nauibus *circiter* LXXX *onerarijs coactis, contractiſque, quot ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque diſtribuit.* Huc *accedebant* XVIII *onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus paſſuum octo uento tenebantur quo minus in eundem portum peruenire poſſent.* Has *equitibus diſtribuit.* Reliquũ *exercitum* Q. Titurio Sabino *&* L. Aurunculeio Cottæ *legatis, in* Menapios, *atque in eos pagos* Morinorum *à quibus ad eum legati nõ uenerant, ducendum dedit.* P. Sulpitiũ Rufum *legatum cum eo præſidio quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere iuſſit.* His *conſtitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandũ tempeſtatem, tertia fere uigilia ſoluit: equitéſque in ulteriorem portum progredi, & naues conſcendere, ac ſe ſequi iuſſit: à quibus cũ id paulo tardius eſſet adminiſtratum, ipſe hora circiter diei quarta cum primis nauibus* Britanniam *attigit: atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit.* Cuius *loci hæc erat natura, atque ita montibus anguſtis mare cõtinebatur, ut ex locis ſuperioribus in littus telum adijci poſſet.* Hunc *ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus, dum reliquæ naues eo conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit.* Interim *legatis tribuniſque militum cõuocatis, & quæ ex* Voluſeno *cognouiſſet, & quæ fieri uellet, oſtendit: monuítque (ut rei militaris ratio, maximéque ut maritimæ res poſtularent) ut quia celerem atque inſtabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus*

omnes res ab his adminiſtrarentur. His *dimiſſis, & uentum & æſtum uno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum octo ab eo loco progreſſus, aperto ac plano littore naues conſtituit.* At *barbari conſilio* Romanorum *cognito, præmiſſo equitatu, & eſſedarijs (quo plerunque genere in prælijs uti conſueuerunt) reliquis copijs ſubſecuti, noſtros nauibus egredi prohibebant.* Erat *ob has cauſas ſumma difficultas, quòd naues propter magnitudinem niſi in alto conſtitui non poterant:* Militibus *autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & graui onere armorum preſſis, ſimul & de nauibus deſiliendum, & in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paulum in aquam progreſſi, omnibus membris expeditis, notiſſimis locis, audacter tela conijcerẽt, & equos inſuefactos incitarent.* Quibus *rebus noſtri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non eadẽ alacritate ac ſtudio quo in pedeſtribus uti prælijs conſueuerant, utebantur.* Quod *ubi Cæſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies barbaris erat inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paulũ remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, ſagittis, tormentis hoſtes propelli ac ſummoueri iuſſit. quæ res magno uſui noſtris fuit.* Nam *& nauium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum permoti barbari, conſtiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt.* At *noſtris militibus cũctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui decimæ legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut*

ea res legioni feliciter eueniret, Deſilite, inquit, commilitones, niſi uultis aquilam hoſtibus prodere: ego certe meum Reipublicæ atque imperatori officium præſtitero. Hoc cum uoce magna dixiſſet, ſe ex naui proiecit, atque in hoſteis aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur, uniuerſi ex naui deſilierunt. Hos item ex proximis primis nauibus cum conſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtibus appropinquarunt. Pugnatum eſt ab utriſque acriter. Noſtri tamen, quòd neque ordines ſeruare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant, atque alius alia ex naui quibuſcunque ſignis occurrerat, ſe aggregabat, magnopere perturbabãtur. Hoſtes uero, notis omnibus uadis, ubi ex littore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant: incitatis equis impeditos adoriebantur. plures paucos circunſiſtebant. alij ab latere aperto in uniuerſos tela conijciebant. Quod cum animaduertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit: & quos laborantes conſpexerat, ijs ſubſidia ſummittebat. Noſtri ſimul in arido conſtitêrunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius proſequi potuerunt, quòd equites curſum tenere, atque inſulam capere non potuerunt. hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit. Hoſtes prælio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quæq; imperaſſet, ſeſe facturos polliciti ſunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quẽ ſuprà demõſtrauimus à Cæſare in Britanniã præmiſſum. Hunc illi

è naui egreſſum, cum ad eos oratoris modo Cæſaris mandata perferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. Tunc prælio facto remiſerunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam ut ignoſceretur, petiuerunt. Cæſar queſtus quòd cum ultro in continentem legatis miſſis pacem à ſe petiſſent, bellũ ſine cauſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit, obſidéſque imperauit: quorũ illi partem ſtatim dederunt: partem ex longinquioribus locis accerſitam, paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt: principéſque undique conuenerunt, & ſe ciuitatéſque ſuas Cæſari cõmendarunt. His rebus pace firmata, poſt diem quartum quàm eſt in Britanniam uẽtum, naues XVIII de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni uento ſoluerunt. Quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris uiderentur: tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet, ſed aliæ eodem unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorẽ partem inſulæ, quæ eſt propius ſolis occaſum, magno cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario aduerſa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadẽ nocte accidit ut eſſet luna plena: quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſueuit. noſtríſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues, quibus Cæſar exercitum trãſportandũ curauerat, quáſque in aridũ ſubduxerat, æſtus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erãt deligatæ, tẽpeſtas afflictabat. neque ulla noſtris facul-

tas aut adminiſtrandi aut auxiliandi dabatur. Com*pluribus nauibus fractis, reliquæ cum eſſent funibus anchoris reliquiſque armamentis amiſſis ad nauigandum inutiles, magna (id quod neceſſe erat accidere) totius exercitus perturbatio facta eſt.* Neque enim *naues erãt aliæ, quibus reportari poſſent: & omnia deerant quæ ad reficiendas eas uſui ſunt: & quòd omnibus conſtabat hiemare in* Gallia *oportere, frumentum his in locis in hiemem prouiſum non erat. Quibus rebus cognitis, principes* Britãniæ *qui poſt præliũ factum ad ea quæ iuſſerat* Cæſar, *faciẽda cõuenerant, inter ſe colloquuti, quũ & equites & naues & frumentum* Romanis *deeſſe intelligerent, & paucitatem militum ex caſtrorũ exiguitate cognoſcerent: quæ hoc erant etiam anguſtiora, quòd ſine impedimentis* Cæſar *legiones trãſportauerat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento commeatúque noſtros prohibere, & rem in hiemem producere: quòd his ſuperatis, aut reditu interclusis, neminem poſtea belli inferendi cauſa in* Britanniam *tranſiturum confidebant.* Itaque *rurſus coniuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, & ſuos clàm ex agris deducere cœperunt.* At Cæſar, *etſi nondum eorum conſilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium ſuarum, & ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id quod accidit, ſuſpicabatur.* Itaque *ad omnes caſus ſubſidia comparabat.* Nam *& frumentum ex agris quotidie in caſtra conferebat, & quæ grauiſſime erant afflictæ naues, earum materia atque ære ad reliquas reficiẽdas utebatur: & quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari iubebat.*

Itaque cum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur, duodecim nauibus amiſſis, reliquis ut nauigari commode poſſet, effectum. Dum ea geruntur, legione ex conſuetudine una frumentatum miſſa, quæ appellabatur ſeptima, neque ulla ad id tempus belli ſuſpicione interpoſita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra uentitaret: hi qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renuntiauerunt, puluerem maiorem quàm conſuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar id quod erat, ſuſpicatus aliquid noui à barbaris initum conſilij: cohortes quæ in ſtationibus erãt, ſecum in eam partem proficiſci: ex reliquis duas in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi iuſſit. Cum paulo longius à caſtris proceſſiſſet: ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, & cõferta legione ex omnibus partibus tela cõijci animaduertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumẽto, una pars erat reliqua, ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe uẽturos, noctu in ſiluis delituerãt. tũ diſperſos depoſitis armis in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: ſimul equitatu atque eſſedis circundederant. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ. primo per omneis parteis perequitant, & tela conijciunt: atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarũ, ordines plerunque perturbant: & cum ſe inter equitum turmas inſinuauerint, ex eſſedis deſiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atq; ita currus collocant, ut ſi illi à multitudine hoſtiũ premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant.

Ita, mobilitatẽ equitum, ſtabilitatem peditum in prælijs præſtant: ac tantum uſu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in decliui ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & breui moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſuerint. Quibus rebus perturbatis noſtris nouitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. Nanque eius aduentu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto, ad laceſſendum hoſtem, & committendum prælium, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit, & breui tempore intermiſſo in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt continuos complures dies tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omneis parteis dimiſerunt, paucitatémque noſtrorum militum ſuis prædicauerunt: & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatúſque coacta, ad caſtra uenerunt. Cæſar etſi idem quod ſuperioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculũ effugerent: tamen nactus equites circiter XXX, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportauerat, legiones in acie pro caſtris cõſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum

curſu & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt: deinde omnibus longe latéque ædificijs incenſis, ſe in caſtra receperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarē de pace uenerunt. His Cæſar numerum obſidum quem antè imperauerat, duplicauit, eóſque in continentem adduci iuſſit. Quòd propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem ſubeundam non exiſtimabat, ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paulo poſt mediā noctem naues ſoluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt: ſed ex his onerariæ duæ eoſdem, quos reliquæ, portus capere non potuerūt, & paulo infra delatæ ſunt. Quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter C C C, atque in caſtra contenderent, Morini quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorum numero circunſtiterunt, ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. cum illi orbe facto ſeſe defenderēt, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia ſex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem è caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque amplius horis quatuor fortiſſime pugnauerūt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Poſtea uero quàm equitatus noſter in conſpectum uenit, hoſtes abiectis armis terga uerterūt: magnúſque eorū numerus eſt occiſus. Cæſar poſtero die T. Labienum legatū cum his legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionē fecerant, miſit. Qui cum propter paludum ſiccitatem, quò ſe reciperent, non haberent (quo perfugio ſuperiore an-

no fuerant uſi) omnes fere in poteſtatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uaſtatis, frumentis ſucciſis, ædificijſque incenſis, quòd Menapij ſe omnes in denſiſſimas ſiluas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obſides miſerunt: reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris dierum XX ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER V.

LVCIO Domitio, Appio Claudio conſulibus, diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere conſueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas poſſent hieme naues ædificãdas, ueteréſque reficiẽdas curẽt. Earũ modũ formámque demõſtrat. ad celeritatẽ onerandi, ſubductionéſque, paulo facit humiliores quàm quibus in noſtro mari uti cõſueuimus: atq; id eo magis, quòd propter crebras commutationes æſtuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat. ad onera, & ad multitudinem iumentorum tranſportandam, paulo latiores quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adiuuat. Ea quæ uſui ſunt ad ar-

*mandas naueis,*ex Hiſpania *apportari iubet.*Ipſe *cõuentibus* Galliæ *citerioris peractis, in* Illyricum *proficiſcitur, quòd à* Piruſtis *finitimam partem prouinciæ incurſionibus uaſtari audiebat.*Eo *cum ueniſſet, ciuitatibus milites imperat,certúmque in locum conuenire iubet.*Qua *re nũtiata,*Piruſtæ *legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum conſilio:ſeſéque paratos eſſe demõſtrant omnibus rationibus de iniurijs ſatiſfacere.* Accepta *oratione eorũ,*Cæſar *obſides imperat, eóſque ad certam diẽ adduci iubet. niſi ita fecerint,ſeſe bello ciuitatem perſecuturum demõſtrat.*His *ad diẽ adductis,ut imperauerat:arbitros inter ciuitates dat, qui litẽ æſtiment,pœnámque conſtituant.* His *confectis rebus,conuentibúſque peractis, in citeriorem* Galliam *reuertitur, atque inde ad exercitum proficiſcitur.* Eo *cum ueniſſet, circuitis omnibus hibernis,ſingulari militum ſtudio,in ſumma rerum omnium inopia,circiter ſexcentas eius generis cuius ſuprà demonſtrauimus, naueis, & longas duodetriginta inuenit conſtructas: neq; multum abeſſe ab eo,quin paucis diebus deduci poſſent.* Collaudatis *militibus, atque ijs qui negotio præfuerant,quid fieri uelit,oſtendit:atque omneis ad portum* Ictium *conuenire iubet: quo ex portu commodiſſimum in* Britanniam *traiectum eſſe cognouerat, circiter millium paſſuum* XXX *trãſmiſſum à continenti.* Huic *rei quod ſatis eſſe uiſum eſt militum, relinquit: ipſe cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines* Treuirorum *proficiſcitur:quòd hi neque ad concilia ueniebant, neque imperio parebant,* Germanó*ſque tranſrhenanos ſolici-*

tare dicebãtur. H*æc ciuitas lõge plurimum totius Gal liæ equitatu ualet, magnáſque habet copias peditum,* Rhenúmq;*(ut ſuprà demonſtrauimus)tãgit.* In *ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant,* In*duciomarus,& Cingetorix:ex quibus alter ſimul atque de* Cæ*ſaris legionúmque aduentu cognitum eſt, ad eum uenit:ſe,ſuóſq; omnes in officio futuros,neque ab amicitia populi* Romani *defecturos cõfirmauit:quǽque in* Treuiris *gererentur,oſtendit.* At Indu*ciomarus equitatum peditatúmque cogere, iíſque qui per ætatem in armis eſſe non poterãt, in ſiluam* Ar*duennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines* Treuirorum *à flumine* Rheno *ad initium* Rhemorũ *pertinet: bellũ parare inſtituit.* Sed *poſteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & auctoritate* Cingetorigis *adducti, & aduentu noſtri exercitus perterriti, ad* Cæ*ſarẽ uenerunt,& de ſuis priuatim rebus ab eo petere cœperũt, quoniam ciuitati conſulere non poſſent:* Induciomarus *ueritus ne ab omnibus deſereretur,legatos ad* Cæ*ſarẽ mittit: ſeſe idcirco à ſuis diſcedere,atque ad eum uenire uoluiſſe,quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudẽtiam laberetur.* Itaque *eſſe ciuitatem in ſua poteſtate, ſéq;,ſi* Cæ*ſar permitteret, ad eum in caſtra uenturum,& ſuas ciuitatíſque fortunas eius fidei permiſſurum.* Cæſar, *etſi intelligebat qua de cauſa ea dicerẽtur, quǽq; eũ res ab inſtituto conſilio deterreret:tamen ne æſtatem in* Treuiris *cõſumere cogeretur, omnibus ad* Britan*nicum bellum rebus comparatis:* Induciomarum *ad ſecum* CC *obſidibus uenire iuſſit.* His *adductis, in*

his filio propinquiſque eius omnibus; quos nominatim euocarat: conſolatus Induciomarum, hortatúſque eſt uti in officio permaneret. Nihilo tamen ſecius principibus Treuirorum ad ſe conuocatis, eos ſingillatim Cingetorigi conciliauit. Quod cum merito eius ab ſe fieri intelligebat: tum magni intereſſe arbitrabatur, eius auctoritatem inter ſuos quamplurimum ualere, cuius egregiam in ſe uoluntatem perſpexiſſet. Id factum grauiter tulit Induciomarus, ſuam gratiã inter ſuos minui: & qui iam antè inimico in nos animo fuiſſet, multo grauius hoc dolore exarſit. His rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Ictium cum legionibus peruenit. ibi cognoſcit, XL naues quæ in Meldis factæ fuerant, tempeſtate reiectas curſum tenere non potuiſſe, atque eodem unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus inſtructas inuênit. Eodem totius Galliæ equitatus conuênit, numero millium quatuor, principéſque ex omnibus ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreuerat, quòd cum ipſe abeſſet, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antedictum eſt. Hunc ſecum habere in primis conſtituerat, quòd eum cupidum rerũ nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnǽq; inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quòd in concilio Heduorũ Dumnorix dixerat, ſibi à Cæſare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neque recuſandi aut deprecandi cauſa legatos ad Cæſarẽ mittere audebant. Id factum ex ſuis hoſpi-

tibus Cæſar cognouerat. Ille omnibus precibus primo petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quòd inſuetus nauigandi mare timeret, partim quòd religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinate ſibi negari uidit: omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſolicitare, reuocare ſingulos, hortaríque cœpit, ut in continēti remanerent: metu territare, non ſine cauſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur. id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu Galliæ interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iuſiurandum poſcere, ut quod ex uſu Galliæ eſſe intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebātur. Qua re cognita, Cæſar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrēdum quibuſcunque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat: quòd longius eius amentiam progredi uidebat, proſpiciendum nequid ſibi ac Reipublicæ nocere poſſet. Itaque dies circiter XXV in eo loco cōmoratus, quòd Corus uētus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſueuit: dabat operā ut in officio Dumnorigem cōtineret, nihilo tamen ſecius omnia eius cōſilia cognoſceret. Tādē idoneam tempeſtatē nactus, milites equitéſq; conſcendere naues iubet. At omnium animis impeditis, Dumnorix cum equitibus Heduorū à caſtris inſciente Cæſare domum diſcedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar intermiſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahíque imperat: ſi uim faciat,

neque pareat, interfici iubet: nihil eum ſe abſente pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem reuocatus, reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorúmque fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans liberum ſe liberæque ciuitatis eſſe. Illi, ut erat imperatũ, circunſiſtunt hominem, atque interficiunt. At equites Hedui ad Cæſarem omnes reuertuntur. His rebus geſtis, Labieno in cõtinenti cũ tribus legionibus & equitum millibus duobus relicto ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quǽque in Gallia gererẽtur, cognoſceret, conſiliúmq; pro tẽpore & pro re caperet: ipſe cum quinque legionibus, & pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ſolis occaſu naues ſoluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte uento intermiſſo, curſum non tenuit: & longius delatus æſtu, orta luce ſub ſiniſtra Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis contendit ut eam partem inſulæ caperet, qua optimum eſſe egreſſum, ſuperiore æſtate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs grauibúſque nauigijs, non intermiſſo remigandi labore, longarum nauium curſum adæquarunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hoſtis eſt uiſus: ſed, ut poſtea Cæſar ex captiuis comperit, cum magnæ manus eo conueniſſent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatiſque, quas ſui quiſque cõmodi cauſa fecerat, amplius octingentæ uno erant uiſæ tempore: à littore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant. Cæſar expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo

capto, ubi ex captiuis cognouit quo in loco hoſtium copiæ conſediſſent: cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præſidio nauibus eſſent, de tertia uigilia ad hoſtes contendit, eo minus ueritus nauibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præſidio nauibus Q. Atriũ præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter XII, hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prælium cõmittere cœperunt. Repulſi ab equitatu, ſe in ſiluas abdiderunt, locũ nacti egregie & natura & opere munitũ, quem domeſtici belli (ut uidebatur) cauſa iam antè præparauerãt. Nã crebris arboribus ſucciſis, omnes introitus erant præcluſi: Ipſi ex ſiluis rari propugnabãt, noſtróſque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis ſeptimæ teſtudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eóſque ex ſiluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugiẽtes longius Cæſar perſequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorum tempus relinqui uolebat. Poſtridie eius diei manè tripartito milites equitéſque in expeditionem miſit, ut eos qui fugerãt, perſequerentur. His aliquantum itineris progreſſis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem uenerunt, qui nuntiarent ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate propè omnes naues afflictas, atque in littus eiectas eſſe, quòd neque anchoræ funéſque ſubſiſterent, neque nautæ gubernatoréſque uim tẽpeſtatis pati poſſent. Itaque ex eo con-

curſu nauium, magnum eſſe incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæſar legiones equitatúmque reuocari, atque itinere deſiſtere iubet. Ipſe ad naues reuertitur. eadẽ ferè quæ ex nuntijs literíſque cognouerat, coràm perſpicit, ſic ut amiſſis circiter XL nauibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio uiderẽtur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accerſiri iubet. Labieno ſcribit, ut quàm plurimas poſſit, his legionibus quæ ſunt apud eum, naues inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen cõmodiſſimum eſſe ſtatuit, omneis naues ſubduci, & cum caſtris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X conſumit, ne nocturnis quidem tẽporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis nauibus, caſtríſque egregie munitis, eaſdem copias, quæ antea præſidio nauibus fuerãt, relinquit: ipſe eodẽ unde redierat, proficiſcitur. Eo cum ueniſſet, maiores iam undique in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. Summa imperij, bellíque adminiſtrãdi, cõmuni conſilio permiſſa eſt Caſſiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thameſis, à mari circiter millia paſſuum LXXX. Huic ſuperiore tempore cum reliquis ciuitatibus cõtinentia bella interceſſerant: ſed noſtro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello imperióque præfecerant. Britãniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt: maritima pars ab ijs, qui prædæ ac belli inferendi cauſa ex Belgio tranſierunt: qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi remanſe-

runt, atque agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimáque ædificia ferè Gallicis conſimilia. Pecoris magnus numerus. Vtuntur autem numo æreo, aut annulis ferreis ad certum põdus examinatis pro numo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, ſed eius exigua eſt copia. ære utuntur importato. Materia cuiuſque generis, ut in Gallia eſt, præter fagum, atque abietem. Leporẽ, & gallinam, & anſerem guſtare fas non putãt. Hæc tamen alunt animi uoluptatíſque cauſa. Loca ſunt temperatiora quàm in Gallia, remiſſioribus frigoribus. Inſula natura triquetra, cuius unum latus eſt contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quò fere omnes ex Gallia naues appelluntur, ad Oriẽtem ſolem, inferior ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum quingẽta. Alterũ uergit ad Hiſpaniam, atque Occidẽtem ſolem, qua ex parte eſt Ibernia, dimidio minor (ut exiſtimatur) quàm Britannia, ſed pari ſpatio tranſmiſſus atq; ex Gallia eſt in Britanniam. In hoc medio curſu eſt inſula quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ inſulæ exiſtimãtur: de quibus inſulis nõnulli ſcripſerunt dies continuos triginta ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus: niſi certis ex aqua menſuris breuiores eſſe quàm in cõtinenti noctes uidebamus. Huius eſt longitudo lateris, ut eorum fert opinio, ſeptingentorum millium paſſuum. Tertium eſt contra Septẽtriones: cui parti nulla eſt obiecta terra, ſed eius angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat. Hoc millia paſſuum octin-

genta in lõgitudinem eſſe arbitrantur. Ita *omnis inſula eſt circuitu uicies centena millia paſſuum.* Ex his *omnibus lõge ſunt humaniſſimi, qui* Cantium *incolunt:quæ regio eſt maritima omnis, neque multum à* Gallica *differũt conſuetudine.* Interiores *pleriq; frumenta non ſerunt, ſed lacte & carne uiuunt, pellibúſq; ſunt ueſtiti.* Omnes *uero ſe* Britanni *glaſto inficiunt,quod cæruleum efficit colorem:atque hoc horribiliore ſunt in pugna aſpectu, capillóque ſunt promiſſo,& omni parte corporis raſa,præter caput, & labrum ſuperius.* Vxores *habent deni duodenique communes inter ſe, & maxime fratres cum fratribus,& parentes cum liberis.* Sed *qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum uirgines quæque ductæ ſunt.* Equites *hoſtium, eſſedariíque, acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atq; eos in ſiluas colléſque compulerint: ſed compluribus interfectis cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt.* At *illi intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubito ſe ex ſiluis eiecerunt: impetúque in eos facto qui erant in ſtatione pro caſtris collocati,acriter pugnauerunt: duabúſque miſſis ſubſidio cohortibus à* Cæſare,*atque his primis legionum duarum: cum hæ perexiguo intermiſſo loci ſpatio inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris, per medios audaciſſime perruperunt, ſéque inde incolumes receperunt.* Eo *die* Q. Laberius Durus *tribunus militũ interficitur:illi pluribus ſubmiſſis cohortibus repelluntur.* Toto *hoc in genere pugnæ,*

cum ſub oculis omnium, ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros propter grauitatem armaturæ, quòd neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos eſſe ad huius generis hoſtem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quòd illi etiam conſulto plerunque cederent, & cum paululum ab legionibus noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prælio contenderent. Equeſtris autem prælij ratio, & cedentibus & inſequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, ſed rari, magníſque interuallis præliarentur, ſtationéſque diſpoſitas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis ſuccederent. Poſtero die procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt: raríque ſe oſtendere, & lentius quàm pridie noſtros equites prælio laceſſere cœperunt. Sed meridie, cum Cæſar pabul indi cauſa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato miſiſſet: repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, ſic uti à ſignis legionibúſque non abſiſterent. noſtri acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites (cum poſt ſe legiones uiderent) præcipites hoſtes egerunt, magno eorum numero interfecto: neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undique conuenerant auxilia, diſceſſerunt: neque poſt id tẽpus unquam ſummis nobiſcum copijs hoſtes contenderunt. Cæſar cognito conſilio eorum, ad flumen Thameſi min fines

Caſſiuellauni exercitũ duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, tranſiri poteſt. Eò cum ueniſſet, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita: eiuſdémque generis defixæ ſub aqua ſudes flumine tegebãtur. His rebus cognitis à captiuis perfugiſque, Cæſar præmiſſo equitatu confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. Sed ea celeritate atque impetu milites ierũt, cum capite ſolo ex aqua extarent, ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripáſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent. Caſſiuellaunus (ut ſuprà demonſtrauimus) omni depoſita ſpe contentionis, dimiſſis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat, paulúmque ex uia excedebat, locíſque impeditis ac ſilueſtribus ſe occultabat: atq; ijs regionibus quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in ſiluas compellebat. & cum equitatus noſter liberius prædandi uaſtandíque cauſa ſe in agros effunderet, omnibus uijs ſemitíſq; eſſedarios ex ſiluis emittebat, & magno cum periculo noſtrorum equitum cum his confligebat: atque hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur: & tantum in agris uaſtandis, incendijſque faciẽdis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobãtes, propè firmiſſima earum regionum ciuitas (ex qua Mãdubratius adoleſcens Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius

in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectúſque erat à Caſſiuellauno, ipſe fuga mortem uitauerat) legatos ad Cæſarem mittunt, pollicentúrque ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Caſſiuellauni defendat, atque in ciuitatẽ mittat, qui præſit, imperiúmque obtineat. His Cæſar imperat obſides quadraginta, frumentúmque exercitui: Mandubratiúmque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentúmque miſerunt. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis ſeſe Cæſari dedunt. Ab his cognoſcit non lõge ex eo loco oppidum Caſſiuellauni abeſſe, ſiluis paludibúſque munitum: quo ſatis magnus hominum pecoríſque numerus conuenerit. Oppidum autem Britanni uocãt, cum ſiluas impeditas uallo foſſáque munierunt, quo incurſionis hoſtium uitandæ cauſa conuenire conſuerunt. Eo proficiſcitur cum legionibus. Locum reperit egregie natura atque opere munitũ. Tamen hũc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes pauliſper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt, ſeſéq; ex parte alia oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multíque in fuga ſunt comprehenſi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caſſiuellaunus ad Cantium (quod eſſe ad mare ſuprà demõſtrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax) nuntios mittit, atque his imperat, uti coactis omnibus copijs caſtra naualia de improuiſo adoriantur, atque oppugnẽt. Hi cum ad caſtra ueniſſent, noſtri eruptio-

ne facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uaſtatis finibus, maxime etiã permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium *de deditione ad* Cæſarẽ *mittit.* Cæſar *cum ſtatuiſſet hiemem in continenti propter repentinos* Galliæ *motus agere, neque multum æſtatis ſupereſſet, atq; id facilè extrahi poſſe intelligeret: obſides imperat, & quid in annos ſingulos uectigalis populo* Romano Britannia *penderet, conſtituit. Interdicit atque imperat* Caſſiuellauno, *ne* Mãdubratio, *neu* Trinobantibus *noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare. naues inuenit refectas. His deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naues: duobus commeatibus exercitum deportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc neque ſuperiore anno ulla omnino nauis quæ milites portaret, deſideraretur: at ex ijs quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, & prioris commeatus expoſitis militibus, & quas poſtea* Labienus *faciendas curauerat, numero* L X: *perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reijcerentur. Quas cum aliquandiu* Cæſar *fruſtra expectaſſet: ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium ſuberat, neceſſario anguſtius milites collocauit. Ac ſumma tranquillitate conſecuta, ſecunda inita cum ſoluiſſet uigilia, prima luce terram attigit, omnéſque incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, conciliòque* Gallorũ Samarobrinæ *peracto, quòd eo anno frumẽtum in* Gallia *propter ſic-*

citates anguſtius prouenerat, coactus eſt aliter ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionéſque in plures ciuitates diſtribuere: ex quibus unam in Morinos *ducendam* C. Fabio *legato dedit, alteram in* Neruios Q. *Ciceroni, tertiam in* Eſſuos L. Roſcio, *quartam in* Rhemis *cum* T. *Labieno in confinio* Treuirorum *hiemare iuſſit: tres in* Belgio *collocauit. his* M. Craſſum *quæſtorem, &* L. *Munatium* Plancum, & C. Trebonium *legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans* Padum *conſcripſerat, & cohortes* V, *in* Eburones: *quorum pars maxima eſt inter* Moſam & Rhenum, *qui ſub imperio* Ambiorigis & Catiuulci *erant, miſit. his militibus* Q. Titurum Sabinum, & L. Auruncleium Cottam *legatos præeſſe iuſſit.* Ad *hunc modum diſtributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit.* Atque *harum tamen omnium legionum hiberna, præter eam quam* L. Roſcio *in pacatiſſimam & quietiſſimam partem ducendam dederat: millibus paſſuum centum continebantur.* Ipſe *interea quoad legiones collocatas, munitáque hiberna cognouiſſet, in* Gallia *morari conſtituit.* Erat *in* Carnutibus *ſummo loco natus* Taſgetius, *cuius maiores in ſua ciuitate regnũ obtinuerant.* Huic Cæſar *pro eius uirtute, atque in ſe beneuolẽtia, quòd in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat uſus, maiorũ locum reſtituerat.* Tertiũ *hunc iam annũ regnantem, inimici palã, multis ex ciuitate auctoribus, interfecerunt.* Defertur *ea res ad* Cæſarem. Ille *ueritus, quòd ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulſu deficeret:* L. Plancum *cum legione ex* Belgio *celeriter in* Carnu-

tes proficiſci iubet, ibíque hiemare: quorúmque opera cognouerit Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis quæſtoribúſque quibus legiones tradiderat, certior factus eſt in hiberna peruentum, locúmque hibernis eſſe munitum. Diebus circiter X V, quibus in hiberna uentum eſt, initium repentini tumultus ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige & Catiuulco: qui cum ad fines regni ſui Sabino Cottæque præſto fuiſſent, frumentúmque in hiberna comportaſſent: Induciomari Treuiri nuntijs impulſi, ſuos concitauerunt, ſubitóque oppreſſis lignatoribus, magna manu ad caſtra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter noſtri arma cepiſſent, uallúmque aſcendiſſent, atque una ex parte Hiſpanis equitibus miſſis equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent: deſperata re hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamauerunt, uti aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: habere ſe quæ de re communi dicere uellẽt, quibus controuerſias minui poſſe ſperarẽt. Mittitur ad eos colloquẽdi cauſa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hiſpania quidam, qui iam antè miſſu Cæſaris ad Ambiorigem uẽtitare conſueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus eſt: Seſe pro Cæſaris in ſe beneficijs plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera ſtipendio liberatus eſſet quod Aduaticis finitimis ſuis pendere cõnſueſſet: quódque ei & filius & fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Aduatici obſidum numero miſſos, apud ſe in ſeruitute & catenis tenuiſſent: neque id quod fecerit de oppugnatione caſtrorum, aut iudicio, aut uoluntate ſua fecisse, ſed

coactu ciuitatis: ſuáque eſſe eiuſmodi imperia, ut non minus haberet iuris in ſe multitudo, quàm ipſe in multitudinem. ciuitati porro hāc fuiſſe belli cauſam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi reſiſtere non potuerit. Id ſe facile ex humilitate ſua probare poſſe, quòd non adeo ſit imperitus rerum, ut ſuis copijs populum Rom. ſuperare poſſe confidat: ſed eſſe Galliæ commune conſilium, omnibus hibernis Cæſaris oppugnandis hunc eſſe dictum diem, ne qua legio alteri legioni ſubſidio uenire poſſet. Non facile Gallos Gallis negare potuiſſe, præſertim cum de recuperanda communi libertate conſiliū initum uideretur. quibus quoniam pro pietate ſatiſfecerit, habere nunc ſe rationem officij. pro beneficijs Cæſaris monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ ac militū ſaluti conſulat. magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe: hanc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, uelínt ne prius quàm finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites ad Ciceronem aut ad Labienum deducere: quorum alter millia paſſuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab his abſit. Illud ſe polliceri, & iureiurando confirmare, tutum ſe iter per fines ſuos daturum. quod cum faciat, & ciuitati ſeſe cōſulere, quòd hibernis leuetur: & Cæſari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, diſcedit Ambiorix. Carpineius & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant. Maximéque hac re permouebantur, quòd ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Ro. bellum facere auſam uix erat credendum. Itaque ad

conſilium rem deſerunt, magnáque inter eos exiſtit controuerſia. L. Aurunculeius, compluréſque tribuni militum, & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniuſſu Cæſaris diſcedendum exiſtimabant: quantaſuis copias etiã Germanorum ſuſtineri poſſe munitis hibernis docebant: rem eſſe teſtimonio, quòd primum hoſtium impetum multis ultro uulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint: re frumentaria non premi: Interea & ex proximis hibernis, & à Cæſare conuentura ſubſidia: Poſtremo quid eſſe leuius aut turpius, quàm auctore hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Contra ea Titurius, ſero facturos clamitabat, cum maiores manus hoſtium adiunctis Germanis conueniſſent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum. Breuem conſulendi eſſe occaſionem: Cæſarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Taſgetij conſilium fuiſſe capturos: neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta contemptione noſtri ad caſtra uenturos eſſe. Nõ hoſtem auctorem, ſed rem ſpectare. Subeſſe Rhenum: Magno eſſe Germanis dolori Arioniſti mortem, & ſuperiores noſtras uictorias: Ardere Galliam tot contumelijs acceptis ſub populi Romani imperiũ redactam, ſuperiore gloria rei militaris extincta. Poſtremo quis hoc ſibi perſuaderet, ſine certa ſpe Ambiorigem ad eiuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utranque partem eſſe tutam. Si nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legioné peruenturos: Si Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum qui diſſentirent, conſilium, quem

habere exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certè lõga obſidione fames eſſet timenda. Hac in utranque partem habita diſputatione, cum à Cotta primiſque ordinibus acriter reſiſteretur, Vincite, inquit, ſi ita uultis, Sabinus. & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neq; is ſum, inquit, qui grauiſſime ex uobis mortis periculo terrear. Hi ſapient: & ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcent: qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant, non reiecti & relegati longe à cæteris aut ferro aut fame intereant. Conſurgitur ex conſilio: comprehendunt utrunque, & orant ne ſua diſſenſione & pertinacia rem in ſummum periculũ deducant: facilem eſſe rem, ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo unum omnes ſentiant, ac probent: contrà in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. tandẽ dat Cotta permotus manus. ſuperat ſententia Sabini. pronuntiatur prima luce ituros. Conſumitur uigilijs reliqua pars noctis, cum ſua quiſque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum & uigilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, maximiſque impedimentis. At hoſtes poſteaquam ex nocturno fremitu uigilijſque de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidijs bipartito in ſiluis opportuno

atque occulto loco à millibus paſſuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Cum ſe pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet, ex utraque parte eius uallis ſubito ſe oſtenderunt, nouiſſimóſque premere, & primos prohibere aſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prœliũ committere cœperunt. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè prouidiſſet, trepidare, & concurſare, cohortéſque diſponere: hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque ijs accidere conſueuit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſe uideretur hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat: & in appellandis cohortandíſque militibus, imperatoris: & in pugna, militis officia præſtabat. Cúmque propter longitudinem agminis non facile per ſe omnia obire, & quid quoque loco faciendum eſſet, prouidere poſſet: iuſſerunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent. quod conſiliũ etſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit. nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non ſine ſummo timore & deſperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, (quod fieri neceſſe erat) ut uulgo milites ab ſignis diſcederent, quǽque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iuſſerunt, ne quis ab loco diſcederet: illorum eſſe prædã, atque illis reſeruari

quæcunque Romani reliquiſſent: proinde omnia in uictoria poſita exiſtimarent. Erãt & numero & uirtute pugnandi pares noſtri. tametſi à duce & à fortuna deſerebantur, tamen omnem ſalutis ſpem in uirtute ponebant: & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. Qua re animaduerſa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant, nec propius accedant: & in quam partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur. Quo præcepto ab his diligentiſſime obſeruato, cũ quæpiã cohors ex orbe exceſſerat, atque impetũ fecerat, hoſtes uelociſſime refugiebãt. Interim eã partem nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipere. Rurſus, cũ in eum locũ unde erant progreſſi, reuerti cœperãt: & ab ijs qui ceſſerant, & ab ijs qui proximi ſteterant, circunueniebantur: ſin autẽ locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis uitari poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, reſiſtebant: & magna parte diei conſumpta, cum à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui ſuperiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ auctoritatis, utrunque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiuſdem ordinis fortiſſime pugnans, dum circunuento filio ſubuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinéſque adhortans, in aduerſum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius, cum

procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut ſibi militibúſque parcat. Ille appellatus reſpondit, ſi uelit ſecum colloqui, licere: ſperare à multitudine impetrari poſſe quod ad militum ſalutem pertineat, ipſi uerò nihil nocitum iri: in quam rem ſe ſuam fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi uideatur pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: ſperare ſe ab eo de ſua ac militum ſalute impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat: atq; in eo conſtitit. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, & primorum ordinum centuriones, ſe ſequi iubet. Et cum propius Ambiorigem acceſſiſſet, iuſſus arma abijcere, imperatum facit, ſuíſque ut idem faciant imperat. Interim dum de conditionibus inter ſe agunt, longiórque conſulto ſermo ab Ambiorige inſtituitur, paulatim circunuentus interficitur. Tum uerò ſuo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt: impetúque in noſtros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cũ maxima parte militum: reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, cum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilã intra uallum proiecit, ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. Alij ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes deſperata ſalute ſe ipſi interficiũt. Pauci ex prælio elapſi, incertis itineribus per ſiluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt, atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos,

quì erant eius regno finitimi, proficiſcitur: neque noctem neque diem intermittit, peditatúmque ſe ſubſequi iubet. Re *demonſtrata,* Aduatic*íſque concitatis, poſtero die in* Neruios *peruenit, hortatúrque ne ſui in perpetuũ liberandi, atque ulciſcendi* Romanos *pro his quas acceperint iniurijs, occaſionem dimittant.* Interfectos *eſſe legatos duos, magnámque partem exercitus interiſſe demonſtrat: nihil eſſe negotij ſubito oppreſſam legionem quæ cum* Cicerone *hiemet, interfici: ſe ad eam rem profitetur adiutorem.* Facile *hac oratione* Neruijs *perſuadet.* Itaque *cõfeſtim dimiſſis nuntijs ad* Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumoſios, Gordunnos, *qui omnes ſub eorum imperio ſunt, quammaximas manus poſſunt, cogunt: & de improuiſo ad* Ciceronis *hiberna aduolant, nondum ad eum fama de* Titurij *morte perlata.* Huic *quoque accidit (quod fuit neceſſe) ut nõnulli milites qui lignationis munitioníſque cauſa in ſiluas diſceſſiſſent, repentino equitum aduentu interciperentur.* His *circunuentis, magna manu* Eburones, Neruij, Aduatici, *atque horum omnium ſocij & cliẽtes legionem oppugnare incipiunt. noſtri celeriter ad arma concurrunt, uallúmque conſcendunt. ægre is dies ſuſtentatur, quòd omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant: atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum ſe fore uictores confidebant.* Mittuntur *ad* Cæſarem *confeſtim à* Cicerone *literæ, magnis propoſitis præmijs, ſi pertuliſſent. obſeſſis omnibus uijs miſſi intercipiũtur.* Noctu *ex ea materia quam munitionis cauſa comportauerant, turres admodum* CXX *excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi uidebantur, perficiuntur.* Hoſtes *poſtero die multo maioribus co-*

actis copijs caſtra oppugnant, foſſam complent. à noſtris eadem ratione, qua pridie, reſiſtitur. Hoc *idem reliquis deinceps fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur. non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur.* Multæ *præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorũ numerus inſtituitur: turres contabulãtur: pinnæ loricǽque ex cratibus attexuntur.* Ipſe Cicero, *cum tenuiſſima ualetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concurſu ac uocibus ſibi parcere cogeretur.* Tunc *duces principéſque* Neruiorum, *qui aliquem ſermonis aditum cauſámque amicitiæ cum* Cicerone *habebant, colloqui ſe uelle dicunt.* Facta *poteſtate, eadem quæ* Ambiorix *cum* Titurio *egerat, commemorant: omnem eſſe in armis* Galliam, Germanos Rhenũ *tranſiſſe,* Cæſaris *reliquorúmq; hiberna oppugnari. addunt etiam de* Sabini *morte.* Ambiorigem *oſtentant fidei faciundæ cauſa. errare eos dicunt, ſi quicquam ab his præſidij ſperent, qui ſuis rebus diffidant. ſeſe tamen hoc eſſe in* Ciceronem *populúmq;* Romanum *animo, ut nihil niſi hiberna recuſent, atque hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint. licere illis per ſe incolumibus ex hibernis diſcedere, & quaſcunq; in partes uelint, ſine metu proficiſci.* Cicero *ad hæc unum modo reſpõdit, non eſſe conſuetudinem populi* Romani, *ullam accipere ab hoſte armato conditionem. ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatóſque ad* Cæſarem *mittant: ſperare ſe pro eius iuſtitia, quæ petierint, impetraturos.* Ab *hac ſpe repulſi* Neruij, *uallo pedũ* XI *& foſſa*

pedum X V, *hiberna cingunt*. Hæc *& ſuperiorũ annorum conſuetudine à noſtris cognouerant, & quoſdã de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur*. Sed *nulla ferramentorum copia, quæ ſunt ad hunc uſum idonea, gladijs ceſpites circuncidere, manibus ſagulíſque terram exhaurire cogebantur*. Qua *quidẽ ex re hominũ multitudo cognoſci potuit. nam minus horis tribus, decem milliũ paſſuum circuitu, munitionẽ pedum* X V *perfecerunt: reliquis diebus turres ad altitudinẽ ualli, falces, teſtudinéſque, quas ijdem captiui docuerant, parare ac facere cœperũt*. Septimo *oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fuſili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in caſas quæ more* Gallico *ſtramentis erãt tectæ, iacere cœperunt*. Hæc *celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem caſtrorum locum diſtulerunt*. Hoſtes *maximo clamore inſecuti, quaſi parta iam & explorata uictoria, turres teſtudinéſq; agere, & ſcalis uallũ aſcendere cœperunt*. At *tanta militum uirtus, atque ea præſentia animi fuit, ut cum undique flamma torrerentur, maximáque telorum multitudine premerẽtur, ſuáque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi cauſa de uallo decederet nemo, ſed pene ne reſpiceret quidem quiſquam, ac tum omnes acerrime fortiſſiméque pugnarent*. Hic *dies noſtris longe grauiſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus hoſtium numerus uulneraretur, atque interficeretur, ut ſe ſub ipſo uallo conſtipauerant, receſſúmque primis ultimi non dabãt*. Paulum *quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & cõtingente ual-*

cunuento fert ſubſidium Pulfio: *atque ambo incolumes compluribus interfectis ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt.* Sic *fortuna in contentione & certamine utrũque uerſauit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet, neque dijudicari poſſet, uter utri uirtute anteferendus uideretur.* Quanto e-*rat in dies grauior atque aſperior oppugnatio, & maxime quòd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defenſorum peruenerat: tanto crebriores literæ nuntiique ad* Cæſarem *mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur.* Erat *unus intus* Neruius *nomine* Vertico, *loco natus honeſto, qui à prima obſidione ad* Ciceronem *perfugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat. hic ſeruo ſpe libertatis, magníſque perſuadet præmijs, ut literas ad* Cæſarem *deferat.* Has *ille iaculo illigatas* effert, & Gallus *inter* Gallos *ſine ulla ſuſpicione uerſatus, ad* Cæſarem *peruenit.* Ab *eo de periculo* Ciceronis *legioníſque cognoſcitur.* Cæſar *acceptis literis hora circiter undecima diei, ſtatim nuntiũ in* Bellouacos *ad* M. Craſſum *quæſtorẽ mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia paſſuũ* XXV. Iubet *media nocte legionem proficiſci, celerítérque ad ſe uenire.* Exit *cum nuntio* Craſſus. Alterum *ad* C. Fabium *legatum mittit, ut in* Atrebatium *fines legionem adducat, quà ſibi iter faciendum ſciebat.* Scribit Labieno, *ſi* Reipublicæ *commodo facere poſſet, cum legione ad fines* Neruiorum *ueniat.* Reliquam *partem exercitus, quòd paulo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hibernis colligit.* Hora *circi-*

ter tertia ab antecurſoribus de Craſſi aduentu certior factus, eo die millia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrinæ præficit, legionémque ei attribuit: quòd ibi impedimenta exercitus, obſides ciuitatum, literas publicas, frumentúmque omne quod eo tolerãdæ hiemis cauſa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ conueniſſent: ueritus, ſi ex hibernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, ut hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti uictoria efferri ſciret: literas Cæſari remittit, quanto cum periculo legionẽ ex hibernis educturus eſſet. rem geſtam in Eburonibus perſcribit. docet omnes equitatus peditatúſq; copias Treuirorũ tria millia paſſuũ lõge à ſuis caſtris conſediſſe. Cæſar conſilio eius probato, etſi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. uenit magnis itineribus in Neruiorum fines. ibi ex captiuis cognoſcit quæ apud Ciceronem gerantur, quantóque in periculo res ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hãc Græcis conſcriptã literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus cõſilia cognoſcantur. Si adire nõ poſſit, monet ut tragulã cum epiſtola ad amentũ deligata, intra munitionẽ caſtrorũ adijciat. In literis ſcribit, ſe cũ legionibus profectũ, celeriter affore. hortatur ut priſtinã uirtutem retineat. Gallus periculũ ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit,

neque à noſtris biduo animaduerſa, tertio die à quodam milite conſpicitur. dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conuentu militum recitat, maximáque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur: quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt. ad Cæſarem omnibus copijs contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodẽ Verticone quem ſuprà demõſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarem deferat. hunc admonet, iter caute diligentérque faciat. perſcribit in literis, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnémque ad eum multitudinem conuertiſſe. Quibus literis circiter media nocte Cæſar allatis, ſuos facit certiores, eóſque ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die prima luce mouet caſtra: & circiter millia paſſuum quatuor progreſſus, trans uallem magnam & riuum multitudinẽ hoſtium cõſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tunc quoniã liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eóque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit: & quàm æquiſſimo loco poteſt caſtra communit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe, uix hominum millium ſeptem, præſertim nullis cum impedimentis: tamen anguſtijs uiarũ quammaxime poteſt contrahit, eo conſilio, ut in ſummam cõtemptionẽ hoſtibus ueniat. Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat quo commodiſſime itinere uallem tranſire poſſit. Eo die paruulis equeſtribus prælijs ad aquã factis, utriq; ſeſe ſuo loco continent: Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum

conuenerant, expectabant: Cæſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, ut citra uallem pro caſtris prælio contenderet. ſi id fieri non poſſet, ut exploratis itineribus, minore periculo uallem riuúmque tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, præliúmque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſulto equites cedere, ſéq; in caſtra recipere iubet: ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portáſque obſtrui, atque in his adminiſtrãdis rebus quammaxime concurſari: & cum ſimulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducunt, aciémque iniquo loco conſtituunt: noſtris uerò etiam de uallo deductis propius accedũt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt: præconibúſque circũmiſſis, pronuntiari iubent, ſeu quis Gallus, ſeu quis Romanus uelit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere: poſt id tempus non fore poteſtatem. ac ſic noſtros contempſerunt, ut obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quòd ea non poſſe introrumpere uidebãtur, alij uallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent. Tum Cæſar omnibus portis eruptione facta, equitatúque emiſſo, celeriter dat hoſtes in fugam, ſic ut omnino pugnandi cauſa reſiſteret nemo: magnúmque ex his numerũ occidit, atque omnes armis exuit. Longius proſequi noluit, ueritus, quòd ſiluæ paludéſque intercedebant, neque etiã paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat, omnibus ſuis incolumibus eodem die ad Ciceronem peruenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitionéſque hoſtium admiratur. Legio-

ne producta, cognoſcit nō decimum quenque eſſe relictum militem ſine uulnere. Ex his *omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quāta uirtute res ſint adminiſtratæ.* Ciceronem *pro eius merito, legionémque collaudat: cēturiones ſingillatim tribunóſque militum appellat, quorum egregiam fuiſſe uirtutem teſtimonio* Ciceronis *cognouerat.* De *caſu* Sabini & Cottæ *certius ex captiuis cognoſcit.* Poſtero *die concione habita rem geſtam proponit, milites conſolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpa & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferēdum docet, quòd beneficio* Deorum *immortalium & uirtute eorum expiato incommodo, neque hoſtibus diutina lætitia, neque ipſis longior dolor relinquatur.* Interim *ad* Labienum *per* Rhemos *incredibili celeritate de uictoria* Cæſaris *fama perfertur, ut cum ab hibernis* Ciceronis *millia paſſuum abeſſet circiter* L X, *eóque poſt horam nonam diei* Cæſar *perueniſſet, ante mediā noctem ad portas caſtrorū clamor oriretur, quo clamore ſignificatio uictoriæ, gratulatióque ab* Rhemis Labieno *fieret.* Hac *fama ad* Treuiros *perlata,* Induciomarus, *qui poſtero die caſtra* Labieni *oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiáſque omnes in* Treuiros *reducit.* Cæſar Fabiū *cum legione remittit in ſua hiberna: ipſe cum tribus legionibus circū* Samarobrinam *trinis hibernis hiemare conſtituit: & quòd tanti motus* Galliæ *extiterant, totam hiemem ipſe ad exercitū manere decreuit.* Nam *illo incōmodo de* Sabini *morte perlato, omnes fere ciuitates* Galliæ *de bello conſultabant: nuntios legationéſque in omnes partes dimittebant, & quid reliqui*

conſilij caperent, atque unde initiũ belli fieret, explorabãt: nocturnáque in locis deſertis concilia habebãt: neque ullum fere totius hiemis tempus ſine ſolicitudine Cæſaris intercæſſit, quin aliquem de concilijs & motu Gallorum nuntium acciperet. In his à L. Roſcio quæſtore, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior eſt factus magnas Gallorum copias earum ciuitatum quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſa conueniſſe, neque longius millibus paſſuũ octo ab hibernis ſuis abfuiſſe: ſed nuntio allato de uictoria Cæſaris, diſceſſiſſe, adeò ut fugæ ſimilis diſceſſio uideretur. At Cæſar principibus cuiuſq; ciuitatis ad ſe uocatis, aliàs territando, cum ſe ſcire quæ fierent denuntiaret, aliàs cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones (quæ eſt ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis) Cauarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat, cuius frater Moritaſgus aduentu in Galliã Cæſaris, cuiúſque maiores regnum obtinuerant, interficere publico conſilio conati, cũ ille præſenſiſſet & profugiſſet, uſque ad fines inſecuti, regno domóque expulerunt: & miſſis ad Cæſarem ſatiſfaciendi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe Senatum uenire iuſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit eſſe aliquos repertos principes belli inferendi, tantámque omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos & Rhemos, quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populũ Romanum fide, alteros pro recẽtibus Gallici belli officijs: nulla fere fuerit ciuitas non ſuſpecta nobis. Idque adeo haud ſcio

*mirandúmne non ſit cum compluribus alijs de cau-
ſis,tum maxime, quòd qui uirtute belli omnibus gen
tibus præferebantur,tantum ſe eius opinionis deper-
didiſſe, ut populi* Romani *imperia perferrent, gra-
uiſſime dolebant.* Treuiri *uero atque* Induciomarus
totius hiemis nullũ tempus intermiſerunt,quin trans
Rhenum *legatos mitterent,ciuitates ſolicitarent,pecu-
nias pollicerentur: magna parte exercitus noſtri in-
terfecta,multo minorẽ ſupereſſe dicerent partem. ne-
que tamen ulli ciuitati* Germanorum *perſuaderi po-
tuit, ut* Rhenum *tranſirent, cum ſe bis expertos dice-
rent,* Arioviſti *bello,&* Tenchtherorum *tranſitu,non
eſſe fortunam amplius tentandã.* Hac *ſpe lapſus* In-
duciomarus,*nihilominus copias cogere,exercere, à fi-
nitimis equos parare, exules damnatóſque tota* Gal-
lia *magnis præmijs ad ſe allicere cœpit: ac tantam
ſibi iam his rebus in* Gallia *auctoritatem compara-
uerat, ut undique ad eum legationes concurrerent,
gratiámque atq; amicitiam publice priuatímque pe-
terẽt.* Vbi *intellexit ultro ad ſe ueniri,altera ex par-
te* Senones Carnutéſque *conſciẽtia facinoris inſtigari,
altera* Neruios Aduaticóſque *bellum* Romanis *pa-
rare,neque ſibi uoluntariorũ copias defore,ſi ex fini-
bus ſuis progredi cœpiſſet:armatum conciliũ indicit.*
Hoc *more* Gallorum *eſt initium belli, quo lege cõmu
ni omnes puberes armati cõuenire conſueuerunt:&
qui ex his nouiſſimus uenit,in conſpectu multitudinis
omnibus cruciatibus affectus necatur.* In *eo concilio*
Cingetorigem *alterius principem factionis, generum
ſuum,quem ſuprà demonſtrauimus* Cæſaris *ſecutum
fidem ab eo non diſceſſiſſe,hoſtem iudicandum curat,*

bonáque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accerſitum ſe à Senonibus & Carnutibus, alijſque cõpluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturũ per fines Rhemorum, eorúmque agros populaturũ: ac prius quàm id faciat, caſtra Labieni oppugnaturũ. quæ fieri uelit, præcipit. Labienus cũ & loci natura & manu munitiſſimis caſtris ſeſe teneret, de ſuo ac legionis periculo nihil timebat: ſed ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitéſque undique euocat. His certum diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus ſub caſtris eius uagabatur, aliàs ut ſitum caſtrorum cognoſceret, aliàs colloquẽdi aut territandi cauſa. equites plerunque omnes tela intra uallum coniјciebant. Labienus ſuos intra munitionem continebat, timoríſque opinionem quibuſcunque poterat rebus augebat. Cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum ciuitatum quos accerſendos curauerat, tanta diligẽtia omnes ſuos cuſtodijs intra caſtra cõtinuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treuiros perferri poſſet. Interim ex cõſuetudine quotidiana Induciomarus ad caſtra accedit, atq; ibi magnam partem diei conſumit. equites tela coniјciunt, & magna contumelia uerborum noſtros ad pugnam euocant. nullo à noſtris dato reſpõſo, ubi uiſum eſt, ſub ueſperum diſperſi ac diſſipati diſcedũt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatũ emittit. præcipit,

atq; interdicit, perterritis hoſtibus, atq; in fugam cõiectis (quod fore, ſicut accidit, uidebat) unũ omnes petant Induciomarum: neu quis quenquam prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum illum ſpatium nactum effugere nolebat. Magna proponit ijs qui occiderint, præmia: ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna: & cum unum omnes peterent, in ipſo fluminis uado deprehenſus Induciomarus interficitur, capútque eius refertur in caſtra. Redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur, atq; occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum & Neruiorũ quæ conuenerant copiæ, diſcedunt: pauloque habuit poſt id factum Cæſar Galliam quietiorem.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER VI.

M VLTIS de cauſis Cæſar maiorẽ Galliæ motum expectãs, per M. Syllanum, C. Antiſtiũ Rheginum, T. Sextium legatos, delectum habere inſtituit. Simul à Cn. Põpeio proconſule petit, quoniã ipſe ad Vrbẽ cum imperio reip. cauſa maneret, quos ex ciſalpina Gallia cõſulis ſacramẽto rogauiſſet, ad ſigna cõuenire, & ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe etiã in reliquum tẽpus ad opinionem Galliæ exiſtimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut ſiquid eſſet in bello detrimẽti acceptum, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copijs poſſet.

Quod cum Pōpeius & Reip. & amicitiæ tribuiſſet: celeriter confecto per ſuos delectu, tribus ante exactā hiemem & conſtitutis & adductis legionibus, duplicatóque earum cohortium numero quas cum Q. Titurio amiſerat: & celeritate & copijs docuit, quid populi Romani diſciplina atq; opes poſſent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperiū defertur. Illi finitimos Germanos ſolicitare, & pecuniam polliceri non deſiſtunt. Cum à proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. Inuentis nonnullis ciuitatibus iureiurādo inter ſe confirmant, obſidibúſque & pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis Cæſar cum undique bellū parari uideret, Neruios, Aduaticos, Menapios, adiunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus finitimíſque ciuitatibus conſilia communicare: à Treuiris Germanos crebris legationibus ſolicitari: maturius ſibi de bello cogitandum putauit. Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Neruiorū contēdit: & prius quàm illi aut cōuenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus conceſſa, uaſtatíſque agris, in deditionem uenire, atque obſides ſibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliæ primo uere (uti inſtituerat) indicto, cū reliqui præter Senones, Carnutes, Treuiróſque, ueniſſent: initiū belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus, ut omnia poſtponere uideretur, cōcilium Lutetiam Pariſiorum

tranſfert. Confines erant hi Senonibus, *ciuitatémque patrũ memoria cõiunxerant: ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabãtur.* Hac re pro ſuggeſtu pronũtiata, *eódẽ die cum legionibus in* Senones *proficiſcitur, magníſque itineribus eo peruenit.* Cognito eius aduẽtu, *Acco, qui princeps eius conſilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire.* Conantibus, *prius quàm id effici poſſet, adeſſe* Romanos *nũtiatur. neceſſario ſententia deſiſtunt, legatóſque deprecandi cauſa ad* Cæſarem *mittunt.* Adeunt *per* Heduos, *quorũ antiquitus erat in fide ciuitas.* Libenter Cæſar *petentibus* Heduis *dat ueniã, excuſationémque accipit, quòd æſtiuũ tempus inſtantis belli, non quæſtionis eſſe arbitrabatur.* Obſidibus *imperatis centũ, hos* Heduis *cuſtodiendos tradit.* Eodem Carnutes *legatos obſidéſque mittunt, uſi deprecatoribus* Rhemis, *quorum erant in clientela.* eadem *fuerunt reſponſa.* Peragit *concilium* Cæſar, *equitéſq; imperat ciuitatibus.* Hac *parte* Galliæ *pacata, totus & mente & animo in bellum* Treuirorum *&* Ambiorigis *inſiſtit.* Cauarinum *cum equitatu* Senonum *ſecum proficiſci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo quod in eum erat, odio ciuitatis motus exiſtat.* Hıs *rebus conſtitutis, quòd pro explorato habebat* Ambiorigem *prælio non eſſe concertaturum, reliqua eius cõſilia animo circunſpiciebat.* Erant Menapij *propinqui* Eburonum *finibus, perpetuis paludibus, ſiluíſque muniti: qui uni ex* Gallia *de pace ad* Cæſarem *legatos nunquam miſerant. cũ ijs eſſe hoſpitiũ* Ambiorigi *ſciebat. item per* Treuiros *ueniſſe* Germanis *in amicitiã cognouerat.* Hæc *prius illi detrahẽda auxilia exiſtimabat, quàm ipſum*

bello laceſſeret: ne deſperata ſalute aut ſe in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc *inito conſilio, totius exercitus impedimenta ad* Labienum *in* Treuiros *mittit, duáſq; ad eum legiones proficiſci iubet:* Ipſe *cum legionibus expeditis quinque in* Menapios *proficiſcitur.* Illi *nulla coacta manu, loci præſidio freti, in ſiluas paludéſque confugiunt, ſuáque eodem conferunt.* Cæſar *partitis copijs cum* C. Fabio *legato, &* M. Craſſo *quæſtore, celeritérque effectis pontibus, adit tripartito: ædificia uicóſque incendit: magno pecoris atque hominum numero potitur.* Quibus *rebus coacti* Menapij *legatos ad eum pacis petendæ cauſa mittunt.* Ille *obſidibus acceptis, hoſtium ſe numero habiturum confirmat, ſi aut* Ambiorigem, *aut eius legatos ſuis finibus recepiſſent.* His *confirmatis rebus,* Comium Atrebatem *cum equitatu cuſtodis loco in* Menapijs *relinquit, ipſe in* Treuiros *proficiſcitur.* Dum *hæc à* Cæſare *geruntur,* Treuiri *magnis coactis peditatus equitatúſque copijs,* Labienum *cum una legione quæ in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant.* Iámque *ab eo non longius bidui uia aberant, cũ duas ueniſſe legiones miſſu* Cæſaris *cognoſcũt.* Poſitis *caſtris à milibus paſſuũ* XV, *auxilia* Germanorum *expectare conſtituunt.* Labienus, *hoſtium cognito conſilio, ſperans temeritate eorũ fore aliquam dimicandi facultatem, quinque cohortiũ præſidio impedimentis relicto, cum uigintiquinque cohortibus magnóque equitatu contra hoſtem proficiſcitur, & mille paſſuũ intermiſſo ſpatio caſtra communit.* Erat *inter* Labienum *atque hoſtem difficili tranſitu flumen, ripíſque præruptis.* Hoc *neque ipſe*

tranſire in animo habebat, neque hoſtes tranſituros exiſtimabat. Augebatur auxiliorum quotidie ſpes. Loquitur in conſilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, ſeſe ſuas exercitúſque fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturum. Celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militũ primíſque ordinibus conuocatis, quid ſui conſilij ſit, proponit: & quo facilius hoſtibus det timoris ſuſpicionẽ, maiore ſtrepitu & tumultu quàm populi Romani fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. His rebus fugæ ſimilem profectionẽ efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate caſtrorum ad hoſtes deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, cũ Galli cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent: longum eſſe perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare: neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præſertim fugentẽ atque impeditam, adoriri non audeant: flumen tranſire, & iniquo loco prælium cõmittere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem uſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur. Tũ præmiſſis paulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites quam petiſtis facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſtate eandem nobis ducibus uirtutem, quam ſæpenumero imperatori præſtitiſtis. adeſſe eum, & hæc coram cernere existimate. Simul ſigna ad hoſtem conuerti, aciémque

dirigi iubet: & paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Noſtri celeriter clamore ſublato pila in hoſtes immittunt. Illi ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire uiderunt, impetum modò ferre non potuerunt: ac primo concurſu in fugam coniecti, proximas ſiluas petierunt. quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, cõpluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recipit. Nam Germani qui auxilio ueniebant, percepta Treuirorũ fuga, ſeſe domum receperunt. Cum his propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerãt, comitati eos, ex ciuitate exceſſerunt: Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus atque imperium eſt traditum. Cæſar poſtquam ex Menapijs in Treuiros uenit, duabus de cauſis Rhenum tranſire cõſtituit: Quarum una erat, quòd auxilia contra ſe Treuiris miſerant: altera, ne Ambiorix ad eos receptũ haberet. His cõſtitutis rebus paulo ſupra eum locum quo antè exercitum traduxerat, facere põtem inſtituit. nota atque inſtituta ratione. magno militum ſtudio, opus paucis diebus efficitur. Firmo in Treuiris præſidio ad põtem relicto, ne quis ab his ſubito motus oriretur, reliquas copias equitatumq; traducit. Vbij, qui antè obſides dederãt, atque in deditionem uenerant: purgandi ſui cauſa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex ſua ciuitate in Treuiros miſſa, neq; ab ſe fidem læſam. petunt atque orant ut ſibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. ſi amplius obſidiũ uellet dari, pollicentur. Cognita Cæ-

ſar cauſa reperit ab Sueuis auxilia miſſa eſſe. Vbi horum ſatiſfactionem accepit, aditus uiáſque in Sueuos perquirit. Interim paucis poſt diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere, atq; his nationibus quæ ſub eorum ſint imperio, denuntiare ut auxilia peditatus equitatúſque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet: caſtris idoneum locum deligit: Vbijs imperat, pecora deducant, ſuáque omnia ex agris in oppida cõferant, ſperans barbaros atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quéque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt: & paucis diebus intermiſſis, referunt Sueuos omnes, poſteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerint, cum omnibus ſuis ſociorúmque copijs quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſe recepiſſe. Siluam eſſe ibi infinita magnitudine, quæ appelletur Bacenis. hanc longe introrſus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruſcos à Sueuis, Sueuóſque à Cheruſcis iniurijs incurſionibúſque prohibere. ad eius initium ſiluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare cõſtituiſſe.

QVONIAM ad hunc locum peruentum eſt, non alienum eſſe uidetur de Galliæ Germaniéque moribus, & quo differãt hæ nationes inter ſe, proponere. In Gallia non ſolum in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibúſque, ſed pene etiam in ſingulis domibus, factiones ſunt: earúmque factionum principes ſunt, qui ſummam auctoritatem eorũ iudicio habere exiſtimantur: quorũ ad arbitrium iudi-

ciúmque ſumma omnium rerum conſiliorúmque redeat. Id eius rei cauſa antiquitus inſtitutum uidetur, nequis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim quiſque opprimi & circumueniri non patitur: neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habet auctoritatē. Hæc eadē ratio eſt in ſumma, totius Galliæ. nāq; omnes ciuitates in partes diuiſæ duas ſunt. Cum Cæſar in Galliā uenit, alterius factionis principes erāt Hedui, alterius Sequani. Hi cū per ſe minus ualerēt, quòd ſumma auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnǽque eorū clientelæ: Germanos atque Arioviſtum ſibi adiunxerant, eóſque ad ſe magnis iacturis pollicitationibúſque perduxerant. Prælijs uero cōpluribus factis ſecūdis, atque omni nobilitate Heduorū interfecta, tantū potentia anteceſſerāt, ut magnam partem clientium ab Heduis ad ſe traducerent, obſidéſque ab his principū filios acciperent, & publice iurare cogerent nihil ſe contra Sequanos conſilij inituros: & partē finitimi agri per uim occupatam poſſiderent, Galliǽque totius principatum obtinerēt. Qua neceſſitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa Romā ad ſenatum profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæſaris facta cōmutatione rerū, obſidibus Heduis redditis, cliētelis ueteribus reſtitutis, nouis per Cæſarē cōparatis, quòd ij qui ſe ad eorū amicitiā aggregauerant, meliore conditione atque æquiore imperio ſe uti uidebant: reliquis rebus eorū gratia dignitatéque amplificata, Sequani principatum dimiſerāt. In eorū locum Rhemi ſucceſſerāt: quos quòd adæquare apud Cæſarem gratia intelligebāt, ij qui propter ueteres inimicitias nullo modo cū He-

duis coniungi poterãt, ſe Rhemis in clientelam dederant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & nouam & repẽte collectã auctoritatẽ tenebant. Eo tum ſtatu res erat, ut lõge principes haberẽtur Hedui: ſecundum locum dignitatis Rhemi obtinerẽt. In omni Gallia, eorum hominum qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo. Nam plebs pene ſeruorum habetur loco, quæ per ſe nihil audet, nulli adhibetur conſilio. Plerique cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, ſeſe in ſeruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia ſunt iura, quæ dominis in ſeruos. Sed de his duobus generibus, alterum eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus diuinis interſunt, ſacrificia publica ac priuata procurãt, religiones interpretantur. Ad hos magnus adoleſcentiũ numerus diſciplinæ cauſa concurrit, magnóque hi ſunt apud eos honore. Nam fere de omnibus cõtrouerſijs publicis priuatíſque cõſtituunt: et ſi quod eſt admiſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hereditate, de finibus cõtrouerſia eſt, ijdem decernũt, præmia pœnáſque conſtituunt. Siquis aut priuatus aut populus eorum decreto non ſteterit, ſacrificijs interdicũt. Hæc pœna apud eos eſt grauiſſima. Quibus ita eſt interdictum, ij numero impiorum ac ſceleratorum habentur: ab ijs omnes diſcedunt: aditum ſermonémque defugiunt, nequid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, ſiquis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: aut ſi ſunt plures pares,

ſuffragio Druidum *allegitur. nõnunquam etiam armis de principatu contendunt.* Hi *certo tempore anni in finibus* Carnutum, *quæ regio totius* Galliæ *media habetur, conſidunt in loco conſecrato. huc omnes undique qui controuerſias habent, conueniunt, eorúmque decretis iudicijſque parent.* Diſciplina *in* Britannia *reperta, atque inde in* Galliam *tranſlata eſſe exiſtimatur.* Et *nunc qui diligentius eam rem cognoſcere uolunt, plerunque illò diſcendi cauſa proficiſcuntur.* Druides *à bello abeſſe conſueuerunt, neque tributa unà cum reliquis pendunt. militiæ uacationem, omniúmque rerũ habent immunitatem.* Tan*tis excitati præmijs, & ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, & à parẽtibus propinquíſque mittuntur.* Magnum *ibi numerum uerſuum ediſcere dicuntur.* Itaque *annos nonnulli uicenos in diſciplina permanent: neque fas eſſe exiſtimant ea literis mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatiſque rationibus,* Græcis *utãtur literis.* Id *mihi duabus de cauſis inſtituiſſe uidẽtur: quòd neq; in uulgum diſciplinam efferri uelint: neque eos qui diſcunt, literis confiſos, minus memoriæ ſtudere: quod fere pleriſque accidit, ut præſidio literarũ diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant.* In *primis hoc uolũt perſuadere,* Non *interire animas, ſed ab alijs poſt mortem tranſire ad alios: atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant metu mortis neglecto.* Multa *præterea de ſideribus atque eorũ motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de* Deorũ *immortalium ui ac poteſtate diſputant, & iuuẽtuti tradunt.*

Alterum genus eſt Equitum. Hi, *cum eſt uſus, atque*

aliquod bellum incidit (quod ante Cæſaris aduentum fere quotannis accidere ſolebat, ut aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello uerſantur: atque eorũ ut quiſque eſt genere copiiſque amplißimus, ita plurimos circum ſe ambactos clientéſq; habet. Hanc unam gratiam potentiámque nouerũt.

Natio eſt omnium Gallorum admodũ dedita religionibus: atque ob eam cauſam, qui ſunt affecti grauioribus morbis, quíque in prælijs periculíſque uerſantur, aut pro uictimis homines immolant, aut ſe immolaturos uouent, adminiſtríſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd pro uita hominis, niſi uita hominis reddatur, nõ poſſe Deorũ immortaliũ numen placari arbitrãtur. publicéque eius generis habẽt inſtituta ſacrificia. Alij immani magnitudine ſimulacra habẽt, quorũ contexta uiminibus mẽbra uiuis hominibus cõplent, quibus ſuccenſis circunuenti flãma exanimãtur homines. Supplicia eorũ qui in furto aut latrocinio, aut in aliqua noxa ſint cõprehenſi, gratiora Dijs immortalibus eſſe arbitrantur. ſed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocẽtium ſupplicia deſcendunt. Deũ maxime Mercurium colunt. huius ſunt plurima ſimulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hũc uiarum atque itinerum ducẽ: hunc ad quæſtus pecuniæ mercaturáſque habere uim maximam arbitrantur. Poſt hũc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem fere quam reliquæ gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Mineruam operum atque artificiorum initia tradere, Iouem imperium cœleſtium tenere, Martem bella regere. Huic, cum prælio dimicare conſtitue-

runt, ea quæ bello ceperint, plerunque deuouent: quæ ſuperauerint animalia capta, immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harũ rerum extructos cumulos locis conſecratis conſpicari licet. nanque ſæpe accidit, ut neglecta quiſpiam religione, aut capta occultare, aut poſita tollere auderet: grauiſſimumque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes à Dite patre prognatos prædicant: idque à Druidibus proditum dicunt. Ob eã cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctiũ definiũt: & dies natales, & menſium & annorũ initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis uitæ inſtitutis hoc fere à reliquis differũt, quòd ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, ut munus militiæ ſuſtinere poſſint, palàm ad ſe adire non patiuntur: filiúmque puerili ætate in publico in conſpectu patris aſſiſtere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tãtas ex ſuis bonis æſtimatione facta cum dotibus communicãt. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructúſq; ſeruantur. uter eorum uita ſuperarit, ad eũ pars utriuſque cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, uitæ necíſque habent poteſtatem. Et cum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit, eius propinqui conueniũt: & de morte ſi res in ſuſpicionẽ uenit, de uxoribus in ſeruilẽ modum quæſtionẽ habent. & ſi compertũ eſt, igni atq; omnibus tormẽtis excruciatas interficiũt. Funera ſunt pro cultu Gallorum magnifica, & ſumptuoſa. omnia quæ uiuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferũt, etiam animalia: ac paulo ſupra hanc memoriam ſerui &

clientes quos ab his dilectos eſſe conſtabat, iuſtis funeribus confectis unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius ſuam rempublicam adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſancitum, ſiquis quid de Republica à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magiſtratum deferat, néue cum quo alio communicet: quòd ſæpe homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. M*agiſtratus, quæ uiſa ſunt occultant : quæ eſſe ex uſu iudicauerint, multitudini produnt.* De *republica niſi per concilium loqui non conceditur.* GERMANI *multum ab hac conſuetudine differunt. nam neque* Druidas *habent, qui rebus diuinis præſint: neque ſacrificijs ſtudent.*Deorum *numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum aperte operibus iuuantur,* Solem, & Vulcanum, & Lunam. *reliquos ne fama quidem acceperunt.* Vita *omnis in uenationibus, atq; in ſtudijs rei militaris conſiſtit.* A *paruulis labori ac duritiæ ſtudēt. Qui diutiſſime impuberes permāſerunt, maximā inter ſuos ferunt laudē.* Hoc *ali ſtaturam, ali uires, neruóſque confirmari putāt.* Intra *annum uero uigeſimum fœminæ notitiā habuiſſe, in turpiſſimis habēt rebus: cuius rei nulla eſt occultatio, quòd & promiſcue in fluminibus perluūtur, & pellibus aut paruis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.* Agri*culturæ non ſtudent: maiórque pars uictus eorū, in lacte, caſeo, carne conſiſtit.* Neque *quiſquam agri modum certum, aut fines habet proprios: ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibúſque hominum qui unà coierunt,*

quantum eis & quo loco uiſum eſt attribuunt agri, atque anno poſt aliò tranſire cogunt. Eius rei multas *afferunt cauſas: ne aſſidua conſuetudine capti, ſtudiū belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioréſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratius ad frigora atque æſtus uitandos ædificent: nequa oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones diſſenſionéſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineāt, cum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari uideat.* Ciuitatibus maxima laus eſt, quàm latiſſimas circum ſe uaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium uirtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quenquā prope audere cōſiſtere. Simul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magiſtratus qui ei bello præſint, ut uitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus eſt communis magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos ius dicunt, controuerſiáſque minuunt. Latrocinia nullam habēt infamiam, quæ extra fines cuiuſque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac deſidiæ minuēdæ cauſa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in cōcilio dixit ſe ducem fore, qui ſequi uelint, profiteantur: conſurgunt ij qui & cauſam & hominem probant, ſuúmque auxilium pollicentur, atque à multitudine collaudantur. Qui ex his ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur: omniúmque his rerum poſtea fides derogatur. Hoſpites uiolare fas nō putant. qui quacunque de cauſa ad eos uenerunt, iniuria prohibent, ſanctóſque ha-

bent: hiſque omnium domus patent, uictúſque communicatur. Ac *fuit antea tempus, cum* Germanos Galli *uirtute ſuperarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agríque inopiam, trans* Rhenum *colonias mitterent.* Itaque *ea quæ fertiliſſima ſunt* Germaniæ *loca circum* Herciniam *ſiluam (quam* Eratoſtheni *& quibuſdam* Græcis *fama notam eſſe uideo, quam illi* Orciniam *appellant)* Volcæ Tectoſages *occuparunt, atque ibi conſederunt.* Quæ *gens ad hoc tẽpus his ſedibus ſeſe continet, ſummámque habet iuſtitiæ & bellicæ laudis opinionem: núncque in eadem inopia, egeſtate, patientia, qua* Germani *permanent: eodem uictu & cultu corporis utuntur.* Gallis *autem prouinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque uſum largitur.* Paulatim *aſſuefacti ſuperari, multíſque uicti prælijs, ne ſe quidem ipſi cum illis uirtute comparant.* Huius Herciniæ *ſiluæ, quæ ſuprà demõſtrata eſt, latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri poteſt: neque menſuras itinerum nouerunt.* Oritur *ab* Heluetiorum *&* Nemetum *&* Rauracorum *finibus, rectáque fluminis* Danubij *regione pertinet ad fines* Dacorum *&* Anartium. *hinc ſe flectit ſiniſtrorſum diuerſis à flumine regionibus, multarúmque gentium fines propter magnitudinem attingit.* Neque *quiſquam eſt huius* Germaniæ, *qui ſe aut audiſſe aut adiſſe initium eius ſiluæ dicat, cum dierum iter* LX *proceſſerit: aut quo ex loco oriatur, acceperit.* Multa *in ea genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis uiſa non ſint: ex quibus quæ maxime differant à cæteris, & memoriæ prodenda ui-*

deantur,hæ ſunt. Eſt bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu exiſtit, excelſius magíſque directum ijs quæ nobis nota ſunt cornibus. ab eius ſummo ſe,ut palmæ,rami late diffundunt. Eadem eſt fœminæ maríſque natura,eadem forma magnitudóque cornuum. Sunt item quæ appellãtur Alces. Harum eſt conſimilis capris figura, & uarietas pellium: magnitudine paulo antecedunt, mutilǽque ſunt cornibus, & crura ſine nodis articulíſque habent:neque quietis cauſa procumbunt:neque ſiquo afflictæ caſu conciderint,erigere ſeſe aut ſubleuare poſſunt.His ſunt arbores pro cubilibus: ad eas ſe applicant,atque ita paulũ modo acclinatæ, quietem capiũt: quarum ex ueſtigijs cum eſt animaduerſum à uenatoribus quò ſe recipere conſueuerint, omnes eo loco aut à radicibus ſubruunt,aut accidunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. huc cũ ſe conſuetudine acclinauerint, infirmas arbores põdere affligunt,atque unà ipſæ concidunt. Tertium eſt genus eorum qui Vri appellantur.hi ſunt magnitudine paulo infra elephantos, ſpecie & colore & figura tauri.Magna uis eſt eorum, & magna uelocitas. neque homini,neque feræ quam conſpexerint,parcunt. hos ſtudioſe foueis captos interficiunt. Hoc ſe labore durant adoleſcentes,atque hoc genere uenationis exercent:& qui plurimos ex his interfecerunt,relatis in publicum cornibus quæ ſint teſtimonio, magnam ferunt laudem. Sed aſſueſcere ad homines & manſuefieri ne paruuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum & figura & ſpecies multum à noſtrorum boum cornibus differt.Hæc ſtudioſe conquiſita,à la-

bris argento circuncludunt, atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur. CAESAR *poſtquam per* Vbios *exploratores comperit* Sueuos *ſeſe in ſiluas recepiſſe, inopiam frumenti ueritus (quòd, ut ſupra demonſtrauimus, minime omnes* Germani *agriculturæ ſtudent) conſtituit non progredi longius: ſed ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis quæ ripam* Vbiorum *contingebat, in longitudinem pedum ducentorum, reſcindit, atque in extremo ponte turrim quatuor tabulatorum conſtituit, præſidiúmque cohortium duodecim pontis tuẽdi cauſa ponit, magníſque eũ locum munitionibus firmat.* Ei *loco præſidióque* C. Volcatium Tullum *adoleſcentem præficit: ipſe cum matureſcere frumenta inciperẽt, ad bellum* Ambiorigis *profectus per* Arduennam *ſiluam, quæ eſt totius* Galliæ *maxima, atque à ripis* Rheni *finibúſque* Treuirorum *ad* Neruios *pertinet, millibúſque amplius quingentis in longitudinem patet:* L. Minutiũ Baſiliũ *cum omni equitatu præmittit, ſiquid celeritate itineris, atque opportunitate tẽporis proficere poſſet. monet ut in caſtris ignes fieri prohibeat, nequa aduẽtus eius procul ſignificatio fiat. ſeſe cõfeſtim ſubſequi dicit.* Baſilius, *ut imperatũ eſt, facit: celeriter, cõtráq; omniũ opinionẽ confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehẽdit. eorũ indicio ad ipſum* Ambiorigem *contẽdit, quo in loco cũ paucis equitibus eſſe dicebatur.* Multum *cũ in omnibus rebus, tum in re militari poteſt* Fortuna. Nam *ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque etiam imparatum incideret, priúſque eius aduentus ab omnibus uideretur,*

quàm fama ac nuntijs afferretur: ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento quod circum ſe habebat, erepto, rhedis equiſque cõprehenſis, ipſum effugere mortẽ. Sed hoc factum eſt, quòd ædificio circundato ſilua (ut ſunt fere ædificia Gallorũ, qui uitandi æſtus cauſa plerũque ſiluarũ ac fluminũ petunt propinquitates) comites familiaréſque eius anguſto loco paulìſper equitum noſtrorum uim ſuſtinuerunt. his pugnantibus, illũ in equum quidã ex ſuis intulit. fugientem ſiluæ texerunt. Sic & ad ſubeundum periculũ, & ad uitandũ, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copias ſuas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum nõ exiſtimauerit, an tempore excluſus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum ſubſequi crederet, dubium eſt: ſed certe dimiſſis per agros nuntijs, ſibi quenque conſulere iuſſit: quorum pars in Arduennam ſiluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in inſulis ſeſe occultauerunt, quas æſtus efficere conſuerunt. Multi ex ſuis finibus egreſſi, ſe ſuáque omnia alieniſſimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige conſilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem belli aut fugæ ferre non poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius conſilij auctor fuiſſet, taxo, cuius magna in Gallia Germaniáque copia eſt, ſe exanimauit. Segni Condruſiq; ex gente & numero Germanorum qui ſunt inter Eburones Treuiróſque, legatos ad Cæſarem miſerunt oratum ne ſe in hoſtium numero duceret, néue omnium Germanorũ qui eſſent citra Rhenum, unam eſſe cauſam iudicaret. nihil ſe

de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Cæ*ſar explorata re quæſtione captiuorum, ſiqui ad eos* Eburones *ex fuga cõueniſſent, ad ſe ut reducerent imperauit.* Si *ita feciſſent, fines eorum ſe uiolaturum negauit.* Tũ *copijs in tres partes diſtributis, impedimenta omnium legionũ ad* Varutã *contulit.* Id *caſtelli nomen eſt. hoc fere eſt in medijs* Eburonum *finibus, ubi* Titurius *atque* Aurunculeius *hiemandi cauſa conſederant.* Hunc *cum reliquis rebus locum probaret* Cæ*ſar, tum quòd ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut multum laborem ſubleuaret.* Præ*ſidio impedimentis legionem quartamdecimam reliquit, unam ex ijs tribus quas proxime conſcriptas ex* Italia *traduxerat. ei legioni caſtriſque* Quintum Tullium Cicе*ronem præfecit, ducentóſque equites attribuit.* Partito *exercitu,* T. Labienũ *cum legionibus tribus ad* Oceanum *uerſus in eas partes quæ* Menapios *attingunt, proficiſci iubet.* C. Trebonium *cum pari legionum numero ad eam regionem quæ* Aduaticis *adiacet, depopulandam mittit.* Ipſe *cum reliquis tribus ad flumen* Sabim, *quod influit in* Moſam, *extremáſque* Arduẽ*næ partes ire conſtituit, quo cũ paucis equitibus profectum* Ambiorigem *audiebat.* Diſcedens, *poſt diem ſeptimum ſeſe reuerſurum confirmat: quam ad diem ei legioni quæ præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat.* Labienũ Treboniúmque *hortatur, ſi reipublicæ commodo facere poſſint, ad eum diem reuertantur, ut rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud initiũ belli capere poſſent.* Erat, *ut ſuprà demonſtrauimus, manus certa nulla: non præſidium, non oppidum, quod ſe armis defen-*

deret: ſed in omnes partes diſperſa multitudo, ubicunque aut uallis abdita, aut locus ſilueſtris, aut palus impedita, ſpē præſidij aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnámque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuerſis perterritis ac diſperſis periculū accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruādis: quæ tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, & ſiluæ incertis occultíſque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotiū confici, ſtirpémque hominum ſceleratorum interfici uellent, dimittendæ plures manus, diducendíque erāt milites. Si continere ad ſigna manipulos uellent (ut inſtituta ratio, & conſuetudo exercitus Romani poſtulabat) locus ipſe erat præſidio barbaris: neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circunueniendi ſingulis deerat audacia. At in eiuſmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid prætermitteretur (etſi omniū animi ad ulciſcendum ardebant) quàm cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas ciuitates nuntios Cæſar: omnes euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones: ut potius in ſiluis Gallorū uita, quàm legionarius miles periclitetur: ſimul ut magna multitudine circunfuſa, pro tali facinore ſtirps ac nomē ciuitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum finibus gerebantur, diéſque appetebat ſeptimus, quē ad diem Cæſar ad impedimenta legionémque reuerti cōſtituerat. Hic quantum in bello Fortuna poſſit, & quan-

tos afferat caſus, cognoſci potuit. D*iſſipatis ac perterritis hoſtibus (ut demonſtrauimus) manus erat nulla, quæ paruã modo timoris cauſam afferret.* Trãs Rhe*num ad* Germanos *peruenit fama diripi* Eburones, *atq; ultro omnes ad prædã euocari.* Cogunt *equitum duo millia* Sicãbri, *qui ſunt proximi* Rheno, *à quibus receptos ex fuga* Tẽchtheros *atque* Vſipetes *ſuprà docuimus.* Tranſeunt Rhenum *nauibus ratibúſque, triginta millibus paſſuũ infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præſidiúmque à* Cæſare *relictũ.* Primos Eburonum *fines adeunt. multos ex fuga diſperſos excipiunt. magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur.* Inuitati *præda, longius procedũt.* Non *hos palus, in bello latrociniiſque natos, non ſilue morantur.* Quibus *in locis ſit* Cæſar, *ex captiuis quærunt. profectum lõgius reperiunt, omnémque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. atque unus ex captiuis,* Quid *uos, inquit, hanc miſeram ac tenuem ſectamini prædã, quibus iam licet eſſe fortunatiſſimis?* Tribus *horis ad* Varutã *uenire poteſtis. huc omnes ſuas fortunas exercitus* Romanorum *contulit. præſidij tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata *ſpe,* Germani *quam nacti erãt prædam, in occulto relinquunt: ipſi ad* Varutam *contendunt, uſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant.* Cicero, *qui per omnes ſuperiores dies præceptis* Cæſaris *ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidẽ quenquam extra munitiones egredi paſſus eſſet: ſeptimo die diffidens de numero dierum* Cæſarem *fidem ſeruaturum, quòd longius progreſſum audiebat, neque ulla*

de eius reditu fama afferebatur: ſimul eorum permotus uocibus, qui illius patiētiam penè obſeſſionem appellabant, ſi quidem ex caſtris egredi non liceret: nullum eiuſmodi caſum expectans, quo nouem oppoſitis legionibus maximóque equitatu, diſperſis ac penè deletis hoſtibus, in millibus paſſuū tribus offendi poſſet: quinque cohortes frumentatū in proximas ſegetes mittit, quas inter & caſtra unus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant, circiter CCC ſub uexillo unà mittuntur. magna præterea multitudo calonum, magna uis iumentorum quæ in caſtris ſubſederant, facta poteſtate ſequitur. hoc ipſo tempore & caſu Germani equites interueniunt, protinúſque eodem illo quo uenerant curſu à decumana porta in caſtra irrumpere conantur: nec prius ſunt uiſi, obiectis ab ea parte ſiluis, quàm caſtris appropinquarent, uſque eo, ut qui ſub uallo tenderent mercatores, recipiendi ſui facultatem non haberent. Inopinantes noſtri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. circunfunduntur ex reliquis hoſtes partibus, ſiquem aditum reperire poſſent. ægre portas noſtri tuentur: reliquos aditus locus ipſe per ſe munitióq; defendit. totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſam tumultus quærit: neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem quiſque conueniat, prouidēt. Alius caſtra iam capta pronuntiat: alius deleto exercitu atque imperatore uictores barbaros ueniſſe contendit: plerique nouas ſibi ex loco religiones fingunt, Cottæque & Titurij calamitatem, qui in eodē occiderint caſtello, ante oculos

ponunt. Tali *timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierãt nullũ eſſe intus præſidiũ. perrumpere nituntur, ſéque ipſi adhortantur, ne tantam fortunã ex manibus dimittant.* Erat *æger in præſidio relictus* P. Sextius Baculus, *qui primumpilum apud* Cæſarẽ *duxerat, cuius mentionem ſuperioribus prælijs fecimus: ac diẽ iam quintũ cibo caruerat.* Hic *diffiſus ſuæ atque omnium ſaluti, inermis ex tabernaculo prodit. uidet imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rẽ diſcrimine. capit arma à proximis, atque in porta conſiſtit.* Cõſequuntur *hũc centuriones eius cohortis quæ in ſtatione erat.* Pauliſper *unà præliũ ſuſtinẽt: relinquit animus* Sextium, *grauibus acceptis uulneribus deficiẽs, ægre per manus tractus ſeruatur.* Hoc *ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmãt, tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciémque defenſorum præbeãt.* Interim *confecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt. præcurrunt equites. quanto res ſit in periculo, cognoſcunt.* Hic *uero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat.* Modo *conſcripti, atque uſus militaris imperiti, ad tribunos militum cẽturionéſque ora conuertunt. quid ab his præcipiatur, expectant.* Nemo *eſt tam fortis, qui nõ rei nouitate perturbetur.* Barbari *ſigna procul cóſpicati, oppugnatione deſiſtunt.* Rediſſe *primo legiones credũt, quas lõgius diſceſſiſſe ex captiuis cognouerãt.* Poſtea *deſpecta paucitate, partibus ex omnibus impetum faciunt.* Calones *in proximum tumulũ procurrũt. hinc celeriter deiecti, ſe in ſigna manipulóſq; conijciunt. eo magis timidos perterrent milites.* Alij *cuneo facto ut celeriter perrumpant cenſent, quoniam tam*

propinqua ſint caſtra: & ſi pars aliqua circunuenta ceciderit, at reliquos ſeruari poſſe confidunt. Alij ut in iugo conſiſtant, atque eundẽ omnes ferant caſum. Hoc *ueteres nõ probant milites, quos ſub uexillo unà profectos docuimus. Itaque inter ſe cohortati duce C. Trebonio equite* Romano,*qui eis erat præpoſitus,per medios hoſtes perrumpunt,incolumésque ad unum omnes in caſtra perueniunt.hos ſubſecuti calones equitésque eodem impetu, militum uirtute ſeruantur. At ij qui in iugo conſtiterant,nullo etiam nũc uſu rei militaris percepto,neque in eo quod probauerãt, conſilio permanere,ut ſe loco ſuperiore defenderent, neque eã quam profuiſſe alijs uim celeritatémque uiderãt,imitari potuerunt:ſed ſe in caſtra recipere conati,iniquũ in locum demiſerunt.*Centuriones, *quorũ nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum uirtutis cauſa in ſuperiores erant ordines huius legionis traducti,ne antè partam rei militaris laudem amitterẽt, fortiſſime pugnantes conciderũt:militum pars horum uirtute ſummotis hoſtibus,præter ſpem incolumis in caſtra peruenit: pars à barbaris circunuenta perijt.* Germani *deſperata expugnatione caſtrorum,quòd noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant, cum ea præda quam in ſiluis depoſuerant,trans* Rhenum *ſeſe receperunt:ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror,ut ea nocte cũ* C.Voluſenus *miſſus cum equitatu ad caſtra ueniſſet, fidem non faceret adeſſe cum incolumi* Cæſarẽ *exercitu.* Sic *omnium animos timor præoccupauerat,ut pene alienata mente,deletis omnibus copijs, equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerẽt, neque incolumi exercitu* Germanos *caſtra oppugnatu*

ros fuiſſe contenderent: quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euẽtus belli non ignarus, unum, quòd cohortes ex ſtatione & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, ne minimo quidẽ caſu locum relinqui debuiſſe: multũ Fortunã in repẽtino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit: multo etiam amplius, quòd pene ab ipſo uallo portíſq; caſtrorũ barbaros auertiſſet. Quarum omnium rerum maxime admirãdum uidebatur, quòd Germani, qui eo cõſilio Rhenum tranſierãt, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Cæſar rurſus ad uexandos hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omnes partes dimittit. Omnes uici, atque omnia ædificia quæ quiſque conſpexerat, incendebantur. præda ex omnibus locis agebatur. frumenta non ſolum tanta multitudine iumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut ſiqui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamẽ iis deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur. Ac ſæpe in eum locum uentum eſt, tanto in omnes partes diuiſo equitatu, ut non modo uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga captiui, ſed nec plane etiam abiſſe ex conſpectu contenderent: ut ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, pene naturam ſtudio uincerent, ſempérque paulum ad ſummam felicitatem uideretur defuiſſe: atque ille latebris aut ſaltibus ſe eriperet, & noctu occultatus, alias regiones partéſque peteret, non maiore equitum præſidio quàm quatuor, quibus ſolis

uitam ſuam committere audebat. Tali modo uaſtatis regionibus, exercitum Cæſar duarum cohortium damno Durocotorum Rhemorum reducit: concilióque in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit: & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat, grauiore ſententia pronuntiata, more maiorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli iudicium ueriti profugerunt: quibus cum aqua & igni interdixiſſet, duas legiones ad Treuirorum fines, duas in Lingonibus, ſex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit: frumentóq; exercitui prouiſo, ut inſtituerat, in Italiã ad conuẽtus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. VII.

QVIETA Gallia Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur. ibi cognoſcit de Clodij cæde: Senatúſque conſulto certior factus ut omnes iuniores Italiæ coniurarent, delectum tota prouincia habere inſtituit. Hæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipſi & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere uidebatur: retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitũ uenire poſſe. Hac impulſi occaſione, qui iam antè ſe populi Romani imperio ſubiectos dolerent, liberius atque auda-

cius, de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conſilijs, ſiluestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte. hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demonſtrant. miſerantur communem Galliæ fortunam. Omnibus pollicitationibus ac præmijs depoſcunt qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliã in libertatem uindicent. Eius in primis rationem eſſe habendã dicunt, prius quàm eorum clandeſtina cõſilia efferãtur, ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile, quòd neque legiones audeant abſente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poſſit. Poſtremo in acie præſtare interfici, quàm non ueterẽ belli gloriam, libertatémque quam à maioribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes ſe nullum periculum communis ſalutis cauſa recuſare: principéſque ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in præſentia obſidibus cauere inter ſe non poſſint ne res efferatur: ut iureiurando ac fide ſanciatur, petunt, collatis militaribus ſignis (quod more eorum grauiſſima cærimonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deſerãtur. Tũ collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei conſtituto, à concilio diſceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato & Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus Genabum dato ſigno concurrunt: ciuéſque Romanos qui negotiãdi cauſa ibi conſtiterant, in his C. Fuſium Cottam honeſtiſſimũ equitem Romanum, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonáq; eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ ciuitates

fama perfertur. Nam *ubi maior atq; illuſtrior incidit res, clamore per agros regionéſq; ſignificant: hãc alij deinceps excipiũt, & proximis tradunt. ut tum accidit. nã quæ* Genabi *oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectã uigiliam in finibus* Aruernorũ *audita ſunt: quod ſpatium eſt milliũ paſſuum circiter* CLX. Simili *ratione ibi* Vercingetorix Celtili *filius* Aruernus *ſummæ potentiæ adoleſcens, cuius pater principatum* Galliæ *totius obtinuerat, & ob eam cauſam quòd regnũ appetebat, à ciuitate erat interfectus: cõuocatis ſuis clientibus, facilè eos incẽdit.* Cognito *eius conſilio ad arma concurrunt.* Prohibetur *ab* Gobanitione *patruo ſuo, reliquíſq; principibus qui hanc tentandã fortunã non exiſtimabãt, expellitúrq; ex oppido* Gergobia. *non deſiſtit tamen, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum.* Hac *coacta manu, quoſcunq; adit ex ciuitate, in ſuã ſententiã perducit.* Hortatur *ut cõmunis libertatis cauſa arma capiant: magníſq; coactis copijs aduerſarios ſuos, à quibus paulo antè erat eiectus, expellit de ciuitate:* Rex *à ſuis appellatur: dimittit quoquouerſus legationes: obteſtatur ut in fide maneãt.* Celeriter *ſibi* Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, *reliquóſq; omnes qui* Oceanum *attingunt, adiungit.* Omniũ *conſenſu ad eum defertur imperiũ. qua oblata poteſtate, omnibus his ciuitatibus obſides imperat: certum numerum militũ celeriter ad ſe adduci iubet.* Armorũ *quantũ quæque ciuitas domi, quódque ante tẽpus efficiat, conſtituit.* In *primis equitatui ſtudet.* Summæ *diligentiæ ſummã imperij ſeueritatẽ addit.* Magnitudine *ſupplicij dubitantes cogit.* Nam *ma-*

iore cõmiſſo delicto, igni atq; omnibus tormentis necat: leuiore de cauſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis domum remittit: ut ſint reliquis documẽto & magnitudine pœnæ perterreãt alios. His ſupplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum ſummæ hominẽ audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. Eius aduentu Bituriges, ad Heduos, quorũ erant in fide, legatos mittunt ſubſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Hedui de conſilio legatorum quos Cæſar ad exercitũ reliquerat, copias equitatus peditatúſq; ſubſidio Biturigibus mittunt. qui cũ ad flumẽ Ligerim ueniſſent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumen tranſire auſi, domum reuertũtur: legatíſq; noſtris renuntiãt ſe Biturigum perfidiã ueritos reuertiſſe: quibus id cõſilij fuiſſe cognouerint, ut flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circunſiſterent. Id eáne de cauſa quam legatis pronuntiarũt, an perfidia adducti fecerint, ꝙ nihil nobis cõſtat, nõ uidetur pro certo eſſe ponendũ. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiã Cæſari nuntiatis, cũ iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res cõmodiorẽ in ſtatũ perueniſſe intelligeret, in tranſalpinã Galliam profectus eſt. Eo cum ueniſſet, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire poſſet. Nã ſi legiones in prouinciã accerſeret, ſe abſente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne ijs quidem qui eo tempore pacati uiderentur, ſuam ſalutem recte cõmitti uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos

miſſus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges & Gabalos, ab utriſque obſides accipit: & magna coacta manu in prouinciam, Narbonē uerſus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata Cæſar omnibus conſilijs anteuertendum exiſtimauit, ut Narbonē proficiſceretur. Eo cum ueniſſet, timentes confirmat, præſidia in Ruthenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Toloſatibus, circúmque Narbonem, quæ loca hoſtibus erant finitima, conſtituit: partem copiarum ex prouincia ſupplementúmq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum cōtingunt, conuenire iubet. His rebus cōparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præſidia periculoſum, putabat, in Heluios proficiſcitur. Etſi mons Gebenna qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo anni tempore, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedū, atq; ita uijs patefactis, ſummo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppreſſis inopinantibus, quòd ſe Gebēna ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem unquam homini eo tempore anni ſemitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latiſſime poſſint, uagentur, & quammaximū hoſtibus terrorē inferant. Celeriter hæc fama ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atque obſecrant ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cum uideat omne ad ſe bellum trāſlatum. Quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige uſu uen

tura opinione præceperat, per cauſam ſupplementi equitatuſque cogẽdi ab exercitu diſcedit: Brutum *ado leſcentem his copijs præficit.* Hũc *monet, ut in omnes partes equites quam latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne longius triduo à caſtris abſit.* His *conſtitutis rebus, omnibus ſuis inopinantibus, quàm ma ximis poteſt itineribus* Viennam *peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quẽ multis antè diebus eo præmiſerat, neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo per fines* Heduorum *in* Lingones *contendit, ubi duæ legiones hiemabant, ut ſi quid etiam de ſua ſalute ab* Heduis *iniretur conſilij, celeritate præcurreret.* Eo *cũ perueniſſet, ad reliquas legiones mittit: priúſq; omnes in unum locũ cogit, quàm de eius aduentu* Ar*uernis nuntiari poſſet.* Hac *re cognita,* Vercingetorix *rurſus in* Bituriges *exercitum reducit, atq; inde profectus,* Gergobinam *Boiorum oppidum, quos ibi* Hel*uetico prælio uictos* Cæſar *collocauerat,* Heduiſq; *attribuerat: oppugnare inſtituit.* Magnam *hæc res* Cæ*ſari difficultatem ad cõſilium capiendum afferebat: ſi reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne ſtipendiarijs* Heduorum *expugnatis, cuncta* Gallia *deficeret, quòd nullum amicis in eo præſidium uideretur poſitum eſſe. ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret.* Præſtare *uiſum eſt tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium ſuorum uoluntates alienare.* Itaque *cohortatus* Heduos *de ſupportando commeatu, præmittit ad* Boios *qui de ſuo aduentu doceant, hortentúrque ut in fide maneãt, atq; hoſtium impetũ magno animo ſuſtineant.* Dua-

bus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. Altero die cũ ad oppidum Senonum Vellaunodunum ueniſſet, ne quẽ poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare inſtituit. Idque biduo circunuallauit: tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, iumenta produci, ſexcentos obſides dari iubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur: qui tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum lõgius eam rem ductum iri exiſtimaret, præſidium Genabi tuendi cauſa, quod eo mitterent, cõparabant. Huc biduo Cæſar peruenit: & caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationẽ differt: quæque ad eam rem uſui ſint, militibus imperat: & quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenſes paulo ante mediam noctem ſilentio ex oppido egreſſi, flumen tranſire cœperunt. qua re per exploratores nuntiata, Cæſar legiones quas expeditas eſſe iuſſerat, portis incenſis intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hoſtium numero deſideratis quin cuncti caperentur, quòd pontis atque itinerum anguſtiæ multitudini fugam intercluſerant. diripit oppidum, atq; incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix ubi de Cæſaris aduentu cognouit, oppugnatione deſiſtit, atque obuiam Cæſari proficiſcitur. Ille oppidum Biturigum poſitum in uia No-

uiodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido cũ legati ad eum ueniſſent oratũ ut ſibi ignoſceret, ſuǽq; uitæ conſuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat conſecutus, arma conferri, equos produci, obſides dari iubet. Parte iam obſidum tradita, cum reliqua adminiſtrarẽtur: centurionibus & paucis militibus intromiſſis qui arma iumentáque cõquirerent, equitatus hoſtium procul uiſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat. quem ſimul atque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilij uenerunt, clamore ſublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex ſignificatione Gallorum noui aliquid ab his iniri conſilij intellexiſſent, gladijs diſtrictis portas occupauerunt, ſuóſque omnes incolumes receperũt. Cæſar ex caſtris equitatum educi iubet, præliúmq; equeſtre committi. Laborantibus iam ſuis Germanos equites circiter CCCC ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt: atq; in fugam coniecti, multis amiſſis ſe ad agmen receperũt. Quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt, ſeſéque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum munitiſſimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſima regione, profectus eſt: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot continuis incommodis, Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, ſuos ad concilium conuocat: docet longe alia ratione

eſſe bellum gerendum, atque antea geſtum ſit: omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione & cōmeatu Romani *prohibeantur.* Id *eſſe facile, quòd equitatu ipſi abundent, & quòd anni tempore ſubleuentur. pabulum ſecari non poſſe. neceſſario diſperſos hoſtes ex ædificijs petere. hos omnes quotidie ab equitibus diripi poſſe.* Præterea *ſalutis cauſa, rei familiaris commoda negligenda: uicos atque ædificia incendi oportere hoc ſpatio à* Boia *quoquouerſus, quo pabulandi cauſa adire poſſe uideantur.* Harum *ipſis rerum copiam ſuppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleuentur.* Romanos *aut inopiam non laturos, aut magno periculo longius à caſtris proceſſuros: neque intereſſe, ipſóſne interficiāt, impedimentíſne exuant, quibus amiſſis bellum geri non poſſit.* Præterea *oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci natura ab omni ſint periculo tuta, neu ſuis ſint ad detrectandā militiam receptacula, neu* Romanis *propoſita ad copiam commeatus prædámque tollendam.* Hæc *ſi grauia aut acerba uideantur, multo illa grauiora exiſtimari debere, liberos, cōiuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici: quæ ſit neceſſe accidere uictis.* Omnium *conſenſu ac ſententia probata, uno die amplius* XX *urbes* Biturigum *incenduntur.* Hoc *idem fit in reliquis ciuitatibus.* In *omnibus partibus incendia conſpiciuntur: quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatij proponebant, quòd explorata uictoria celeriter amiſſa recuperaturos cōfidebant.* Deliberatur *de* Auarico *in cómuni concilio, incendi placeret, an defendi.* Procūbunt *omnibus* Gallis *ad pedes* Bituriges, *ne*

pulcherrimã propè totius Galliæ urbẽ, quæ & præſidio & ornamento ſit ciuitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur. facilè ſe loci natura defenſuros dicũt, prope ex omnibus partibus flumine & palude circũdata, unum habeat & perangustum aditum. Datur petentibus uenia, diſſuadente primò Vercingetorige, poſt concedente & precibus ipſorum, & miſericordia uulgi. Defenſores oppido idonei deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarẽ itineribus ſubſequitur, & locum caſtris deligit paludibus ſiluiſque munitum, ab Auarico longe millia paſſuum X V. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora quæ ad Auaricũ agerentur, cognoſcebat: & quid fieri uellet, imperabat. Omnes noſtras pabulationes frumentationéſque obſeruabat: diſperſóſque, cum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnóque incommodo afficiebat: etſi quantum ratione prouideri poterat, à noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diuerſiſque itineribus iretur. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa à flumine & paludibus, aditum (ut ſupra diximus) anguſtum habebat, aggerẽ apparare, uineas agere, turres duas conſtituere cœpit. nam circunuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Heduos adhortari non deſtitit. quorum alteri, quòd nullo ſtudio agebant, non multum adiuuabãt: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt conſumpſerunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, uſque eo ut cõplures dies milites frumento caruerint, & pecore ex

l.i.

longinquioribus uicis adacto extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen uox eſt ab his audita populi Romani maieſtate & ſuperioribus uictorijs indigna. Quin etiam Cæſar cum in opere ſingulas legiones appellaret, &, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret: uniuerſi ab eo ne id faceret, petebant. ſic ſe complures annos illo imperante meruiſſe, ut nullam ignominiam acciperent, nuſquam infecta re diſcederent. hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent. præſtare omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parentarent. Hæc eadem centurionibus tribuniſque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur. Cum iam muro turres appropinquaſſent, ex captiuis Cæſar cognouit, Vercingetorigem conſumpto pabulo caſtra mouiſſe propius Auaricum, atque ipſum cum equitatu expeditiſque qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſa eo profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum uenturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæſaris cognito, carros impedimentáque ſua in arctiores ſiluas abdiderunt: copias omnes in loco edito atque aperto inſtruxerunt. Qua re nuntiata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit. Collis erat ab infimo leniter acclinis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc ſe colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant:

generatímque diſtributi in ciuitates, omnia uada ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtinebant: ſic animo parati, ut ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut qui propinquitatem loci uideret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum exiſtimaret: qui iniquitatem conditionis perſpiceret, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſceret. Indignantes milites Cæſar, quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prælij expoſcentes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare uictoriam: quos cum ſic animo paratos uideret, ut nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat cariorem. Sic milites conſolatus eodẽ die reducit in caſtra: reliquáque quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit. Vercingetorix cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatur, quòd caſtra propius Romanos mouiſſet, quòd cum omni equitatu diſceſſiſſet, quòd ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quòd eius diſceſſu Romani tanta opportunitate & celeritate ueniſſent: non hæc omnia fortuito, aut ſine conſilio accidere potuiſſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quàm ipſorum habere beneficio. Tali modo accuſatus, ad hæc reſpondit: Quòd caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus: Quòd propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſeipſum munitione defenderet: Equitum uero operam neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, & illic fuiſſe utilem, quo ſint profecti:

ſummam imperij ſe conſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem ſtudere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non poſſent. Romani *ſi caſu interueniſſent, fortunæ: ſi alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam: quòd & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & uirtutem deſpicere potuerint: qui dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint.* Imperium *ſe à* Cæſare *per proditionem nullum deſiderare, quod habere uictoria poſſet, quæ iam eſſet ſibi atque omnibus* Gallis *explorata.* Q*uin etiam ipſis remittere ſi ſibi magis honorem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere uideantur.* H*æc ut intelligatis, inquit, à me ſincere pronuntiari, audite* Romanos *milites. productíque ſeruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame uinculíſque excruciauerat. hi iã antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt: fame & inopia adductos clàm ex caſtris exiſſe, ſi quid frumenti aut pecoris in agris reperire poſſent. ſimul omnem exercitum inopia premi: nec iam uires ſufficere cuiuſquam, nec ferre operis laborem poſſe.* I*taque ſtatuiſſe imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere.* H*æc, inquit, à me* Vercingetorix *beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis: cuius opera ſine ueſtro ſanguine tantum exercitum uictorẽ fame penè conſumptum uidetis, quem turpiter ſe ex fuga recipientem neque ciuitas ſuis finibus recipiat, à me prouiſum eſt.* Conclamat *omnis multitudo, & ſuo more armis concrepat (quod facere in eo conſue-*

uerunt, cuius orationem approbant) ſummum eſſe Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandũ, nec maiori ratione bellum adminiſtrari poſſe. Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum ſummittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent, quòd pene in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam uictoriæ conſtare intelligebant. Singulari militũ noſtrorum uirtuti conſilia cuiuſque modi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummæ genus ſolertiæ, atque ad omnia imitanda & efficienda quæ à quoque tradantur, aptiſſimum. Nam & laqueis falces auertebant, quas cum deſtinauerant, tormentis introrſus reducebãt: & aggerem cuniculis ſubtrahebant eo ſcientius, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant: tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus aut aggeri ignem inferebãt, aut milites occupatos in opere adoriebantur: & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant: & apertos cuniculos præuſta & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibúſque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma ſunt. trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur. hæ reuinciuntur introrſus: & multo aggere ueſtiuntur. ea autem quæ diximus interualla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. his

collocatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis arcte contineantur. ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. Hoc cum in ſpeciem uarietatémque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac ſaxis quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant: tum ad utilitatem & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrſus reuincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore & aſſiduis imbribus tardarentur, tamen cõtinenti labore omnia hæc ſuperauerunt: & diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX extruxerũt. Cum is murum hoſtium pene contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militéſque hortaretur nequod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulo ante tertiam uigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant. Eodem tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alij faces atque aridam materiã de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquáſq; res quibus ignis excitari poteſt, fundebant: ut quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri poſſet. tamen, quòd inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, pluréſque partitis temporibus erãt in opere: celeriter factum eſt, ut alij eruptio-

nibus reſiſterent, alij turres reducerent, aggerémque interſcinderent: omnis uero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. Cum in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſempérque hoſtibus ſpes uictoriæ redintegraretur, eo magis, quòd deuſtos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandũ animaduertebant, ſempérque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnémque Galliæ ſalutem in illo ueſtigio temporis poſitam arbitrarentur. Accidit inſpectantibus nobis, quod dignum memoria uiſum, prætermittendum non exiſtimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus ſeui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat. ſcorpione à latere dextro traiectus exanimatúſque concidit. hunc ex proximis unus iacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur. eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato alteri ſucceſſit tertius, & tertio quartus: nec prius ille eſt à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm reſtincto aggere, atque omni ea parte ſummotis hoſtibus finis eſt pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quòd neque longe ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant: & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequendũ tardabat. Iámque hoc facere noctu apparabant, cum matreſfamiliæ repẽte in publicum procurrerunt, flentéſque proiectæ ad pedes ſuorum omnibus precibus petierunt, ne ſe & communes liberos hoſtibus

ad ſupplicium dederent, quas ad capiendam fugam naturæ & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perſtare in ſententia uiderunt, quòd plerũque in ſummo periculo timor miſericordiam nõ recipit: conclamare, & ſignificare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, conſilio deſtiterunt. Poſtero die Cæſar promota turri, perfectiſque operibus quæ facere inſtituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt. Quòd paulo incautius cuſtodias in muro diſpoſitas uidebat, ſuos quoque lãguidius in opere uerſari iuſſit, & quid fieri uellet, oſtendit. Legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquãdo pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent: ijs qui primi murũ aſcendiſſent, præmia propoſuit, militibúſque ſignũ dedit. Illi ſubito ex omnibus partibus euolauerunt, murúmque celeriter compleuerunt. hoſtes re noua perterriti, muro turribúſque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt, hoc animo, ut ſi qua ex parte obuiam contrauenire tur, acie inſtructa depugnarent. Vbi neminem in æquum locum ſeſe dimittere, ſed toto undique muro circunfundi uiderunt: ueriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt. párſque ibi, cum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quiſquam qui prædæ ſtuderet. Sic & Genabenſi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero qui

ſuit circiter quadraginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito ſe ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt: quos ille multa iam nocte ſilentio ex fuga excepit, ueritus nequa in caſtris ex eorum concurſu & miſericordia uulgi ſeditio oriretur: ut procul in uia diſpoſitis familiaribus ſuis principibúſque ciuitatum, diſparandos deducendóſque ad ſuos curaret, quæ cuique ciuitati pars caſtrorum ab initio obuenerat. Poſtero die concilio conuocato, conſolatus, cohortatúſque eſt, ne ſe admodum animo demitterent, néue perturbarentur incommodo: non uirtute neque acie uiciſſe Romanos, ſed artificio quodam & ſcientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipſi imperiti. errare, ſi qui in bello omnes ſecundos rerum euentus expectent. ſibi nunquam placuiſſe Auaricũ defendi, cuius rei teſtes ipſos haberet: ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. id tamen ſe celeriter maioribus commodis ſanaturum. Nam quæ à reliquis Gallis ciuitates diſſentirent, has ſua diligentia adiuncturum, atque unum conſiliũ totius Galliæ effecturum: cuius conſenſui ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere. Idque ſe prope iam effectum habere: interea æquum eſſe ab his communis ſalutis cauſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò facilius repentinos hoſtium impetus ſuſtinere poſſent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, & maxime quòd ipſe animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat: plúſque animo prouidere & præſentire exiſtimabatur, quòd re integra, primo incenden-

dum Auaricum, pòſt deſerẽdum cenſuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res aduerſæ auctoritatem minuunt, ſic huius ex contrario dignitas in commodo accepto in dies augebatur: ſimul in ſpem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus. Primúmque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt: & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, ſibi patiẽda & perferenda exiſtimarent. Nec minus quàm eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret: atque earum principes donis pollicitationibúſque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quiſque aut oratione ſubdola aut amicitia facillime capi poſſet. Qui Auarico expugnato refugerant, armãdos ueſtiendóſque curat. Simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quã ante diem in caſtra adduci uelit. ſagittarióſque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter id quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater à Senatu noſtro amicus erat appellatus, cum magno equitum ſuorũ numero, quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæſar Auarici cõplures dies commoratus, ſummámque ibi copiam frumenti cõmeatúſque reliqui nactus, exercitum ex labore atque inopia reficit. Iam prope hieme confecta, cum ipſo anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſiue eum ex paludibus ſiluíſque elicere, ſiue obſidione premere poſſet: legati ad eum princi-

pes Heduorum ueniunt oratum, ut maxime neceſſario tẽpore ciuitati ſubueniat: ſummo in periculo eſſe rem, quòd cũ ſingularis magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere cõſueſſet, duo magiſtratum gerant, & ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. horum eſſe alterum Conuictolitanem, florẽtem & illuſtrem adoleſcentem, alterum Cotum, antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potẽtiæ & magnæ cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundẽ magiſtratum geſſerit. ciuitatem omnem eſſe in armis: diuiſum Senatum, diuiſum populum: ſuas cuiuſque eorum clientelas. quòd ſi diutius alatur controuerſia, fore uti pars cum parte ciuitatis confligat. Id ne accidat, poſitum in eius diligentia atque auctoritate. Cæſar etſi à bello atque ab hoſte diſcedere detrimentoſum eſſe exiſtimabat: tamen non ignorans quãta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent, ne tanta & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibuſque rebus ornaſſet, ad uim atque arma deſcenderet, atque ea pars quæ minus ſibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerſeret: huic rei præuertendum exiſtimauit: & quòd legibus Heduorum, ijs qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum diminuiſſe uideretur, ipſe in Heduos proficiſci ſtatuit: Senatúmque omnem, & quos inter controuerſia eſſet, ad ſe euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conueniſſet, doceretúrque, paucis clàm conuocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo

utroque, non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in Senatu eſſe prohiberent: Cotum imperiũ deponere coegit: Conuictolitanẽ, qui per Sacerdotes more ciuitatis intermiſſis magiſtratibus eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. Hoc decreto interpoſito, cohortatus Heduos ut controuerſiarũ ac diſſenſionum obliuiſcerẽtur: atque omnibus omiſſis, his rebus, huic bello ſeruirent, eáque quæ meruiſſent præmia, ab ſe deuicta Gallia expectarent: equitatúmque omnem, & peditum millia decem ſibi celeriter mitterẽt, quæ in præſidijs rei frumentariæ cauſa diſponeret: exercitum in duas partes diuiſit: quatuor legiones in Senones Pariſióſque Labieno ducendas dedit: ſex ipſe in Aruernos ad oppidum Gergouiam ſecundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit. Cum uterq; utrique eſſet exercitus in cõſpectu, feréque è regione caſtris caſtra poneret, diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent: erat in magnis Cæſaris difficultatibus res, ne maiorem æſtatis partem flumine impediretur, quòd non fere ante autumnum Elauer uado trãſiri ſolet. Itaque ne id accideret, ſilueſtri loco poſitis caſtris, è regione unius eorum pontium quos Vercingetorix reſcindendos curauerat, poſtridie cum duabus legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueuerat, miſit, demptis quibuſdam cohortibus, uti numerus legionum conſtare uideretur. His quàm longiſſime poſſent progredi iuſſis, cum iam ex diei tempore coniecturam

caperet in caſtra peruentum: iiſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter *effecto opere, legionibúſq; traductis, & caſtris loco idoneo delecto, reliquas copias reuocauit.* Vercingetorix *re cognita, ne contra ſuam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecęſſit.* Cæſar *ex eo loco quintis caſtris* Gergouiam *peruenit: equeſtríque prælio eo die leui facto, perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperauit: de obſeſſione non prius agendum conſtituit, quàm rem frumentariam expediſſet.* At Vercingetorix *caſtris prope oppidum in monte poſitis, mediocribus circum ſe interuallis ſeparatim ſingularum ciuitatum copias collocauerat: atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpeciẽ præbebat: principéſque earum ciuitatum quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat, prima luce ad ſe quotidie conuenire iubebat, ſeu quid communicandũ, ſeu quid adminiſtrãdum uideretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equeſtri prælio interiectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi ac uirtutis ſuorum, periclitaretur.* Erat *è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circuncisus: quẽ ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hoſtes uidebantur. ſed is locus ab his præſidio non nimis firmo tenebatur.* Tum *ſilẽtio noctis* Cæſar *ex caſtris egreſſus, prius quàm ſubſidio ex oppido ueniri poſſet, deiecto præſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: foſſámq; duplicẽ duodenũ pedũ à maioribus caſtris ad minora perduxit,*

ut tuto à repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magiſtratum adiudicatum à Cæſare demonſtrauimus, ſolicitatus ab Aruernis pecunia, cũ quibuſdã adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, ampliſſima familia nati adoleſcẽtes. Cum his primum communicat, hortatúrque eos, ut ſe liberos, & imperio natos meminerint. unam eſſe Heduorum ciuitatem, quæ certiſſimam Galliæ uictoriam diſtineat: eius auctoritate reliquas contineri: qua traducta, locum conſiſtendi Romanis in Gallia non fore. eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic tamen, ut iuſtiſſimam apud eũ cauſam obtinuerit: ſed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de ſuo iure & de legibus ad Cæſarem diſceptatum, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adoleſcentibus & oratione magiſtratus & præmio deductis, cũ ſe uel principes eius conſilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur. Quòd ciuitatem temere ad ſuſcipiẽdum bellũ adduci poſſe non cõfidebãt, placuit, ut Litauicus decem illis millibus quæ Cæſari ad bellũ mitterentur, præficeretur, atque ea ducẽda curaret, fratréſque eius ad Cæſarẽ præcurrerẽt. Reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt. Litauicus accepto exercitu, cum millia paſſuum circiter XXX ab Gergouia abeſſet, conuocatis ſubito militibus, lacrimans, Quo proficiſcimur, inquit, milites? omnis noſter equitatus, omnis noſtra nobilitas interijt: principes ciuitatis Eporedorix & Viridomarus inſimulati proditionis à Romanis indicta cauſa interfecti ſunt. Hæc ab ijs cognoſcite, qui

ex ipſa cæde fugerunt. nam ego fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor quæ geſta ſunt pronuntiare. Producuntur ij, quos ille edocuerat quæ dici uellet: atque eadem quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omnes equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur: ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex media cæde profugiſſe. Cõclamant Hedui, & Litauicum obſecrant, ut ſibi conſulat. Quaſi uero, inquit ille, conſilij ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis noſmet coniũgere. An dubitamus quin nefario facinore admiſſo, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde ſiquid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſimè interierunt: atque hos latrones interficiamus. Oſtendit ciues Romanos, qui eius præſidij fiducia unà erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatúſque diripit: ipſos crudeliter excruciatos interficit: nũtios tota ciuitate Heduorum dimittit: eodẽ mendacio de cæde equitum & principũ permouet: hortatur ut ſimili ratione atque ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequãtur. Eporedorix Heduus ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potẽtiæ, & unà Viridomarus pari ætate & gratia, ſed genere diſpari, quẽ Cæſar à Diuitiaco ſibi traditũ, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter ſe de principatu contentio: & in illa magiſtratuum controuerſia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto ſummis opibus pugnauerat. Ex his Eporedorix cognito Litauici conſilio, media fere nocte

rem ad Cæſarem defert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adoleſcentium conſilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus coniunxerint, quorum ſalutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æſtimare poſſit. Magna affectus ſolicitudine hoc nuntio Cæſar, quòd ſemper Heduorum ciuitati præcipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatúmque omnem ex caſtris educit: nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quòd res in celeritate poſita eſſe uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus caſtris præſidio relinquit: fratres Litauici cum comprehendi iuſſiſſet, paulo antè reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoueãtur, cupidiſſimis omnibus progreſſus millia paſſuum XXV, agmen Heduorum cõſpicatus, immiſſo equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicítque omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites uerſari, ſuóſque appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perſpecta, Hedui manus tendere, deditionem ſignificare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus, quibus more Gallorum nefas eſt etiam in extrema fortuna deſerere patronos: Gergouiam profugit. Cæſar nũtijs ad ciuitatem Heduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerẽt quos iure belli interficere potuiſſet, tribúſque horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergouiam mouit. Medio fere itinere equites à Fabio miſſi, quanto

res in periculo fuerit, exponunt. Summis copijs caſtra oppugnata demonſtrant, cum crebrò integri defeſſis ſuccederēt, noſtróſq; aſſiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem caſtrorum perpetuo eſſet ijſdem eodem in uallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium diſceſſu eorū duabus relictis portis, obſtruere cæteras, pluteóſq; uallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortum ſolis in caſtra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut leuē auditionem habeant pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſeruitutem abſtrahūt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebémque ad furorē impellit, ut facinore admiſſo, ad ſanitatem reuerti pudeat. M. Ariſtium Tribunum militum iter ad legionem faciētem, fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos qui negotiandi cauſa ibi conſtiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt: repugnantes diem noctémque obſident: multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuntio allato omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtiū. nihil publico factū conſilio demonſtrant. quæſtionem de bonis direptis decernunt. Litauici fratrúmque bona publicant. legatos ad Cæſarem

ſui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum ſuorum cauſa. Sed contaminati facinore, & capti compēdio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, conſilia clā de bello inire incipiunt, ciuitatéſque reliquas legationibus ſolicitant: quæ tametſi Cæſar intelligebat, tamen quam mitiſſime poteſt, legatos appellat, nihil ſe propter inſcientiam leuitatémque uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de ſua in Heduos beneuolentia diminuere. Ipſe maiorē Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circunſiſteretur, conſilia inibat quemadmodum à Gergouia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, ſimulis fugæ uideretur. Hæc cogitanti, accidere uiſa eſt facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſa ueniſſet, animaduertit collē qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat. admiratus quærit ex perfugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat: dorſum eſſe eius iugi propè æquū, ſed ſilueſtre & anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi. uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, uno colle à Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circunuallati, atque omni exitu & pabulatione intercluſi uiderentur. ad hunc muniendum locum, omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita Cæſar mittit complures equitum turmas eò de media nocte. his imperat, ut paulo tumultuoſius omnibus in lo

cis peruagentur. Prima *luce magnũ numerum impedimẽtorum ex caſtris detrahi, mulionéſque cum caſſidibus equitum ſpecie ac ſimulatione collibus circumuehi iubet.* His *paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſa uagarentur.* Longo *circuitu eaſdem omnes iubet petere regiones.* Hæc *procul ex oppido uidebantur, ut erat à* Gergouia *deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat.* Legionem *unam eodem iugo mittit: & paulũ progreſſam inferiore cõſtituit loco, ſiluiſque occultat.* Augetur Gallis *ſuſpicio, atque omnes illo munitionum copiæ traducuntur.* Vacua *caſtra hoſtium* Cæſar *conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatíſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit: legatíſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, oſtendit.* In *primis monet ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi aut ſpe prædæ longius progrediãtur.* Quid *iniquitas loci habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate poſſe uitari. occaſionis eſſe rem, non prælij.* His *rebus expoſitis, ſignum dat, & à dextera parte alio aſcenſu eodẽ tempore* Heduos *mittit.* Oppidi *murus à planitie, atque initio aſcenſus, recta regione, ſi nullus anfractus intercederet,* M C C *paſſus aberat.* Quicquid *huic circuitus ad molliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat.* A *medio ferè colle in longitudinẽ, ut natura montis ferebat, ex grãdibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, produxerant* Galli: *atque inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorẽ partem collis uſque ad murum oppidi dẽſiſſimis caſtris cõpleuerant.*

ram partem oppidi, ut ſuprà demonſtrauimus, munitionis cauſa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati oppidum à Romanis teneri, præmiſſis equitibus magno concurſu eò contenderunt. Eorum ut quiſque primus uenerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorúmque pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conueniſſet: matresfamiliæ quæ paulo antè Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberóſque in conſpectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: ſimul & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros ſuſtinebāt. Cæſar cum iniquo loco pugnari, hoſtiúmque augeri copias uideret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, miſit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle à dextro latere hoſtium conſtitueret: ut ſi noſtros loco depulſos uidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paulum ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, euentum pugnæ expectabat. Cum acerrime comminus pugnaretur, hoſtes loco & numero, noſtri uirtute confiderēt: ſubito ſunt Hedui uiſi à latere noſtris aperto, quos Cæſar à dextera parte alio aſcenſu manus diſtinendæ cauſa miſerat. Hi ſimilitudine armorum uehementer noſtros perterruerunt: ac tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quíque unà murum aſcenderant,

circumuenti, [illegible] ſecti, de muro præcipit[illegible]
M. *Petreius eiuſdem legionis centurio, cum portas excindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus ſuis qui illum ſecuti erant,* Q*uoniam, inquit, me unà uobiſcum ſeruare non poſſum, ueſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. uos data facultate uobis conſulite. ſimul in medios hoſtes irrupit, duobúſque interfectis, reliquos à porta paulum ſubmouit.* C*onantibus auxiliari ſuis,* F*ruſtra, inquit, meæ uitæ ſubuenire conamini, quem iam ſanguis uiréſque deficiunt. proinde abite, dum eſt facultas, uóſque ad legionem recipite.* I*ta, pugnans poſt paululum concidit, ac ſuis ſaluti fuit.* N*oſtri cum undique premerentur,* XLVI *centurionibus amiſſis, deiecti ſunt loco.* S*ed intolerantius* G*allos inſequentes legio decima tardauit, quæ pro ſubſidio paulo æquiore loco conſtiterat.* H*anc rurſus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt, quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum* T. S*extio legato ceperant locum ſuperiorem.* L*egiones ubi primum planitiẽ attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt:* V*ercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit.* E*o die milites ſunt paulo minus ſeptingenti deſiderati.* P*oſtero die* C*æſar concione aduocata, temeritatẽ cupiditatémque militum reprehendit, quòd ſibi ipſi iudicauiſſent quo procedendum, aut quid agendum uideretur, neque ſigno recipiendi dato conſtitiſſent, neque à tribunis militum legatiſque retineri potuiſſent.* E*xpoſuit quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad* A*uaricum ſenſiſſet, cum ſine duce & ſi-*

ne equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam uictoriã dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet: tantopere licentiam arrogantiámque reprehendere, quòd plus ſe quàm imperatorem de uictoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe in milite modeſtiam & continentiam, quàm uirtutem atque animi magnitudinem deſiderare. H*ac habita concione, & ad extremũ oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſam animo permouerentur: neu quod iniquitas loci attuliſſet, id uirtuti hoſtium tribuerent: eadem de profectione cogitans quæ antè ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciémque idoneo loco conſtituit.* Cum V*ercingetorix nihilo magis in æquum locum deſcenderet, leui facto equeſtri prælio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit.* Cum *hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad* Gallicam *oſtentationem minuendam, militúmque animos confirmandos factum exiſtimans, in* Heduos *caſtra mouit, ne tum quidem inſecutis hoſtibus.* Tertio *die ad flumen* Elauer *pontes reficit, atque exercitum traducit. ibi à* Viridomaro *atque* Eporedorige Heduis *appellatus, diſcit cum omni equitatu* Litauicum *ad ſolicitandos* Heduos *profectum. opus eſſe ipſos antecedere ad confirmandam ciuitatem.* Cæſar *etſi multis iam rebus perfidiam* Heduorum *perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitati exiſtimabat: tamen retinendos eos non cenſuit, ne aut inferre uideretur iniuriã, aut da-*

re timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus his breuiter ſua in Heduos merita expoſuit: quos, & quàm humiles accepiſſet, compulſos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis copijs, impoſito ſtipendio, obſidibus ſumma cum contumelia extortis: & quam in fortunam, quámque in amplitudinem deduxiſſet, ut non ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omniũ temporum dignitatem & gratiam anteceſſiſſe uiderentur. His datis mandatis eos ab ſe dimiſit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Cæſar omnes obſides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum huius belli cauſa in Italia atque Hiſpania coemptorum miſerat. Eo cum Eporedorix Viridomarúſq; ueniſſent, & de ſtatu ciuitatis cognouiſſent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ auctoritatis: Conuictolitanem magiſtratum, magnámque partem Senatus ad eum conueniſſe: legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice miſſos: non prætermittendum tantum commodum exiſtimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni cuſtodibus, quíque eo negotiandi cauſa conuenerant, pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt: obſides ciuitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curauerunt: oppidum, quòd à ſe teneri non poſſe iudicabant, necui eſſet uſui Romanis, incenderunt: frumenti quod ſubito potuerunt, nauibus auexerunt: reliquũ flumine atque incendio corruperunt. ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſidia cuſtodiáſque

ad ripas Ligeris diſponere, equitatúmque omnibus locis mijciendi timoris cauſa oſtentare cœperunt, ſi à re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere poſſent. quam ad ſpem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado tranſiri non poſſe uideretur. Quibus rebus cognitis Cæſar maturandum ſibi cenſuit: ſi eſſet in perficiendis pōtibus periclitandum, ut prius quàm eſſent maiores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nā ut commutato conſilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem neceſſario faciundum exiſtimabat, cum quòd infamia atque indignitas rei, & oppoſitus mons Gebenna, uiarúmq; difficultas impediebat, tum maxime, quòd abiuncto Labieno, atque ijs legionibus quas unà miſerat, uehementer timebat. Itaque admodum magnis, diurnis nocturníſque itineribus confectis, contra omnium opinionē ad Ligerim uenit: uadóque per equites inuento pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent: diſpoſito equitatu qui uim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit: frumentúmque in agris & pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senones facere inſtituit.

Dum hæc apud Cæſarem geruntur, Labienus eo ſupplemento quod nuper ex Italia uenerat relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio, cum quatuor legionibus Lutetiā proficiſcitur, quod eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij tradi-

tur Camulogeno Aulerco, *qui prope confectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt honorẽ euocatus.* Is *cum animaduertiſſet perpetuam eſſe paludem quæ influeret in* Sequanam, *atque illum omnem locum magnopere impediret: hic conſedit, noſtróſque tranſitu prohibere inſtituit.* Labienus *primo uineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. poſtquã id difficilius confieri animaduertit, ſilentio è caſtris tertia uigilia egreſſus, eodẽ quo uenerat itinere* Melodunum *peruenit.* Id *eſt oppidũ* Senonum *in inſula* Sequanæ *poſitum, ut paulo antè de* Lutetia *diximus.* Deprehenſis *nauibus circiter* L, *celeritérq; coniunctis atque eo militibus impoſitis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, ſine cõtentione oppido potitur: refectóq; ponte quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum traducit: & ſecundo flumine ad* Lutetiã *iter facere cœpit.* Hoſtes *re cognita ab ijs qui* Meloduno *profugerant,* Lutetiam *incendi, pontéſque eius oppidi reſcindi iubent: ipſi profecti à palude in ripis* Sequanæ *è regione* Lutetiæ *contra* Labieni *caſtra conſidunt.* Iam Cæſar *à* Gergouia *diſceſſiſſe audiebatur, iam de* Heduorum *defectione, & ſecundo* Galliæ *motu rumores afferebantur:* Gallíque *in colloquijs interclu-ſum itinere &* Ligeri Cæſarem, *inopia frumenti coactum in prouinciam contendiſſe confirmabant.* Bellouaci *autem defectione* Heduorum *cognita, qui antè erant per ſe infideles, manus cogere, atque apertè bellum parare cœperunt.* Tum Labienus *tanta rerum commutatione, longe aliud ſibi capiendum conſilium*

atque antea ſenſerat, intelligebat. Neque iam ut aliquid acquireret, prælióque hoſtes laceſſeret, ſed ut incolumẽ exercitũ Agendicũ reduceret, cogitabat. Nãque altera ex parte Bellouaci (quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis) inſtabant : alteram Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat : tum legiones à præſidio atque impedimentis interclaſas maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. Itaque ſub ueſperum concilio conuocato, cohortatus ut ea quæ imperaſſet diligenter induſtriéque adminiſtrarent, naues quas Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit : & prima confecta uigilia, quatuor millia paſſuum ſecundo flumine ſilentio progredi, ibíque ſe expectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit : quinque eiuſdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimentis aduerſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. Conquirit etiam lintres. has magno ſonitu remorũ incitatas in eandẽ partem mittit. ipſe poſt paulo ſilentio egreſſus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naues appelli iuſſerat. Eo cum eſſet uentum: exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quòd magna ſubito erat coorta tempeſtas, à noſtris opprimuntur : equitatus peditatúſque, equitibus Romanis adminiſtrantibus quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſmittitur. Vno fere tempore ſub lucem hoſtibus nuntiatur, in caſtris Romanorũ præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire ag-

men aduerſo flumine, ſonitúmque remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites nauibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quòd exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatas defectione Heduorum *fugam parare: ſuas quoque copias in tres partes diſtribuerunt.* Nam *& præſidio è regione caſtrorum relicto, & parua manu* Metioſedum *uerſus miſſa, quæ tãtum* progrederetur *quantum naues proceſſiſſent, reliquas copias contra* Labienum *duxerunt. Prima luce & noſtri omnes erant trãſportati, & hoſtium acies cernebatur.*Labie*nus milites cohortatus ut ſuæ priſtinæ uirtutis, & tot ſecundiſſimorũ præliorum memoriã retinerent, atque ipſum* Cæſarem, *cuius ductu hoſtes ſæpenumero ſuperaſſent, præſentem adeſſe exiſtimarent, dat ſignum prælij. Primo concurſu à dextro cornu, ubi ſeptima legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam cõijciuntur: à ſiniſtro, quem locum* X V *legio tenebat, cum primi ordines hoſtium tranſfixi telis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant: nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam.* Ipſe *dux hoſtium* Camulogenus *ſuis aderat, atque eos cohortabatur.* In*certo etiamnum exitu uictoriæ, cum ſeptimæ legionis tribunis eſſent nuntiata quæ in ſiniſtro cornu gererẽtur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignáque intulerunt.*Ne *eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit, ſed circunuenti omnes interfectíque ſunt. eandẽ fortunam tulit* Camulogenus. At *ij qui præſidio contra caſtra* Labieni *erant relicti, cum prælium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collémque ceperũt: neque noſtrorum militum uictorúmq; impetum ſuſti-*

nere potuerunt. Sic *cũ ſuis fugientibus permixti, quos non ſiluæ monteſque texerunt, ab equitatu ſunt interfecti.* Hoc *negotio confecto,* Labienus *reuertitur* Agendicum, *ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde cum omnibus copijs ad* Cæſarem *peruenit.* Defectione Heduorum *cognita, bellum augetur.* Legationes *in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad ſolicitandas ciuitates nituntur.* Nacti *obſides, quos apud eos* Cæſar *depoſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant.* Petunt *à* Vercingetorige Hedui, *ut ad ſe ueniat, rationéſque belli gerendi communicet.* Re *impetrata, contendunt ut ipſis ſumma imperij tradatur :* Et *re in controuerſiam deducta, totius* Galliæ *concilium* Bibractæ *indicitur.* Eodem *conueniunt undique frequentes multitudines. ſuffragijs res permittitur. ad unum omnes* Vercingetorigem *probant imperatorem.* Ab *hoc concilio* Rhemi, Lingones, Treuiri *abfuerunt: illi, quòd amicitiam* Romanorum *ſequebantur:* Treuiri, *quòd aberant longius, & à* Germanis *premebantur: quæ fuit cauſa quare toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent.* Magno *dolore* Hedui *ferunt ſe deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, &* Cæſaris *indulgentiam in ſe requirunt : neque tamen ſuſcepto bello ſuum cõſilium à reliquis ſeparare audent.* Inuiti *ſummæ ſpei adoleſcentes* Eporedorix & Viridomarus Vercingetorigi *parent.* Ille *imperat reliquis ciuitatibus obſides.* Denique *ei rei conſtituit diem. huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet.* Peditatu *quem ante habuerit, ſe fore contentum dicit : neque fortunam*

tentaturũ, aut acie dimicaturum: ſed quoniam abundet equitatu, perfacile eſſe factu frumentationibus pabulationibúſque Romanos *prohibere: æquo modò animo ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiáque incendant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium libertatémque ſe conſequi uideant.* His *conſtitutis rebus,* Heduis, Secuſianíſq;, *qui ſunt finitimi prouinciæ, decem millia peditum imperat.* Huc *addit equites octingentos. his præficit fratrem* Eporedorigis, *bellúmque inferre* Allobrogibus *iubet.* Altera *ex parte* Gabalos, *proximóſq; pagos* Aruernorum, *in* Heluios *: item* Ruthenos Cadurcóſque *ad fines* Volcarum Arecomicorũ *depopulandos mittit.* Nihilominus *clandeſtinis nuntijs legationibúſque* Allobrogas *ſolicitat, quorum mentes nondum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat.* Horum *principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur.* Ad *hos omnes caſus prouiſa erant præſidia cohortium duarum & uiginti, quæ ex ipſa coacta prouincia ab* L. Cæſare *legato ad omnes partes opponebantur.* Heluij *ſua ſponte cum finitimis prælio congreſſi, pelluntur, &* C. Valerio Donotauro Caburi *filio principe ciuitatis, compluribúſque alijs interfectis, intra oppida muróſque compelluntur.* Allobroges *crebris ad* Rhodanum *diſpoſitis præſidijs, magna cum cura & diligentia ſuos fines tuentur.* Cæſar *quòd hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia atque* Italia *ſubleuari poterat, trans* Rhenum *in* Germaniam *mittit ad eas ciuitates quas ſuperioribus annis pacauerat, equitéſque ab his accerſit, & leuis armaturæ pe-*

dites qui inter eos præliari conſueuerant. Eorum aduentu, quòd minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum reliquíſque equitibus Romanis, atque euocatis, equos ſumit, Germaníſque diſtribuit. Interea dum hæc geruntur, hoſtium copiæ ex Aruernis, equitéſque qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, cum Cæſar in Sequanos per extremos Lingonũ fines iter faceret, quò facilius ſubſidium prouinciæ ferri poſſet, circiter millia paſſuum decem à Romanis trinis caſtris Vercingetorix conſedit: conuocatíſque ad concilium præfectis equitum, ueniſſe tempus uictoriæ demonſtrat: fugere in prouinciam Romanos, Galliáq; excedere. Id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe: ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici. maioribus enim coactis copijs reuerſuros, neque finem bellandi facturos. proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites rebus ſuis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere nõ poſſe. Si (id quod magis futurum cõfidat) relictis impedimẽtis, ſuæ ſaluti cõſulant: & uſu rerum neceſſariarũ, & dignitate ſpoliatum iri. Nam de equitibus hoſtiũ, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, & terrori hoſtibus futurum. Conclamant equites ſanctiſſimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorẽ aditum habeat, qui nõ bis per hoſtium agmen perequitaſſet. Probata re, atque omnibus ad iuſiurandũ adactis, poſtero die in tres partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus

oſtendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar ſuum quoque equitatum tripartito diuiſum ire contra hoſtẽ iubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. conſiſtit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. ſiqua in parte noſtri laborare aut grauius premi uidebantur, eò ſigna inferri Cæſar aciémque conuerti iubebat. quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilij confirmabat. Tandem Germani à dextro latere ſummum iugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes uſque ad flumen ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copijs conſederat, perſequuntur, compluréſque interficiunt. Qua re animaduerſa, reliqui ne circuuenirentur ueriti, ſe fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Hedui capti ad Cæſarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuerſiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui poſt defectionem Litauici pedeſtribus copijs præfuerat: & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæſaris Hedui cum Sequanis bello contenderãt.

Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas ut pro caſtris collocauerat, reduxit: protinúſque Alexiã, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeritérque impedimenta ex caſtris educi, & ſe ſubſequi iuſſit. Cæſar impedimentis in proximum collem deductis, duabúſque legionibus præſidio relictis, ſecutus quantum diei tempus eſt paſſum, circiter tribus millibus hoſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam caſtra facit. Perſpecto urbis ſitu, perterritíſque hoſtibus, quòd equitatus (qua maxime parte exercitus confidebant) erat pulſus, ad-

hortatus ad laborē milites, Alexiam circunuallare inſtituit. Ipſum erat oppidū in colle ſummo, admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante id oppidū planities circiter millibus paſſuū tribus in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto ſpatio pari altitudinis faſtigio oppidū cingebāt. ſub muro quæ pars collis ad orientem ſolē ſpectabat, hunc omnē locum copiæ Gallorū compleuerāt, foſſámque & maceriam ſex in altitudinem pedū perduxerant. Eius munitionis quæ à Romanis inſtituebatur, circuitus, undecim millia paſſuū tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita, ibíque caſtella uigintitria facta: quibus in caſtellis interdiu ſtationes diſponebātur, nequa ſubito irruptio fieret. hæc eadē noctu excubitoribus ac firmis præſidijs tenebātur. Opere inſtituto fit equeſtre prælium in ea planitie, quam intermiſſam collibus tribus millibus paſſuū in longitudinē patere ſupra demonſtrauimus. Sūma ui ab utriſque contēditur. laborātibus noſtris Cæſar Germanos ſummittit, legionéſque pro caſtris conſtituit, nequa ſubito irruptio ab hoſtiū peditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam cōiecti, ſeipſi multitudine impediūt, atque anguſtioribus portis relictis coarctātur. Germani acrius uſque ad munitiones ſequūtur. fit magna cædes. nonnulli relictis equis foſſam trāſire, & maceriā tranſcendere conantur. Paulū legiones Cæſar, quas pro uallo cōſtituerat, promoueri iubet. Non minus qui intra munitiones erant Galli perturbātur. Veniri ad ſe cōfeſtim exiſti-

mantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrūpunt. Vercingetorix *iubet portas claudi, ne caſtra nudentur.* Multis *interfectis, compluribus equis captis,* Germani *ſe recipiūt.* Vercingetorix *priuſquàm munitiones à* Romanis *perficiātur, conſiliū capit omnem à ſe equitatum noctu dimittere.* Diſcedentibus *mandat, ut ſuam quiſque eorū ciuitatē adeat, omnéſque qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant.* Sua *in illos merita proponit, obteſtatúrque ut ſuæ ſalutis rationem habeant, neu ſe optime de communi libertate meritum, in cruciatū hoſtibus dedant: qui ſi indiligētiores fuerint, millia hominū octoginta delecta una ſecum interitura demonſtrat. ratione inita, frumētum ſe exigue dierū triginta habere: ſed paulo etiam longius tolerare poſſe parcendo.* His *datis mandatis, qua erat noſtrū opus intermiſſum, ſecunda uigilia ſilentio equitatū dimittit: frumentum omne ad ſe referri iubet. capitis pœnam ijs qui non paruerint, conſtituit.* Pecus, *cuius magna erat copia à* Mandubijs *compulſa, uiritim diſtribuit: frumentum parce & paulatim metiri inſtituit: copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit.* His *rationibus auxilia* Galliæ *expectare, & bellum parat adminiſtrare.* Quibus *rebus cognitis ex perfugis & captiuis,* Cæſar *hæc genera munitionis inſtituit.* Foſſam *pedū uiginti directis lateribus duxit, ut eius ſolum tantundem pateret, quantum ſummæ foſſæ labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedes* CCCC *reduxit.* Id *hoc conſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facilè totum opus corona militum cingeretur, néue de impro-*

uiſo aut noctu ad munitiones hoſtiũ multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos cõijcere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas quinos denos pedes latas eadem altitudine perduxit: quarũ interiorem campeſtribus ac demiſſis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. poſt eas aggerem & uallum duodecim pedũ extruxit. huic loricam pinnáſque adiecit grãdibus ceruis eminentibus ad commiſſuras pluteorum atque aggeris, qui aſcenſum hoſtiũ tardarent: & turres toto opere circundedit: quæ pedes LXXX *inter ſe diſtarent.* Erat *eo tẽpore & materiari, & frumẽtari, & tantas munitiones fieri neceſſe, diminutis noſtris copijs, quæ longius à caſtris progrediebantur: & nonnunquam opera noſtra Galli tẽtare, atque eruptionẽ ex oppido pluribus portis facere ſumma ui conabãtur.* Quare *ad hæc rurſus opera addẽdum* Cæſar *putauit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent.* Itaque *truncis arborũ haud admodũ firmis ramis abſciſſis, atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ quinos pedes altæ ducebãtur. huc illi ſtipites demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter ſe atque implicati: quo qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis uallis induebãt. hos cippos appellabãt.* Ante *hos obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes triũ in altitudinem pedum fodiebãtur, paulatim anguſtiore ad infimũ faſtigio.* Huc *teretes ſtipites fœminis craſſitudine ab ſummo præacuti & præuſti demittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent.* Simul *confirmandi & ſtabiliendi*

cauſa, ſinguli ab infimo ſolo pedes tres terra exculcabantur: reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias uiminibus ac uirgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter ſe pedes diſtabant. id ex ſimilitudine floris, liliũ appellabãt. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribúſque intermiſſis ſpatijs omnibus locis diſſerebãtur, quos ſtimulos nominabãt. His rebus perfectis, regiones ſecutus quàm potuit æquiſſimas, prò loci natura quatuordecim millia paſſuũ complexus, pares eiuſdẽ generis munitiones, diuerſas ab his, contra exteriorẽ hoſtem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, ſi ita accideret, eius diſceſſu munitionum præſidia circunfundi poſſent: neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentúmque habere omnes cõuectum iubet. Dũ hæc ad Alexiam gerũtur, Galli concilio principum indicto, non omnes qui arma ferre poſſent (ut cenſuit Vercingetorix) conuocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuique ciuitati imperandum: ne tanta multitudine cõfuſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumentationem habere poſſent. Imperant Heduis, atque eorum clientibus Secuſianis, Ambiuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs, hominum millia trigintaquinque: parem numerum Aruernis, adiũctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Vellaunijs, qui ſub imperio Aruernorũ eſſe conſueuerũt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis, Carnutibus, duodena millia: Bellouacis decem: totidem Lemouicibus: octona Pictonibus, & Turonibus, & Pariſijs, & Heluetijs. Sueſſionibus, Ambianis, Medioma-

triabus, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cænomanis totidẽ: Atrebatibus quatuor: Bellocaſſis, Lexobijs, Aulercis, Eburonibus, terna: Rauracis & Boijs bina: XXX uniuerſis ciuitatibus quæ Oceanũ attingũt, quæq; eorũ cõſuetudine Armoricæ appellãtur, quo ſunt in numero Curioſolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Vnelli, ſex. Ex his Bellouaci ſuum numerũ non contulerunt, quòd ſe ſuo nomine atque arbitrio cũ Romanis bellũ geſturos dicerent, neque cuiuſquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro eius hoſpitio duo millia miſerunt. Huius opera Comij, ut antè demonſtrauimus, fideli atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britannia Cæſar: quibus pro meritis ciuitatem eius immunẽ eſſe iuſſerat, iura legeſque reddiderat, ipſique Morinos attribuerat. Tãta tamen uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperãdæ, ut neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnéſque & animo & opibus in id bellũ incumberẽt, coactis equitum millibus VIII, & peditũ circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recenſebãtur, numerúſque inibatur: præfecti conſtituebantur. Comio Atrebati, Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergaſillauno Arverno conſobrino Vercingetorigis ſumma imperij traditur. his delecti ex ciuitatibus attribuũtur, quorũ conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres & fiduciæ pleni ad Alexiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui aſpectum modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tan

tæ copiæ equitatus peditatúſque cernerẽtur. At ij qui Alexiæ obſidebantur, præterita die qua ſuorũ auxilia expectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarũ ſuarum conſultabant. Ac uarijs dictis ſententijs, quarum pars deditionem, pars, dũ uires ſuppeterent, eruptionem cẽſebat: non prætereũda oratio Critognati uidetur propter eius nefariam ac ſingularem crudelitatem. Hic ſummo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorũ ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſeruitutem, deditionis nomine appellant: neque hos habendos ciuiũ loco, neque ad conciliũ adhibendos cenſeo. Cũ his mihi res ſit, qui eruptionẽ probãt: quorũ in conſilio omniũ noſtrum priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur. Animi eſt iſta mollities, non uirtus, paulíſper inopiã ferre non poſſe. Qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiũtur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem (tãtum apud me dignitas poteſt) ſi nullã præterquã uitæ noſtræ iacturam fieri uiderem. Sed in conſilio capiẽdo omnem Galliam reſpiciamus, quam ad noſtrum auxiliũ concitauimus. Quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis cõſanguineíſque noſtris animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos ueſtro auxilio ſpoliare, qui ueſtræ ſalutis cauſa ſuum periculum neglexerunt: nec ſtultitia ac temeritate ueſtra, aut animi imbecillitate, omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſeruituti addicere. An quod ad diem non uenerunt, de eorum fide conſtantiáque dubitatis? Quid

ergo Romanos *in illis ulterioribus munitionibus, a-nimine cauſa quotidie exerceri putatis?* Si *illorũ nun-tijs cõfirmari nõ poteſtis, omni aditu præſepto: ijs uta-mini teſtibus appropinquare eorũ aduentũ, qui hu-ius rei timore exterriti, diẽ noctẽmq; in opere uerſan tur.* Quid *ergo?* Mei *cõſilij eſt, facere quod noſtri ma-iores nequaquam pari bello* Cimbrorũ Teutonũmq; *fecerunt: qui in oppida cõpulſi, ac ſimili inopia ſub-acti, eorum corporibus qui ætate ab bellum inutiles uidebantur, uitam tolerauerũt, neque ſe hoſtibus tra-diderunt. cuius rei ſi exemplum non haberemus, ta-men libertatis cauſa inſtitui & poſteris prodi, pul-cherrimum iudicarẽ.* Nam *quid illi ſimile bello fuit?* Depopulata Gallia Cimbri, *magnáq; illata calamita-te, finibus quidẽ noſtris aliquãdo exceſſerũt, atque a-lias terras petiuerũt: iura, leges, agros, libertatẽ nobis reliquerunt:* Romani *uerò quid petũt aliud, aut quid uolũt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles, potẽtéſ-que bello cognouerunt, horũ in agris ciuitatibúſque cõſi dere, atque his æternam iniungere ſeruitutem? neque enim unquam alia conditione bella geſſerunt.* Quòd *ſi ea quæ in longinquis nationibus geruntur, igno-ratis, reſpicite finitimam* Galliã, *quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, ſecuribus ſubie cta, perpetua premitur ſeruitute.* Sẽtentijs *dictis cõſti tuũt, ut ij qui ualetudine aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedãt, atque omnia prius experiãtur, quàm ad* Critognati *ſentẽtiã deſcendãt.* Illo *tamẽ potius utẽ-dum cõſilio, ſi res cogat, atque auxilia morẽtur, quã aut deditionis aut pacis ſubeundã conditionẽ.* Mãdu bij, *qui eos oppido receperãt, cũ liberis atque uxoribus*

n.iiij.

exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorũ acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſeruitutem receptos cibo iuuarent. Hos Cæſar diſpoſitis in uallo cuſtodibus recipi prohibebat. Interea Comius & reliqui duces quibus ſumma imperij permiſſa erat, cũ omnibus copijs ad Alexiam perueniũt, & colle exteriore occupato, non lõgius mille paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem quam in longitudinem tria millia paſſuum patere demõſtrauimus, complent: pedeſtréſque copias paulum ab eo loco abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Alexia deſpectus in campum. Cõcurritur his auxilijs uiſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiã excitãtur. Itaque productis copijs ante oppidũ conſidunt, & proximã foſſam cratibus integunt, atque aggere explent: ſéque ad eruptionẽ atque omnes caſus cõparant. Cæſar omni exercitu ad utranq; partem munitionum diſpoſito, ut ſi uſus ueniat, ſuum quiſque locum teneat & nouerit, equitatũ ex caſtris educi, & prælium cõmitti iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummũ undique iugum tenebãt, deſpectus: atque omnes milites intenti animis pugnæ euentum expectabãt. Galli inter equites raros, ſagittarios expeditóſque leuis armaturæ interiecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerẽt, & noſtrorũ equitum impetus ſuſtinerent. ab his complures de improuiſo uulnerati, prælio excedebant. Cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli conſiderent, & noſtros multitudine premi uiderent: ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium

cõuenerant, clamore & ululatu ſuorum animos con firmabãt. Quòd in conſpectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat: utroſque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabant. Cum à meridie prope ad ſolis occaſum dubia uictoria pugnaretur: Germani una in parte cõfertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eóſque propulerunt: quibus in fugam coniectis, ſagittarij circumuenti, interfectíque ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ij qui ab Alexia proceſſerant, mœſti prope uictoria deſperata ſe in oppidum receperũt. Vno die intermiſſo Galli, atque hoc ſpatio magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato (qua ſignificatione qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduẽtu cognoſcere poſſent) crates proijcere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de uallo deturbare, reliquáque quæ ad oppugnationem pertinent, parãt adminiſtrare. Eodem tempore clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt. fundis libralibus, ſudibúſque quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. proſpectu tenebris adempto, multa utrinque uulnera accipiũtur, complura tormentis tela conijciũtur. At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerãt, qua ex parte noſtros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſummittebant. Dum

longius à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant. poſteaquã propius ſucceſſerunt, aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebãt, aut in ſcrobes delapſi tranſfodiebãtur, aut ex uallo & turribus traiecti pilis muralibus, interibãt. Multis undiq; uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, ueriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circunuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent: diutius in his rebus adminiſtrandis morati, prius ſuos diſceſſiſſe cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent. ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant conſulunt: locorũ peritos adhibent. ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitionéſque cognoſcũt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant noſtri, neceſſario pene iniquo loco & leuiter decliui caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Rheginus, & L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtium ſexaginta millia ex omni numero deligunt earũ ciuitatum, quæ maximam uirtutis opinionem habebant. quid, quóque pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt. adeundi tempus definiunt, cũ meridies eſſe uideretur. His copijs Vergaſillaunũ Aruernũ unum ex quatuor ducibus propinquũ Vercingetorigis præficiũt. Ille ex caſtris prima uigilia egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere, poſt montẽ ſe occultauit, militéſque ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit.

Cũ iam meridies appropinquare uideretur, ad ea caſtra quæ ſupra demonſtrauimus, contendit: eodémque tẽpore equitatus ad cãpeſtres munitiones accedere, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperũt. Vercingetorix *ex arce* Alexiæ *ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur: ac raſtros, lõgurios, muſculos, falces, reliquáque quæ eruptionis cauſa parauerat, profert.* Pugnatur *uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime uiſa pars firma eſt, huc concurritur.* Romanorum *manus tantis munitionibus diſtinetur, nec facilè pluribus locis occurrit.* Multum *ad terrendos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus extitit, quòd ſuum periculum in aliena uident uirtute cõſiſtere.* Omnia *enim plerũque quæ abſunt, uehementius hominũ mentes perturbant.* Cæſar *idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoſcit. laborantibus ſummittit.* Vtriſque *ad animum occurrit, unum eſſe illud tempus quo maxime contendi conueniat.* Galli, *niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant:* Romani, *ſi rem obtinuerint, finem laborũ omnium expectant.* Maxime *ad ſuperiores munitiones laboratur, quo* Vergaſillaunũ *miſſum demonſtrauimus.* Iniquum *loci ad decliuitatem faſtigium, magnũ habet momentũ.* Alij *tela conijciunt, alij teſtudine facta ſubeũt: defatigatis inuicẽ integri ſuccedũt: agger ab uniuerſis in munitionẽ coniectus, & aſcẽſum dat* Gallis, *& ea quæ in terra occultauerãt* Romani, *cõtegit: nec iã arma noſtris, nec uires ſuppetũt.* His *rebus cognitis,* Cæſar Labienũ *cum cohortibus ſex ſubſidio laborantibus mittit: & imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnaret:*

id niſi neceſſario, ne faciat. Ipſe *adit reliquos; cohortatur ne labori ſuccumbant. omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet conſiſtere.* Interiores *deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex aſcenſu tentant. huc ea quæ parauerant, conferunt. multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus foſſas explẽt: falcibus uallum ac loricam reſcindunt.* Cæſar *mittit primo* Brutum *adoleſcentem cum cohortibus ſex, poſt cum alijs ſeptẽ* C. Fabium *legatum: poſtremo ipſe, cum uehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit.* Reſtituto *prælio, ac repulſis hoſtibus, eo quo* Labienum *miſerat, contendit. cohortes quatuor ex proximo caſtello deducit: equitum ſe partem ſequi, partem circuire exteriores munitiones, & à tergo hoſtes adoriri iubet.* Labienus *poſtquam neque aggeres neque foſſæ uim hoſtium ſuſtinere poterãt, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidijs deductas fors obtulit,* Cæſarem *per nuntios facit certiorẽ, quid faciẽdum exiſtimet.* Accelerat Cæſar, *ut prælio interſit.* Eius *aduentu ex colore ueſtitus cognito (quo inſigni in prælijs uti conſueuerat) turmíſque equitum & cohortibus uiſis quas ſe ſequi iuſſerat, ut de locis ſuperioribus ac decliuibus & deuexis cernebantur, hoſtes præliũ committunt.* Vtrinque *clamore ſublato, excipitur rurſus ex uallo atque omnibus munitionibus clamor.* Noſtri *miſſis pilis, gladijs rem gerunt.* Repente *poſt tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquãt.* Hoſtes *terga uertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna cædes.* Sedulius *dux & princeps* Lemouicũ

occiditur. Vergaſillaunus Aruernus uiuus in fuga cõprehenditur. ſigna militaria ſeptuaginta quatuor ad Cæſarem referuntur. pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. Cõſpicati ex oppido cædem & fugam ſuorum, deſperata ſalute copias à munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex caſtris Gallorum fuga. Quòd niſi crebris ſubſidijs, ac totius diei labore milites eſſent defeſſi, omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur. reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Poſtero die Vercingetorix concilio conuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe nõ ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſa demonſtrat: & quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utranque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatiſfacere, ſeu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Iubet arma tradi, principes produci. ipſe in munitione pro caſtris cõſedit. eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma proijciuntur. Reſeruatis Heduis atque Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit. His rebus confectis, in Heduos proficiſcitur, ciuitatem recipit. Eo legati ab Aruernis miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnũ numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit. Captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruerniſque reddit. T. Labienum duabus cum legionibus & equitatu in Sequanos proficiſci iubet. Huic M. Sẽpronium Rutilium attribuit. C. Fabium legatum, & L. Minutium Baſiliũ cum legionibus duabus in Rhe-

miratio. Cæteri enim, quàm bene atque emendate, nos etiam quàm facile atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare cum facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum ueriſſima ſcientia ſuorum conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſem: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota, tamen aliter audimus ea quæ rerum nouitate aut admiratione nos capiũt, aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare conferar: hoc ipſo crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

A. HIRCII DERELICTORVM A C. IVLIO CAESARE DE BELLO GALLICO LIB. VIII.

OMni Gallia deuicta Cæſar, cum à ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militéſque hibernorum quiete reficere à tãtis laboribus uellet: complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nuntiabantur, coniurationéſque facere. cuius rei ueriſimilis cauſa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ulla multitudine in unum locum coacta reſiſti poſſe Romanis: nec, ſi diuerſa bella cõplures eodẽ tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum

habiturum exercitum populi Romani ad omnia perſequenda. non eſſe autem alicui ciuitati ſortem eorum modi recuſandam, ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæſar M. Antonium Quæſtorem ſuis præfecit hibernis: ipſe equitum præſidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eíque adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, coniurationéſque facerent. Repentino aduentu Cæſaris accidit, quod imparatis diſiectíſque accidere fuit neceſſe: ut ſine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida poſſent. nam etiam illud uulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incēdijs ædificiorum intelligi conſueuit, Cæſaris erat interdicto ſublatum, ne aut copia pabuli frumentíque, ſi longius progredi uellēt, deficeretur, aut hoſtes incendijs terrerētur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hoſpitijs cōfiſi aut ſocietate conſiliorum, confugerant fruſtra. Nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius quàm de domeſtica ſalute cogitandi. qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis

adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges cum ſibi uiderent clementia Cæſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimáſque ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibúſque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recepit die XL Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non amplius decem & octo in hibernis eſſet commoratus, legiones quartamdecimam & ſextam ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ cauſa ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Cum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deſertis uicis oppidíſque, quæ tolerandæ hiemis cauſa conſtitutis repēte exiguis ad neceſſitatem ædificijs incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpētes eo maxime tēpore acerrimas tempeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter ſtramentis tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit: equites tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quaſcunque petiſſe dicebātur hoſtes. nec fruſtra.

ſceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificijs eſſe inuentos, atque hos non qui agrorum colẽdorum cauſa remanſiſſent: nanque eſſe undique diligenter demigratum: ſed qui ſpeculandi gratia eſſent remiſſi. à quibus cum quæreret Cæſar quo loco multitudo eſſet Bellouacorum, quódue eſſet conſilium eorum: inueniebat Bellouacos omnes qui arma ferre poſſent, in unum locum conueniſſe. Itémque Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellocaſſios, Atrebates, locum caſtris excelſum impedita circundatum palude delegiſſe, impedimenta omnia in ulteriores ſiluas contuliſſe. complures eſſe principes belli auctores, ſed multitudinem maxime Corbeo obtẽperare, quòd ei ſummo eſſe odio nomen populi Romani intellexiſſent. Paucis ante diebus ex his caſtris Atrebatem Comium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda: quorũ & uicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita. Conſtituiſſe autem Bellouacos, omnium principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ſi (ut diceretur) Cæſar cũ tribus legionibus ueniret, offerre ſe ad dimicandum, ne miſeriore ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur. ſin maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegiſſent: pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum diſiecta eſſet, & frumentatione, & reliquo commeatu ex inſidijs prohibere Romanos. Quæ Cæſar cõſentientibus pluribus cum cognoſſet, & quæ proponerentur conſilia, plena prudentiæ longéque à temeritate barbarorũ remota eſſe iudicaret, omnibus rebus inſeruiendũ ſtatuit, quo celerius hoſtes contempta ſuorum paucitate prodirent in aciẽ. Singularis enim

uirtutis ueteranas legiones, ſeptimam, octauam, & nonam habebat: ſummæ ſpei, delectæque iuuentutis undecimam: quæ octauo iam ſtipendio functa, tamen collocatione reliquarum nondum eandem uetuſtatis ac uirtutis cœperat opinionem. Itaque concilio aduocato, rebus ijs quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis cõfirmat, ſi forte hoſtes triũ legionum numero poſſet elicere ad dimicandũ. Agminis ordinem ita conſtituit, ut legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamẽ erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret undecima: ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hac ratione pene quadrato agmine inſtructo, in conſpectum hoſtium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quas legiones repente inſtructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata: ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduẽtu, ſiue expectatione noſtri conſilij, copias inſtruũt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar etſi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hoſtiũ, ualle intermiſſa magis in altitudinem depreſſa, quàm late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat uallo pedum XII muniri: loriculam pro hac ratione eius altitudinis inædificari: foſſam duplicem pedum quinumdenum lateribus directis deprimi: turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum: põtibus traiectis conſtratiſque coniũgi, quorum frõtes uiminea loricula munirentur: ut hoſtis à duplici propugnatorum

ordine depelleretur: quorũ alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius lõgiúſque tela permitteret: alter quo propior hoſtẽ in ipſo uallo collocatus eſſet, põte ab incidẽtibus telis tegeretur. Portis fores altioréſq; turres impoſuit. Huius munitionis duplex erat conſilium. nanque & operũ magnitudinem, & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturũ: & cum pabulatũ frumentatúmque longius eſſet proficiſcendum, paruis copijs caſtra munitione ipſa uidebat poſſe defendi. Interim crebro paucis utrinque procurrẽtibus, inter bina caſtra palude interiecta cõtẽdebatur: quam tamen paludem nonnunquã aut noſtra auxilia aut Gallorũ Germanorúmq; trãſibant, acriúſque hoſtes inſequebãtur: aut uiciſſim hoſtes eodem tranſgreſſi, noſtros longius ſummouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat neceſſe, cum raris diſiectiſque ædificijs pabulum conquireretur: ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumuenirẽtur. quæ res etſi mediocre detrimentum iumentorum ac ſeruorum noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorũ accerſenda docui, cum equitibus uenerat: qui tametſi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorũ aduentu barbari inflabantur. Cæſar cũ animaduerteret hoſtem complures dies caſtris palude & loci natura munitis ſe tenere, neque oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione pernicioſa, nec locũ munitionibus claudi niſi à maiore exercitu poſſe: literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrime poſſet, legionẽ XIII quæ cũ T. Sextio legato in Bitu-

rigibus hiemabat, acceſſeret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret: Ipſe equites inuicem Rhemorum ac Lingonum, reliquarúmque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent. Quod cum quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſilueſtribus locis inſidias diſponunt: eodémque equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros in inſidias, deinde circunuentos aggrederentur. cuius mali ſors incidit Rhemis, quibus ille dies fungendi muneris obuenerat. Nanque hi cum repente hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent, cupidius inſecuti, à peditibus undique circundati ſunt: quo facto perturbati, celerius quàm conſuetudo fert equeſtris prælij, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitum: qui cum uix equo propter ætatem poſſet uti, tamen conſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, nec dimicari ſine ſe uoluerat. Inflammantur atque incitantur hoſtiũ animi ſecundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto: noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conſpectu utrorunque caſtrorum, quæ ad uada tranſitúſque fiebant paludis: qua contentione Germani, quos propterea Cæſar traduxerat Rhenũ, ut equitibus inter-

poſiti prælia rentur: cum conſtantius uniuerſi paludem tranſiſſent, paucíſque in reſiſtendo interfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti: perterriti non ſolum ij qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, ſed etiam qui lõgius ſubſidiari conſueuerant, turpiter refugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quàm ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt perturbatæ, ut uix iudicari poſſet, utrum ſecundis minimíſque rebus inſolentiores, an aduerſo mediocri caſu timidiores eſſent. Compluribus diebus ijſdem in caſtris conſumptis, cum propius acceſſiſſe legiones & C. Trebonium legatum cognouiſſent duces Bellouacorum, ueriti ſimilem obſeſſionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unàque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confuſum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreſſi luce, copias armatorum in ſuis inſtruunt caſtris, ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quàm lõgius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neq; reſiſtentes aggrediẽdos tanto collis aſcenſu iudicabat, neque non uſque eo legiones admouendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari noſtris militibus inſtantibus nõ poſſent. Ita cum paludẽ impeditam à caſtris caſtra diuidere (quæ trãſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet) atque id iugum quod trans paludem pene ad hoſtiũ caſtra pertineret, mediocri ualle à caſtris eorum

interciſum animaduerteret: pontibus palude conſtrata legiones traducit, celeritérque in ſummam planitiem iugi peruenit, quæ decliui faſtigio duobus à lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis, ad ultimum iugum peruenit, aciémque eo loco cõſtituit, unde tormẽto miſſa tela in hoſtiũ cuneos conijci poſſent. Barbari confiſi loci natura, cum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, paulatímque copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur, in acie permanſerunt. Quorum pertinacia cognita, Cæſar uiginti cohortibus inſtructis, caſtríſque eo loco metatis, muniri iubet caſtra. abſolutis operibus, pro uallo legiones inſtructas collocat, equites frænatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci cum Romanos ad inſequendum paratos uiderent, neque pernoctare, aut diutius permanere ſine periculo eodem loco poſſent, tale conſilium ſui recipiẽdi ceperunt. faſces ubi conſederant (nanque in acie ſedere Gallos conſueſſe, ſuperioribus commentarijs Cæſaris declaratum eſt) per manus ſtramentorum ac uirgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, inter ſe traditos ante aciem collocauerunt, extremóque tempore diei ſigno pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma omnes repente copias à conſpectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari uehementiſſimo curſu refugerunt. Cæſar etſi diſceſſum hoſtium animaduertere nõ poterat incendijs oppoſitis, tamen id conſilium cum fugæ cauſa initum ſuſpicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad inſequendum. ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atque elicere noſtros in locum

conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum & flammam denſiſſimam timerent, ac ſiqui cupidius intrauerāt, uix ſuorū ipſi priores partes animaduerterent equorum, inſidias ueriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederūt. Ita fuga timoris ſimul calliditatiſque plena, ſine ullo detrimento millia non amplius decem progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. inde cum ſæpe in inſidijs equites peditéſque diſponerēt, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebāt. Quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæſar Corbeum Bellouacorum ducem fortiſſimorū millia ſex peditum delegiſſe, equitéſque ex omni numero mille, quos in inſidijs eo loco collocarat, quem in locum propter copiā frumenti ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, legiones plures quàm ſolebat, educit, equitatúmq; qua conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueuerat, præmittit. huic interponit præſidia leuis armaturæ: ipſe cum legionibus quàm poteſt maxime appropinquat. Hoſtes in inſidijs diſpoſiti, cum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes paſſibus mille, ſiluis undique impeditiſſimis aut altiſſimo flumine munitum, uelut indagine hunc inſidijs circundederūt. Explorato hoſtium conſilio, noſtri ad præliandū animo atque armis parati, cum ſubſequentibus legionibus nullā dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cum ſibi Corbeus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret: primus cum paucis ſe oſtēdit, atque in proximas turmas impetū facit.

Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum: neque plures in unum locum conueniunt: quod plerunque equeſtribus prælijs cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Cũ diſpoſitis turmis, uicem rari præliarentur, neque à lateribus circunueniri ſuos paterentur, erũpunt cæteri Corbeo præliante ex ſiluis. fit magna cõtentione diuerſum prælium: quod cum diutius pari marte iniretur, paulatim ex ſiluis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui: turmiſq; noſtrorum interpoſiti, conſtanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione. deinde, ut ratio poſtulabat prælij, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarũ, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quòd nullũ ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedũt interim propius legiones, crebríque eodem tempore & noſtris & hoſtibus nuntij afferuntur, imperatorem inſtructis copijs adeſſe. Qua re cognita, præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime præliantur: ne ſi tardius rem geſſiſſent, uictoriæ gloriam communicaſſe cum legionibus uiderentur. Hoſtes concidunt animis, atque diuerſis itineribus fugam quærũt, nequicquam: Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipſi tenentur. Victi tamen perculſique, ac maiore parte amiſſa conſternati profugiunt, partim ſiluis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate uictus Corbeus excedere prælio, ſiluáſque petere, aut inuitan-

tibus noſtris ad deditionem potuit adduci, quin fortiſſime præliando, compluréſque uulnerando, cogeret elatos iracūdia uictores in ſe tela conijcere. Tali mo*do re geſta, recentibus prælij ueſtigijs ingreſſus* Cæſar, *cum uictos tanta calamitate hoſtes exiſtimaret nuntio accepto locum caſtrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abeſſe quàm octo millibus paſſuū dicebantur: tametſi flumine impeditum trāſitum uidebat, tamen exercitu traducto progreditur.* At Bellouaci, *reliquéque ciuitates repente ex fuga paucis, atque his uulneratis, receptis, qui ſiluarū beneficio caſum euitauerant, omnibus aduerſis cognita calamitate, interfecto* Corbeo, *amiſſo equitatu, & fortiſſimis peditibus, cum aduētare* Romanos *exiſtimarent, concilio repente tubarum cantu conuocato, conclamant ut legati obſidéſq; ad* Cæſarem *mittantur.* Hoc *ab omnibus probato conſilio,* Comius Atrebas *ad eos confugit* Germanos, *à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat.* Cæteri *è ueſtigio mittunt ad* Cæſarem *legatos: petúntque, ut eá pœna ſit contentus hoſtium, quam ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua clementia atque humanitate nunquam profecto eſſet illaturus.* Afflictas *opes equeſtri prælio* Bellouacorum *eſſe, delectorum peditum multa millia interiſſe, uix refugiſſe nuntios cædis: magnum tamen, ut in tanta calamitate,* Bellouacos *eo prælio commodum eſſe conſecutos, quòd* Corbeus *auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus.* Nunquam *enim* Senatum *tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuiſſe.* Hæc *orantibus legatis, commemorat* Cæſar *eodem tempore ſuperiore an-*

no Bellouacos cæteráſque Galliæ ciuitates ſuſcepiſſe bellum: pertinaciſſime hos ex omnibus in ſententia permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos. Scire atque intelligere ſe cauſam peccati facillime mortuis delegari: neminem uerò tantum pollere, ut inuitis principibus, reſiſtente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere poſſet. Sed tamen ſe contentum fore ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent. Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt: obſides conficiunt. Concurrunt reliquarũ ciuitatum legati, qui Bellouacorum ſpeculabantur euentum: obſides dant, imperata faciunt, excepto Comio, quem timor prohibebat cuiuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labienus Cæſare in Gallia citeriore ius dicente, cum Comium comperiſſet ſolicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem eius ſine ulla perfidia iudicauit cõprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur uocatum in caſtra uenturum, ne tentando cautiorẽ faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimulationem colloquij curaret interficiẽdum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradidit centuriones. Cum in colloquiũ uentum eſſet, & ut conuenerat, manum Comij Voluſenus arripuiſſet, cẽturio uelut inſueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Comij, conficere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Cũ utrinque gladij eſſent diſtricti, non tam pugnandi, quàm diffugiẽdi fuit utrorunque conſilium: noſtrorũ, quòd mortifero uulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd inſi-

dijs cognitis, plura quàm uidebant, extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Comius dicebatur nunquã in conſpectum cuiuſquam Romani uenire. Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar cum uideret nullam iam eſſe ciuitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret, ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad præſens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem cum legione duodecima ſibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuerſiſſimam partẽ Galliæ, quòd ibi quaſdam ciuitates in armis eſſe audiebat, neque C. Caniniũ Rebilium legatum, qui in illis regionibus præerat, ſatis firmas duas legiones habere exiſtimabat. T. Labieniũ ad ſe euocat: legionem autem duodecimam, quæ cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorũ tuendas, ne quod ſimile incommodum accideret de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppreſſi. Ipſe ad uaſtandos depopulãdóſque Ambiorigis fines proficiſcitur: quem perterritum ac fugientem cum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuæ dignitatis eſſe ducebat, adeo eius fines uaſtare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio ſuorũ Ambiorix, ſi quos fortuna reliquos feciſſet, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnes partes finiũ Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia cædibus, incendijs, rapinis uaſtaſſet, magno numero hominũ interfecto aut capto, Labienũ cum duabus legionibus in Treuiros mittit:

quorum ciuitas propter Germaniæ uicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate nõ multum à Germanis differebat, neque imperata unquam, niſi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cum magnam multitudinem hoſtium conueniſſe in fines Pictonũ literis nuntijſq; Duracij cognouiſſet, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanſerat: quòd pars quædam ciuitatis eius defeciſſet, ad oppidum Lemouicum contendit. quo cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominum millibus à Dumnaco duce Andium Duracium clauſum, Lemouicum oppugnari, neque infirmas legiones hoſtibus cõmittere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnibus ad legiones conuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Cum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet, & magno ſuorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuiſſet, rurſus ad obſidendũ Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat: literiſque C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferẽdum. At Dumnacus aduẽtu Fabij cognito, deſperata ſalute ſi tempore eodẽ coactus eſſet & Romanum & externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copijs recedit: nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumẽ Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias traduxiſſet. Fabius etſi nõdum in conſpectum hoſtiũ uenerat, neque ſe cum Caninio coniunxerat, tamen

doctus ab iis qui locorum nouerant naturam, potiſſimum credidit hoſtes perterritos non eum locum quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit: equitatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum, inuadúntque Dumnaci agmen, & fugientes perterritóſque ſub ſarcinis in itinere aggreſſi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene geſta ſe recipiunt in caſtra. Inſequenti nocte Fabius equites præmittit ſic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus præfectus equitum ſingularis & animi & prudentiæ uir, ſuos hortatur: agménque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prælium committit. Confligit audacius equitatus hoſtium ſuccedentibus ſibi peditibus, qui toto agmine ſubſiſtentibus equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. nanque noſtri contemptis pridie ſuperatíſque hoſtibus, cum ſubſequi legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate per ſe conficiendi prælii, fortiſſime contra pedites præliantur: hoſtéſque nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem uidebantur. Cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur, Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus inuicem præſidio: cum repente confertæ legiones in conſpectum hoſtium

ueniunt: quibus uiſis perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſúque paſſim fugæ ſe mãdant. At *noſtri equites, qui paulo antè cum reſiſtentibus fortiſſime conflixerant, lætitia uictoriæ elati, magno undique clamore ſublato, cedentibus circunfuſi, quantum equorum uires ad perſequendum, dextræque ad cædẽdum ualent, tantum eo prælio interficiunt.* Itaque *amplius millibus* X I I *aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorũ.* Qua *ex fuga cum conſtaret* Drapetem Senonem, *qui ut primùm defecerat* Gallia, *collectis undique perditis hominibus, ſeruis ad libertatem uocatis, exulibus omniũ ciuitatum receptis, latrociniijs impedimenta & commeatus* Romanorum *interceperat: non amplius hominum millibus ex fuga quinque collectis prouinciam petere, unáque conſilium cum eo* Lucterium Cadurcum *cepiſſe, quem ſuperiore commentario prima defectione* Galliæ *facere in* Prouinciã *impetum uoluiſſe cognitum eſt:* Caninius *legatus cum legionibus duabus ad eos perſequẽdos contendit, ne detrimento aut timore* Prouinciæ, *magna infamia perditorum hominum latrociniijs caperetur.* C. Fabius *cũ reliquo, exercitu in* Carnutes *reliquáſque proficiſcitur ciuitates, quarũ eo prælio quod cum* Dumnaco *fecerat, copias eſſe acciſas ſciebat.* Non *enim dubitabat, quin recenti calamitate ſummiſſiores eſſent futuræ: dato uerò ſpatio ac tempore, eodẽ inſtigante* Dumnaco *poſſent concitari.* Qua *in re ſumma felicitas celeritáſque in recipiendis ciuitatibus* Fabium *conſequitur. nam* Car-

nutes, qui ſæpe uexati, nunquã pacis fecerãt mentionem, datis obſidibus ueniunt in deditionem: cæteræque ciuitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionúmque, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errãs latitánſq; ſolus, extremas Galliæ regiones petere eſt coactus. At Drapes unáq; Lucterius cum legiones Caniniúmque adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare poſſe, nec iam liberã uagandi latrocinandíque facultatem haberẽt, in finibus conſiſtunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud ſuos ciues quondam integris rebus multum potuiſſet, ſempérque auctor nouorum conſiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet: oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum occupat ſuis & Drapetis copijs, oppidanóſque ſibi coniungit. Quo cum confeſtim C. Caninius ueniſſet, animaduerteretque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo defendente nullo, tamen armatis aſcendere eſſet difficile: magna autem impedimenta oppidanorũ uideret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartito cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebãtur, uallũ in oppidi circuitum ducere inſtituit. Quod cum animaduerterẽt oppidani, miſerrimáque Alexiæ memoria ſoliciti, ſimilem caſum obſeſſionis uererentur, maximéque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius

periculum fecerat, moneret frumenti rationem eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentũ proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius educunt. Hi paucos dies morati, ex finibus Cadurcorũ, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere quominus ſumerent, non poterant, magnum numerũ frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriũtur. Quam ob cauſam C. Caninius toto oppido munitiones circũdare moratur, ne aut opus effectum tueri non poſſet, aut plurimis in locis infirma diſpoſita præſidia haberet. Magna frumenti copia comparata, conſidunt Drapes & Lucterius non longius ab oppido X millibus paſſuum, unde paulatim frumentum in oppidũ ſupportarent: ipſique inter ſe prouincias partiũtur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarũ reſtitit. Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter decima, ſilueſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppdum inſtituit. quorum ſtrepitum uigiles caſtrorum cum ſenſiſſent, exploratoréſque miſſi quæ agerẽtur renuntiaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximus caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia. quæ noſtri ut uiderunt acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero uiuum capi patiũtur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec ſe recipit in caſtra. Re bene geſta,

Caninius ex captiuis comperit partem copiarũ cum Drapete *eſſe in caſtris à millibus nõ amplius* XII. *qua re ex cõpluribus cognita, cum intelligeret fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe, magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuntium* Drapeti *perferret.* Sed *cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem,* Germanóſ*que pedites ſummæ uelocitatis homines ad caſtra hoſtium præmittit. ipſe legionem unam intra caſtra diſtribuit, alteram ſecum expeditam ducit.* Cum *propius hoſtes acceſſiſſet, ab exploratoribus quos præmiſerat, cognoſcit caſtra eorum, ut barbarorũ fere conſuetudo eſt, relictis locis ſuperioribus ad ripas fluminis eſſe demiſſa, ad ea Germanos equitéſque imprudẽtibus omnibus de improuiſo aduolaſſe, & præliũ cõmiſiſſe.* Q*ua re cognita legionem armatam inſtructámque adducit.* Ita *repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiũtur.* Q*uod ubi accidit,* Germani *equitéſque ſignis legionis uiſis uehementiſſime præliantur. confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibúſque aut interfectis aut captis, magna præda potiuntur.* Capitur *ipſe eo prælio* Drapes. Caninius *feliciſſime re geſta ſine ullo pene militis uulnere, ad obſidendos oppidanos reuertitur: externóque hoſte deleto, cuius timore antea diuidere præſidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undiq; imperat adminiſtrari.* Venit *eodem cũ ſuis copijs poſtero die* C. Fabius, *partémque oppidi ſumit ad obſidẽdum.* Cæſar *interim* M. Antonium *quæſtorem cum cohortibus* XV *in* Bellouacis

*relinquit, ne qua rurſus nouorum conſiliorũ capien-
dorum* Belgis *facultas daretur: ipſe reliquas ciuitates
adit, obſides plures imperat, timentes omnium ani-
mos conſolatione ſanat.* Cum *in* Carnutes *ueniſſet,
quorum in ciuitate ſuperiore cõmentario* Cæſar *expo
ſuit initium belli eſſe ortum: quòd præcipue eos pro-
pter conſcientiam facti timere animaduertebat, quo
celerius ciuitatem metu liberaret, principẽ ſceleris il-
lius & concitatorem belli* Guturnatum *ad ſuppliciũ
depoſcit: qui etſi ne ciuibus quidẽ ſuis ſe cõmittebat,
tamẽ celeriter omniũ cura quæſitus, in caſtra perdu-
citur.* Cogitur *in eius ſupplicium* Cæſar *contra natu-
ram ſuam cõcurſu maximo militum, qui omnia peri-
cula & detrimẽta belli* Guturnato *accepta referebãt,
adeo ut uerberibus exanimatum corpus ſecuri ferire-
tur.* Ibi *crebris literis* Caninij *fit certior, quæ de* Dra
pete & Lucterio *geſta eſſent, quóque in conſilio per-
manerẽt oppidani: quorũ etſi paucitatẽ contemnebat,
tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iu-
dicabat, ne uniuerſa* Gallia *nõ ſibi uires defuiſſe ad
reſiſtendum* Romanis, *ſed conſtantiam putaret: néue
hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate
fretæ, ſe uindicarent in libertatẽ: cum omnibus* Gal-
*lis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatẽ ſuæ
prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultrà
periculum uererẽtur.* Itaque C. Calenum *legatum cum
legionibus relinquit, qui iuſtis itineribus ſubſequere-
tur. ipſe cum omni equitatu quàm poteſt celerrime ad*
Caninium *contendit.* Cum *contra omnium expe-
ctationem* Cæſar Vxellodunum *ueniſſet, oppidumque
operibus clauſum animaduerteret, neque ab oppu-*

gnatione recedi uideret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognouiſſet, aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam uallẽ diuidebat, quæ totum pene montem cingebat in quo poſitum erat præruptum undique oppidũ Vxellodunum. hoc auertere loci natura prohibebat. In infimis enim ſic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet. Erat autẽ oppidanis difficilis & præruptus eò deſcenſus, ut prohibẽtibus noſtris, ſine uulneribus ac periculo uitæ neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent aſcenſu. Qua difficultate eorũ Cæſar cognita, ſagittarijs funditoribúſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. ſub ipſius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorũpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus uideret: è regione eius uineas agere aduerſus montem, & aggeres inſtruere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore decurrunt, & eminus ſine periculo præliantur, multóſque pertinaciter ſuccedentes uulnerant. Non deterrentur tamen milites noſtri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos agunt ad caput fontis: quod genus operis ſine ullo periculo & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedũ

ſex. collocatur in eo turris decem tabulatorũ, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet. Ex *ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec ſine periculo poſſent aquari oppidani: non tantum pecora atque iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti cõſumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas ſeuo, pice, ſcandulis complent. eas ardentes in opera prouoluunt: eodémque tempore acerrime præliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicationis periculo deterreant* Romanos. M*agna repente in ipſis operibus flamma exiſtit. quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant, ea uineis & aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum quod morabatur.* Milites *contrà noſtri, quanquam periculoſo genere prælij, locóque iniquo premebantur, tamen omnia fortiſſimo ſuſtinebant animo.* Res *enim gerebatur & excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri: magnúſque utrinque clamor oriebatur. ita ut quiſque poterat, maxime inſignis, quo notior teſtatiórque uirtus eius eſſet, telis hoſtium, flammǽque ſe offerebat.* Cæ*ſar cum cõplures ſuos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes mõtem aſcẽdere, & ſimulatione mœniũ occupandorũ clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cũ quid ageretur in locis reliquis eſſent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, muríſque diſponũt.* Ita *noſtri ſine prælij facto, celeriter opera flãma cõprehenſa partim reſtingũt, partim interſcindũt.* Cum *pertinaciter reſiſterent oppidani, magna etiam parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſentẽtia permanebãt: ad*

poſtremum cuniculis uenæ fontis interciſæ ſunt, atque auerſæ. quo facto aquæ perennis exaruit fons, tantámque attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominũ conſilio, ſed deorũ uoluntate factum putarent. Itaque *ſe neceſſitate coacti tradiderunt.* Cæſar *cum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque uereretur nequid crudelitate naturæ uideretur aſperius feciſſe, neque exitũ conſiliorum ſuorũ animaduerteret ſi tali ratione diuerſis in locis plures rebellare cœpiſſent: exẽplo ſupplicij deterrendos reliquos exiſtimauit.* Itaque *omnibus qui arma tulerant, manus præcidit, uitámque conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum.* Drapes, *quem captum eſſe à* Caninio *docui, ſiue indignatione & dolore uinculorũ, ſiue timore grauioris ſupplicij, paucis diebus cibo ſe abſtinuit, atque ita interijt.* Eodẽ *tempore* Luċterius, *quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, cũ in poteſtatẽ ueniſſet* Epaſnacti Aruerni *(crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe cõmittebat, quòd nuſquam diutius ſine periculo commoraturus uidebatur, cum ſibi conſcius eſſet quàm inimicum deberet* Cæſarem *habere) hunc* Epaſnactus Aruernus *amiciſſimus pop.*Rom.*ſine dubitatione ulla uinctum ad* Cæſarẽ *deduxit.* Labienus *interim in* Treuiris *equeſtre prælium ſecundum facit, compluribúſque* Treuiris *interfectis &* Germanis, *qui nullis aduerſus* Romanos *auxilia denegabant, principes eorũ uiuos in ſuam redegit poteſtatẽ, atque in his* Surũ Heduũ, *qui & uirtutis & generis ſummam nobilitatẽ habebat, ſolúſque ex* Heduis *ad id tẽpus permãſerat in armis.* Ea *re cognita,* Cæſar *cũ in omnibus partibus* Galliæ *bene res ge-*

ſtas uideret, indicarétq; ſuperioribus æſtiuis Galliam deuictam & ſubactam eſſe, Aquitaniámq; nũquam ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadã ex parte deuiciſſet: cum duabus legionibus in eam partem Galliæ eſt profectus, ut ibi extremum tempus conſumeret æſtiuorũ. Quam rem, ſicuti cætera, celeriter feliciterque confecit. nãque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eũ miſerũt, obſidéſq; ei dederũt. Quibus rebus geſtis, ipſe cũ equitũ præſidio Narbonẽ profectus eſt: exercitũ per legatos in hiberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit cũ M. Antonio, & C Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: duas in Heduos cõſtituit, quorũ in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: duas in Turones ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem illam regionẽ coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, nequa pars Galliæ uacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in Prouincia moratus, cũ celeriter omnes cõuentus percucurriſſet, publicas controuerſias cognouiſſet, bene meritis præmia tribuiſſet (cognoſcendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſq; animo in remp. fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atque auxilijs Prouinciæ illius) his rebus cõfectis ad legiones in Belgium ſe recipit, hibernátque Nemetocernæ. ibi cognoſcit Comium Atrebatem prælio cũ equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius in hiberna ueniſſet, ciuitáſque Atrebatum in officio maneret, Comius, qui poſt illam uulnerationem quam ſuprà commemrauimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærẽtibus auctor armorũ

duxque deeſſet: parēte Romanis ciuitate, cū ſuis equitibus ſe ſuóſque latrocinijs alebat, infeſtíſque itineribus commeatus complures qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitū C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus ad eam uirtutem quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Comij adiungebat, quo libentius id faceret quod imperabatur. Itaq; diſpoſitis inſidijs ſæpius equites eius aggreſſus ſecunda prælia faciebat. Nouiſſime cum uehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Comij cupiditate, pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga uehementi Voluſenū longius produxiſſet: tum repente omniū ſuorum Comius inuocat fidem atque auxilium, ne ſua uulnera per fidem interpoſitam paterentur multa: conuerſóque equo ſe à cæteris incautius permittit in præfectum. Faciūt hoc idē omnes eius equites, paucóſque noſtros conuertunt, atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equū coniūgit equo Quadrati, lāceáque infeſta ac magnis uiribus, mediū femur traijcit Voluſeni. Præfecto uulnerato, nō dubitāt noſtri reſiſtere, & cōuerſis equis hoſtem pellere. Quod ubi accidit, cōplures hoſtiū magno noſtrorū impetu perculſi uulnerātur, & partim in fuga proterūtur, partim intercipiūtur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, ſic prælio ſecūdo grauiter ab eo uulneratus præfectus, ut uitæ periculū aditurus uideretur, refertur in caſtra: Comius autē ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorū, legatos ad Antonium mittit, ſéque & ibi futurum ubi præſcri-

pſerit, & ea facturũ quæ imperauerit, obſidibus datis firmat. V*num illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum ueniat cuiuſquam* Romani. *quam poſtulationem* Antonius *cum iudicaret ab iuſto timore naſci, ueniam petenti dedit, obſides accepit.*

SCIO C*æſarem ſingulorum annorũ ſingulos commentarios confeciſſe. quod ego nõ exiſtimaui mihi eſſe faciendum, propterea quòd inſequens annus* L. Paulo *&* C. Marcello *conſulibus, nullas habet magnopere* Galliæ *res geſtas: nequis tamen ignoraret quibus in locis* C*æſar exercituſque eo tempore fuiſſent, pauca eſſe ſcribenda coniũgendáque huic commentario ſtatui.* C*æſar in* Belgio *cum hiemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli ſpem aut cauſam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quàm ſub diſceſſu ſuo neceſſitatẽ ſibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis* Gal*lia libẽter ſine præſenti periculo ſuſciperet.* I*taque honorificæ ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defeſſam tot aduerſis prælijs* Galliam, *conditione parendi meliore facilè in pace continuit.* I*pſe hibernis peractis, contra conſuetudinem in* I*taliam quammaximis itineribus eſt profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus* M. A*ntonij quæſtoris ſui commendauerat ſacerdotij petitionem.* C*ontendebat enim gratia cum libenter pro homine ſibi coniunctiſſimo, quem paulo antè præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potẽtiam paucorum, qui* M. A*ntonij repulſa* C*æſaris decedentis conuellere gratiam*

cupiebant. Hunc *etſi Augurem factum, prius quàm* Italiam *attingeret, in itinere audierat: tamen non minus iuſtam ſibi cauſam municipia & colonias adeũdi exiſtimauit, ut ijs gratias ageret, quòd frequentiam atque officium ſuum* Antonio *præſtitiſſent: ſimulque ſe, & honorem ſuum ſequentis anni commendaret: propterea quòd inſolenter aduerſarij ſui gloriarentur* L. Lentulum & C. Marcellum *conſules creatos, qui omnem honorem & dignitatem* Cæſaris *ſpoliarent: ereptum* Sergio Galbæ *conſulatum, cum is multo plus gratia ſuffragijſque ualuiſſet, quòd ſibi coniunctus & familiaritate & neceſſitudine legationis eſſet.* Exceptus *eſt* Cæſaris *aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili amore atque honore.* Tum *primum enim ueniebat ab illo uniuerſæ* Galliæ *bello. nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium quà* Cæſar *iturus erat, excogitari poſſet. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hoſtiæ omnibus locis immolabãtur. triclinijs ſtratis fora templáque occupabantur, ut uel expectatiſſimi triũphi lætitia præcipi poſſet. tanta erat magnificentia apud opulẽtiores, cupiditas apud humiliores.* Cũ *omnes regiones* Galliæ *togatæ* Cæſar *percucurriſſet, ſumma celeritate ad exercitum* Nemetocernam *redijt: legionibúſque ex omnibus hibernis ad fines* Treuirorum *euocatis, eò profectus eſt, ibíque exercitum luſtrauit.* T. Labienum Galliæ *togatæ præfecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad conſulatus petitionem.* Ipſe *tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat.* Ibi *quanquam crebro au-*

diebat Labienum ab inimicis ſuis ſolicitari, certiórque fiebat id agi paucorū conſilijs, ut interpoſita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis ſententijs Patrum conſcriptorum cauſam ſuam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis cum Cæſaris cauſam dignitatémque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat Senatui pollicitus, ſiquem timor armorū Cæſaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, diſcederet uterque ab armis, exercitúſque dimitteret: fore eo facto liberā & ſui iuris ciuitatem. Neque hoc tātum pollicitus eſt, ſed etiam per ſe diſceſſionem facere cœpit. quod ne fieret, Conſules amicique Pompeij iuſſerunt: atque ita rem moderando, diſceſſerunt. Magnū hoc teſtimonium Senatus erat uniuerſi, conueniénſque ſuperiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæſaris dignitatem contra legem Pompeij & Craſſi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæſaris prouincijs: ſententiiſque dictis diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris inuidia quærebat: Senatus frequēs in alia omnia tranſijt. quibus nō frangebantur animi inimicorum Cæſaris, ſed commouebātur quo maiores pararent neceſſitudines quibus cogi poſſet Senatus id probare quod ipſi cōſtituiſſent. Fit deinde S.C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitterentur. Neque obſcure hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæſarem

miſerat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæſari tanquam ex ſuo numero dedit. Cæſar tamen, cum de uoluntate aduerſariorum ſe ſpoliari nemini dubiũ eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit: & ſuo nomine quintamdecimam quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. ei iubet tradi. in eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidijs quintadecima deducebatur. Ipſe exercitum diſtribuit per hiberna. C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ, quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum ſumma eſſet auctoritas, exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quo cum ueniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum Cos. legiones duas à ſe remiſſas, quæ ex S.C. deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas eſſe. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium quidnam contra Cæſarem pararetur: tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes reliqua relinqueretur iure potius diſceptãdi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. I.

LITERIS à C. Fabio Cæſaris Conſulibus redditis, ægre ab his impetratum eſt ſumma Tribunorũ plebis contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Conſules de republica in ciuitate. L. Lentulus Conſul Senatui reíque publicæ ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter ac fortiter ſententias dicere uelint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque eius gratiam ſequãtur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturũ: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio, Põpeio eſſe in animo reipublicæ non deeſſe, ſi Senatus ſequatur: ſi cunctetur, atque agat lenius, nequicquam eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatũ imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiúſque aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam: ut primo M. Marcellus, ingreſſus in eã orationem, non oportere antè de ea re ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent, quo præſidio tuto & liberè Senatus quæ uellet decernere auderet. ut M. Calidius, qui cenſebat ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa.

timere Cæſarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reſeruare & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur. ut M. Ru*ſus, qui ſententiā* Calid*ij paucis ſere mutatis uerbis ſequebatur.* Hi o*mnes conuitio* L. Lentul*i* Conſul*is correpti exagitaban tur.* Lentul*us ſententiam* Calid*ij pronuntiaturum ſe omnino negauit.* Marcell*us perterritus conuitijs, à ſua ſententia diſceſſit.* Sic *uocibus* Conſul*is, terrore præſentis exercitus, minis amicorū* Pompe*ij plerique compulſi, inuiti & coacti* Scipion*is ſententiam ſequuntur, uti ante certam diem* Cæſar *exercitum dimittat: ſi non faciat, eum aduerſus rempublicam facturum uideri.* Interced*unt* M. Antoni*us,* Q. Caſſi*us* Tribu*ni plebis.* Refer*tur confeſtim de interceſſione* Tribu*norū. dicuntur ſententiæ graues.* Vt *quiſque acerbiſſime crudeliſſiméque dixit, ita quàm maxime ab inimicis* Cæſar*is collaudatur.* Miſſ*o ad ueſperum* Senat*u, omnes qui ſunt eius ordinis, à* Pompeio *euocātur.* Lau*dat* Pompei*us, atque in poſterum confirmat: ſegniores caſtigat, atque incitat.* Mult*i undique ex ueteribus* Pompe*ij exercitibus, ſpe præmiorum atque ordinum euocantur.* Mult*i ex duabus legionibus quæ ſunt traditæ à* Cæſar*e, acerſuntur.* Complet*ur urbs.* Ad *ius* Comitior*um* Tribun*os plebis* C. Curio *euocat.* O*mnes amici* Conſul*ū, neceſſarij* Pompe*ij, atque eorum qui ueteres inimicitias cum* Cæſar*e gerebant, in* Se*natum coguntur: quorum uocibus & concurſu terrentur infirmiores, dubij confirmantur, pleriſque uero liberè decernendi poteſtas eripitur.* Pollic*etur* L. Piſ*o cenſor ſeſe iturum ad* Cæſar*em, item* L. Roſci*us prætor, qui de his rebus eum doceant.* Sex *dies ad eam*

rem conficiendam ſpatij poſtulant. Dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant. Omnibus his reſiſtitur, omnibúſque oratio Conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ. Lētulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, ſéque alterū fore Syllam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ atque exercituum impellit, quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorum metus, adulatio, atque oſtentatio ſui, & potētium, qui in republica iudiciíſque tum plurimū pollebant. Ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus, & quòd neminem dignitate ſecū exæquari uolebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partē illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari. ſimul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ Syriǽque ad ſuam potentiam dominatúmque conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis aguntur omnia raptim atque turbate: neque docendi Cæſaris propinquis eius ſpatium datur: nec Tribunis plebis ſui periculi deprecandi, neque etiā extremi iuris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: ſed de ſua ſalute ſeptimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentiſſimi ſuperioris tēporis Tribuni plebis octauo denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueuerāt. Decurritur ad illud extremum atque ultimum Sena-

tuſconſultũ,quo niſi pene in ipſo urbis incēdio, atq; in deſperatione omniũ ſalutis,latorum audacia nunquã ante diſceſſum eſt: Dent operã Cõſules, Prætores,Tribuni plebis,quíque Cõſules ad urbẽ,nequid Reſpublica detrimẽti capiat.Hæc S.C.perſcribũtur ad VII idus Ianuar.Itaque quinque primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die conſulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis uiris Tribunis plebis grauiſſime acerbiſſiméque decernitur.Profugiunt ſtatim ex urbe Tribuni plebis,ſeſéque ad Cæſarem conferunt.Is eo tempore erat Rauennæ,expectabátque ſuis leuiſſimis poſtulatis reſponſa,ſiqua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet. Proximis diebus habetur extra urbem Senatus.Pompeius eadem illa quæ per Scipionẽ oſtenderat,agit: Senatus uirtutem conſtantiámque collaudat:copias ſuas exponit, legiones habere ſeſe paratas X. Præterea cognitum compertúmque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites,neque his poſſe perſuaderi uti eum defendant,aut ſequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur: tota ut Italia delectus habeatur: Fauſtus Sylla propere in Mauritaniã mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut ſocius ſit,atque amicus. Marcellus uero paſſurum ſe in præſentia negat: de Fauſto impedit Philippus Tribunus plebis:de reliquis rebus S. C. perſcribuntur: Prouinciæ priuatis decernũtur,duæ conſulares,reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria.L.Domitio Gallia: Philippus & Marcellus priuato conſilio prætereuntur, neque eorum ſortes deijciuntur.In reliquas prouincias prætores mit-

tuntur, neque expectant (quod ſuperioribus annis acciderat) ut de eorum imperio ad populum referatur: paludatique uotis nuncupatis exeunt. Conſules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiſcũtur: lictoréſque habent in Vrbe ex Capitolio priuati, contra omnia uetuſtatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia diuina humanáque iura permiſcentur. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat, à quibus deductum & deprauatum Pompeium queritur inuidia atque obtrectatione laudis ſuæ, cuius ipſe honori & dignitati ſemper fauerit, adiutórque fuerit. Nouum in Rempublicam introductum exemplũ queritur, ut Tribunicia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis armis eſſet reſtituta. Syllam, nudata omnibus rebus Tribunicia poteſtate, tamen interceſſionem liberã reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe uideatur, dona etiã quæ ante habuerit, ademiſſe. Quotieſcunque ſit decretum, darent operam magiſtratus ne quid Reſpublica detrimenti caperet (qua uoce & quo Senatuſconſulto populus Romanus ad arma ſit uocatus) factum in pernicioſis legibus, in ui Tribunicia, in ſeceſſione populi, templis locíſque editioribus occupatis: atq; hæc ſuperioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorũ caſibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum nec cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu nouem annis rempublicã fe-

liciſſime geſſerint, plurimáque prælia ſecunda fecerint, omnem Galliam Germaniámque *pacauerint, ut eius exiſtimationem dignitatémque ab inimicis defendant*. Conclamant *legionis tertiæ decimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui* Tribunorúmque *plebis iniurias defendere.* Cognita *militum uolũtate,* Ariminum *cum ea legione proficiſcitur, ibíque* Tribunos *plebis qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & ſubſequi iubet.* Eo L. Cæſar *adoleſcens uenit, cuius pater* Cæſaris *erat legatus.* Is *reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſa uenerat, habere ſe à* Põpeio *ad eum priuati officij mandata demonſtrat: uelle* Pompeium *ſe* Cæſari *purgatum, ne ea quæ reipublicæ cauſa egerit, in ſuam contumeliam uertat.* Semper *ſe reipublicæ commoda priuatis neceſſitudinibus habuiſſe potiora:* Cæſarem *quoque pro ſua dignitate debere & ſtudium & iracundiam ſuam* Reipublicæ *dimittere: neq; adeo grauiter iraſci inimicis: ne cũ illis nocere ſe ſperet,* Reipublicæ *noceat.* Pauca *eiuſdẽ generis addit cũ excuſatione* Põpeij *coniũcta.* Eadẽ *fere, atque eiſdẽ de rebus prætor* Roſcius *agit cũ* Cæſare, *ſibíque* Põpeium *commemoraſſe demonſtrat.* Quæ *res etſi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam* Pompeij *mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre, ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atque omnem* Italiam *metu liberare poſſint.* Sibi *ſemper* Reipublicæ *primã fuiſſe*

dignitatem, uitáque potiorem. doluiſſe ſe, quòd populi Romani beneficiū ſibi per contumeliā ab inimicis extorqueretur: ereptóque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis comitijs populus iuſſiſſet. Tamen hanc iacturam honoris ſui Reipublicæ cauſa æquo animo tuliſſe. Cum literas ad Senatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidē impetrauiſſe. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ. Ciuitatem eſſe in armis. Quónam hæc omnia tandē, niſi ad ſuam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati Reip. cauſa. Proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias, ipſi exercitus dimittantur, diſcedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera comitia, atque omnis Reſp. Senatui populóque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certíſque conditionibus fiant, & iureiurando ſanciātur, aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuerſiæ cōponantur. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam peruenit, ibíque Conſules Pompeiúmque inuenit: poſtulata Cæſaris renuntiat. Illi deliberata reſpondent, ſcriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorū hæc erat ſumma: Cæſar in Galliā reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea, quoad fides eſſet data Cæſarē facturum quæ polliceretur, non intermiſſuros Cōſules Pōpeiúmque delectus. Erat iniqua conditio poſtulare ut Cæſar Arimino excederet, atque in prouinciā reuerteretur: Ipſum & prouincias &

legiones alienas tenere, exercitũ Cæſaris uelle dimitti, delectus habere: polliceri ſe in prouinciã iturum, neq; ante quẽ diem iturus ſit, definire: ut ſi peracto Cæſaris conſulatu Põpeius profectus non eſſet, nulla tamen mendaciÿ religione obſtrictus uideretur. Tẽpus uerò colloquio nõ dare, neque acceſſurũ polliceri, magnã pacis deſperationẽ afferebat. Itaque ab Arimino M. Antoniũ cum cohortibus quinque Aretiũ mittit: ipſe Arimini cũ duabus legionibus ſubſiſtit, ibique delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniúmque eſſe Tigninorum optimam erga ſe uoluntatẽ, Curionem cũ tribus cohortibus quas Piſauri & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffiſus municipiÿ uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur. Curio ſumma omniũ uoluntate Tigniũ recipit. Quibus rebus cognitis, confiſus municipiorum uoluntatibus Cæſar, cohortes legionis XIII ex præſidÿs deducit, Auximúmq; proficiſcitur, quod oppidũ Actius cohortibus introductis tenebat, delectúmque toto Piceno circummiſſis ſenatoribus habebat. Aduentu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt. docent ſui iudiciÿ rẽ non eſſe: neque ſe neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de rep. meritũ tantis rebus geſtis, oppido mœnibúſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præſidium quod introduxerat, ex oppido educit, &

profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt: commiſſóque prælio deſeritur à ſuis Varus. nonnulla pars militum domum diſcedit, reliqui ad Cæſarē perueniūt: atque unà cum his deprehenſus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit: Auximatibus agit gratias, ſéque eorum facti memorē fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuaſit, ut cum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium ueniſſet ad pecuniam Pompeio ex Senatuſconſulto proferendam, protinus aperto ſanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iãiámque adeſſe eius equites falſo nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat quas à Cæſare acceptas in Apulia hibernorum cauſa diſpoſuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus uidetur. Capuæ primum ſeſe confirmant, & colligunt: delectúmque colonorū qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt: gladiatoréſque quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque his equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit: quos poſtea monitus à ſuis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuētus Campaniæ cuſtodiæ cauſa diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenū percurrit. Cūctæ earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum recipiūt, exercitúmque eius omnibus re-

*bus iuuant.*Etiam *ex* Cingulo, *quod oppidum* Labienus *cōſtituerat, ſuáque pecunia exædificauerat, ad eũ legati ueniunt, quæque imperauerit, ſe cupidiſſime facturos pollicentur.* Milites *imperat: mittunt.* Interea *legio duodecima* Cæſarem *cōſequitur. cum his duabus* Aſculum Picænum *proficiſcitur.* Id *oppidum* Lentulus Spinther *decem cohortibus tenebat: qui* Cæſaris *aduentu cognito, profugit ex oppido: cohortéſque ſecum adducere conatus, à magna parte militum deſeritur.* Relictus *in itinere, cum paucis incidit in* Vibullium Rufum, *miſſum à* Pompeio *in agrum* Picænum *confirmandorum hominũ cauſa: à quo factus* Vibullius *certior quæ res in* Picæno *gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit.* Ipſe *ex finitimis regionibus quas poteſt contrahit cohortes ex delectibus* Pompeianis. *in his* Camerino *fugientem* Vlallem Hirum *cum ſex cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit. cum his ad* Domitiũ AEnobarbum Corfiniũ *magnis itineribus peruenit,* Cæſarémque *adeſſe cũ legionibus duabus nũtiat.* Domitius *per ſe circiter uiginti cohortes ex* Alba & Marſis & Pelignis & *finitimis regionibus coegerat.* Recepto Aſculo, *expulſóque* Lentulo, Cæſar *conquiri milites qui ab eo diſceſſerãt, delectúmque inſtitui iubet: ipſe unum diẽ ibi rei frumẽtariæ cauſa moratus,* Corfiniũ *contendit.* Eo *cũ ueniſſet, cohortes quinque præmiſſæ à* Domitio *ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia paſſuum circiter tria.* Ibi *cum antecurſoribus* Cæſaris *prælio commiſſo, celeriter* Domitiani *à ponte repulſi, ſe in oppidũ receperunt.* Cæſar *legionibus traductis ad oppidum*

conſtitit, iuxtáque murum caſtra poſuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno propoſito præmio cum literis mittit, qui petant atque orent ut ſibi ſubueniat: Cæſarem duobus exercitibus & locorum anguſtijs facile intercludi poſſe, frumentóque prohiberi. quod niſi fecerit, ſe cohortéſque amplius triginta, magnúmque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum in periculum eſſe uenturum. Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit, certáſque cuique partes ad cuſtodiam urbis attribuit: militibus in cõcione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur quadraginta in ſingulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatíſque. Interim Cæſari nuntiatur Sulmonenſes (quod oppidum à Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt) cupere ea facere quæ uellet, ſed à Qu. Lucretio ſenatore & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum ſeptem cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis octauæ cohortibus quinque. Sulmonenſes ſimul atque noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerunt, uniuerſíque & oppidani & milites obuiam gratulãtes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro ſe deiecerunt. Actius ad Antonium deductus, petit ut ad Cæſarem mitteretur: Antonius cum cohortibus & Actio eodem die quo profectus erat, reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo coniunxit, Actium incolumẽ dimiſit. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquáſque copias expectare inſtituit. Eo triduo legio octaua ad eũ uenit, cohortéſque ex nouis Galliæ delectibus XXII, equitéſq; à rege

Norico circiter treceni: quorum aduẽtu altera caſtra ad alteram oppidi partẽ ponit. his caſtris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidũ uallo caſtellíſque circumunire inſtituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore miſſi ad Pompeium reuertũtur. Literis perlectis Domitius diſſimulans in cõcilio pronuntiat, Pompeium celeriter ſubſidio uenturum: hortatúrque eos ne animo deficiant, quǽque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliúmque fugæ capere conſtituit. Cum uultus Domitij cum oratione non cõſentiret, atque omnia trepidãtius timidiúſque ageret, quàm ſuperioribus diebus cõſueſſet, multúmque cũ ſuis conſultãdi cauſa ſecreto præter cõſuetudinem colloqueretur, concilia conuentúſque hominũ fugeret, res diutius tegi diſſimularíque nõ potuit. Pompeius enim reſcripſerat ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe, neque ſuo conſilio aut uoluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde ſiqua facultas fuiſſet, ad ſe cũ omnibus copijs ueniret. Id ne fieri poſſet, obſidione atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij conſilio, milites qui erant Corfinij, prima ueſpera ſeceſſionem faciunt, atque ita inter ſe per Tribunos militum, centurionéſque, atque honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur: obſideri ſe à Cæſare, opera munitionéſque prope eſſe perfectas: ducem ſuũ Domitium, cuius ſpe atque fiducia permanſerint, proiectis omnibus fugæ conſilium capere: debere ſe ſuæ ſalutis rationem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiũt: eámque oppidi partem quæ munitiſſima uideretur, occupant:

tantáque inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere, atque armis dimicare conarentur: poſt paulo tamen internuntijs ultro citróque miſſis, quæ ignorabant de L. Domitij *fuga cognoſcunt.* Itaque *omnes uno conſilio* Domitium *productum in publicum circũſiſtunt, & cuſtodiunt, legatóſque ex ſuo numero ad* Cæſarem *mittunt, ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæque imperauerit, facere, &* L. Domitiũ *uiuum in eius poteſtatẽ tradere.* Quibus *rebus cognitis,* Cæſar *etſi magni intereſſe arbitrabatur quamprimum oppido potiri, cohortéſq; ad ſe in caſtra traducere, nequa aut largitionibus, aut animi cõfirmatione, aut falſis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quòd ſæpe in bello paruis momentis magni caſus intercederent: tamen ueritus ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit: portas muróſque aſſeruari iubet: ipſe his operibus quæ facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatijs intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum conſuetudo, ſed perpetuis uigilijs ſtationibúſque, ut contingant inter ſe, atque omnem munitionem expleant.* Tribunos *militum & præfectos circũmittit, atque hortatur, non ſolum ab eruptionibus caueant, ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus obſeruent. neque eorum tam remiſſo ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit.* Tanta *erat ſumma rerum expectatio, ut alius in aliam partẽ mente atque animo traheretur, quid ipſis* Corfinienſibus, *quid* Domitio, *quid* Lentulo, *quid reliquis accideret, qui quóſque euentus exciperet.* Quarta *uigilia circiter* Lentulus Spinther

de muro cũ uigilĳs cuſtodibúſque noſtris colloquitur, uelle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarem conuenire. Facta poteſtate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites diſcedunt, quàm in conſpectum Cæſaris deducatur. Cum eo de ſalute ſua orat, atque obſecrat ſibi ut parcat: ueterémq; amicitiam cõmemorat: Cæſaríſque in ſe beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eũ in collegiũ pontificum uenerat: quòd prouinciam Hiſpaniam ex prætura habuerat: quòd in petitione cõſulatus ab eo erat ſubleuatus. Cuius orationẽ Cæſar interpellat, ſe non maleficĳ cauſa ex prouincia egreſſum, ſed uti ſe à cõtumelĳs inimicorũ defenderet: ut Tribunos plebis ea re ex ciuitate expulſos, ad ſuã dignitatẽ reſtitueret: ut ſe & populũ Rom. paucorũ factione oppreſſum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lẽtulus, ut in oppidũ reuerti liceat, petit. Quòd de ſua ſalute impetrauerit, fore etiã reliquis ad ſuã ſpem ſolatio. adeo eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ uitæ durius cõſulere cogantur. Facta poteſtate diſcedit. Cæſar ubi illuxit, omnes Senatores, Senatorúmque liberos, Tribunos militum, equitéſque Romanos ad ſe produci iubet. Erant Senatorĳ ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæſtor, L. Rubrius. Præterea filius Domitĳ, alĳ́que cõplures adoleſcentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipĳs Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumelĳs militum conuitĳ́ſque prohibet. pauca apud eos locutus, quòd ſibi à parte eorum gratia relata non ſit pro ſuis in eos maximis beneficĳs: dimittit omnes incolumes.

Seſtertium ſexagies quod aduexerat Domitius, atque in publicum depoſuerat, allatum ad ſe ab Duumuiris Corfinienſibus, Domitio reddit: ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia fuiſſe uideretur: etſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datámque à Pompeio in ſtipendiũ. Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere iubet: atque eo die caſtra mouet, iuſtúmque iter conficit, ſeptem omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorũ, Frentanorum, & Larinatiũ in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria proficiſcitur Canuſium, atque inde Brunduſium: copias undique omnes ex nouis delectibus ad ſe cogi iubet: ſeruos, paſtores armat, atq; his equos attribuit. ex his circiter trecentos equites conficit. L. Manlius prætor Albam cum cohortibus ſex profugit. Rutilius Lupus prætor Terracinam cum tribus: quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeij: quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brunduſium ſit uenturus, intereſſe Reip. & cõmunis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui. Neque uero idem perfici longo itineris ſpatio cum per alios conditiones ferantur, acſi coram de omnibus conditionibus diſceptetur. His datis mandatis, Brunduſium cum legionibus ſex peruenit, ueteranis qua-

tuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere cõpleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat. Reperit Conſules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brunduſij cum cohortibus uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendíne Brũduſij cauſa ibi remanſiſſet, quò facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus regionibúſque Græciæ, in poteſtate haberet, atque ex utraque parte bellũ adminiſtrare poſſet: an inopia nauiũ ibi reſtitiſſet: ueritúſque ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus adminiſtrationéſque Brunduſini portus impedire inſtituit. Quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant anguſtiſſimæ portus, molem atque aggerẽ ab utraque parte littoris iaciebat, quòd his locis erat mare uadoſum. longius progreſſus, cum agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices quoquouerſus pedes triginta è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis diſtinebat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis, collocatíſque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat. has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur. à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo cõmodius ab impetu nauium incendijſque defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brũduſino deprehẽderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, eáſque multis tormentis & omni genere telorum completas ad opera Cæſaris appellebat, ut rates

perrumperet,atque opera diſturbaret.ſic quotidie utrinque eminus fundis,ſagittis, reliquíſq; telis pugnabatur. Atque *hæc ita* Cæſar *adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret.* Ac *tametſi magnopere admirabatur,* Magium, *quem ad* Pompeium *cum mandatis miſerat,ad ſe non remitti, atq; ea res ſæpe tentata etſi impetus eius conſiliáque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perſeuerandũ putabat.* Itaque Caninium Rebilium *legatum familiarem neceſſariúmque* Scribonij Libonis *mittit ad eum colloquij cauſa: mandat ut* Libonem *de concilianda pace hortetur.* In *primis ut ipſe cum* Põpeio *colloqueretur,poſtulat.*Magnopere *ſeſe cõfidere demonſtrat,ſi eius rei ſit poteſtas facta,fore ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur: cuius rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad* Libonem *peruenturam,ſi illo auctore atque agente ab armis ſit diſceſſum.*Libo *à colloquio* Caninij *digreſſus,ad* Põpeium *proficiſcitur.* Paulo *poſt renuntiat,quòd conſules abſint, nihil ſine illis de compoſitione agi poſſe.* Ita *rem ſæpius fruſtra tentatam* Cæſar *aliquãdo dimittendam ſibi iudicat,& de bello agendum.*Propè *dimidia parte operis à* Cæſare *effecta, diebúſque in ea re conſumptis nouem,naues à* Conſulibus Dyrrhachio *remiſſæ,quæ priorem partem exercitus eo deportauerant,*Brundu*ſium reuertuntur.* Pompeius *ſiue operibus* Cæſaris *permotus, ſiue etiã quòd ab initio* Italia *excedere cõſtituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit.*Et *quo facilius impetum* Cæſaris *tardaret,ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas obſtruit,uicos plateáſque inædificat, foſſas tranſ-*

uerſas uijs perducit, atque ibi ſudes ſtipitéſque præacutos defigit. hæc lembus cratibus terráq; inæquat. aditus autem atq; itinera duo quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis præacutis præſepit. His paratis rebus milites ſilentio naues cõſcendere iubet. Expeditos autẽ ex euocatis ſagittarijs funditoribúſque raros in muro turribúſque diſponit. hos certo ſigno reuocare conſtituit, cũ omnes milites naues conſcendiſſent: atque his expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brũduſini Põpeianorum militum iniurijs, atque ipſius Põpeij contumelijs permoti, Cæſaris rebus fauebãt. Itaque cognita Põpeij profectione, cõcurſantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgo ex tectis ſignificabãt. Per quos re cognita, Cæſar ſcalas parari, milite̍ſque armari iubet, ne quã rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. Qui erant in muro cuſtodiæ cauſa collocati, eo ſigno quo cõuenerat reuocantur, notiſque itineribus ad naues decurrunt. Milites poſitis ſcalis muros aſcendunt: ſed moniti à Brunduſinis ut uallum cæcum foſſáſque caueãt, ſubſiſtunt, & lõgo itinere ab his circũducti ad portũ perueniunt, duáſq; naues cũ militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerãt, ſcaphis lintribúſque deprehẽdunt, deprehẽſáſque excipiunt. Cæſar etſi ad ſpem cõficiendi negotij maximè probabat coactis nauibus mare trãſire, & Pompeiũ ſequi priuſquam ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret: tamen rei eius moram, temporíſque longinquitatem timebat, quòd omnibus coactis nauibus Põpeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ,

Picenique,& à freto naues eſſent expectandæ: ſed id propter anni tempus, longum atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitũ, duas Hiſpanias confirmari, quarum erat altera maximis beneficijs Pompeij deuincta: auxilia, equitatum parari: Galliã Italiámque tentari ſe abſente nolebat. Itaque in præſentia Pompeij inſequendi rationem omittit, in Hiſpaniam proficiſci conſtituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brũduſiúmque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valeriũ legatum: in Siciliã Curionem proprætorem Rom. cum legionibus tribus. Eundem, cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africã ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani ſimul ad ſe Valeriũ mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, ſua ſponte Cottam ex oppido eijciunt. Ille perterritus, quòd omnẽ prouinciã conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues lõgas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. hæc magno ſtudio agebat. in Lucanis Brutijſque per legatos ſuos ciuium Romanorũ delectus habebat: equitum peditúmque certum numerũ à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe proiectum ac proditũ à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatiſſimus non neceſſariũ bellũ ſuſcepiſſet, & à ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata cõfirmaſſet. Hæc in concione queſtus, ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Sici-

liã, cum exercitibus eo perueniũt. Tubero *cum in* A*fricam ueniſſet, inuenit in prouincia cum imperio* A*ctium* Varum, *qui ad* Auximum, *ut ſuprà demõſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in* A*fricam peruenerat, atque eam ſua ſponte uacuam occupauerat, delectúque habito duas legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & uſu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conãda, quòd paucis antè annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat.* Hic *ueniẽtem* V*ticam cum nauibus* Tuberonem *portu atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terrã patitur, ſed ſublatis anchoris excædere eo loco cogit.* His *rebus confectis,* Cæſar, *ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipſe ad urbem proficiſcitur.* Coacto Senatu, *inimicorũ iniurias cõmemorat: docet ſe nullũ extraordinarium honorem appetiſſe, ſed expectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe cõtentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum à decẽ* Tribunis *plebis, contradicentibus inimicis,* Catone *uero acerrime repugnante, & priſtina conſuetudine dicẽdi mora dies extrahente, ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule* Pompeio: *qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſi probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet?* Patientiam *proponit ſuam, cum de exercitibus dimittendis ultro poſtulauiſſet, in quo iacturam dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet.* Acerbitatem *inimicorum docet, qui quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent: atque omnia permiſceri mallent, quàm imperium exercitúſque dimittere.* Iniuriã *in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem & inſolẽtiam*

in circunſcribendis Tribunis *plebis.*Conditiones *à ſe latas,expetita colloquia & denegata cõmemorat.* Pro *quibus rebus hortatur ac poſtulat,ut* Rempublicã *ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrent.* Sin *timore defugiant,illi ſe honori non defuturũ,& per ſe* Rempublicam *adminiſtraturũ.* Legatos *ad* Pompeium *de cõpoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare quod in ſenatu* Pompeius *paulo antè dixiſſet,ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribui,timorémque eorũ qui mitterent,ſignificari.tenuis atq; infirmi hoc animi uideri. ſe uero ut operibus anteire ſtuduerit, ſic iuſtitia & æquitate uelle ſuperare.*Probat *rem* Senatus *de mittendis legatis:ſed qui mitterẽtur,non reperiebantur:maximéque timoris cauſa pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat.* Pompeius *enim diſcedens ab* Vrbe *in* Senatu *dixerat, eodem ſe habiturum loco qui* Romæ *remanſiſſent,& qui in caſtris* Cæſaris *fuiſſent.*Sic *triduum diſputationibus excuſationibúſque extrahitur.* Subijcitur *etiam* L. Metellus Tribunus *plebis ab inimicis* Cæſaris, *qui hanc rem diſtrahat, reliquáſque res quaſcunque agere inſtituerit, impediat.* Cuius *cognito conſilio,* Cæſar *fruſtra diebus aliquot conſumptis,ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere deſtinauerat, ab* Vrbe *proficiſcitur, atque in ulteriorem* Galliam *peruenit.* Quo *cum ueniſſet,cognoſcit miſſum in* Hiſpaniam *à* Pompeio Vibullium Rufum, *quẽ paucis antè diebus* Corfinio *captum ipſe dimiſerat:* Profectum *item* Domitium *ad occupandam* Maſſiliam *nauibus actuarijs ſeptem,quas* Sicilia & Sardinia *priuatis coactis ſeruis, libertis, colonis ſuis compleuerat: præmiſſos etiã*

legatos Maſſilienſes domum nobiles adoleſcẽtes, quos ab Vrbe *diſcedens* Pompeius *erat adhortatus, ne noua* Cæ*ſaris officia ueterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis,* Ma*ſſilienſes portas* Cæ*ſari clauſerant:* Albicos *barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montéſque ſupra* Ma*ſſiliam incolebant, ad ſe uocauerant:* Frumentum *ex finitimis regionibus atque ex omnibus caſtellis in urbem conuexerant:* Armo*rum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem, & portas reficiebant.* Euocat *ad ſe* Cæ*ſar* Ma*ſſilienſium* XV *primos. cum his agit, ne initium inferendi belli à* Ma*ſſilienſibus oriatur:* Debere *eos* Ita*liæ totius auctoritatem ſequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare. reliqua quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat.* Cuius *orationem legati domum referũt, atque ex auctoritate hæc* Cæ*ſari renuntiant:* Intellige*re ſe, diuiſum eſſe populũ* Romanum *in partes duas: neque ſui iudicij, neque ſuarum eſſe uiriũ diſcernere, utra pars iuſtiorem habeat cauſam.* Principes *uero eſſe earũ partium* Cn. Pompeium, *&* C. Cæ*ſarẽ, patronos ciuitatis: quorũ alter agros* Volcarũ Arecomi*corum &* Iluorum *publicæ his conceſſerit: alter bello uictas* Gallias *attribuerit, uectigaliáq; auxerit. quare paribus eorũ beneficijs parem ſe quoque uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe ac portibus recipere.* Hæc *dũ inter eos agitur,* Domitius *nauibus* Ma*ſſiliã peruenit, atq; ab his receptus, urbi præficitur.* Sũma *ei belli adminiſtrandi permittitur.* Eius *imperio claſſem*

quoquouerſus dimittunt: onerarias naues, quas ubiq; poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt. earum clauis aut materia atque armamentis inſtructis ad reliquas armandas reficiẽdáſque utuntur. frumenti quod inuentum eſt, in publicum conferunt. reliquas merces cõmeatúſque ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſeruant. Quibus iniurijs permotus Cæſar, legiones tres Maſſiliã adducit. turres uineáſque ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelatæ numero duodecim facere inſtituit. Quibus effectis armatíſque diebus triginta à qua die materia cæſa eſt, adductíſque Maſſiliam, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit. Dũ hæc parat atque adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circúmque ea loca hiemandi cauſa diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit, celeritérq; Pirenæos ſaltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidijs tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, ſubſequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate præſidiũ ex ſaltu deijcit, magníſque itineribus ad exercitum Afranij cõtendit. Aduẽtu Vibullij Rufi, quem à Põpeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius & Petreius & Varro legati Põpeij, quorum unus tribus legionibus Hiſpaniam citeriorem, alter à ſaltu Caſtulonẽſi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrũ Luſitaniámque pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiũtur, uti Petreius ex Luſitania per Vectones cũ omnibus copijs ad Afranium proficiſcatur: Varro cũ his quas habebat legionibus omnẽ ulte

riorem Hiſpaniam tueatur. His rebus cõſtitutis, equites auxiliáque toti Luſitaniæ, à Petreio: Celtiberis, Cãtabris, barbaríſque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afraniũ peruenit. Conſtituunt cõmuni conſilio bellum ad Ilerdam propter ipſius loci opportunitatem gerere. Erãt, ut ſuprà demonſtratum eſt, legiones Afranij tres, Petreij duæ: præterea ſcutatæ citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter octoginta, equitũ utriuſque prouinciæ circiter quinque millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad ſex millia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipſe parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobiliſſimo & fortiſſimo quoque euocato. Hinc optimi generis homines ex Aquitanis, mõtaníſq; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cũ legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe uenturũ. Simul à tribunis militũ centurionibúſque mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit. Quo facto duas res cõſecutus eſt, quòd pignore animos centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarũ ciuitatum animos literis nuntij'ſque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum quatuor. his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem fere, atque eadem de cauſa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebróque inter ſe equeſtribus prælijs cõtendebant. Huc

cum quotidiana conſuetudine cõgreſſæ pabulatoribus præſidio proprio legiones Fabianæ duæ flumẽ trãſiſſent, impedimentáq; & omnis equitatus ſequeretur, ſubito iumentorũ & aquæ magnitudine pons eſt interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebãtur, celeriter ſuo ponte Afranius, quẽ oppido caſtríſque coniũctum habebat, legiones quatuor, equitatúmque omnem traiecit, duabúſque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nuntiato, L. Plancus qui legionibus præerat, neceſſaria re coactus, locum capit ſuperiorem, diuerſámque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circun ueniri poſſet. Ita congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatúſque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio, ſigna duarum legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id quod accidit, ut duces aduerſariorum occaſione & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur. quarum aduentu prælium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra. Eo biduo Cæſar cum equitibus nõgentis quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. Pons qui fuerat tempeſtate interruptus, pene erat refectus. hũc noctu perfici iuſſit. Ipſe cognita locorum natura, ponti caſtríſque præſidio ſex cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & poſtero die omnibus copijs triplici inſtructa acie ad Ilerdã proficiſcitur, & ſub caſtris Afranij conſtitit: & ibi paulisper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit,

& in medio colle ſub caſtris conſtituit. Cæſar ubi cognouit per Afranium ſtare quominus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermiſſis circiter paſſibus quadringentis caſtra facere conſtituit: & ne in opere faciẽdo milites repẽtino hoſtiũ incurſu exterrerẽtur, atque opere prohiberẽtur, uallo muniri uetuit, quod eminere & procul uideri neceſſe erat: ſed à fronte caſtrorũ contra hoſtem pedũ quindecim foſſam fieri iuſſit. Prima & ſecũda acies in armis, ut ab initio cõſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius eſt perfectum, quàm intelligerẽtur ab Afranio caſtra muniri. Sub ueſperũ Cæſar intra hãc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte cõquieſcit. Poſtero die omnẽ exercitũ intra foſſam cõtinet, & quòd lõgius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorũ ſingulis attribuit legionibus muniẽda, foſſáſque ad eandem magnitudinem perfici iubet. reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiuſque terrendi cauſa, atque operis impediẽdi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum trium, & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar uallo caſtra communit: reliquas cohortes quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentáque ad ſe traduci iubet. Erat inter oppidũ Ilerdam, & proximum collẽ ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum trecentorum,

atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paulo editior: quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, & ponte, & cõmeatu omni quem in oppidũ contulerant, ſe interclusurum aduerſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones tres ex caſtris educit: aciéque in locis idoneis instructa, unius legionis anteſignanos procurrere, atq; eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Cõtenditur prælio: & quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, noſtri repellũtur, atque alijs ſummiſſis præſidijs terga uertere, ſéque ad ſigna legionum recipere cogũtur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impepetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari diſperſíque pugnarent: ſi premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe exiſtimarent: cum Luſitanis reliquíſque barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti: quod fere fit, quibus quiſque in locis miles inueterauerit, ut multum earum regionum conſuetudine moueatur. Hæc tum ratio noſtros perturbauit, inſuetos huius generis pugnæ. circumiri enim ſeſe ab aperto latere procurrentibus ſingulis arbitrabãtur, ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neque à ſignis diſcedere, neque ſine graui cauſa eum locum quem ceperãt, dimitti cenſuerant oportere. Itaque perturbatis anteſignanis, legio quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar pene omni acie perterrita, quod præter opinionem conſuetudinémque acciderat, cohortatus ſuos le-

gionem nonam ſubſidio ducit. hoſtem inſolenter atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſúſque terga uertere, ſéque ad oppidum Ilerdã recipere & ſub muro cõſiſtere cogit. Sed nonæ legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt, temere inſecuti longius fugientes, in locum iniquũ progrediuntur, & ſub montem in quo erat oppidum poſitum Ilerda, ſuccedunt. hinc ſe recipere cum uellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Præruptus locus erat utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborãtibus uſui eſſe poſſent. ab oppido autem decliui faſtigio uergebat in lõgitudinem paſſuum circiter quadringentorum. hac noſtris erat receptus, quòd eo incitati ſtudio inconſultius proceſſerãt. Hoc pugnabatur loco & propter anguſtias iniquo, & quòd ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atque omnia uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex caſtris cohortes per oppidũ crebro ſummittebantur, ut integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur, ut ſummiſſis in eundem locum ſuis cohortibus, deffeſſos reciperet. Hoc cũ eſſet modo pugnatum continenter horis quinque, noſtríque grauius à multitudine premerentur, conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis impetum aduerſus montem in cohortes faciunt, paucíſque deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulſis, facilis

eſt noſtris receptus datus. Equitatus *autem noſter ab utroque latere, etſi deiectis atq; inferioribus locis cõſtiterat, tamen in ſummum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. ita uario certamine pugnatum eſt.* Noſtri *in primo congreſſu circiter ſeptuaginta ceciderunt, in his* Q. Fulginius *primus haſtatus legionis quartædecimæ, qui propter eximiã uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. uulnerãtur amplius ſexcenti.* Ex *Afranianis interficiuntur* T. *Cæcilius primipili* Centurio, *&* *præter eũ centuriones quatuor, milites amplius ducenti.* Sed *hæc eius diei præfertur opinio, ut ſe utriq; ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarent. Afraniani, quòd cũ eſſe omniũ iudicio inferiores uiderẽtur, comminus tamen diu ſtetiſſent, & noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & initio locũ tumulúmque tenuiſſent, quæ cauſa pugnãdi fuerat & noſtros primo cõgreſſu terga uertere coegiſſent.* Noſtri *autẽ, quòd iniquo loco, atque impari congreſſi numero eſſent, quòd quinq; horis prœliũ ſuſtinuiſſent, quòd montẽ gladiјs diſtrictis aſcendiſſent, quòd ex loco ſuperiore hoſtes terga uertere coegiſſent, atque in oppidũ compuliſſent.* Illi *eũ tumulum pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierũt, præſidiúmque ibi poſuerunt.* Accidit *etiã repentinum incommodũ biduo quo hæc geſta ſunt. tãta enim tẽpeſtas cooritur, ut nunquã illis locis maiores aquas fuiſſe conſtaret. tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperauit, pontéſque ambos quos* C. Fabius *fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui* Cæſaris *attulit.* Caſtra *enim, ut*

ſuprà demõſtratum eſt, cum eſſent inter flumina duo Sicorim & Cingam ſpatio millium triginta, neutrum horum tranſiri poterat, neceſſarióque omnes his anguſtijs continebantur: neque ciuitates quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare: neque ij qui pabulatum longius progreſſi erant, interclusi fluminibus reuerti: neque maximi comitatus qui ex Italia Galliáque ueniebãt, in caſtra peruenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius pene omne frumentum ante Cæſaris aduentum Ilerdam cõuexerat: reliqui ſiquid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat: pecora, quod ſecundũ poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi cauſa progreſſi, hos leuis armaturæ Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur: quibus erat procliue tranare flumen, quòd cõſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omniũ rerum abundabat copia, multum erat frumentũ prouiſum & conuectum ſuperioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur. magna copia pabuli ſuppetebat. harum omnium rerum facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire non poterat. Hæ permanſerunt aquæ dies com plures: conatúſque eſt Cæſar reficere põtes. ſed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebãtur: quod

illis prohibere erat facile cum ipſius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tū quòd ex totis ripis in unū atque anguſtum locum tela iaciebantur: atque erat difficile eodē tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatur *Afranio magnos comitatus qui ad Cæſarē iter habebant, ad flumen conſtitiſſe.* Venerant *eo ſagittarij ex* Ruthenis, *equites ex* Gallia *cum multis carris, magníſque impedimentis, ut fert* Galliæ *conſuetudo.* Erant *præterea cuiuſque generis hominum millia circiter ſex cum ſeruis, liberíſque: ſed nullus ordo, nullum imperium certum, cum ſuo quiſque conſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporū atque itinerum licentia.* Erant *complures honeſti adoleſcentes* Senatorum *filij, & equeſtris ordinis.* Erant *legationes ciuitatum erant legati* Cæſaris. Hos *omnes flumina continebant.* Ad *hos opprimendos, cum omni equitatu tribúſque legionibus* Afranius *de nocte proficiſcitur, imprudentéſque antemiſſis equitibus aggreditur. celeriter tamen ſeſe* Galli *equites expediunt, præliúmque committunt.* Hi, *dum pari certamine res geri potuit, magnū hoſtium numerum pauci ſuſtinere. ſed ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in proximos montes conferunt.* Hoc *pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum. nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt.* Deſiderati *ſunt eo die ſagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus incommodis annona creuit: quæ fere res non ſolum inopia præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere con-*

ſueuit: iámq; ad HS *quadraginta in ſingulos modios annona peruenerat,& militum uires inopia frumenti diminuerat,atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerũ facta commutatio,ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerũ conflictarẽtur, illi omnibus, abũdarent rebus ſuperioréſq; haberẽtur.*Cæſar *ijs ciuitatibus quæ ad eius amicitiã acceſſerãt,quòd minor erat frumenti copia,pecus imperabat: calones ad lõginquiores ciuitates dimittebat: ipſe præſentẽ inopiã quibus poterat ſubſidijs tutabatur.* Hæc *Afranius* Petreiúſque,*& eorũ amici pleniora etiam atque uberiora* Romam *ad ſuos perſcribebãt:multa rumor affingebat,ut pene bellum cõfectum uideretur. Quibus literis nuntiíſque* Romam *perlatis, magni domum concurſus ad Afranium, magnæque gratulationes fiebant.*Multi ex *Italia ad* Cn.Pompeium *proficiſcebantur:alij ut principes talem nuntiũ attuliſſe,alij ne euẽtum belli expectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi ueniſſe uiderentur.Cum in his anguſtijs res eſſet, atque omnes uiæ ab Afranianis militibus equitibúſque obſiderentur,nec pontes perfici poſſent,imperat militibus* Cæſar, *ut naues faciant, cuius generis eum ſuperioribus annis uſus* Britanniæ *docuerat. Carinæ primum ac ſtatumina ex leui materia fiebant,reliquum corpus nauium uiminibus contextum, corijs integebatur.*H*as perfectas carris iunctis deuehit noctu millia paſſuum à caſtris* XXII.*militéſque his nauibus flumen tranſportat, continentémque ripæ collem improuiſo occupat.*H*unc celeriter,prius quàm ab aduerſarijs ſentiatur, communit. huc legionem poſtea tra-*

iјcit, atque ex utraque parte pontem inſtitutum biduo perficit. Ita commeatus, & eos qui frumenti cauſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiјcit: qui inopinantes pabulatores & ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quàm magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibúſque centuriatis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt, aliј ut prædæ præſidio ſint, aliј ut uenientibus reſiſtant, atque eos propellant: unámque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciẽ procurrerat, ſecluſam à reliquis circunueniunt, atque interficiunt, incoluméſque cum magna præda eodem ponte in caſtra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitiј conſilio, naues longas expediunt numero XVII, quarum erant undecim tectæ. multa his minora nauigia addunt, ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur. magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, imponunt, atque hos præmiјs pollicitationibúſque incitant. Certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis paſtoribúſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hic ad inſulam quæ eſt contra Maſſiliam ſtationes obtinebat. Erat multo inferior numero nauium Brutus: ſed electos ex omnibus legionibus fortiſſimos uiros, anteſignanos, centuriones, Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant. hi manus ferreas atque harpagones parauerant, magnóque numero

pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum ſe inſtruxerant. Ita cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt. cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum eſt utrinque fortiſſime, atque acerrime: neque multum Albici noſtris uirtute cedebant, homines aſperi, & montani, exercitati in armis: atque hi modo digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorũdem pollicitationem animis continebant: paſtoréſque indomiti, ſpe libertatis incitati, ſub oculis Domitij ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes & celeritate nauium, & ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetúſque eorum excipiebant, & (quod licebat latiore ſpatio) producta lõgius acie circumuenire noſtros, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant. Cum propius erat neceſſario uentum, ab ſcientia gubernatorum atque artificij ad uirtutem montanorum confugiebant. Noſtri, qui minus exercitatis remigibus, minúſque peritis gubernatoribus utebãtur, quique repẽte ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis: tum etiã grauitate & tarditate nauiũ impediebantur. factæ enim ſubito ex humida materia, non eũdem uſum celeritatis habebãt. Itaque dum locus comminus pugnãdi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obijciebãt, atque iniecta manu ferrea, & retẽta utraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant: & magno numero Albicorum & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiũt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium, cum ijs quæ

ſunt captæ, intereũt IX. Hoc primum Cæſari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabantur. aliàs non longo à caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur: aliàs longiore circuitu cuſtodias ſtationéſque equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiſo, ex medio itinere proiectis ſarcinis fugiebant. Poſtremo etiam plures intermittere dies, & præter conſuetudinem omniũ noctu conſtituerãt pabulari. Interim Oſcenſes, & Calaguritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſéque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenſes, & Lacetani, & Auſetani, & paucis poſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus ut ſe frumento iuuent. pollicentur, atque omnibus undique conquiſitis iumentis in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgauonenſis ad eum, cognito ciuitatis conſilio, & ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduerſariorum, Cæſar ne ſemper magno circuitu per põtem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadúmque in eo flu-

mine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiúſque perueniũt, ne omnino frumento pabulóque intercluderentur, quòd multum Cæſar equitatu ualebat. Itaque conſtituũt ipſi locis excedere, & in Celtiberiã bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrarijs generibus, quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant ciuitates, uictæ, nomen atque imperium abſentis timebant: quæ in amicitia manſerant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant. Cæſaris autem erat in barbaris nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia expectabant, & ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flumine Ibero naues conquiri, & Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, milliáque paſſuum à caſtris aberat XX. Ad eum locum fluminis nauibus iunctis pontem imperant fieri, legionéſque duas flumen Sicorim traducũt, caſtráque muniunt uallo pedum duodecim. Qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar continuato diem noctémque opere in flumine auertendo, huc iam reduxerat rem, ut equites, etſi difficulter atque ægre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites uero tantummodo humeris ac ſummo pectore extarent, ut tum altitudine aquæ tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeũdum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uero eo magis illi maturandum iter exiſtimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copijs Sicorim

tranſeunt, & cum duabus legionibus, quas ſuperioribus diebus traduxerant, caſtra coniungunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmen aduerſariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipſius magnum circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire poſſent. Equites ab eo miſſi flumen tranſeunt: & cum de tertia uigilia Petreius atque Afranius caſtra mouiſſent, repente ſeſe ad nouiſſimum agmen oſtendunt, & magna multitudine circunfuſa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erant coniuncta, cernebatur equitatus noſtri prælio nouiſſimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam ſubſiſtere extremum agmen, atque interrũpi: aliàs inferri ſigna, & uniuerſarum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi. Totis uero caſtris milites conturbari, & dolere hoſtem ex manibus dimitti, bellúmque non neceſſario longius duci: Centuriones, tribunóſque militum adire, atque obſecrare ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo neu periculo parceret: paratos eſſe ſeſe: poſſe & audere eà tranſire flumen, quà traductus eſſet equitatus. Quorum ſtudio & uocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus aut uires uidebantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit, magnóque numero iumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, traducit exercitum. pauci ex

his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiũtur, ac ſubleuãtur: interijt tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias inſtruit, triplicémque aciẽ ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus ſtudij, ut millium ſex ad iter addito ad uadum circuitu, magnáq; fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia uigilia exiſſent, ante horã diei nonam conſequerentur. Quos ubi Afranius procul uiſos cum Petreio cõſpexit, noua re perterritus, locis ſuperioribus cõſtitit, aciémque inſtruxit. Cæſar in campis exercitũ reficit, ne defeſſum prælio obijciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, & moratur. Illi neceſſario maturius quàm conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus paſſuũ quinque itinera difficilia atque anguſta excipiebant. hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum Cæſaris effugerent, præſidiiſque in anguſtijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipſi ſine periculo ac timore Iberũ copias traducerẽt, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendũ. ſed totius diei pugna, atque itineris labore defeſſi, rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit. Media circiter nocte ijs qui adaquandi cauſa longius à caſtris proceſſerãt, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar duces aduerſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito, ſignũ dari iubet, & uaſa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti ſub onere confligere cogerẽtur, aut ab equitatu Cæſaris in anguſtijs tenerẽtur, iter ſupprimunt, copiáſque in caſtris cõtinent. Poſtero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiſcitur. hoc idem fit

ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Vterque idem ſuis renuntiat, quinque millia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris: inde excipere loca aſpera, & montoſa. qui prior has anguſtias occupauerit, ab hoc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotij. Diſputatur in conſilio à Petreio atque Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique cenſebant ut noctu iter facerent. poſſe prius ad anguſtias perueniri, quàm ſentiretur. Alij, quòd pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco non poſſe clã exiri. Circũfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca & itinera obſideri: nocturnáque prælia eſſe uitanda, quòd perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis quàm religioni conſulere conſueuerit. At lucem multum per ſe pudorem omniũ oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum præſentiam afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: etſi aliquo accepto detrimento, tamen ſumma exercitus ſalua, locum quẽ petant, capi poſſe. Hæc uicit in conſilio ſententia, & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albẽte cælo, omnes copias caſtris educit, magnóque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit. nã quæ itinera ad Iberum atque Octogeſam pertinebãt, caſtris hoſtium oppoſitis tenebãtur. ipſi erant trãſcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ. ſaxa multis locis prærupta iter impediebãt, ut arma per manus neceſſario traderentur, militéſque inermes, ſubleuatíque alij ab alijs, magnam partem itineris conficerent. Sed

*hũc laborem recuſabat nemo,quòd eũ omnium labo-
rum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero inter-
cludere,& frumento prohibere potuiſſent. Ac primo
Afraniani milites uiſendi cauſa læti ex caſtris pro-
currebant,cõtumelioſíſque uocibus proſequebãtur,nos
neceſſarij uictus inopia coactos fugere,atque ad Iler-
dam reuerti. Erat enim iter à propoſito diuerſum,
cõtrariámque in partẽ iri uidebatur. Duces uero eorũ
conſiliũ ſuũ laudibus ferebant,quòd ſe caſtris tenuiſ-
ſent:multúmque eorũ opinionem adiuuabat,quòd ſi-
ne iumentis impedimentíſque ad iter profectos uide-
bant, ut non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confide-
rent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextrã
conſpexerunt, iámque primos ſuperare regionem ca-
ſtrorũ animaduerterunt: nemo erat adeo tardus, aut
fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundũ,atque oc-
currendũ putaret. Cõclamatur ad arma, atque omnes
copiæ paucis præſidio relictis cohortibus exeunt, re-
ctóque ad Iberũ itinere contendunt. Erat in celeritate
omne poſitũ certamen,utri prius anguſtias montéſque
occuparent. Sed exercitũ Cæſaris uiarũ difficultas tar-
dabat, Afranij copias equitatus Cæſaris inſequẽs mo-
rabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſa-
rio deducta,ut ſi priores montes quos petebant,atti-
giſſent,ipſi periculũ uitarent: impedimenta totius ex-
ercitus, cohortéſque in caſtris relictas ſeruare nõ poſ-
ſent,quibus interclusis exercitu Cæſaris,auxiliũ ferri
nulla ratione poterat. Cõfecit prior iter Cæſar,atq; ex
magnis rupibus nactus planitiẽ, in hac cõtra hoſtem
aciẽ inſtruit. Afranius cum ab equitatu nouiſſimum
agmen premeretur,& ante ſe hoſtem uideret, collem*

quendam nactus, ibi conſtitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. Hunc magno curſu concitatos iubet occupare, eo conſilio, ut ipſe eodem omnibus copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogeſam perueniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterēt, conſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum uim cetrati ſuſtinere potuerunt, omnéſque ab his circumuenti, in conſpectu utriuſque exercitus interficiuntur. Erat occaſio bene gerendæ rei: neque uero id Cæſarē fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, præſertim circundatum undique equitatu, cum in loco æquo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret prælium committere: omniū eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos cōtrà multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe: quòd ſuis non ſubueniſſent, quòd de colle non decederent, quòd uix equitum incurſus ſuſtinerent, collatíſque in unum locum ſignis conferti, neque ordines neque ſigna ſeruarent. quòd ſi iniquitatem loci timeret, datū iri tamen aliquo loco pugnandi facultatē, quòd certe inde decedēdum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eam ſpem uenerat, ſe ſine pugna & ſine uulnere ſuorum rem conficere poſſe, quòd re frumentaria aduerſarios intercluſiſſet. cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? cur uulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunā periclitaretur? præſertim cum non minus eſſet

imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio. Moueba*tur etiã miſericordia ciuium, quos interficiendos uidebat: quibus ſaluis atque incolumibus rem obtinere malebat.* Hoc *conſiliũ* Cæ*ſaris à pleriſque non probabatur.* Milites *uero palam inter ſe loquebãtur, quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet* Cæ*ſar, ſeſe non eſſe pugnaturos.* Ille *in ſua ſententia perſeuerat: & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduerſarijs minuat.* Petreius *atque* A*franius oblata facultate in caſtra ſe referũt.* Cæ*ſar præſidijs montibus diſpoſitis, omni ad* Iberum *interclu-ſo itinere, quàm proxime poteſt hoſtium caſtris caſtra cõmunit.* Poſtero *die duces aduerſariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminíſque* Iberi *ſpem amiſerant, de reliquis rebus conſultabãt.* Erat *unum iter,* Ilerdam *ſi reuerti uellent: alterum, ſi* Tarraconem *peterent.* Hæc *conſultantibus eis, nũtiatur aquatores ab equitatu premi noſtro.* Qua *re cognita, crebras ſtationes diſponunt equitum & cohortium alariarum, legionariáſque interijciunt cohortes, uallúmque ex caſtris ad aquã ducere incipiunt, ut intra munitionẽ ſine timore & ſine ſtationibus aquari poſſent.* Id *opus inter ſe* Petreius *atque* A*franius partiuntur, ipſíque perficiendi operis cauſa longius progrediuntur.* Quorum *diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgo procedunt: & quẽ quiſque in caſtris notum aut municipem habebat, conquirit atque euocat.* Primum *agunt gratias omnes omnibus, quòd ſibi perterritis pridie pepercißent: eorũ ſe beneficio uiuere.* Deinde *imperatoris fidem quærunt, recténe ſe illi ſint commiſſuri: & quòd non ab initio*

fecerint, armáque cum hominibus neceſſarijs & conſanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati ſermonibus fidem ab imperatore de Petreij & Afranij uita petunt, nequod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe uideantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant: legatóſque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Interim alij ſuos in caſtra uitandi cauſa adducunt, alij à ſuis abducuntur, adeò ut una caſtra iã facta ex binis uiderentur: compluréſque tribuni militum & centuriones ad Cæſarem ueniunt, ſéque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ, quos illi euocauerant, & ſecum in caſtris habebãt obſidum loco. hi ſuos notos hoſpitéſque quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranij etiam filius adoleſcens de ſua & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpitium legatum agebat. Erant plena lætitia & gratulatione omnia, eorũ qui tanta pericula uitaſſe, & eorum qui ſine uulnere tantas res confeciſſe uidebãtur: magnúmque fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat: conſiliúmque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nũtiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſéque in caſtra recipit, ſic paratus (ut uidebatur) ut quicúque accidiſſet caſus, hũc quieto & æquo animo ferret. Petreius uero nõ deſerit ſeſe. armat familiã. cum hac, & prætoria cohorte cetratorũ, barbaríſque equitibus paucis beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere cõſueuerat, improuiſo ad uallũ aduolat, colloquia militum interrũpit, noſtros repellit à caſtris: quos deprehendit interficit: reliqui coeũt

inter ſe, & repentino malo perterriti, ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladióſque diſtringunt, atque ita ſe a cætratis equitibúſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi, ſéque in caſtra recipiũt: & ab his cohortibus quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius *manipulos circuit, militéſque appellat. neu ſe, neu* Pompeium *abſentem imperatorem ſuum aduerſarijs ad ſupplicium tradant, obſecrat.* Fit *celeriter cõcurſus in prætoriũ.* Poſtulant, *ut iurent omnes ſe exercitum ducéſque non deſerturos neque prodituros, neque ſibi ſeparatim à reliquis cõſilium capturos.* Princeps *in hæc uerba iurat ipſe: ad idem iuſiurãdum adigit* Afranium: *ſubſequuntur tribuni militum, centurionéſque.* Centuriatim *producti milites idem iurant. edicũt, penes quem quiſq; ſit* Cæſaris *miles, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt: ſed plerique quos ceperant, celãt, noctúque per uallum emittunt.* Sic *terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio noua religio iuriſiurãdi, ſpẽ præſentis deditionis ſuſtulit mentéſque militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit.* Cæſar *milites aduerſariorum qui in caſtra per tempus colloquij uenerant, ſumma diligentia conquiri & remitti iubet: ſed ex numero tribunorum militum centurionúmque nonnulli ſua uoluntate apud eum remanſerunt, quos ille poſtea magno in honore habuit:* Centuriones, *amplioríſque ordinis equites* Romanos *in tribunicium reſtituit honorem.* Premebantur *Afraniani pabulatione, aquabantur ægre.* Frumenti *copiam legionarij nonnulli habebant, quòd dierum uigintiduorum ab* Ilerda *frumen*

tum iuſſi erant efferre: Cetrati, auxiliaréſque nullam: quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portãda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarẽ perfugiebat. In his erat anguſtijs res. Sed ex propoſitis cõſilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdã reuerti, quòd ibi paulum frumenti reliquerant: ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat lõgius, quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar equitatu præmiſſo, qui nouiſſimum agmen carperet atque impediret, ipſe cũ legionibus ſubſequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarẽtur. Genus erat hoc pugnæ. expeditæ cohortes nouiſſimum agmen claudebant, pluréſque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat aſcendẽdus, facilè ipſa loci natura periculũ repellebat, quòd ex locis ſuperioribus qui antecæſſerant, deſuper ſuos aſcendentes protegebant. Cum uallis aut locus decliuis ſuberat, neque ij qui antecæſſerãt, morantibus opẽ ferre poterãt, equites uero ex loco ſuperiore in aduerſos tela conijciebant, tum magno erat in periculo res: tum inquirebant, ut cum eiuſmodi locis eſſet appropinquatũ, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnóque impetu equitatum repellerent: eo ſummoto, repente incitati curſu ſeſe in ualles uniuerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterẽt. nam tantum ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultróque eos tuerentur: quorum nulli ex

itinere excedere licebat,quin ab equitatu Cæſaris exci peretur.Tali dum pugnatur modo,lente ac paulatim proceditur: crebróque,ut ſint auxilio ſuis,ſubſiſtunt: ut tum accidit.millia enim progreſſi quatuor, uehementius peragitati ab equitatu,montem excelſum capiunt;ibíque una fronte contra hoſtem caſtra muniũt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáque conſtituta,& dimiſſos equites pabulandi cauſa animaduerterunt,ſeſe ſubito proripiunt hora circiter ſexta eius diei:& ſpem nacti moræ,diſceſſu noſtrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animaduerſa,Cæſar relictis legionibus ſubſequitur: præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit:hora decima ſubſequi pabulatores,equites reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur.pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo ut pene terga conuertant: compluréſque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque uniuerſum imminebat. Tum uero neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate,conſiſtunt neceſſario,& procul ab aqua & natura iniquo loco caſtra ponunt. Sed iiſdem de cauſis Cæſar quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prælio amplius non laceſſit:& eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt, quo paratiores eſſent ad inſequendũ omnes, ſiue noctu,ſiue interdiu erũperent. Illi animaduerſo uitio caſtrorũ,tota nocte munitiones proferũt,caſtráque caſtris conuertunt. Hoc idem poſtero die à prima luce faciunt, totúmque in ea re diem conſumunt. Sed quantum opere proceſſerant, & caſtra protulerant,

tanto aberãt ab aqua lõgius, & præſenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris. Proximo die, præſidio in caſtris relicto, uniuerſas ad aquam copias educunt. pabulatum emittitur nemo. His eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionem, quàm prælio decertare malebat. Conatur tamẽ eos uallo foſſáque circummunire, ut quàm maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. Illi & inopia pabuli adducti, & quo eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumẽta interfici iubent. In his operibus conſilijſque biduum cõſumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei quæ munitionis cauſa fiebat, hora circiter octaua ſigno dato legiones educunt, aciémq; ſub caſtris inſtruũt. Cæſar ab opere legiones reuocat, equitatũ omnem cõuenire iubet, aciem inſtruit. Contra opinionem enim militum, famámque omnium uideri prælio diffugiſſe, magnum detrimentum afferebat. ſed eiſdem de cauſis, quæ ſunt cognitæ, quominus dimicare uellet, mouebatur: atq; hoc etiam magis, quòd ſpatij breuitas, etiam in fugã coniectis aduerſarijs, non multum ad ſummam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus à caſtris caſtra diſtabant. hinc duas partes acies occupabant: tertia uacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta, ſi prælium committeretur. propinquitas caſtrorũ celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſa conſtituerat ſigna inferẽtibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex. legio quinta & tertia in ſubſidijs

locum alariæ cohortis obtinebat. Cæſaris triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex quinta legione tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem ſuæ cuiuſque legionis ſubſequebantur. ſagittarij funditoréſque media continebantur acie. equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere uterque propoſitum uidebatur: Cæſar, ut niſi coactus prœliū non committeret: ille, ut opera Cæſaris impediret. Producitur tamen res, aciéſque ad ſolis occaſum continētur. Inde utrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere: illi uadum fluminis Sicoris tentare ſi trāſire poſſent. Qua re animaduerſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ, equitúmque partem flumen traijcit, crebráſq; in ripis cuſtodias diſponit. Tandē omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco. Vbi id à Cæſare negatum, & palam ſi colloqui uellent, conceſſum eſt: datur obſidis loco Cæſari filius Afranij. Venitur in eum locū quem Cæſar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius, non eſſe aut ipſi aut militibus ſuccenſendum, quòd fidē erga imperatorē ſuum Cn. Pompeium cōſeruare uoluerint: ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatíſque ſupplicij tuliſſe. perpeſſos omniū rerum inopiam. Nunc uero pene ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu: neq; corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre poſſe. Itaq; ſe uictos confiteri: orare atque obſecrare, ſiquis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeant. Hæc quàm poteſt

demiſſiſſime atque ſubiectiſſime exponit. Ad ea Cæſar reſpondit, nulli omnium has partes uel querimoniæ uel miſerationis minus cõueniſſe. reliquos enim omnes officiũ ſuum præſtitiſſe: ſe, qui etiam bona conditione, & loco & tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima eſſent ad pacem omnia: exercitũ ſuum, qui iniuria etiam accepta, ſuíſque interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſeruarit & texerit: illius denique exercitus milites, qui per ſe de conciliando pace egerint, qua in re omnium ſuorũ uitæ conſulendum putarunt. ſic omnium ordinum partes in miſericordia conſtitiſſe, ipſos duces à pace abhorruiſſe: eos neque colloquij, neque induciarum iura ſeruaſſe, & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudeliſſime interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere ſoleat, uti eo recurrant, & id cupidiſſime petant, quod paulo ante contempſerint. neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua tẽporis opportunitate poſtulare quibus rebus opes augeãtur ſuæ: ſed eos exercitus quos contra ſe multos iam annos aluerint, uelle dimitti. Neque enim ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimámque ibi conſcriptam: neque tot tantáſque claſſes paratas, neque ſummiſſos duces rei militaris peritos. nihil horũ ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis nullũ auxilium deſiderarit. omnia hæc iam pridem cõtra ſe parari. In ſe noui generis imperia conſtitui: ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas prouincias abſens tot annos obtineat. In ſe

iura magiſtratuum commutari, ne ex prætura & cõſulatu, ut ſemper fiat, ſed per paucos probati & electi in prouincias mittantur. In ſe ætatis excuſationem nihil ualere, quòd ſuperioribus bellis probati, ad obtinẽdos exercitus euocẽtur. In ſe uno nõ ſeruari, quod ſit omnibus datũ ſemper imperatoribus, ut rebus feliciter geſtis, aut cũ honore aliquo, aut certe ſine ignominia domum reuertantur, exercitúmque dimittant. Quæ tamen omnia & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit: ſed ne illi habeant quo contra ſe uti poſſint. Proinde, ut eſſet dictum, prouincijs excederent, exercitúmque dimitterẽt. ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini. hãc unam atque extremam eſſe pacis conditionem. Id uero militibus fuit pergratum & iucundum, ut ex ipſa ſignificatione cognoſci potuit, ut qui aliquid uicti incõmodi expectauiſſent, ultro inde præmiũ miſſionis ferrent. Nam cũ de loco & tẽpore eius rei cõtrouerſia inferretur, & uoce & manibus uniuerſi ex uallo ubi conſtiterant, ſignificare cœperunt ut ſtatim dimitterentur: neque omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. paucis cum eſſet in utranque partem uerbis diſputatum, res huc deducitur, ut ij qui habeant domicilium aut poſſeſſiones in Hiſpania, ſtatim: reliqui ad Varum flumen dimittantur. Nequid eis noceatur, neu quis inuitus ſacramentum dicere cogatur, à Cæſare cauetur. Cæſar ex eo tẽpore, dum ad flumen Varum ueniatur, ſe frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut ſiquid quiſque eorum in bello amiſerit

quæ ſint penes milites ſuos, ijs qui amiſerint, reſtituatur. militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniam pro his rebus ſoluit. Quaſcunque poſtea controuerſias inter ſe milites habuerũt, ſua ſponte ad Cæſarem introduxerunt. Petreius atque Afranius cum ſtipẽdium ab legionibus pene ſeditione facta flagitarẽtur, cuius illi diem nondum ueniſſe dicerent: Cæſar ut cognoſceret, poſtulatum eſt: eóque utrique quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, duas legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi iuſſit, ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerẽt: eiq; negotio Q. Fuſium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præſcripto ex Hiſpania ad Varũ flumen eſt iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER II.

D VM *hæc in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turréſque ad oppidũ agere inſtituit. una erat proxima portui naualibúſque, altera ad partem quà eſt aditus ex Gallia atq; Hiſpania ad id mare quod attingit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim fere tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra. huius quoque ſpatij pars*

ea quæ ad arcem pertinet, loci natura & ualle altiſſima munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiámque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerẽ in altitudinem pedũ octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, ut eorũ uim nullæ contextæ uiminibus uineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedũ duodecim cuſpidibus præfixi, atque hi maximis baliſtis miſſi, per quatuor ordines cratium in terram defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter ſe porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur: antecedebat teſtudo pedum ſexaginta, æquandi loci cauſa, facta item ex fortiſſimis lignis, conuoluta omnibus rebus quibus ignis iactus & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turriũ, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignéſque aggeri & turribus inferebantur: quæ facile noſtri milites repellebant, magníſque ultro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidũ reijciebant. Interim L. Naſidius à Cn. Põpeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſſilieſibúſque ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, prouehitur: appulſiſq; Meſſanam nauibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac

adiuncta ad reliquas naues, curſum Maſſiliam uerſus perficit, præmiſſáque clam nauicula Domitium Maſſilienſéſque de ſuo aduentu certiores facit: eóſque magnopere hortatur, ut rurſus cũ Bruti claſſe additis ſuis auxilijs confligant. Maſſilienſes poſt ſuperius incõmodum ueteres ad eũdem numerum ex naualibus productas naues refecerãt, ſummáque induſtria armauerãt. remigũ gubernatorúmq; magna copia ſuppetebat: piſcatoriáſque adiecerãt, atque contexerãt, ut eſſent ab ictu telorũ remiges tuti. has ſagittarijs tormentiſque cõpleuerant. Tali modo inſtructa claſſe, omniũ ſeniorũ, matrũfamiliæ, uirginúmq; precibus & fletu excitati, ut extremo tẽpore ciuitati ſubuenirent, non minore animo ac fiducia quàm ante dimicauerant, naues conſcendũt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitãtibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiúſque exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Naſidij ſumma ſpe & uoluntate ciuitatem cõpleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Tauroëta, quod eſt caſtellũ Maſſilienſium, ad Naſidium perueniunt: ibíque naues expediunt, rurſúſque ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia cõmunicant. Dextera pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas quæ factæ fuerãt Arelate per Cæſarẽ, captiuæ Maſſilienſium acceſſerant ſex. Has ſuperioribus diebus refecerat, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contemnerent: plenus ſpei bonæ atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C.

Trebonij, atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis iuuentus quæ in oppido remanſerat, omnéſque ſuperioris ætatis cum liberis atque uxoribus, ex publicis cuſtodijs, aut ex muro ad cælũ manus tenderent, aut templa Deorum *immortalium adirent, & ante ſimulacra proiecti uictoriam ab* Dijs *expoſcerent.* Neque *erat quiſquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret.* Nam *& honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati atque obſecrati naues conſcẽderant: ut ſiquid aduerſi accidiſſet, ne ad conãdum quidem ſibi quicquam reliqui fore uiderent: ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxilijs de ſalute urbis confiderent.* Commiſſo *prælio,* Maſſilienſibus *res nulla ad uirtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum quæ paulo ante à ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullũ aliud tempus ad conandum habituri uiderentur: & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarẽt, quibus urbe capta eadem eſſet belli fortuna patienda.* Diductiſque *noſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & ſiquando noſtri facultatem nacti, ferreis manibus iniectis nauem religauerant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebãt.* Neque *uero coniunctis* Albicis *comminus pugnando deficiebant, neque multum cedebant uirtute noſtris: ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improuiſo imprudentibus atque impeditis uulnera inferebat.* Cõſpicatæque

naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facile agnoſci poterãt, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tanta, re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut uehementiſſime utræque ex concurſu laborarent: altera uero perfracto roſtro tota collabefieret. Qua re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritérque ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeritérque pugna exceſſerũt. Non enim has aut reſpectus patriæ, aut propinquorũ præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe quinque ſunt depreſſæ, quatuor captæ: una, cum Naſidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit. Et re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem ueſtigio uideretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſegnius ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperũt. Eſt autem animaduerſum à legionarijs qui dexteram partem operis adminiſtrabãt, ex crebris hoſtium irruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro caſtello ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent. quã primo ad repẽtinos incurſus humilẽ paruámque fecerũt. huc ſe referebant. hinc, ſiqua maior oppreſſerat uis, propugnabãt. hinc ad repellendũ & proſequendũ hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes

XXX, ſed parietum craſſitudo pedes V. Poſtea uero (ut eſt rerum omnium magiſter uſus) hominum adhibita ſolertia, inuentũ eſt magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum eſt: ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem, eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum, extrema parietum ſtructura tegerẽtur, nequid emineret ubi ignis hoſtiũ adhæreſceret. Hãc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearũ paſſum eſt, laterculo, aſtruxerũt: ſupráque eum locum duo tigna tranſuerſa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus ſuſpenderent eam contignationem quæ turri tegumẽto eſſet futura: ſupráque ea tigna directo tranſuerſas trabes iniecerunt, eáſque aſſeribus religauerũt. has trabes paulo longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut eſſet ubi tegumenta præpendêre poſſent ad defendendos ictus ac repellendos, cum intra eam contignationem parietes extruerentur: eámque contabulationem ſummam lateribus lutóque conſtrauerũt, nequid ignis hoſtium nocere poſſet: centonéſque inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterẽt. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, eáſque ex tribus partibus quæ ad hoſtes uergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpẽdentes religauerunt, quòd unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo neque tormento traijci poſſe. Vbi uero ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos

ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſeipſum
prẽſionibus ex contignatione prima ſuſpẽdere ac tol-
lere cœperũt. ubi quantũ ſtoriarum demiſſio patie-
batur, tantum eleuabãt. Intra hæc tegumenta abditi
atque muniti, parietes lateribus extruebãt: rurſúſq;
alia prenſione ad ædificandum ſibi locum expedie-
bant. Vbi tempus alterius contabulationis uideba-
tur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus in-
ſtruebãt, éxque ea contignatione rurſus ſummam con
tabulationem ſtoriáſque eleuabant. Ita tuto ac ſine
ullo uulnere ac periculo ſex tabulata extruxerũt: fe-
neſtráſque quibus in locis uiſum eſt, ad tormenta
mittenda in ſtruẽdo reliquerũt. Vbi ex ea turri, quæ
circùm eſſent opera, tueri ſe poſſe confiſi ſunt, muſcu-
lum pedes LX lõgum, ex materia bipedali, quẽ à turri
lateritia ad hoſtiũ turrim murúmque perducerẽt, fa-
cere inſtituerunt: cuius muſculi hæc erat forma. Duæ
primum trabes in ſolo æque lõge, diſtãtes inter ſe pe-
des quatuor collocantur: ínque eis columellæ pedũ in
altitudinem quinque defiguntur. has inter ſe capreo-
lis molli faſtigio coniũgunt, ubi tigna quæ muſculi te-
gendi cauſa ponant, collocentur. eo ſuper tigna bipeda
lia inijciunt, eáque laminis clauíſque religãt: ad ex-
tremúmque muſculi tectum, trabéſque extremas, qua-
dratas regulas quatuor patentes digitos defigũt, quæ
lateres qui ſuper muſculũ ſtruantur, contineãt. Ita fa-
ſtigato atq; ordinatim ſtructo, ut trabes erãt in ca-
preolis collocatæ, lateribus lutóque muſculus, ut ab
igni qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Su-
per lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua im-
miſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus

igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipſam turrim perficiūt: ſubitóq; inopinantibus hoſtibus, machinatione nauali phalangis ſubiectis ad turrim hoſtiū admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti ſubito oppidani, ſaxa quàm maxima poſſunt uectibus promouēt, præcipitatáque muro in muſculum deuoluūt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet: & quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id ubi uidēt, mutāt conſiliū. Cupas tæda ac pice refertas incendunt, eáſque de muro in muſculū deuoluūt. Inuolutæ labūtur: delapſæ, à lateribus, longurijs furcíſque ab opere remouentur. Interim ſub muſculo milites uectibus infima ſaxa turris hoſtiū, quibus fundamēta continebantur, cōuellunt. Muſculus ex turri lateritia à noſtris telis tormentíſque defenditur, hoſtéſque ex muro ac turribus ſubmouentur: non datur libera muri defendendi facultas. cōpluribus iā lapidibus ex ea quæ ſuberat turri ſubductis, repētina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua cōſequens procumbebat. Tum hoſtes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculſi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe porta foras uniuerſi proripiunt: ad legatos atque exercitū ſupplices manus tendūt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militéſque auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi & cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitúmq; peruenerūt, uniuerſi ſe ad pedes proijciunt: orant ut aduētus Cæſaris expectetur: captam ſuam urbem uidere, opera perfecta, turrē ſubrutam: itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram

poſſe, quo minus cum ueniſſet, ſi imperata non facerēt, ad nutum è ueſtigio diriperētur. Docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri quin ſpe prædæ in urbem irrūperent, urbémque delerent. Hæc atque eiuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum miſericordia fletúque pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordia facto, aduentus Cæſaris expectatur. nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum. ut re confecta, omnes curā & diligentiā remittunt. Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur: ne grauius permoti milites & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabantur. ægréque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrūperent. grauitérque eam rem tulerunt, quòd ſtetiſſe per Trebonium quo minus oppido potirentur, uidebatur. At hoſtes ſine fide tēpus atque occaſionem fraudis ac doli quærunt: interiectiſq; aliquot diebus, noſtris languentibus, atque animo remiſſis, ſubitò meridiano tēpore, cum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma uerò omnia repoſita contectáque eſſent: portis foras erumpunt, ſecundo magnóque uēto ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentáq; flammam conciperent, & prius hæc omnia conſumerentur, quàm quemadmodum accidiſſet, animaduerti poſſet. Noſtri repentina fortuna permoti, arma quæ

poſſunt arripiunt. alij ex caſtris ſeſe incitant. fit in hoſtes impetus: ſed muro, ſagittis, tormentiſque fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt, ibíque muſculum turrimque lateritiam libere incendũt. Ita multorum menſium labor, hoſtiũ perfidia & ui tempeſtatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maſſilienſes. poſtero die eandem nacti tempeſtatem, maiorique cum fiducia ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnauerũt, multúmque ignem intulerunt: ſed ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem parauerant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerũt. Trebonius ea quæ ſunt amiſſa, multo maiore militum ſtudio adminiſtrare & reficere inſtituit. Nam ubi tãtos ſuos labores & apparatus male cecidiſſe uiderunt induciiſque per ſcelus uiolatis, ſuam uirtutem irriſui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe latéque in finibus Maſſiliẽſium exciſis, & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritijs duobus muris ſenûm pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt æqua fere altitudine, atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. Vbi aut ſpatium inter muros aut imbecillitas materiæ poſtulare uideretur, pilæ interponuntur, tranſuerſaria tigna inijciuntur, quæ firmamento eſſe poſſent. Et quicquid eſt contignatum, cratibus conſternitur, cratéſque luto integuntur. Sub tecto miles dextra ac ſiniſtra muro tectus, aduerſus plutei obiectu, operi quæcunque uſui ſunt, ſine peri-

culo ſupportat. celeriter res adminiſtratur. diuturni laboris detrimentum, ſolertia & uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis cauſa in muro relinquuntur. Quod ubi hoſtes uiderunt, ea quæ diu longóque ſpatio refici nō poſſe ſperaſſent, paucorū dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus eſſet, neque quicquā omnino relinqueretur qua aut uis militibus, aut ignis operibus nocere poſſet: eodémque exemplo ſentiunt totā urbem, qua ſit aditus à terra, muro turribúſque circumiri poſſe, ſic ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus nō eſſet, cū pene ædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia uiderētur, ac tela manu conijcerētur: ſuorúmque tormentorū uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire: paríque conditione è muro ac turribus bellādi data, uirtute ſe noſtris adæquare nō poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro *in ulteriore* Hiſpania *initio cognitis ijs rebus quæ ſunt in* Italia *geſtæ, diffidēs* Pompeianis *rebus, amiciſſime de* Cæſare *loquebatur, præoccupatū ſeſe legatione ab* Cn. Pompeio *teneri obſtrictum fide: neceſſitudinē quidem ſibi nihilo minorem cum* Cæſare *intercedere: neque ſe ignorare quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret: quæ uires ſuæ, quæ uoluntas erga* Cæſarem *totius prouinciæ.* Hæc *omnibus referebat ſermonibus, neque ſe in ullam partem mouebat.* Poſtea *uero cum* Cæſarem *ad* Maſſiliam *diſtineri cognouit, copias* Petreij *cum exercitu* Afranij *eſſe coniunctas, magna auxilia conueniſſe, magna eſſe in ſpe atque expectatione, & conſentire omnem citeriorem*

prouinciam, quéque poſtea acciderant de anguſtijs ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit, atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perſcribebat: ſe quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit. delectum habuit tota prouincia. legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit. frumenti magnum numerum coegit, quod Maſſilieſibus, item quod Afranio Petreióque mitteret. naues longas X Gaditanis, ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hiſpali faciendas curauit. Pecuniam omnem, omnidque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo ſex cohortes præſidij cauſa ex prouincia miſit: Caiúmque Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo procurandæ hereditatis cauſa uenerat miſſus à Domitio oppido Gadibus præfecit. arma omnia priuata & publica in domum Gallonij contulit. Ipſe graues in Cæſarem habuit conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduerſa Cæſarem prælia feciſſe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe: hæc ſe certis nuntijs certíſque auctoribus comperiſſe. Quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ, ſibi ad remp. adminiſtrandã HS C X C, & argenti põdo X X millia, tritici modios C X X millia polliceri coegit. Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniũgebat, præſidiáq; eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui uero uerba atq; orationẽ aduerſus remp. habuiſſent, eorũ bona in publicũ addicebat. Prouinciam omnem in ſua & Pompeij uerba iuſiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpania, bellũ parabat. Ratio autẽ hæc

erat belli, ut ſecum duabus legionibus Gades conferret, naues frumentúmque omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat. In inſula frumento nauibúſque comparatis, bellũ duci non difficile exiſtimabat. Cæſar *etſi multis neceſſariiſque rebus in* Italiam *reuocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in* Hiſpaniis *relinquere, quòd magna eſſe* Põpeij *beneficia, & magnas cliẽtelas in citeriore prouincia ſciebat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem* Hiſpaniam *cum* Qu. Caſſio Tribuno *plebis, ipſe cũ ſexcentis equitibus magnis itineribus progreditur, edictúmque præmittit, ad quam diem magiſtratus principéſque omnium ciuitatum ſibi eſſe præſto* Cordubæ *uellet. Quo edicto, tota prouincia promulgato, nulla fuit ciuitas quin ad id tempus partem* Senatus Cordubã *mitteret: nullus ciuis* Romanus *paulo notior, quin ad ſtatutum diẽ conueniret.* Simul *ipſe* Cordubæ *conuentus per ſe portas* Varroni *clauſit: cuſtodias uigiliáſque in turribus muróque diſpoſuit.* Cohortes *duas, quæ* Colonicæ *appellabantur, cum eo caſu ueniſſent, tuẽdi oppidi cauſa apud ſe retinuit.* Iiſdem *diebus* Carmonenſes, *quæ eſt longe firmiſſima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à* Varrone *præſidio, per ſe cohortes eiecit, portáſque præclusit.* Hoc *uero magis properare* Varro, *ut cum legionibus quamprimum* Gades *contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur.* Tanta *ac tam ſecunda in* Cæſarem *uoluntate prouinciæ reperiebantur.* Progreſſo *ei paulo longius, literæ à* Gadibus *redduntur, ſimul atque cognitum ſit de edicto* Cæſaris, *conſenſiſſe* Gaditanos

principes cum Tribunis cohortium quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulámque Cæſari ſeruarent. Hoc inito conſilio, denuntiauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus: ſi id non feciſſet, ſibi conſiliũ capturos. Hoc timore adductum Galloniũ Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis aſtante & inſpectante ipſo ſigna ſuſtulit, ſeſéq; Hiſpalim recepit, atque in foro & porticibus ſine maleficio conſedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerũt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerſo ſeſe in Italiam uenturum promiſiſſet, certior à ſuis factus eſt præcluſas eſſe portas. tum uero omni intercluſus itinere ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe, cui iuſſerit, legionem tradere. Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atque huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæſarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum eſt pecuniæ tradit: & quod ubique habeat frumenti ac nauium oſtendit. Cæſar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: Ciuibus Romanis, quòd oppidum in ſua poteſtate ſtuduiſſent habere: Hiſpanis, quòd præſidia expuliſſent: Gaditanis, quòd conatus aduerſariorum infregiſſent, ſeſéque in libertatem uindicaſſent: Tribunis militum, centurionibúſque, qui eo præſidij cauſa uenerant, quòd eorũ conſilia ſua uirtute cõfirmaſſent. Pecunias quas erant in publicum Varroni ciues Ro. polliciti, remittit. Bona reſtituit ijs, quos liberius locu-

tos, hanc pœnam tuliſſe cognouerat. Tributis quibuſdam publicis priuatíſque præmijs, reliquos in poſterum bona ſpe complet: biduúmque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur. Pecunias monumentáque quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet. Prouinciæ Q. Caſſiũ præficit: huic quatuor legiones attribuit: ipſe his nauibus quas M. Varro, quáſque Gaditani iuſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæſaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim ac publice quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit, pedibúſque Narboné, atque inde Maſſiliam peruenit. ibi legem de Dictatore latam, ſeſéque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoſcit.

Maſſilienſes omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati ex diutina cõcluſione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem ueniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Maſſilienſiũ uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem eſt profectus. hunc conſpicatæ naues quæ iuſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi

cœperunt. Ex ijs unum ipſius nauigium contendit, & fugere perſeuerauit, auxilióque tempeſtatis ex conſpectu abijt: duo perterrita cõcurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentáque ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt: naues ex portu naualibúſque educunt: pecuniam ex publico tradũt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos pro nomine & uetuſtate, quàm pro meritis in ſe ciuitatis, conſeruãs, duas ibi legiones præſidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipſe ad Vrbẽ proficiſcitur. Iiſdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actij Vari deſpiciens, duas legiones ex quatuor quas à Cæſare acceperat, & quingentos equites tranſportabat: biduóque & noctibus tribus nauigatione cõſumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeis paſſuum uigintiduo millia, habétque non incommodam æſtate ſtationem: & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæſar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præſtolãs, quas naues Vticæ ex prædonum bello ſubductas P. Actius reficiendas huius belli cauſa curauerat: ueritus nauium multitudinem, ex alto refugerat, appulſáque ad proximũ littus trireme conſtrata, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Cõſidius Lõgus unius legionis præſidio tuebatur. Reliquæ Cæſaris naues eius fuga Adrumetum ſe receperunt. Hunc ſecutus M. Rufus quæſtor nauibus duodecim, quas præſidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, poſtquam relictam in littore nauem conſpexit, hanc remulco abſtraxit: ipſe ad Curionem

cum claſſe redit. Curio Martiũ Vticam nauibus præmittit. ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur: biduique iter progreſſus, ad flumen Bagradam peruenit. ibi C. Caninium Rebilium legatum cum legionibus relinquit, ipſe cum equitatu antecedit ad caſtra explorãda Corneliana, quòd is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque aſperũ, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea parte quæ ad Vticam uergit. abeſt directo itinere ab Vtica paulo amplius paſſus mille. ſed hoc itinere eſt fons, quò mare ſuccedit longius, latéque is locus reſtagnat: quem ſiquis uitare uoluerit, ſex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit muro oppidóque coniuncta ad portam quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipſo oppido Vtica, altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili & anguſto. ſimul animaduertit multa undique portari atque agi pleniſſimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodémque tẽpore his rebus ſubſidio ſexcenti equites electi Numidæ ex oppido, peditéſque CCCC mittũtur à Varo, quos auxilij cauſa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebat: quòd Tribunus plebis legẽ promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter ſe. neque uero primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerũt: ſed interfectis circiter CXX, re-

liqui ſe in caſtra ad oppidum recęperũt. Interim aduentu longarum nauium Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet quæ ſtabãt ad Vticam numero circiter CC, ſe in hoſtium habiturum loco, qui nõ è ueſtigio ad caſtra Corneliana uela direxiſſet. Qua pronuntiatione facta, temporis puncto ſublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quo imperatũ eſt, trãſeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus geſtis Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque uniuerſi exercitus conclamatione imperator appellatur. Poſtero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites è ſtatione nuntiant magna auxilia equitum peditúmque à rege miſſa Vticam uenire. eodémque tempore uis magna pulueris cernebatur, & ueſtigio temporis primũ agmen erat in conſpectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morẽtur. Ipſe celeriter ab opere deductis legionibus, aciẽ inſtruit, equiteſque committunt prælium: & prius quàm plane legiones explicari & conſiſtere poſſent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conijciunt: equitatúque omni fere incolumi, quòd ſe per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marſi duo ex caſtris Curionis cum manipularibus ſuis uigintiduobus ad Actium Varũ perfugiunt. Hi ſeu uere quam habuerint opinionẽ ad eum perferunt, ſiue etiã auribus Vari ſeruiunt (nã quæ uolumus, & credimus libenter: & quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſpera-

mus)confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos eſſe à Curione, maximéque opus eſſe in conſpectum exercitũ uenire,& colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, poſtero die mane legiones ex caſtris educit: facit idem Curio, atque una ualle nõ magna interiecta, ſuas uterq; copias inſtruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuiſſe Corfinij ſupra demonſtratum eſt. Hic dimiſſus à Cæſare, in Africã uenerat: legionéſque eas traduxerat, quas ſuperioribus temporibus Corfinio recœperat Cæſar, adeo ut paucis mutatis centurionibus, iidẽ ordines manipulíque conſtarent. Hãc nactus appellationis cauſam Quintilius, circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites cœpit, ne primam ſacramenti quod apud Domitium atque apud ſe quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrẽt, qui eadem eſſent uſi fortuna, eadémque in obſidione perpeſſi: neu pro his pugnarent, à quibus in cõtumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ à ſua liberalitate, ſi ſe atque Actium ſecuti eſſent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio: atque ita ſuas uterque copias reducit: atque in caſtris Curionis magnus omniũ inceſſit timor. Nam is uarijs hominum ſermonibus celeriter augetur. unuſquiſque enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, atque alius alij tradiderat, plures auctores eius rei uidebãtur: ciuile bellum, genus hominum quòd liceret liberè facere, & ſequi quod uellent legiones hæ quæ paulo ante apud

aduerſarios fuerant. nã etiam Cæſaris beneficiũ mutauerat cõſuetudo, qua offerrentur municipia etiã diuerſis partibus coniuncta. Neque enim ex Marſis Peligníſque ueniebant, ut qui ſuperiore nocte in contubernijs, commilitéſque, nõnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebãt: nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores uideri uolebant, fingebãtur. Quibus de cauſis cõcilio conuocato, de ſumma rerũ deliberare incipit. Erant ſententiæ quæ conãdum omnibus modis, caſtráque Vari oppugnanda cenſerent, quòd huiuſmodi militum conſilijs ociũ maxime contrariũ eſſe arbitrarentur. Poſtremo præſtare dicebant, per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm deſertos & circunuentos à ſuis, grauiſſimum ſupplicium pati. Porro erant qui cenſerent de tertia uigilia in caſtra Corneliana recedẽdum, ut maiore ſpatio temporis interiecto, militũ mẽtes ſanarẽtur: ſimul, ſi quid grauius accidiſſet, magna multitudine nauiũ & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrũque improbans conſilium, quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat. hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicãdum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut uero quid proficimus, ſi accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? Quaſi non & felicitas rerum geſtarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduerſæ odia conciliẽt. Caſtrorum autem mutatio quid habet, niſi turpem fugam, & deſperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudẽtes ſuſpicari opor-

tet,ſibi parum credi,neque improbos,ſcire ſeſe time-ri:quòd illis licentiam timor augeat,noſtris ſtudia diminuat. Quòd ſi iã,inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidẽ ego aut omnino falſa,aut certe minora opinione eſſe confido: quanto hæc diſſimulari & occultari, quàm per nos confirmari præſtat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda, ne ſpẽ aduerſarijs augeamus? At etiam ut media nocte proficiſcamur addunt:quo maiorẽ(credo) licentiam habeãt qui peccare conentur. Nanque huiuſmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduerſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeã:neque tanti timoris, ut ipſe deficiam.atque omnia prius experienda arbitror:magnáque ex parte iam me unà uobiſcum de re iudiciũ facturum confido. Dimiſſo concilio,concionem aduocat militum: commemorat quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Cæſar: ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorũ ſuam fecerit. Vos enim, ueſtrúmq; factum,inquit, omnia deinceps municipia ſunt ſecuta:neque ſine cauſa & Cæſar amiciſſime de uobis,& illi grauiſſime iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulſus, ueſtri facti præiudicio demotus, Italia exceſſit. Cæſar me,quẽ ſibi chariſſimum habuit, prouinciámque Siciliam,atque Africam, ſine quibus Vrbem atque Italiã tueri non poteſt,ueſtræ fidei commiſit. Adſunt qui uos hortentur, ut à nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire,& uos nefario ſcelere obſtringere? Aut quid irati grauius de uobis ſentire poſſunt,

quàm ut eos prodatis, qui ſe uobis omnia debere iudicant? & in eorum poteſtatem ueniatis, qui ſe per uos periſſe exiſtimant? An uero in Hiſpania *res geſtas* Cæſaris *non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus* X L, *quibus in conſpectum aduerſariorũ uenerit* Cæſar? An *qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtent?* Vos *autem incerta uictoria* Cæſarem *ſecuti dijudicata iam belli fortuna uictum ſequemini, cum ueſtri officij præmia percipere debeatis?* Deſertos *enim ſe ac proditos à uobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionẽ faciunt.* Vos *uero* L. Domitium, *an uos* L. Domitius *deſeruit? nonne extremã pati fortunam paratos proiecit ille? non ſibi clam uobis ſalutem fuga petiuit? non proditi per illum,* Cæſaris *beneficio eſtis conſeruati?* Sacramento *quidem uos tenere quî potuit, cum proiectis faſcibus, & depoſito imperio, priuatus & captus ipſe in alienam ueniſſet poteſtatem?* Relinquitur *noua religio, ut eo neglecto ſacramento quo tenemini, reſpiciatis illud quod deditione ducis, & capitis diminutione ſublatum eſt.* At, *credo, ſi* Cæſarem *probatis, in me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & mea uoluntate, & ueſtra expectatione leuiora.* Sed *tamen ſui laboris milites ſemper euẽtu belli præmia petiuerunt: qui qualis ſit futurus, ne uos quidem dubitatis.* Diligentiam *quidem noſtram, aut, quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunam cur prætercam?* An *pœnitet uos, quòd ſaluum atque incolumem exercitum nulla omnino naue deſiderata traduxerim? quòd claſſem hoſtium primo impetu adue-*

niens profligauerim? quòd bis per biduum equeſtri prælio ſuperauerim? quòd ex portu ſinúque aduerſariorum C C *naues onerarias adduxerim, eóque illos compulerim,ut neque pedeſtri itinere,neque nauibus commeatu iuuari poſſint?*Hac *uos fortuna atque his ducibus repudiatis,* Corfinienſem *ignominiam in* Italiæ *fuga, an* Hiſpaniarum *deditionem in* Africi *belli præiudicio ſequimini?*Equidem *me* Cæſaris *militem dici uolui: uos me imperatoris nomine appellauiſtis: cuius ſi uos pœnitet, ueſtrum uobis beneficium remitto,mihi meum reſtituite nomen,ne ad contumeliam honorem dediſſe uideamini.* Qua *oratione permoti milites,crebro etiam dicentem interpellabant,ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere uiderentur.* Diſcedentem *uero ex concione, uniuerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet prælium committere,& ſuam fidem uirtutémque experiri.* Quo *facto commutata omnium & uoluntate & opinione,conſenſu ſuorum cōſtituit* Curio,*cum primum ſit data poteſtas,prælio rem committere.*Poſtero *die productos,eodē loco quo ſuperioribus diebus conſtiterant,in acie collocat.*Ne Varus *quidem* Actius *dubitat copias producere,ſiue ſolicitandi milites, ſiue æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat.* Erat *uallis inter duas acies, ut ſuprà demonſtratum eſt,non ita magno aut difficili & arduo aſcenſu.*Hanc *uterque ſi aduerſariorum copiæ tranſire conarentur, expectabat, quo æquiore loco prælium committeretur. ſimul à ſiniſtro cornu* P. Actij *equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures,cum ſe in uallem demitterent,cernebantur.*Ad

eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed amiſſis equis ad ſuos refugerunt. relicti ab his, qui una procurrerant leuis armaturæ, circunueniebantur, atque interficiebantur à noſtris. Huc tota Vari conuerſa acies, ſuos fugere & concidi uidebat. Tum Rebilius legatus Cæſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere uſum in re militari ſciebat, Perterritum, inquit, hoſtem uides Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea quæ ſibi pridie confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet: & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita uallis, ut in aſcenſu niſi ſubleuati à ſuis primi non facile eniterentur. Sed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant, omnéſque iam ſe ab equitatu circunueniri arbitrabantur. Itaque prius quàm telum adijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, ſéque in caſtra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus eſſe ex eius militibus, & monere aliquid uelle ac dicere uideretur. Vbi ille ſæpius appellatus aſpexit, ac reſtitit, & quis eſſet, aut quid uellet, quæſiuit: humerum apertum gladio appetit, paulúmque abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum ſublato ad eius conatum ſcuto uitauit. Fabius à proximis militibus circunuentus interficitur: à fugientium multitudine ac turba portæ caſtrorum

occupantur, atque impediuntur: pluréſque in eo loco ſine uulnere, quàm in prælio aut fuga intereunt. Neque multum abfuit quin etiam caſtris expellerentur: ac nõnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura & munitio caſtrorum aditum prohibebant, tum quòd ad prælium egreſſi Curionis milites, his rebus indigebant quæ ad oppugnationem caſtrorum erãt uſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, atque uulneratis, qui omnes diſceſſu Curionis, multíque præterea per ſimulationem uulnerum ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiunt. Qua re animaduerſa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, & uallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate ocij: Vticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficijs, illi amiciſſimi: conuentus qui ex uarijs generibus conſtarent: terror ex ſuperioribus prælijs magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Actio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuntij præmiſſi à Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis copijs adeſſe dicerent, & de cuſtodia ac defenſione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabãtur hæc eadẽ Curioni, ſed aliquandiu fides fieri nõ poterat. tantam habebat ſuarũ rerum fiduciã. Iámq; Cæſaris in Hiſpania res

ſecundæ in Africam nuntijs ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem auſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus V & XX millibus lõge ab Vtica eius copias abeſſe, relictis munitionibus ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumẽtum cõportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit. Statimque in Siciliam miſit, uti duæ legiones, reliquuſq; equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducẽdum aptiſſima natura & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & ſalis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat ſalinis eo congeſta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His conſtitutis rebus, probatiſque conſilijs, ex perfugis quibuſdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello & controuerſijs Leptitanorum, reſtitiſſe in regno, & Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs miſſum Vticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prælio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, equitatum omnem prima nocte ad caſtra hoſtium mittit ad flumen Bagradã, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs inſequebatur, & ſex millium paſſuum interuallo à Sabura cõſederat. Equites miſſi nocte iter conficiunt: imprudentes atque inopinantes hoſtes aggrediuntur. Numidæ enim

quadam barbara conſuetudine nullis ordinibus paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno & diſperſos adorti, magnum eorum numerũ interficiũt, multi perterriti profugiũt. Quo facto ad Curionem equites reuertũtur, captiuóſq; ad eum reducũt. Curio cũ omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinque caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuũ ſex, equites inuenit, rem geſtã cognouit. ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit. reſpondent Saburã. reliqua ſtudio itineris cõficiendi quærere prætermittit: proximáque reſpiciẽs ſigna, Videtiſne, inquit, milites captiuorũ orationem cum perfugis conuenire? abeſſe regem? exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt? Proinde ad prædã, ad gloriam properate, ut iam de præmijs ueſtris, & de referẽda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna quæ geſſerãt equites, præſertim cum eorum exiguus numerus cum tãta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius cõmemorabãtur: ut de ſuis homines laudibus inſolẽter quidem, ſed libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur: capti homines equitéſque producebantur: ut quicquid intercederet tẽporis, hoc omne uictoriã morari uideretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi iubet ſeſe: itérque accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis cõfecto, ſubſequi non poterãt, atque alij alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ab ſpe morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hiſpanorum & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa cir-

cum ſe habere conſueuerat, & peditum eam partem cui maxime confidebat, Saburæ ſummittit: ipſe cum reliquis copijs, elephantiſque XL lentius ſubſequitur, ſuſpicatus præmiſſis equitibus ipſum affore Curionem. Sabura copias equitum peditúmque inſtruit, atque his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, cum opus eſſet, ſignum prælij daturum, & quod rem poſtulare cognouiſſet, imperaturum. Curio ad ſuperiorem ſpem addita præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit: quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus, confecto iam labore exercitu, XVI millium ſpatio conſiſtit. Dat ſuis ſignum Sabura: aciem conſtituit, & circumire ordines, atque hortari incipit: ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur, equites in aciem immittit. Non deeſt negotio Curio, ſuóſque hortatur ut ſpem omnem in uirtute reponant. Nec militibus quidem ut defeſſis, neque equitibus ut paucis, & labore confectis, ſtudium ad pugnandum uirtúſque deerat: ſed hi numero ducenti (reliqui in itinere ſubſtiterant) quancunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant. ſed neque longius fugientes proſequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & auerſos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant: rurſúſque ad ordines ſuos ſe recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinémque

ſeruare, neque procurrere & caſum ſubire, tutum uidebatur. Hoſtiũ *copiæ ſummiſſis ab rege auxilijs crebro augebantur: noſtros uires laſſitudine deficiebant. ſimul ij qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutũ referri poterant, quòd tota acies equitatu hoſtium circundata tenebatur.* Hi *de ſua ſalute deſperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere conſueuerunt, aut ſuam mortem miſerabãtur, aut parentes ſuos commendabant, ſiquos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet.* Plena *erant omnia timoris, & luctus.* Curio *ubi perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas neq; preces audiri intelligit: unam, ut miſeris in rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere uniuerſos, atque eo ſigna inferri iubet.* Hos *quoq; præoccupat miſſus à* Saburа *equitatus.* Tum *uero ad ſummã deſperationem noſtri perueniũt, & partim fugientes ab equitatu interficiũtur, partim integri procumbunt.* Hortatur Curionem Cn. Domitius *præfectus equitum, cum paucis equitibus circunſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat: & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur.* At Curio *nunquam ſe amiſſo exercitu, quem à* Cæſare *fidei commiſſum acceperit, in eius cõſpectum reuerſurum confirmat: atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio ſe recipiũt.* Sed *ij quos ad nouiſſimum agmen equorum reficiendorum cauſa ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt: milites ad unum omnes interficiũtur.* His *rebus cognitis* M. Rufus *Quæſtor in caſtris relictus à* Curione, *cohortatur ſuos ne animo deficiãt: illi orant at-*

que obſecrant ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magiſtriſq; imperat nauiũ,ut primo ueſpere omnes ſcaphas ad littus appulſas habeãt. Sed tãtus fuit omniũ terror,ut alij adeſſe copias Iubæ dicerẽt, alij cũ legionibus inſtare Varum, iámque ſe puluerẽ uenientium cernere: quarũ rerum nihil omnino acciderat: alij claſſem hoſtiũ celeriter aduolaturam ſuſpicarentur. Itaque perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabãt. Horum fuga, nauium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiúmque conuenicbant. Sed tanta erat completis littoribus contentio qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patréſque familiæ, qui aut gratia aut miſericordia ualerẽt, aut naues adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent: reliquæ copiæ miſſis ad Varum noctu legatis cum centurionibus, ſeſe ei dediderunt: quorum cohortes militum Iuba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iuſſit: paucos electos in regnum remiſit: cum Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet. ipſe equo in oppidum uectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus (quo in numero erat Seruius Sulpitius, & Licinius Damaſippus) paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ conſtituit atque imperauit, diebúſque æque poſt paucis ſe in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER III.

D Ictatore habẽte comitia Cæſare, conſules creantur Iulius Cæſar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſoluerentur, conſtituit ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum & rerum, quãti quæque earum ante bellum fuiſſent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendúmque, qui fere bella & ciuiles diſſenſiones ſequi conſueuit: & ad debitorũ tuendam exiſtimationẽ eſſe aptiſſimum exiſtimauit. Item Prætoribus Tribuníſque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Põpeia lege damnatos illis temporibus quibus in Vrbe præſidia legionum Põpeius habuerat, (quæ iudicia alijs audiẽtibus iudicibus, alijs ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erãt perfecta) in integrum reſtituit, qui ſe illi initio ciuilis belli obtulerant, ſi ſua opera in bello uti uellet, perinde æſtimans, ac ſi uſus eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio uideri receptos: ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiẽdo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijſque omnibus perficiendis undecim dies tribuit,

dictaturáq; ſe abdicat, & ab Vrbe proficiſcitur, Brũduſiúmque peruenit. Eo legiones duodecim, equitatum omnem uenire iuſſerat. Sed tãtum nauium reperit, ut anguſte X V millia legionariorum militum, & quingenti equites tranſportari poſſent. Hoc unum inopia nauium Cæſari ad conficiẽdi belli celeritatem defuit: atque hæ ipſæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longúmque iter ex Hiſpania magnũ numerũ diminuerat, & grauis autumnus in Apulia, circúmque Brunduſium, ex ſaluberrimis Galliæ & Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Põpeius anni ſpatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello, atque ab hoſte otioſum fuerat, magnam ex Aſia, Cycladibúſque inſulis, Corcyra, Athenis, Põto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & AEgypto claſſem coegerat: magnam quoque in omnibus locis exædificandam curauerat: magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, Regibúſque omnibus, & Dynaſtis, & Tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat: magnam ſocietates earum prouinciarum quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum nouem, quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranã, quam factam ex duabus Gemellam appellabat: unam ex Creta & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in his prouincijs conſederant: duas ex Aſia, quas Lẽtulus conſul conſcribẽdas curauerat. Præterea magnũ numerum ex Theſſalia, Bœotia, Achaia, Epiróq;, ſupplemẽti nomine in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat.

Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas. Sagittariorum ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria reliquíſque ciuitatibus, tria millia numero habebat, funditorum cohortes ſex, mercenarias duas: delectorum equitum ſeptem millia, ex quibus ſexcẽtos Gallos Deiotarus adduxerat, quingẽtos Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerũ Cotus ex Thracia dederat, & Saſalẽ filiũ miſerat. Ex Macedonia CC erant, quibus Raſcipolis præerat, excellẽti uirtute. Quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos Germanóſque, quos ibi A. Gabinius præſidij cauſa apud Regem Ptolemæũ reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat: octingentos, quos ex ſeruis ſuis paſtorúmq; ſuorũ coegerat. Trecentos Tarcondarius Caſtor & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horũ alter unà uenerat, alter filiũ miſerat. Ducẽti ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Beſſóſq;, partim mercenarios, partim imperio aut gratia cõparatos, item Macedonas, Theſſalos, & reliquarum gentium & ciuitatũ adiecerat, atque eum quẽ ſuprà demõſtrauimus numerũ expleuerat. Frumenti uim maximam ex Theſſalia, Aſia, AEgypto, Creta, Cyrenis, reliquíſque regionibus comparauerat. Hiemare Dyrrhachij, Apolloniæ, omnibúſque oppidis maritimis cõſtituerat, ut mare Cæſarẽ tranſire prohiberet: eiúſque rei cauſa omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. Præerat AEgyptijs nauibus Pompeius filius, Aſiaticis Decius Lælius & C. Triarius, Syriacis C. Caſſius, Rhodijs C. Marcellus cũ C. Põponio, Liburnicæ atq; Achaicæ claſſi Scribonius

Libo,& M.Octauius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus, cuncta adminiſtrabat: ad hunc ſumma imperij reſpiciebat.Cæſar ut Brūduſium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborū ac periculorū eſſet peruentum,æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipſi expediti naues conſcenderēt, quo maior numerus militū poſſet imponi:omniáq; ex uictoria & ex ſua liberalitate ſperarēt: cōclamantibus omnibus imperaret quod uellet, quodcunque imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos: pridie Nonas Ianuarias naues ſoluit,impoſitis(ut ſuprà demōſtratum eſt)legionibus VII.poſtridie terram attingit Græcorū,ſaxa inter & alia loca periculoſa quietā nactus ſtationem:& portus omnes timēs, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locū qui appellatur Pharſalia,omnibus nauibus ad unam incolumibus milites exponit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minutius Rufus cum Aſiaticis nauibus XVIII, quibus iuſſu D. Lælij præerat: M. Bibulus cū nauibus CX Corcyræ:ſed neque hi ſibi cōfiſi ex portu prodire ſunt auſi, cum Cæſar omnino XII naues lōgas præſidio duxiſſet,in quibus erat etiam ipſe: neq; illi Bibulus, impeditis nauibus,diſperſiſque remigibus, ſatis maturè occurrit: quòd prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quàm de eius aduētu fama omnino in eas regiones perferretur. Expoſitis militibus,naues eadem nocte Brūduſium à Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatuſque trāſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus legatus,qui celeritatē in trāſportādis legionibus adhiberet:ſed ſerius à ter-

ra prouectæ naues, neque uſæ nocturna aura, in redeũdo offenderũt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduẽtu Cæſaris, ſperãs alicui ſe parti onuſtarum nauium occurrere poſſe, inanibus occurrit: & nactus circiter X X X, in eas indiligentiæ ſuæ ac doloris iracundia erupit, omnéſque incendit: eodémque igne nautas dominóſque nauiũ interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterreri ſperãs. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum ſtationes littoráque omnia longe latéque claſſibus occupauit: cuſtodijſq; diligẽtius diſpoſitis, ipſe grauiſſima hieme in nauibus excubabat, neq; ullum laborem aut munus deſpiciẽs, neque ſubſidium expectans, ſi in Cæſaris complexum ueniret. * Diſceſſu liburnicarũ ex Illyrico, M. Octauius cũ ijs quas habebat nauibus Salonas peruenit: ibíque concitatis Dalmatis, reliquíſque barbaris, Hiſſam ab amicitia Cæſaris auertit: conuentúmque Salonarum cum neque pollicitationibus neque denũtiatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum & loci natura & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus ſeſe munierũt: & cum eſſent infirmi ad reſiſtendũ propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus ad extremum auxilium deſcenderunt, ſeruóſque omnes puberes liberauerunt, & præſectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorũ cognita ſententia, Octauius quinis caſtris oppidũ circundedit, atq; uno tẽpore obſidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumẽtaria laborabant. Qua de re miſſis ad Cæſarẽ legatis, au-

xiliũ ab eo petebãt: reliqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant. Et lõgo *interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligẽtiores* Octauianos *effeciſſet, nacti occaſionẽ meridiani tẽporis diſceſſu eorum, pueris mulieribúſque in muro diſpoſitis, nequid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur, ipſi manu facta cum iis quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima* Octauij *caſtra irruperunt.* His *expugnatis, eodẽ impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibúſque eos caſtris expulerunt: & magno numero interfecto, reliquos atque ipſum* Octauiũ *in naues confugere coegerũt.* Hic *fuit oppugnationis exitus.* Iámque *hiems appropinquabat, & tantis detrimẽtis acceptis,* Octauius *deſperata expugnatione oppidi,* Dyrrhachiũ *ſeſe ad* Pompeium *recepit.* Demonſtratum *eſt* L. Vibullium Ruſum Pompeij *præfectum bis in poteſtatem ueniſſe* Cæſaris, *atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad* Corfinium, *iterum in* Hiſpania. Hũc *pro ſuis beneficiis* Cæſar *idoneum iudicauerat, quem cum mandatis ad* Cn. Pompeium *mitteret: eundémque apud* Cn. Pompeium *auctoritatem habere intelligebat.* Erat *autẽ hæc ſumma mandatorum, debere utrunque pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari: ſatis eſſe magna utrinque incommoda accepta, quæ pro diſciplina & præceptis habere poſſent ut reliquos caſus timerent:* Illũ *ab* Italia *expulſum, amiſſa* Sicilia *&* Sardinia, *duabúſq; Hiſpaniis, & cohortibus in* Italia *atq;* Hiſpania *ciuiũ* Romanorũ *cẽtũ atq; trigĩta: ſe morte* Curionis, *& detrimẽto* Africani *exercitus tanto, militúmq; deditione ad* Corcyrã. Proin-

de ſibi ac Reip. parcerẽt: quãtúmque in bello fortuna poſſet, iam ipſi incõmodis ſuis ſatis eſſent documento. Hoc unũ eſſe tempus de pace agendi, dũ ſibi uterque cõfideret, & pares ambo uiderẽtur. Si uero alteri paulum modo tribuiſſet fortuna, non eſſe uſurũ conditionibus pacis eũ qui ſuperior uideretur: neque fore æqua parte contentũ, qui ſe omnia habiturum confideret. Cõditiones pacis, quoniã antea cõuenire non potuiſſent, Romæ à Senatu & à populo peti debere. Interea & Reipub. & ipſis placere oportere, ſi uterque in concione ſtatim iurauiſſet ſe triduo proximo exercitum dimiſſurũ: depoſitíſque armis auxilijſque quibus nunc confiderẽt, neceſſario populi Senatúſque iudicio fore utrũque contentũ. Hæc quo facilius Põpeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres urbiúmque copias dimiſſurũ. Vibullius his expoſitis Corcyræ, nõ minus neceſſariũ eſſe exiſtimauit de repẽtino aduẽtu Cæſaris Põpeium fieri certiorem, uti ad id cõſilium capere poſſet ante quàm de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Põpeium contẽdit, ut adeſſe Cæſarem omnibus copijs nuntiaret. Põpeius erat eo tempore in Cãdauia, itérque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiúmque habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæſar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expoſitis militibus, eodẽ die Oricũ proficiſcitur. Quo cũ ueniſſet: L. Torquatus qui iuſſu Põpeij oppido præerat, præſidiúmq; ibi Parthinorũ habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere, cum Græcos murũ aſcendere, atque arma capere iuberet:

illi autem cum ſe contra imperiũ populi Romani pugnaturos eſſe negarẽt, oppidani autẽ ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur: deſperatis omnibus auxilijs portas aperuit, & ſe atque oppidum Cæſari dedidit: incolumíſque ab eo conſeruatus eſt. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora Apolloniã proficiſcitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam munire, obſidéſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos ſe negare, neque portas conſuli præcluſuros, neque ſibi iudicium ſumpturos contra id quod omnis Italia populúſque Romanus iudicauiſſet. quorũ cognita uoluntate, clam profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Cæſarẽ legatos mittunt, oppidóque recipiũt. Hos ſequuntur Byllidenſes atq; Amantini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totáque Epirus: & legatis ad Cæſarẽ miſſis, quæ imperaret, facturos ſe pollicẽtur. At Pompeius cognitis ijs rebus quæ erãt Orici atque Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturníſque itineribus contendit. quo ſimul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiſerat, ut pene omnes in Epiro finitimíſq; regionibus ſigna relinquerent, complures arma proijcerent, ac fugæ ſimile iter uideretur. Sed cum prope Dyrrhachium Põpeius conſtitiſſet, caſtráque metari iuſſiſſet, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iurátque ſe eum non deſerturum, eundémque caſum ſubiturum, quencunque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idẽ reliqui iurãt legati. Hos tribuni militum, cẽturionéſque ſequuntur, atque idem

omnis exercitus iurat. Cæſar perfecto occupato itinere ad Dyrrhachiũ, *finem properandi facit, caſtráque ad flumen* Apſum *ponit in finibus* Apolloniatium, *ut uigilijs caſtelliſque bene meritæ ciuitates tutæ eſſent præſidio: ibíque reliquarũ ex* Italia *legionũ aduentum expectare, & ſub pellibus hiemare conſtituit.* Hoc *idem* Põpeius *facit, & trans flumen* Apſum *poſitis caſtris, eo copias omnes auxiliáq; cõducit.* Calenus *legionibus equitibúſque* Brũduſij *in naues impoſitis, ut erat præceptum à* Cæſare, *quantum nauiũ facultatem habebat, naues ſoluit, paulúmque à portu progreſſus, literas à* Cæſare *accipit, quibus eſt certior factus, portus littoráque omnia claſſibus aduerſariorũ teneri.* Quo *cognito, ſe in portum recipit, nauéſque omnes reuocat.* Vna *ex his quæ perſeuerauit, neq; imperio* Caleni *obtemperauit, quòd erat ſine militibus, priuatóque cõſilio adminiſtrabatur: delata* Oricum, *atque à* Bibulo *expugnata eſt: qui de ſeruis liberíſque omnibus ad impuberes ſuppliciũ ſumit, & ad unum interficit.* Ita *exiguo tẽpore, magnóque caſu, totius exercitus ſalus conſtitit.* Bibulus, *ut ſuprà demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad* Oriciũ: *& ſicut mari portibúſque* Cæſarem *prohibebat, ita ipſe omni terra earum regionum prohibebatur.* Præſidijs *enim diſpoſitis omnia littora à* Cæſare *tenebantur: neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi poteſtas fiebat.* Erat *res in magna difficultate, ſummíſque anguſtijs rerũ neceſſariarũ premebãtur, adeo ut cogerentur ſicuti reliquum cõmeatum, ita ligna atque aquã* Corcyra *nauibus onerarijs ſupportare.* Atque *etiam uno tẽpore accidit, ut difficilioribus uſi tempe-*

ſtatibus, ex pellibus quibus erant tectæ naues, nocturnũ excipere rorẽ cogerẽtur: quas tamẽ difficultates patiẽter & æquo animo ferebãt, neque ſibi nudãda littora, & relinquẽdos portus exiſtimabãt. Sed cum eſſent in quibus demonſtraui anguſtijs, ac ſe Libo cũ Bibulo coniũxiſſet, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis, quorũ alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtribus præerat: uelle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. Huc addũt pauca rei confirmãdæ cauſa, ut de cõpoſitione acturi uiderẽtur. Interim poſtulãt ut ſint induciæ, atq; ab his impetrãt. magnũ enim quod afferebãt, uidebatur, & Cæſarem id ſumme ſciebãt cupere: & profectum aliquid Bibuli mãdatis exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur, erat ad Buthrotum oppoſitum Corcyræ: ubi certior ab Acilio & Murco per literas factus de poſtulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit, ipſe Oricum reuertitur. Eo cum ueniſſet, euocãtur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excuſat Bibulum: quòd is iracundia ſumma erat, inimicitiáſque habebat etiam priuatas cum Cæſare ex ædilitate & prætura conceptas: ob eam cauſam colloquium uitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæque utilitatis, eius iracundia impedirẽtur. Pompeij ſummam eſſe ac fuiſſe ſemper uoluntatem ut componeretur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem eius rei ſe nullam habere, propterea quòd de concilij ſententia ſummam belli rerúmque omnium Pompeio permiſerint. ſed poſtulatis Cæſaris cognitis miſſu-

ros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipſis. Interea manerẽt induciæ, dum ab illo rediri poſſet, néue alter alteri noceret. Huc addit pauca de cauſa, & de copijs auxilijſque ſuis: quibus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat, neque nunc ut memoriæ prodantur, ſatis cauſæ putamus. Poſtulabat Cæſar ut legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret, idque ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam, ut illi claſſe naues auxiliáque ſua impedirent, ipſe ut aqua terráque eos prohiberet. ſi hoc ſibi remitti uellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodijs. ſi illud tenerẽt, ſe quoque id retenturum. nihilominus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterẽtur: neque hãc rem eſſe impedimenti loco. Ille neque legatos Cæſaris recipere, neque periculum præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium reijcere: unum inſtare de inducijs, uehementiſſiméque contendere. Quem ubi Cæſar intellexit præſentis periculi atque inopiæ uitandæ cauſa omnem orationem inſtituiſſe, neq; ullam ſpem aut conditionem pacis afferre: ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore implicitus, cum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere uellet, uim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperij redijt, ſed ſeparatim ſuã quiſque claſſem ad arbitriũ ſuum adminiſtrabat. Vibullius ſedato tumultu quẽ repẽtinus aduẽtus Cæſaris cõcitauerat, ubi primũ rurſus adhibito Libone, & L. Luccio, & Theophane, quibus cõ-

municare de maximis rebus Pompeius cōſueuerat, de mādatis Cæſaris agere inſtituit: eū ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli nō poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor bello perfecto. Ab iis Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt. conatus tamen nihilominus eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina caſtra Pōpeii atque Cæſaris unū flumen tantum intererat Apſus, crebráque inter ſe colloquia milites habebāt, neque ullum interim telum per pactiones colloquētium traiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea quæ maxime ad pacem pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronūtiaret, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis à ſaltu Pirenæo, prædonibuſque licuiſſet, præſertim cū id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa ſuppliciter locutus, ut de ſua atque omnium ſalute debebat, ſilentióque ab utriſque militibus auditus. Reſponſum eſt ab altera parte, A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium uēturum: atque unà etiam utrinque tuto legati uenire, & quæ uellent, exponere poſſent: certúmque ei rei tempus conſtituitur. Quo cum eſſet poſtero die uentum, magna utrinque multitudo conuenit, magnáque erat eius rei expectatio: atque omnium animi intenti ad pacem eſſe uidebantur. Qua ex frequētia T. Labienus prodit. ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum

mediam orationem interrumpunt ſubito undique tela immiſſa, quæ ille obtectus armis militum uitauit. uulnerantur tamen complures, in his Cornelius Bal*bus*, M. Plo*tius*, L. Ti*burtius, cẽturiones militéſque nõnulli.* Tũ Labie*nus,* De*ſinite ergo de compoſitione loqui. nam nobis, niſi* Cæ*ſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt.* Iiſdẽ *tẽporibus* Rom*æ* M. Cæ*lius* Ru*fus prætor, cauſa* debitorũ *ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum iuxta* C. Trebo*nij prætoris urbani ſellam collocauit: & ſiquis appellauiſſet de æſtimatione & de ſolutionibus quæ per arbitrium fierent, ut* Cæ*ſar præſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur.* Sed *fiebat æquitate decreti, & humanitate* Trebo*nij, qui his temporibus clementer & moderate ius dicendũ exiſtimabat, ut reperiri nõ poſſent à quibus initium appellandi naſceretur.* Na*m fortaſſe inopiam excuſare, & calamitatem aut propriam ſuam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiã mediocris eſt animi: integras uero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ eſt?* Itaque *hoc qui poſtularet, reperiebatur nemo: atque ipſis ad quorum commodũ pertinebat, durior inuentus eſt* Cæ*lius: & ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſam uideretur, legem promulgauit, ut ſex penſionibus, ſine uſuris, creditæ pecuniæ ſoluantur.* Cum *reſiſteret* Seruilius *conſul, reliquique magiſtratus, & minus opinione ſua efficeret, ad hominum excitanda ſtudia ſublata priore lege duas promulgauit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit: aliam tabularum nouarum. impetúque multitudinis in* C. Trebo*nium fa*

cto,& nonnullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit. De quibus rebus Seruilius conſul ad Senatum retulit:Senatúſque Cælium ab Rep.remouendum cenſuit.Hoc decreto,eum conſul Senatu prohibuit,& concionari conantem de roſtris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus,palàm proficiſci ſe ad Cæſarem ſimulauit:clam nuntijs ad Milonem miſſis, qui Clodio interfecto,eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocato,quòd magnis muneribus datis,gladiatoriæ familiæ reliquias habebat,ſibi coniũxit:atque eum in Turinum ad ſolicitãdos paſtores præmiſit.Ipſe cum Caſilinum ueniſſet,unóque tempore ſigna eius militaria atque árma Capuæ eſſent comprehenſa,& familia Neapoli uiſa, atque proditio oppidi appareret:patefactis conſilijs excluſus Capua,& periculũ ueritus,quòd conuentus arma ceperat,atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat, conſilio deſtitit,atque eo itinere ſeſe auertit.Interim Milo dimiſſis circum municipia literis,ea quæ faceret,iuſſu atque imperio facere Pompeij,quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur,ſolicitabat: apud quos cũ proficere nihil poſſet, quibuſdam ſolutis ergaſtulis Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. ubi cum à Q. Pædio prætore cum legione lapide ictus eſſet ex muro, perijt: & Cælius profectus(ut ipſe tunc dictitabat)ad Cæſarem,peruenit Turios.Vbi cum quoſdã eius municipij ſolicitaret, equitibúſq; Cæſaris Gallis atq; Hiſpanis,qui eo prædandi cauſa miſſi erant, pecuniam pollicitaretur, ab his eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum & temporũ ſolicitam

Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, nauium quinquaginta Brunduſium uenit: inſulámque quæ contra Brunduſinum portum eſt, occupauit: quòd præſtare locum unum arbitrabatur, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quàm omnium littora ac portus cuſtodia clauſos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quaſdam nactus incendit, & unam frumento onuſtam abduxit, magnúmque noſtris terrorem iniecit: & noctu militibus ac ſagittarijs in terram expoſitis, præſidium equitum deiecit: & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, ſi uellet, ſubduci & refici iuberet: ſua claſſe ſeſe auxilia Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brunduſij, qui uirtute militum confiſus, ſcaphas nauium magnarũ circiter ſexaginta cratibus pluteíſque contexit, eóque milites delectos impoſuit, atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit: nauéſq; triremes duas, quas Brũduſij faciẽdas curauerat, per cauſam exercendorũ remigum ad fauces portus prodire iuſſit. Has cum audacius progreſſas Libo uidiſſet, ſperãs intercipi poſſe, quadriremes quinque ad eas miſit: quæ cum nauibus noſtris appropinquaſſent, noſtri ueterani in portum refugerunt, illi ſtudio incitati incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubito Antonianæ ſcaphæ ſigno dato ſe in hoſtes incitauerunt, primóque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defenſoribúſque ſuis ceperunt: reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis aqua probi-

berentur. Qua neceſſitate & ignominia permotus Libo diſceſſit à Brunduſio, obſidionémque noſtrorum omiſit. Multi iam menſes tranſierant, & hiems præcipitauerat, neque Brũduſio naues legionéſque ad Cæſarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebantur, quòd certe ſæpe flauerant uẽti quibus neceſſario committendum exiſtimabat. quantóque eius amplius proceſſerat temporis, tãto erant alacriores ad cuſtodias qui claſſibus præerant, maiorémque fiduciam prohibẽdi habebant: & crebris Pompeij literis caſtigabantur, quoniam primo uenientem Cæſarẽ non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriúſque quotidie tempus ad trãſportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brunduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut nacti idoneum uentum, ne occaſionem nauigandi dimitterent, & ad Oricũ, ſiue ad littora Apolloniatium curſum dirigerent, quòd eo naues eijcere poſſent. Hæc à cuſtodibus claſſiũ loca maxime uacabant, quòd ſe longis portibus cõmittere non auderẽt. Illi adhibita audacia & uirtute, adminiſtrãtibus M. Antonio, & Fuſio Caleno, multum ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti Auſtrum, naues ſoluunt: atque altero die Apolloniam Dyrrhachiúmque præteruehũtur. Qui cum eſſent ex continenti uiſi, Q. Coponius, qui Dyrrhachij claſſi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit: & cum iam noſtris remiſſiore uento appropinquaſſet, idẽ Auſter increbuit, noſtríſque præſidio fuit. Neque uero ille ob eam cauſam conatu deſiſtebat, ſed labore & perſeuerantia nautarum ſe uim

tẽpeſtatis ſuperare poſſe ſperabat: prætervectóſq; Dyrrhachiũ magna ui uẽti, nihilo ſegnius ſequebatur. Noſtri uſi fortunæ beneficio, tamẽ impetũ claſſis timebãt, ſi forte uẽtus remiſiſſet. Nacti portum qui appellatur Nymphæũ, ultra Lyſſum millia paſſuũ tria, eo naues introduxerunt, qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro nõ erat tutus: leuiúſque tẽpeſtatis quàm claſſis periculũ exiſtimauerũt. Quo ſimul atque intro eſt itũ, incredibili felicitate Auſter qui per biduũ flauerat, in Africũ ſe uertit. Hic ſubitam cõmutationem fortunæ uidere licuit. Qui modo ſibi timuerãt, hos tutiſſimus portus recipiebat: qui noſtris nauibus periculũ intulerãt, de ſuo timere cogebantur. Itaque tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias afflixit, ita ut ad unum omnes conſtratæ numero X V I eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorúmq; numero pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur: quos omnes conſeruatos Cæſar domum remiſit. Noſtræ naues duæ, tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt. Has ſcaphis minoribúſque nauigijs compluribus ſumptis, Octacilius Craſſus qui Lyſſi præerat, expugnare parabat: ſimul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum ſuſtulerat, altera ex ueterana paulo minus ducentis ſe compleuerat. Hic cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus præſidij in animi fortitudine. Tirones enim multitudine nauium perterriti, & ſalo nauſeáque confecti, iureiurando accepto

nihil his nocituros hoſtes, ſe Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iuriſiurãdi in eius conſpectu crudeliſſime interficiũtur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempeſtatis & ſentinæ uitijs, non ex priſtina uirtute remittendum aliquid putauerunt: ſed tractandis conditionibus, & ſimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipſi idoneũ locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima miſſis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adſeruabant: circiter CCCC, quíque eos armati ex præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ſe ad noſtros receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum qui Lyſſum obtinebat, quod oppidum his antea Cæſar attribuerat, muniendúmque curauerat, Antonium recepit, omnibúſque rebus iuuit. Octacilius ſibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat ſumma ueteranorum trium legionum, uniúſque tironum, & equitum octingentorum, pleraſque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitéſque tranſportandos. Pontones, quod eſt genus nauium Gallicarum, Lyſſi relinquit, hoc conſilio, ut ſi forte Pompeius uacuam exiſtimans Italiam eo traieciſſet exercitum (quæ opinio erat edita in uulgus) aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet. nuntióſque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, & quid militum tranſuexiſſet. Hæc eodem fere tempore Cæſar atque Pompeius cognoſcunt. Nam præteruectas

Apolloniã Dyrrhachiúmque naues uiderant, ipſi iter ſecundũ eas terras direxerant. Sed quo eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitáque re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt: Cæſar, ut quamprimũ ſe cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus ſe in itinere opponeret, & ſic imprudentes ex inſidijs adoriri poſſet. Eodémque die uterque eorum ex caſtris ſtatiuis à flumine Apſo exercitum educunt: Pompeius clam & noctu, Cæſar palam atque interdiu. Sed Cæſari circuitu maiore iter erat longius, aduerſo flumine, ut uado tranſire poſſet. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit. Atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus ibi copias collocauit, ſuóſque omnes caſtris continuit, ignéſque fieri prohibuit, quo occultior eſſet eius aduẽtus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille miſſis ad Cæſarem nuntijs, unum diem ſeſe caſtris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæſar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit, omnibúſque copijs ad Aſparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit. His tẽporibus Scipio detrimentis quibuſdã circa montem Amanum acceptis, imperatorem ſeſe appellauerat: quo facto ciuitatibus tyranniſque magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis ſuæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eiſdem inſequentis anni mutuã præceperat, equitéſque toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis, finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis qui paulo antè M. Craſſum imperatorem interfece-

rant, & M. Bibulũ *in obſidione habuerant, legiones equitéſque ex* Syria *deduxerat: ſummáque in ſollicitudine ac timore* Parthici *belli in prouinciam cum ueniſſet, ac nonnullæ militũ uoces tum audirentur, ſeſe contra hoſtem, ſi ducerentur, ituros, contra ciuẽ & conſulem arma non laturos: deductis* Pergamum *atque in locupletiſſimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum cauſa diripiendas his ciuitates dedit.* Interim *acerbiſſime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur.* In *capita ſingula ſeruorum ac liberorum tributum imponebatur.* Columnaria, *oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabãtur. cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias uidebatur.* Non *ſolum urbibus, ſed pene uicis caſtelliſque ſinguli cũ imperio præficiebantur.* Qui *horum quid acerbiſſime crudeliſſiméque fecerat, is & uir & ciuis optimus habebatur.* Erat *plena lictorum & imperiorũ prouincia, differta præfectis atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias ſuo etiam priuato compendio ſeruiebant.* Dictitabant *enim ſe domo patriáque expulſos, omnibus neceſſarijs egere rebus: ut honeſta præſcriptione rem turpiſſimam tegerent.* Accedebant *ad hæc grauiſſimæ uſuræ, quod in bello plerũque accidere conſueuit, uniuerſis imperatis pecunijs. quibus in rebus, prolationem diei, donationem eſſe dicebant.* Itaq; *æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum eſt.* Neque *minus, ob eã cauſam ciuibus* Romanis *eius prouinciæ, ſed in ſingulos conuẽtus, ſinguláſque ciuitates, certæ pecuniæ*

imperabantur, mutuáſque illas ex ſenatuſconſulto exigi dictitabant: Publicanis, uti in Syria fecerant, inſequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Epheſi à fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæteráſque eius Deæ ſtatuas. Cum in fanum uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarē: properaret ad ſe cum exercitu uenire, omniáque poſthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit, paucíſq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit. Cæſar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiúſque procedendum exiſtimabat. Et cum ad eū legati ueniſſent ex Theſſalia AEtoliáque, qui præſidio miſſo pollicerētur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur Vigeſimaſeptima, atque equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſiū Sabinū cum cohortibus quinque paucíſque equitibus in AEtoliam miſit: maximéque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hortatus eſt. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficiſci iubet: cuius prouinciæ ab ea parte quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudiū profitebatur. Ex his Caluiſius primo aduentu ſumma omnium AEtolorū receptus uoluntate, præſidijs aduer-

ſariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni AEtolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione peruenit. Hic cum eſſent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egeſaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixe iuuabat. Eodémque tempore Domitius in Macedoniam uenit: & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nũtiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione, magna & opinione & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cum ab eo millia paſſuum uiginti abeſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe & uenire nuntiaretur. Et quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo præſidio impedimẽtis legionis reliquit, caſtellúmque ibi muniri iuſſit. Eodẽ tempore equitatus Regis Coti ad caſtra Caſſij aduolauit, qui circũ Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduẽtu, uiſiſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad mõtes ſe conuertit qui Theſſaliã cingunt, atq; ex his locis Ambraciã uerſus iter facere cœpit. At Scipionẽ properantẽ ſequi literæ ſunt cõſecutæ à M. Fauonio, Domitiũ cum legionibus adeſſe, neque ſe præſidiũ, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. Quibus literis acceptis cõſilium Scipio itérque commutat: Caſſium ſequi deſiſtit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac no-

cto continuato itinere ad eum peruenit, tã opportuno tẽpore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis uiderentur. Ita Caſſio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutẽ attulit. Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eũ & Domitij caſtra fluebat, Haliacmonẽ, tertio die prima luce exercitũ uado traducit: & caſtris poſitis, poſtero die mane copias ante frontem caſtrorũ ſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandũ non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. ſed cũ eſſet inter bina caſtra campus circiter milliũ paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit: ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. Attamen ægre retẽtis Domitianis militibus eſt factum ne prælio contenderetur: & maxime, quòd riuus difficilibus ripis caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorũ impediebat. Quorũ ſtudium alacritatémque pugnandi cũ cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore ut poſtero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cũ infamia caſtris ſe contineret: qui magna expectatione ueniſſet, temere progreſſus, turpem habuit exitum: & noctu ne cõclamatis quidem uaſis flumen tranſit, atque in eandem partem ex qua uenerat, redit. Ibíque prope flumen edito natura loco caſtra poſuit. Paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitũ collocauit, quo in loco ſuperioribus fere diebus noſtri pabulari conſueuerant. & cum quotidiana conſuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitij ueniſſet, ſubito illi ex inſidijs conſurrexerũt. ſed noſtri fortiter eorũ impetum tulerunt, celeritérque ad ſuos quiſque ordines redijt, atque ultro conuerſi in hoſtes impetum

fecerunt.Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis,duobus amiſſis,in caſtra ſe receperunt.His rebus geſtis Domitius ſperãs Scipionẽ ad pugnam elici poſſe,ſimulauit ſeſe anguſtijs rei frumentariæ adductũ caſtra mouere:uaſiſque militari more conclamatis,progreſſus millia paſſuum tria,loco idoneo & occulto omnem exercitũ equitatúmque collocauit.Scipio ad ſequẽdum paratus,equitatum magnámque partem leuis armaturæ ad explorandũ iter Domitij & cognoſcendum præmiſit.qui cum eſſent progreſſi,primǽque turmæ inſidias intrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione,ad ſuos ſe recipere cœperunt:quíque hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati,reſtiterunt.Noſtri cognitis inſidijs,ne fruſtra reliquos expectarent,duas nacti hoſtium turmas exceperũt.in his fuit M.Opimius præfectus equitum.Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt,aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præſidijs,Cæſar(ut ſupra demonſtratũ eſt) tres cohortes Orici oppidi tuendi cauſa reliquit,iiſque cuſtodiã nauium lõgarum tradidit quas ex Italia traduxerat.Huic officio oppidóq; Caninius legatus præerat.Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidũ reduxit,& ad terrã deligauit,faucibúſque portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alterã coniunxit,ſuper quas turrim effectã ad ipſum introitum portus oppoſuit,& militibus cõpleuit,tuẽdámque ad omnes repẽtinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus,Cn.Pompeius filius,qui claſſi AEgyptiæ præerat,ad Oricũ uenit,ſummerſámque nauem remulco,multis colligans funibus,abduxit: at-

que alteram nauem quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita,pluribus aggreſſus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres,ut ex ſuperiori pugnans loco,integróſque defatigatis ſummittens,& reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis & claſſe mœnia oppidi tentans, ut aduerſariorum manus diduceret,labore & multitudine telorum noſtros uicit:deiectíſque defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerãt, etiam nauem expugnauit.Eodémque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ peninſulam contra oppidum effecerat. Quatuor biremes ſubiectis ſuculis impulſas uectibus in interiorem partem traduxit,ita ut ex utraque parte naues longas aggrederetur quæ erant deligatæ ad terram: atque naues quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D.Lælium ab Aſiatica claſſe abductum reliquit, qui commeatus Byllide atque Amantia importari in oppidum prohibebat.Ipſe Lyſſum profectus,naues onerarias triginta à M. Antonio relictas intra portum aggreſſus,omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus,defendẽtibus ciuibus Romanis qui eius erant conuentus,militibúſque quos præſidij cauſa miſerat Cæſar,triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum eſſe cognouit,eodem cum exercitu profectus,& expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit,iuxtáque eum caſtra poſuit: & poſtridie eductis omnibus copijs,acie inſtructa,decertandi poteſtatem Pompeio fecit.Vbi illum ſuis locis ſe tenere animaduertit, redu-

ćto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiẽdum exiſtimauit. Itaque poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili anguſtóque itinere Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quòd omnem commeatum totiúſque belli apparatum eo contuliſſet: ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius conſiliũ, quòd diuerſo ab ea regione itinere profectũ uidebat, anguſtijs rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat. Poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militéſque adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo, mane Dyrrhachiũ uenit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi caſtra poſuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco qui appellatur Petra, aditúmque habet nauibus mediocrem, atque eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit. eo partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatúmque ab Aſia atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæſar longius bellum ductum iri exiſtimans, & de Italicis cõmeatibus deſperans, quòd tãta diligẽtia omnia littora à Põpeianis tenebãtur, claſſéſque ipſius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabãtur, in Epirũ rei frumentariæ cauſa Quintiliũ & L. Canuleiũ legatũ miſit. quódq; hæ regiones aberãt longius, locis certis horrea cõſtituit, uecturáſq; frumẽti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Itẽ Lyſſo, Parthiníſq;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumẽti, cõquiri

iuſſit. Id erat perexiguũ, cum ipſius agri natura, quòd ſunt loca aſpera & montoſa, ac plerunque frumento utuntur importato: tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentúmque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſſiſque eorũ domibus, per equites comportarat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. Erant enim circum caſtra Pompeij permulti editi atque aſperi colles. hos primum præſidijs tenuit, caſtelláque ibi communijt. inde, ut loci cuiuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circumuallare Pompeium inſtituit, hæc ſpectans, quòd anguſta re frumentaria utebatur, quódque Pompeius multitudine equitũ ualebat, quo minore periculo undique frumentum commeatúmque exercitui ſupportare poſſet: ſimul uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatúmque eius ad rem gerendam inutilem efficeret. tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes uti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet illum à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Põpeius neque à mari Dyrrhachióque diſcedere uolebat, quòd omnẽ apparatũ belli, tela, arma, tormẽta ibi collocauerat, frumẽtúque exercitui nauibus ſupportabat, neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare uellet, quod eo tẽpore ſtatuerat non eſſe faciendũ. Relinquebatur, ut extremã rationẽ belli ſequens, quãplurimos colles occuparet, & quãlatiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſaríſque copias, quammaxime poſſet, diſtineret. ídque accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia paſſuũ circuitu amplexus, hoc ſpatio

pabulabatur: multáque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſcerentur. Atque ut noſtri qui perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, nequo loco erumperēt Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, nequo loco noſtri intrare, atque ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militū præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ cum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamen ſuis locis ſagittarios funditoréſque mittebat, quorū magnum habebat numerū: multique ex noſtris uulnerabantur: magnúſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes ferè milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterque utebatur: Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret: Pompeius, ut quamplurimos colles quammaximo circuitu occuparet: crebráque ob eam cauſam prælia fiebant. In his cum legio Cæſaris nona præſidium quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet, huic loco propinquum & contrarium collem Pōpeius occupauit, noſtróſque opere prohibere cœpit. Et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum ſagittarijs funditoribúſque circumiectis, poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentiſq; prolatis, munitiones impediebat. Neq; erat facile noſtris uno tempore propugnare, & munire. Cæſar cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe

iuſſit,& loco excedere. Erat *per decliue receptus. illi autem hoc acrius inſtabant,neque regredi noſtros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere uidebãtur.*Dicitur *eo tempore glorians apud ſuos* Pompeius *dixiſſe, non recuſare ſe quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones* Cæſaris *ſeſe recepiſſent inde,quo temere eſſent progreſſæ.* Cæſar *receptui ſuorum timens,crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, & aduerſas locari,inter has mediocri latitudine foſſam tectis militibus obduci iuſſit, locúmque in omnes partes quãmaxime impediri.*Ipſe *idoneis locis funditores inſtruxit,ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent.*His *rebus completis legiones reduci iuſſit.* Pompeiani *hoc inſolẽtius atque audacius noſtros premere,& inſtare cœperũt: cratéſq; pro munitione obiectas propulerũt,ut foſſas tranſcenderent.* Quod *cũ animaduertiſſet* Cæſar,*ueritus ne non reducti,ſed reiecti uiderẽtur,maiúſque detrimentũ caperetur: à medio fere ſpatio ſuos per* Antonium *qui ei legioni præerat, cohortatus,tuba ſignum dari,atque in hoſtes impetum fieri iuſſit.* Milites *legionis nonæ ſubito cõſpicati pila coniecerunt,& ex inferiore loco aduerſus cliuum incitati,curſu præcipites* Pompeianos *egerunt,& terga uertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directæ,longurij́que obiecti,& inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerũt.*Noſtri *uero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperũt: pauló que citra eum locum morati, alijs comprehenſis collibus,munitiones perfecerunt.*Erat *noua & in-*

uſitata belli ratio, cum tot caſtellorũ numero, tantóque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiã reliquis rebus. Nam quicunque alterũ obſidere conati ſunt, perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos cõtinuerunt, cũ ipſi numero militũ equitúmque præſtarẽt. Cauſa autem obſidionis hæc fere eſſe cõſueuit, ut frumento hoſtes prohibeãtur. At tum integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militũ numero continebat, cum illi omniũ rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique nauiũ numerus conueniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare uẽtus poterat, quin aliqua ex parte ſecundũ curſum haberẽt. Ipſe autẽ conſumptis omnibus longe latéque frumẽtis, ſummis erat in anguſtijs. Sed tamẽ hæc ſingulari patiẽtia milites ferebãt. Recordabantur enim eadẽ ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore & patiẽtia maximum bellũ cõfeciſſe. Meminerant ad Alexiam magnã ſe inopiã perpeſſos, multo etiam maiorẽ ad Auaricũ, maximarũ ſe gẽtium uictores diſceſſiſſe. Non illis hordeũ, cum daretur, non legumina recuſabãt. Panicum uero, cuius rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inuẽtum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum lacti multum inopiam leuabat. Id ſimilitudinẽ panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut ſpem eorum minuerent. Iámque frumenta matureſcere incipiebãt, atque ipſa ſpes inopiã ſuſtentabat, quòd celeriter ſe habituros

copiam confidebant. Crebræque uoces militum in uigilijs colloquij'ſque audiebãtur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros. Libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorũ tolerari, reliqua uerò iumenta interiſſe: uti autem ipſós ualetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro ex multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat: atque, ut erant loca montoſa, & ad ſpecus anguſtiæ uallium, has ſublicis in terram demiſſis præſepſerat, terrámque aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaque illi neceſſario loca ſequi demiſſa ac paluſtria, & puteos fodere cogebãtur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummáq; aquæ copia utebatur: tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maiorémque ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli, nouæ ab utriſque rationes reperiebantur. Illi cum animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio aggreſſi, uniuerſas in multitudinem ſagittas conijciebãt, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. quibus rebus noſtri uſu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent.

* Interim certior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti

uenit cũ legionibus duabus. cuius aduẽtu facile ſunt repulſi Pompeiani: neque uero conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt: primiſque deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt. ſed inſequentes noſtros, ne lõgius proſequerentur, Sylla reuocauit. Ac plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cuius conſilium reprehendendum non uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atque imperatoris. Alter omnia agere ad præſcriptum, alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sylla à Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare uoluit, quæ res tamen fortaſſe aliquẽ reciperet caſum, ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe uideretur. Põpeianis magna res ad receptum difficultatẽ afferebat. nã ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant. ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequẽtes loco uerebãtur: neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. Ita neceſſario atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à noſtro caſtello, ut telum tormentúmue miſſum adigi non poſſet. hoc conſedit loco, & eum cõmunijt, omnéſque ibi copias continuit. Eodẽ tempore duobus præterea locis pugnatũ eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter diſtinẽdæ manus cauſa tẽtauerat, ne ex proximis præſidijs ſuccurri poſſet. Vno loco Volcatius Tullius impetũ legionis ſuſtinuit cum cohortibus tribus, atque eam loco depulit. Altero Germani munitiones noſtras egreſſi, cõpluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die ſex prælijs factis, tri-

bus ad Dyrrhachium,*tribus ad munitiones,cum horum omniũ ratio haberetur,ad duorũ millium numerum ex* Pompeianis *cecidiſſe reperiebamus: euocatos & manipulares centurionéſque complures. in eo fuit numero* Valerius Flaccus L. *filius, eius qui prætor* Aſiam *obtinuerat. ſignáque ſunt militaria ſex relata.* Noſtri *non amplius* X X *omnibus ſunt prælijs deſiderati. ſed in caſtello nemo fuit omnino militũ, quin uulneraretur:quatuórque ex una cohorte centuriones oculos amiſerũt.& cũ laboris ſui periculiq; teſtimoniũ afferre uellẽt, millia ſagittarũ circiter triginta in caſtellum coniiecta* Cæſari *renuntiauerunt:ſcutóque ad eum relato* Scæuæ *centurionis,inuẽta ſunt in eo foramina* C C X X X. *quẽ* Cæſar,*ut erat de ſe meritus & de* Rep.*donauit millibus æris ducẽtis, atque ab octauis ordinibus ad primipilum ſe traducere pronũtiauit. eius enim opera caſtellũ magna ex parte conſeruatũ eſſe cõſtabat.*Cohortémq; *duplici ſtipẽdio,frumẽtóue,& * ſpeciarijs militaribúſq; donis ampliſſime donauit.* Põpeius *noctu magnis additis munitionibus,reliquis diebus turres extruxit:& in altitudinem pedũ* X V *effectis operibus, uineis eã partem caſtrorũ obtexit:& quinque intermiſſis diebus,alteram noctem ſubnubilam nactus, obſtructis omnibus caſtrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia ſilentio exercitũ eduxit, & ſe in antiquas munitiones recepit.* AEtolia, Acarnania, Amphilochis,*per* Caſſium Lõginum *&* Caluiſium Sabinum,*ut demõſtrauimus,receptis:tẽtandã ſibi* Achaiã, *ac paulo longius progrediẽdum exiſtimabat* Cæſar: *itaque eò* Fuſiũ Calenum *miſit: &* Q. Sabinum, *&*

Caſſium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus qui Achaiam miſſus à Pōpeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaia Fuſium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uolũtate ipſarum ciuitatum recepit, nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circummiſſis legationibus amicitiæ Cæſaris cõciliare ſtudebat. In his rebus fere erat Fuſius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitũ in aciem æquum in locũ produxit, ſi Pōpeius prælio decertare uellet, ut pene caſtris Pompeij legiones ſubijceret: tantúmque à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentúmue adigi poſſet. Pōpeius autẽ ut famam & opinionem hominũ teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omníſq; eius inſtructus exercitus telis ex uallo miectis protegi poſſet. Hæc cũ in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémque in Macedoniam ueniſſe cõſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodiũ ſuum atque illius familiarẽ, quem ab illo traditũ initio & cõmendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas mandatáque ad eum, quorum hæc erat ſumma. ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum quos eſſe auctores eius rei uoluiſſet, quòd ſua mandata perferre opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea auctoritate eſſe, ut non ſolùm libere quæ probaret, exponere, ſed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere poſſet: præeſſéque ſuo nomine exercitui, ut præter auctoritatẽ uires quoque ad coer-

cendum haberet. quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem prouinciarum, ſalutem imperij, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mādata Clodius refert: ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectáq; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quo facilus equitatum Pōpeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtrauimus, magnis operibus præmuniuit, caſtelláque his locis poſuit. Pōpeius ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermiſſis diebus rurſus eum nauibus ad ſe intra munitiones recepit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo ut folijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arūdinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim quæ fuerant intra munitiones ſata, cōſumpſerant, & cogebātur Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulū ſupportare: quóque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeū pabulúmque omnibus in locis, herbǽque deſectæ, ſed etiam fructus ex arboribus deficiebāt, corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roſcillus & AEgus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorū opera Cæſar omnibus Gallicis bellis optima fortiſſimáque erat uſus. His domi ob has cauſas ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atque eos extra ordinem in Senatum

legendos curauerat, agróſque in Gallia *ex hoſtibus captos, præmiáque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletéſque ex egentibus effecerat.* Hi *propter uirtutem non ſolum apud* Cæſarem *in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebãtur.* Sed *freti amicitia* Cæſaris, *& ſtulta ac barbara arrogantia elati, deſpiciebant ſuos, ſtipẽdiúmque equitum fraudabant, & prædã omnem domum auertebant. quibus illi rebus permoti, uniuerſi* Cæſarem *adierunt, palámque de eorum iniurijs ſunt queſti: & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerũ referri, quorum ſtipendiũ auerterent.* Cæſar *neque tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem totam diſtulit: illos ſecreto caſtigauit, quòd quæſtui equites haberent: monuítque equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent.* Magnam *tamen hæc res illis offenſionem & contemptionem ad omnes attulit.* Idq; *ita eſſe, cum ex aliorũ obiectationibus, tum etiã ex domeſtico iudicio atque animi conſcientia intelligebãt. quo pudore adducti, & fortaſſe non ſe liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati: diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunã, nouáſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti cliẽtibus ſuis, quibus tantum facinus cõmittere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum* C. Voluſenum *interficere, ut poſtea bello confecto cognitum eſt: ut cum munere aliquo perfugiſſe ad* Põpeium *uiderentur.* Poſtquam *id difficilius uiſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur: quammaximas potuerũt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatiſfacere, & fru*

data reſtituere uellent, multis cœmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum ijs quos ſui conſilij participes habebant. Quos Pōpeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnóq; comitatu & multis iumentis uenerāt, uiríque fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quódque nouum & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſidia circūduxit, atque oſtentauit. Nam ante id tēpus nemo aut miles aut eques à Cæſare ad Pōpeium trāſierat, cum pene quotidie à Pōpeio ad Cæſarem perfugerent, uulgo uerò uniuerſi in Epiro atque AEtolia conſcripti milites, earúmque regionū omnium quæ à Cæſare tenebātur. Sed hi cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari uidebatur, temporibúſque rerum, & ſpatijs locorū, & cuſtodiarum uaria diligentia animaduerſa, prout cuiuſque eorum qui negotijs præerant, aut natura aut ſtudium ferebat, hæc ad Pōpeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptioníſque iam antè capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmēta galeis milites ex uiminibus facere; atque aggerem cōportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ & ſagittariorum, aggerémq; omnem noctu in ſcaphas & naues actuarias imponit: & de media nocte cohortes ſexaginta ex maximis caſtris præſidijſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, lōgiſſiméque à maximis caſtris Cæſaris aberāt. Eodem naues quas demonſtrauimus aggere & leuis armaturæ militibus cōpletas, quáſque ad Dyrrhachiū naues longas habebat, mittit: & quid à quo-

que fieri uelit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lẽtulũ Marcellinũ quæſtorem cũ legione nona poſitum habebat. huic, quòd ualetudine minus cõmoda utebatur, Fuluium Poſthumiũ adiutorem ſumnuſerat. Erat eo loco foſſa pedum X V & uallus contra hoſtem in altitudinem pedum X, tantundémque eius ualli agger in latitudinẽ patebat. ab eo intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorũ, alter conuerſus in contrariam partẽ erat uallus, humiliore paulo munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne nauibus noſtris circunueniretur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti. ſed operũ magnitudo, & cõtinens omnium dierum labor, quòd millia paſſuum in circuitu X V I I I munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſuerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Põpeio, delata per Allobroges perfugas: magnúmque noſtris attulit incõmodum. Nam ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerãt, acceſſere ſubito prima luce Pompeiani exercitus, nouúſque eorum aduentus extitit: ſimúlque nauibus circunuecti milites in interiorẽ uallum tela iaciebant: foſſáque aggere complebantur: & legionarij interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentíſque cuiuſque generis telíſque terrebant, magnáque multitudo ſagittariorum ab utraque parte circunfundebatur. Multum autem ab ictu lapidũ (quod unum noſtris erat telum) uiminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaque cum omnibus rebus noſtri premerẽtur, atque ægre reſiſterent, animaduerſum eſt uitium munitionis

quod ſuprà demonſtratum eſt: atque inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros impetũ fecerunt, atque ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coegerũt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborãtibus ſummittit. quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaque quodcunque addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio cum graui uulnere eſſet affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conſpicatus equites noſtros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæſari reſtituo. nolite obſecro committere, quod antè in exercitu Cæſaris nõ accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumémque ad eum referte. Hoc caſu aquila conſeruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iámque Pompeiani magna cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabãt, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur: cuius aduẽtus Pompeianos compreſſit, noſtróſque firmauit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neque multo poſt Cæſar ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris tẽporis conſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidijs, eodem uenit. Qui cognito detrimento, cum animaduertiſſet Pompeium extra mu-

nitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut libere pabulari poſſet, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iuſſit. qua perfecta munitione, animaduerſum eſt à ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis uideretur, eſſe poſt ſiluam, & in uetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat: Superioribus diebus, cum ſe nona legio Cæſaris obieciſſet Pompeianis copijs, atque opera (ut demonſtrauimus) circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſiluam quandam contingebant, neque longius à mari paſſibus CCCC aberant. poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis, Cæſar paulo ultra eum locum caſtra tranſtulit: paucíſque intermiſſis diebus hæc eadem Põpeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora caſtra incluſa maioribus, caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat circiter paſſus CCCC, quo liberius ac ſine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato conſilio quibuſdã de cauſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra: munitiones quidem integræ omnes erant. Eò ſigno legionis illato, ſpeculatores Cæſari renuntiarunt. hoc idem uiſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis cõfirmauerat. Is locus aberat à nouis Pompeij caſtris circiter paſſus quingentos. Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum ſarcire: reliquit in opere cohortes duas, quæ ſpeciem munitionis præbe-

rẽt:ipſe diuerſo itinere,quàm potuit occultiſſime,reliquas cohortes numero XXXIII,*in quibus erat legio nona multis amiſſis cẽturionibus,diminutóque militum numero, ad legionẽ* Pompeij *caſtráque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit.* Nã *& peruenit prius quàm* Põpeius *ſentire poſſet: & tametſi erãt munitiones caſtrorũ magnæ,tamen ſiniſtro cornu,ubi erat ipſe,celeriter aggreſſus* Põpeia*nos,ex uallo deturbauit.*Erat *obiectus portis ericius. hîc pauliſper eſt pugnatum,cum irrũpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent,fortiſſime* T.Pulcione, *cuius opera proditũ exercitum* C. Antonij *demõſtrauimus,eo loco propugnante.* Sed *tamen noſtri uirtute uicerũt:exciſóq; ericio,primum in maiora caſtra,poſt etiã in caſtellũ quod erat incluſum maioribus caſtris, irruperunt:& quòd eo pulſa legio ſeſe receperat,nonnullos ibi repugnãtes interfecerunt.* Sed *fortuna,quæ plurimum poteſt cum in reliquis rebus,tum præcipuè in bello, paruis momentis magnas rerũ cõmutationes efficit:ut tum accidit.*Munitionem *enim quam pertingere à caſtris ad flumẽ ſuprà demõſtrauimus,dextri* Cæſaris *cornu cohortes ignorãtia loci ſunt ſecutæ,cum portam quærerent caſtrorũ,quòd eam munitionẽ eſſe arbitrarẽtur. quod cum eſſet animaduerſum,coniunctam eſſe flumini, protinus his munitionibus defendẽte nullo tranſcenderunt, omníſque noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus.*Interim Põpeius *hac ſatis longa interiecta mora,& re nuntiata,quintã legionẽ ab opere deductã ſubſidio ſuis duxit: eodémq; tempore equitatus eius noſtris equitibus appropinquabat, & acies inſtructa, à noſtris qui caſtra occupa-*

uerãt, cernebatur: omniáque ſunt ſubito mutata. Pompeiana enim legio celeri ſpe ſubſidij cõfirmata, ab Decumana porta reſiſtere conabatur, atque ultro in noſtros impetũ faciebat. equitatus Cæſaris, quòd anguſto itinere per aggeres aſcẽdebat, receptui ſuo timens, initiũ fugæ faciebat. Dextrũ cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum, terrore equitũ animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte qua proruebat, ſeſe recipiebat. Ac plerique ex his, ne in anguſtias inciderent, X pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitant: primíſque oppreſſis, reliqui per eorum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebãt. Siniſtro cornu milites cum ex uallo Pompeium adeſſe, & ſuos fugere cernerent, ueriti ne anguſtijs intercluderẽtur, cum extra & intus hoſtem haberẽt, eodem quo uenerant receptu ſibi conſulebant: omniáque erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeò ut cum Cæſar ſigna fugientiũ manu prehẽderet, & conſiſtere iuberet, alij dimiſſis equis eundem curſum conficerent, alij ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant quo minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius inſidias timens (credo, quòd hæc præter ſpem eius acciderant, qui paulo antè ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitéſque eius anguſtis portis, atque his à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Põpeij, propriam & expeditã Cæſaris uictoriã interpellauerũt.

eadem res, celeritate inſequẽtium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei prælijs, Cæſari deſiderati ſunt milites nongenti & ſexaginta, & noti equites Romani quadringẽti, & Tuticanus Gallus ſenatoris filius, & à Placentia centum, & à Puteolis cẽtum, & à Capua decẽ ſacrati uiri, & decẽ tribuni militũ, & Cẽturiones triginta duo. Sed horũ omnium pars magna in foſſis munitionibúſq; & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fuga, ſine ullo uulnere interijt: ſignáque ſunt militaria X X X I I amiſſa. Põpeius eo prælio imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. ſed neque in literis quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureæ prætulit. At Labienus cum ab eo impetrauiſſet, ut ſibi captiuos tradi iuberet, omnes productos oſtẽtationis (ut uidebatur) cauſa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, ſolerént ne ueterani milites fugere, in omnium conſpectu interfecit. His rebus tãtum fiduciæ ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed uiciſſe iam ſibi uiderentur. Non illi paucitatem noſtrorum militum, non iniquitatem loci atque anguſtias, præoccupatis caſtris, & ancipitem terrorem intra extráque munitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non poſſet, cauſæ fuiſſe cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatum, ſibíque ipſos multitudine atque anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quàm ab hoſte accepiſſent: non denique communes belli caſus recordabantur, quàm

parvulæ ſæpe cauſæ uel falſæ ſuſpicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent, quoties uel ducis culpa, uel tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum: ſed perinde ac ſi uirtute uiciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum fama ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi commutandã belli rationem exiſtimauit. Itaque uno tempore præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactóque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatúſque eſt ne ea quæ accidiſſent, grauiter ferrent, néue his rebus terrerẽtur: multiſque ſecundis prælijs unum aduerſum, & id mediocre opponerent. habẽdam fortunæ gratiam, quòd Italiam ſine aliquo uulnere cepiſſent: quòd duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exercitatiſſimis ducibus pacauiſſent: quòd finitimas frumentariáſq; prouincias in poteſtatem redegiſſent. denique recordari debere, qua felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portibus, ſed etiam littoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. ſi non omnia cederẽt ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſubleuandam: quod eſſet acceptum detrimenti, cuiuis potius quàm ſuæ culpæ debere tribui. Locum ſe tutum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe hoſtium caſtris, expuliſſe ac ſuperaſſe pugnantes. ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna, partam iam præſentémque uictoriam interpellauiſſet, dandam omnibus operã, ut acceptum incommodum uirtute ſarciretur: quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum uerteret, uti ad

Gergouiã accidiſſet: atque ij qui antè dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio offerrẽt. Hac habita cõcione, *nonnullos ſigniferos ignominia notauit, ac loco mouit.* Ex*ercitui quidem omni tantus mœſſit ex incommodo dolor, tantúmque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperiũ deſideraret, & ſibi quiſque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, ſimúlque omnes arderent cupiditate pugnandi.*

Cum *ſuperioris etiã ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendã exiſtimarent: contra ea* Cæſar *neque ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat: relictíſque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.* Itaque *nulla interpoſita mora, ſauciorum modo & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris* Apolloniã *præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum uetuit. his una legio miſſa præſidio eſt.* His *explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmiſit: paruóque ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſeruaretur, & ne citiſſima eius profectio cognoſceretur, conclamari iuſſit: ſtatimque egreſſus, & nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorum diſceſſit.* Neque *uero* Pompeius *cognito conſilio eius moram ullam ad inſequendum intulit, ſed eadẽ ſpectans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit, equitatúmq; præmiſit ad nouiſſimum agmen demorandum: neque conſequi potuit, quòd multum expedito itinere antecæſſerat* Cæſar. Sed *cum uentum*

eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, cõſecutus equitatus nouiſſimos, prælio diſtinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit, expeditóſque anteſignanos admiſcuit CCCC. qui tantum profecerunt, ut equeſtri prælio commiſſo pellerent omnes, compluréſque interficerent, ipſique incolumes ſe ad agmen reciperent. Confecto iuſto itinere eius diei, quod propoſuerat Cæſar, traductóque exercitu flumen Genuſum, ueteribus ſuis in caſtris contra Aſparagum conſedit, militéſque omnes intra caſtrorum munitionem continuit: equitatúmque per cauſam pabulandi emiſſum, confeſtim Decumana porta in caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratione Pompeius confecto eiuſdem diei itinere, in ſuis ueteribus caſtris ad Aſparagum conſedit: eiúſque milites, quòd ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi pabulandíque cauſa longius progrediebantur: alij, quòd ſubito conſilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & ſarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate ſuperiorũ caſtrorũ, depoſitis in contubernio armis uallum relinquebant: quibus ad ſequendũ impeditis, Cæſar, quod fore prouiderat, meridiano fere tempore ſigno profectionis dato exercitũ educit, duplicatóq; eius diei itinere, VIII millia paſſuũ ex eo loco procedit: quod facere Põpeius diſceſſu militũ nõ potuit. Poſtero die Cæſar ſimiliter præmiſſis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipſe egreditur, ut ſiqua eſſet impoſita dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectũ eſt, ut altiſſimis flumini-

bus, atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto, cum ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, quarta die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmandos, præſidium urbibus relinquẽdum, neceſſe erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe: timénſque Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat, ut ſi Pompeius eodẽ contenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs quas Dyrrhachij cõparauerat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret. Si in Italiam tranſiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur. Sin Apolloniã Oricúmque oppugnare, & ſe omni maritima ora excludere conaretur, obſeſſo tamen Scipione, neceſſario illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaque præmiſſis nuntijs ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit, & quid fieri uellet oſtendit, præſidióque Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyſſi una, tribus Orici relictis, quíque erant ex uulneribus ægri, depoſitis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæſaris conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat, ſi Cæſar iter illo haberet, ut ſubſidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima Corcyráque diſcedere nollet, quòd legiones equitatúmque

ex Italia expectaret, ipſe ut omnibus copijs Domitiũ aggrederetur. His de cauſis uterque eorum celeritati ſtudebat, ut ſuis eſſet auxilio, & ad opprimendos aduerſarios ne occaſioni temporis deeſſet. ſed Cæſar Apolloniam à directo itinere auerterat, Pompeius per Cãdauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceſſit etiã ex improuiſo aliud incommodum: quòd Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſa ab eo diſceſſerat, & Heracleam Sẽticam, quæ eſt ſubiecta Candauiæ, iter fecerat, ut ipſa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes prouincias ciuitatéſque dimiſſis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiúſque multo quàm res erat geſta, fama percrebuerat pulſum fugere Cæſarem penè omnibus copijs amiſſis. Hæc itinera infeſta reddebant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auertebant. quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſi itineribus à Cæſare ad Domitium, & à Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges Roſcilli atq; AEgi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, conſpicati in itinere exploratores Domitij, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quòd unà in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cuncta ut erant acta expoſuerunt, & Cæſaris profectionem, & aduentum Põpeij docuerũt: à quibus Domitius certior factus, uix quatuor horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod eſt obiectum oppoſitúmque Theſſaliæ) Cæſari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæſar Gõphos peruenit, quod

eſt oppidum primum Theſſaliæ *uenientibus ab* Epi*ro. quæ gens paucis antè diebus ultro ad* Cæſarem *legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur, præſidiúmque ab eo militum petierat.* Sed *eo iam fama præcurrerat, quam ſuprà docuimus, de prælio* Dyrrhachino, *quod multis auxerat partibus.* Itaque Androſthenes *prætor* Theſſaliæ, *cum ſe uictoriæ* Pompeij *comitem eſſe mallet, quàm ſocium* Cæſaris *in rebus aduerſis: omnem ex agris multitudinem ſeruorũ ac liberorum in oppidum cogit, portáſque præcludit, & ad* Scipionem Pompeiúmque *nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio ueniant: ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe.* Scipio *diſceſſu exercituum à* Dyrrhachio *cognito,* Lariſſam *legiones adduxerat.* Põpeius *nondum* Theſſaliæ *appropinquabat.* Cæſar *caſtris munitis, ſcalas muſculóſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit quantum uſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento: ſimul reliquis ciuitatibus huius urbis exemplo inferre terrorẽ, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent.* Itaq; *uſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo uenerat die, poſt horam nonam oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit, & ad diripiendum militibus conceſſit: ſtatimque ab oppido caſtra mouit, &* Metropolim *uenit, ſic ut nuntios expugnati oppidi, famámque antecederet.* Metro*politæ eodem primum uſi conſilio, iĳſdem permoti rumoribus portas clauſerunt, muróſque armatis com-*

pleuerunt. ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerũt. quibus diligentiſſime con ſeruatis, collata fortuna Metropolitarum cum caſu Gõphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebãtur, quæ nõ Cæſari parêret, atque imperata faceret. Ille ſegetis idoneũ locum in agris nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eóque omnem rationem belli conferre conſtituit. Põpeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit: concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ ac præmiorum uelint eſſe participes. Receptíſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur: claſſicúmque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copijs Pompeij, duobúſque magnis exercitibus coniunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes uictoriæ augetur, adeo ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & ſiquando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares prætorióſque ſeruorũ habere numero, dicerẽt. Idmque inter ſe palam de præmijs ac ſacerdotijs contendebant, in annóſque conſulatum definiebant. Alij domos bonáque eorũ qui in caſtris erant Cæſaris, petebant. magnáque inter eos in concilio fuit controuerſia, oporterétne L. Hirri, quòd is à Põpeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitijs prætorijs abſentis rationem haberi, cum eius neceſſarij fidem implorarent

Pompeij, ut præſtaret quod proficiſcenti recepiſſet, ne per eius auctoritatem deceptus uideretur: reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recuſarent. Iam de ſacerdotio Cæſaris Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauiſſimas uerborum contumelias palam deſcenderunt: cum Lentulus ætatis honorem oſtentaret, Domitius urbanam gratiã dignitatémque iactaret, Scipio affinitate Pompeij confideret. Poſtulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere ſibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum de ijs qui ordinis eſſent Senatorij, bellóque una cum ipſis non interfuiſſent: ſententiáſque de ſingulis ferrent qui Romæ remanſiſſent, quíque intra præſidia Põpeij fuiſſent, neque operam in re militari præſtitiſſent. Vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent: alteram, qui capitis damnarẽt: tertiam, qui pecunia mulctarent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmijs pecuniæ, aut de perſequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatíſque militibus, & ſatis lõgo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere militum animum uideretur, tentandum Cæſar exiſtimauit quidnam Pompeius propoſiti aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaque exercitũ è caſtris eduxit, aciémque inſtruxit, primum ſuis locis, paulóque à caſtris Põpeij lõgius: continentibus uero diebus ut progredere-

tur à caſtris ſuis, collibúſque Pompeianis aciem ſubijceret. quæ res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen inſtitutũ in equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, ut quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoque eius generis præliorũ perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis ſeptem milliũ Pompeianorum impetum, cum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent, neque magnopere eorũ multitudine terrerẽtur. Nanque etiã per eos dies prælium ſecundum equeſtre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus quos perfugiſſe ad Pompeiũ ſuprà docuimus, cum quibuſdam interfecit. Pompeius quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat, ſemper, ut uidebatur, expectans ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubijceret. Cæſar nulla ratione ad pugnam elici poſſe Pompeiũ exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, uti caſtra ex eo loco moueret, ſempérque eſſet in itineribus: hoc ſpectans, ut mouẽdis caſtris, pluribúſq; adeũdis locis, commodiore frumentaria re uteretur, ſimúlque ut in itinere aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborẽ Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculíſque detenſis, animaduerſum eſt paulo ante, extra quotidianam conſuetudinem longius à uallo eſſe aciem Pompeij progreſſam, ut non iniquo loco poſſe dimicari uideretur. Tum Cæſar ad ſuos, cum iam eſſet agmen in

portis, Differēdum eſt, inquit, iter in præſentia nobis, & de prælio cogitandum, ſi ut ſemper depopoſcimus, animo ſumus ad dimicandum parati. non facile occaſionem poſtea reperiemus. Confeſtimque expeditas copias educit. Pōpeius quoque, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat prælio decertare. Nanque etiam in concilio ſuperioribus diebus dixerat, prius quàm concurrerent acies, fore ut exercitus Cæſaris pelleretur. Id cum eſſent plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: ſed rationem conſilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, ídque mihi ſe facturos confirmauerunt, ut cum propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu à latere aperto aggrederentur, ut circunuenta à tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hoſtem iaceretur. Ita ſine periculo legionum, & penè ſine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile nō eſt, cum tantum equitatu ualeamus. Simul denuntiauit, ut eſſent animo parati in poſterum: & quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæpe cogitauiſſent, ne uſu manúque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit: & cum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeij conſilium ſummis laudibus efferret, Noli inquit, exiſtimare Pompei, hunc eſſe exercitum qui Galliam Germaniámque deuicit. Omnibus interfui prælijs, neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit neceſſe. multos autumni peſtilētia in Italia conſumpſit, multi domum diſceſſerunt, multi ſunt relicti in continenti. An non audiſtis, ex ijs

qui per cauſam ualetudinis remanſerũt, cohortes eſſe Brunduſij factas? Hæ copiæ quas uidetis, ex delectu horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ; & pleræque ſunt ex colonis tranſpadanis. Attamen quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixiſſet, iurauit ſe niſi uictorem in caſtra non reuerſurum: reliquóſque ut idem facerent hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quiſquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta eſſent in concilio, magna ſpe & lætitia omnium diſceſſum eſt: ac iam animo uictoriam præcipiebant, quòd de re tanta, & à tam perito imperatore nihil fruſtra confirmari uidebatur. Cæſar cum Pompeij caſtris appropinquaſſet, ad hũc modum aciem eius inſtructam animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex S. C. quarum una Prima, altera Tertia appellabatur. In eo loco ipſe erat Pompeius. mediam aciem Scipio cũ legionibus Syriacis tenebat. Ciliçenſis legio coniuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erãt collocatæ. has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuáque interiecerat: numeróque cohortes C X expleuerat. hæc erãt millia L V. Euocatorũ circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs ſuperiorum exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie diſperſerat. reliquas cohortes V I I in caſtris propinquiſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob cauſam cunctum equitatũ, ſagittarios, funditoréſque omnes in ſiniſtro cornu obiecerat.

Cæſar ſuperius inſtitutum ſeruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in ſiniſtro collocauerat, tametſi erat Dyrrhachinis prælijs uehementer attenuata. huic ſic adiunxit octauam, ut pene unam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie L X X X conſtitutas habebat: quæ ſumma erat milliū X X I I. Cohortes duas caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antoniū, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præpoſuerat: Ipſe contra Pompeium conſtitit. Simul his rebus animaduerſis quas demonſtrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circunueniretur, celeriter ex tertia acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuíque oppoſuit, & quid fieri uellet, oſtendit: monuítq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute conſtare. ſimul tertiæ aciei, totique exercitui imperauit, ne iniuſſu ſuo concurreret: ſe, cum id fieri uellet, uexillo ſignum daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, ſuáque in eum perpetui temporis officia prædicaret: in primis commemorauit, teſtibus ſe militibus uti poſſe quanto ſtudio pacem petiſſet: quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per Au. Clodiū cum Scipione egiſſet: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet. neque ſe unquam abuti militum ſanguine, neque Rempub. alterutro exercitu priuare uoluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eū primum pilū in legione decima duxerat, uir ſingulari uirtute. hic ſigno

dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis, & ueſtro imperatori quam conſtituiſtis, operam date. Vnum hoc prælium supereſt, quo confecto & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. Simul reſpiciens Cæſarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter C X X uoluntarij eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatij, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitus. Sed Pompeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, néue ſe loco mouerent: aciémque eius diſtrahi paterentur. ídque admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur, ut primus excurſus uiſque militum infringeretur, aciéſque diſtenderetur, atque in ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur: leuiúſque caſura pila ſperabat in loco retentis militibus, quàm ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent. Simul fore, ut duplicato curſu Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quòd eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent. Neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamorémque uniuerſi tollerent: quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimauerunt. Sed noſtri milites dato ſigno cum infeſtis pilis procurriſſent, atque animaduertiſſent non concurri à Pompeianis: uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſpõte curſum repreſſe-

runt,& ad medium fere ſpatiũ conſtiterunt, ne conſumptis uiribus appropinquarent: paruóque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila miſerunt, celeritérque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque uerò Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela miſſa exceperunt,& impetum legionũ tulerunt,& ordines conſeruauerunt: piliſque miſſis,ad gladios redierunt.Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu intenti,ut erat imperatum,uniuerſi procurrerunt,omníſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetũ noſter equitatus nõ tulit,ſed paulum loco motus ceſſit: equitéſque Põpeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare,aciémque noſtram à latere aperto circumire cœperunt.Quod ubi Cæſar animaduertit,quartæ aciei, quam inſtituerat ex cohortium numero,ſignum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infeſtíſque ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt,ut eorum nemo conſiſteret,omnéſque conuerſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent.quibus ſummotis, omnes ſagittarij funditoréſque deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt.Eodem impetu cohortes ſiniſtro cornu pugnantes etiam tum ac reſiſtentes in acie Pompeianos circumierunt, eóſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat,procurrere iuſſit.Ita cum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent,alij autem à tergo adorirentur,ſuſtinere Pompeiani nõ potuerunt, atque uniuerſi terga uerterunt. Neque uero Cæſarem fefellit, quin ab ijs cohortibus quæ contra equitatũ in quar-

tis acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus: ab iiſdem facta cædes ſagittariorum, atque funditorum: ab iiſdem acies Pompeiana à ſiniſtra parte circumita, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius ut equitatum ſuum pulſum uidit, atque eam partem cui maxime confidebat, perterritã animaduertit, aliis quammaxime diffiſus, acie exceſſit, protinúſque ſe in caſtra equo contulit: & iis centurionibus quos in ſtatione ad prætoriã portam poſuerat, clare, ut milites exaudirẽt, Tuemini inquit, caſtra, & defendite diligenter, ſiquid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidio confirmo. Hæc cum dixiſſet, ſe in prætorium contulit ſummæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæſar Pompeianis ex fuga intra uallũ compulſis, nullum ſpatium perterritis dari oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt ut beneficio fortunæ uterẽtur, caſtráq; oppugnarẽt. Qui etſi magno æſtu fatigati (nam ad meridiẽ res erat perducta) tamẽ ad omnẽ laborẽ animo parati, imperio paruerũt. Caſtra à cohortibus quæ ibi præſidio erãt relictæ, induſtrie defendebãtur, multóq; etiã acrius à Thracibus barbaríſq; auxiliis. Nã qui ex acie refugerãt milites & animo perterriti, & laſſitudine cõfecti, miſſis pleriq; armis, ſigníſq; militaribus, magis de reliqua fuga quàm de caſtrorũ defenſione cogitabãt. Neq; uero diutius, qui in uallo conſtiterãt, multitudinem telorũ ſuſtinere potuerunt: ſed confecti uulneribus locũ reliquerunt, protinúſque omnes ducibus uſi cẽturionibus tribuníſque militum, in altiſſimos mõtes qui ad caſtra pertinebãt,

conſugerunt. In caſtris Pompeij uidere licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus cæſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli & nonnullorum tabernacula protecta edera, multa præterea quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam deſignarent: ut facile exiſtimari poſſet nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, quin non neceſſarias conquirerent uoluptates: atque hi miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem obijciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Põpeius iam cum intra uallum noſtri uerſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatorijs, Decumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinúſque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi conſtitit: ſed eadem celeritate paucos ſuos ex fuga nactus, nocturno itinere nõ intermiſſo, comitatu equitum X X X, ad mare peruenit, nauémque frumentariam conſcendit, ſæpe (ut dicebatur) querens tantum ſuam ſe opinionem feſelliſſe, ut à quo genere hominum uictoriã ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto pene proditus uideretur. Cæſar caſtris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circũmunire inſtituit. Pompeiani, quòd is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte uniuerſi ſimul Lariſſam uerſus ſe recipere cœperũt. Qua re animaduerſa, Cæſar copias ſuas diuiſit, partémque legionũ in caſtris Pompeij remanere iuſſit, partẽ in ſua caſtra remiſit, quatuor ſecũ legiones duxit, commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuũ V I, aciẽ inſtruxit. Qua re animaduerſa, Põpeiani in

quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar milites cohortatus, etſi totius diei cõtinenti labore erant confecti, nóxque iam ſuberat, tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu aquari Pompeiani poſſent: quo perfecto opere, illi de deditione miſſis legatis agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorÿ, qui ſe cum ÿs coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierũt. Cæſar prima luce omnes eos qui in monte conſederãt, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma proÿcere iuſſit. quod ubi ſine recuſatione fecerunt, paſſíſque palmis proiecti ad terram flentes ab eo ſalutem petierunt, cõſolatus conſurgere iuſſit: & pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſeruauit: militibúſque ſuis iuſſit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas quas ſecum duxerat, inuicem requieſcere, atque in caſtra reuerti iuſſit: eodémque die Lariſſam peruenit. In eo prælio non amplius ducentos milites deſiderauit, ſed centuriones fortes uiros circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſime pugnans Craſtinus, cuius mentionem ſuprà fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neq; id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcẽs dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prælio excellentiſſimam uirtutem Craſtini fuiſſe, optiméque eum de ſe meritũ iudicabat. Ex Põpeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. namque etiam cohortes quæ præſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Syllæ ſimiliter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuita-

tes refugerunt. Signáque militaria ex prælio ad Cæſarem ſunt relata C L X X X, & aquilæ I X. L. Domitius ex caſtris in montẽ refugiẽs, cum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus. Eodẽ tempore D. Lælius cũ claſſe ad Brũduſium venit, eadémque ratione, qua factum à Libone antea demonſtrauimus, inſulam obiectam portui Brunduſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brũduſio præerat, tectis inſtructíſque ſcaphis elicuit naues Lælianas, atq; ex his longius productam vnam quinqueremem, & minores duas in anguſtijs portus cepit. Itémque per equites diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore vſus ad nauigãdum, onerarijs nauibus Corcyra Dyrrhachióque aquam ſuis ſupportabat, neque à propoſito deterrebantur: neque ante præliũ in Theſſalia factum cognitum, aut ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſariarum rerum inopia ex portu inſuláque expelli potuit. Iiſdem ferè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: & cũ eſſet Cæſaris claſſis diuiſa in duas partes, & dimidiæ parti præeſſet P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Põponius ad Meſſanam: prius Caſſius ad Meſſanã nauibus aduolauit, quàm Põponius de eius aduentu cognoſceret: perturbatúmque eum nactus, nullis cuſtodijs, neque ordinibus certis, magno uẽto & ſecundo cõpletas onerarias naues tæda & pice & ſtupa, reliquíſque rebus quæ ſunt aptæ ad incendia, in Põponianã claſſem immiſit, atque omnes naues incendit X X X V, in quibus erãt X X conſtratæ. Tantúſque eo facto timor inceſſit,

ut cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, uix oppidū defenderetur: & niſi eo ipſo tēpore quidam nuntij de Cæſaris uictoria per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant plerique futurū fuiſſe ut amitteretur: ſed opportuniſſime nuntijs allatis oppidū fuit defenſum: Caſſiúſque ad Sulpitianam inde claſſem profectus eſt Vibonem: applicatiſq; noſtris ad terram nauibus, propter eūdem timorē pari atque antea ratione egerunt. Caſſius ſecundum nactus uētum, onerarias naues circiter XL præparatas ad incēdium immiſit: & flāma ab utroque cornu cōprehenſa, naues ſunt cōbuſtæ quinque. Cúmque ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites qui ex ueteribus legionibus erāt relicti præſidio nauibus ex numero ægrorū, ignominiam non tulerūt, ſed ſua ſponte naues conſcenderunt, & à terra ſoluerūt, impetúque facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Caſſius, ceperunt: ſed Caſſius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt depreſſæ triremes: neque multo poſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi hoc à legatis amicíſque Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Caſſius cum claſſe diſceſſit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendū ſibi Pōpeium exiſtimauit, quaſcunque in partes ex fuga ſe recepiſſet: ne rurſus copias cōparare alias, & bellū renouare poſſet. Et quātum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionémque unam minoribus itineribus ſubſequi iuſſit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuéſque Ro. iu-

randi cauſa conuenirent. Sed *utrũ auertendæ ſuſpicionis cauſa* Pompeius *propoſuiſſet, ut quamdiutiſſime longioris fugæ conſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret,* Macedoniam *tenere conaretur, exiſtimari non poterat.* Ipſe *ad anchoram una nocte conſtitit, & uocatis ad ſe* Amphipoli *hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito* Cæſaris *aduentu, ex eo loco diſceſſit, &* Mitylenas *paucis diebus uenit.* Biduum *tempeſtate retẽtus, nauibúſque alijs additis actuarijs, in* Ciliciam *atq; inde* Cyprum *peruenit.* Ibi *cognoſcit, conſenſu omnium* Antiochenſium, *ciuiúmque* Rom. *qui illic negotiarentur, arcem* Antiochenam *captam eſſe excludendi ſui cauſa, nuntióſque dimiſſos ad eos qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne* Antiochiam *adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum.* Idem *hoc* L. Lẽtulo, *qui ſuperiore anno conſul fuerat, &* P. Lẽtulo *conſulari, ac nõnullis alijs acciderat* Rhodi. Nam *quicunque ex fuga* Pompeiũ *ſequerẽtur, atque in inſulam ueniſſent, oppido ac portu recepti non erant: miſſiſq; ad eos nuntijs ut ex his locis diſcederent, cõtra uolũtatem ſuam naues ſoluerãt.* Iámq; *de* Cæſaris *aduẽtu fama ad ciuitates perferebatur.* Quibus *cognitis rebus,* Pompeius *depoſito adeundæ* Syriæ *conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & à quibuſdam priuatis ſumpta, & æris magno pondere ad militarem uſum in naues impoſito, duobúſque millibus hominum armatis, partim quos ex familijs ſocietatũ delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quóſque ex ſuis quiſque ad hãc rem idoneos exiſtimabat,* Peluſium *peruenit.* Ibi *caſu* Rex *erat* Ptolemæus,

puer ætate, magnis copiÿs cum ſorore Cleopatra bellũ gerens, quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtráque Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut pro hoſpitio atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt: eóſque hortari, ut ſuum officiũ Pompeio præſtarent, néue eius fortunã deſpicerent. In hoc erãt numero complures Pompeiÿ milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriã traduxerat, bellóque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erãt regni, ſiue timore adducti (ut poſtea prædicabant) ne ſolicitato exercitu regio, Põpeius Alexãdriam AEgyptúmque occuparet: ſiue deſpecta eius fortuna (ut plerũque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt) ÿs qui erãt ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt, eúmque ad Regem uenire iuſſerunt: ipſi clam conſilio inito Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum militum, ad interficiẽdum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimiÿ productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conſcendit cum paucis ſuis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in cuſtodia necatur.

Cæſar cum in Aſiam ueniſſet, reperiebat T. Appiũ conatum eſſe pecunias tollere Epheſo ex fano Dianæ,

eiúſque rei cauſa Senatores omnes ex prouincia euocaſſe, ut his teſtibus ea ſumma pecuniæ uteretur: ſed interpellatum aduētu Cæſaris profugiſſe. Ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit.

Item cōſtabat Elide in tēplo Mineruæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die præliū ſecūdum Cæſar feciſſet, ſimulacrum Victoriæ quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, & ad ſimulacrum Mineruæ ſpectabat, ad ualuas ſe templi limẽnque conuertiſſe. Eodémque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata ciuitas diſcurreret. Hoc idē Ptolemaide accidit: Pergamíque in occultis ac remotis templis, quo præter ſacerdotes adire fas non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellāt, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſari ſtatuā conſecrauerāt, palma per eos dies in tecto inter coagmēta lapidum ex pauimento extitiſſe oſtendebatur. Cæſar paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet Pompeium Cypri uiſum, cōiectans eum in AEgyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquáſq; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ſe ex Theſſalia ſequi iuſſerat, & altera quam ex Achaia à Q. Fuſio legato euocauerat, equitibúſque octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Aſiaticis paucis, Alexādriam peruenit. In his erant legionariorum hominum tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs & labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non poterāt. Sed Cæſar confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxilijs proficiſci non dubitauerat: atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimans, Alexā-

driæ de Pompeij morte cognoſcit: atque ibi primum è naui egrediens, clamorem militum audit, quos Rex in oppido præſidij cauſa reliquerat: & cõcurſum ad ſe fieri uidet, quòd faſces anteferrentur: in hoc omnis multitudo maieſtatem Regiã minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant, compluréſque milites eius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduerſis, legiones ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex Põpeianis militibus confecerat. Ipſe enim neceſſario Eteſijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus ſunt aduerſiſſimi uenti. Interim cõtrouerſias Regum ad populum Romanum, & ad ſe, quòd eſſet Conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo cõuenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo & lege & ſenatuſconſulto ſocietas erat facta: oſtendit ſibi placere, Regem Ptolemæum atque ſororem eius Cleopatram, exercitus quos haberent, dimittere, & de controuerſijs iure apud ſe potius quàm inter ſe armis diſceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri, nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primum inter ſuos queri atque indignari cœpit, Regem ad dicendam cauſam euocari. Deinde adiutores quoſdam conſilij ſui nactus ex regijs amicis, exercitum à Peluſio clam Alexandriam euocauit: atque eundem Achillam, cuius ſupra meminimus, omnibus copijs præfecit. Hunc incitatum ſuis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis nuncij'ſque edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris heredes erant ſcripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea

quæ ætate antecedebat. hæc uti fieret, per omnes deos, pérque fœdera quæ Romæ feciſſet, eodem teſtamento Ptolemæus *populum* Romanum *obteſtabatur.* Tabulæ *teſtamenti unæ per legatos eius* Romam *erant allatæ, ut in ærario ponerentur. eæ cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud* Pompeium *ſunt depoſitæ.* Alteræ *eodem exemplo relictæ, atque obſignatæ* Alexandriæ *proferebantur.* De *his rebus cum ageretur apud* Cæſarē, *íſque maxime uellet pro communi amico atque arbitro controuerſias* Regum *componere, ſubito exercitus regius equitatúſq; omnis uenire* Alexandriam *nuntiatur.* Cæſaris *copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret: relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliúmque* Achillæ *cognoſceret. milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit:* Regémque *hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſarijs, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad* Achillam *mitteret, & quid eſſet ſuæ uoluntatis, oſtenderet.* A *quo miſſi* Dioſcorides & Serapion, *qui ambo legati* Romæ *fuerant, magnámque apud patrem* Ptolemæum *auctoritatem habuerant, ad* Achillam *peruenerunt. quos ille, cū in cōſpectum eius ueniſſent, priuſ quàm audiret, aut cuius rei cauſa miſſi eſſent cognoſceret, corripi atque interfici iuſſit.* Quorum *alter accepto uulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt.* Quo *facto,* Regem *in ſua poteſtate ut haberet,* Cæſar *effecit, magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans, & ut priuato paucorū & latronum potius quàm regio conſilio ſuſceptum bellum uideretur.* Erant *cum* Achilla *copiæ,*

ut neque numero, neque genere hominum, neque uſu rei militaris contemnenda uiderētur. millia enim uiginti in armis habebat. Hæ conſtabant ex Gabinianis militibus, qui iam in conſuetudinem Alexādrinæ uitæ atque licentiæ uenerant, & nomen diſciplinámque populi Romani dedidicerāt, uxoréſq; duxerāt, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúſque Syriæ Ciliciǽque prouinciæ, finitimarúmque regionū. Multi præterea capitis damnati, exuléſque conuenerant: fugitiuíſque omnibus noſtris certus erat Alexādriæ receptus, certáque uitæ conditio, ut dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſiquis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur, qui uim ſuorū, quòd in ſimuli culpa uerſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere: hi bona locupletum diripere: ſtipendij augendi cauſa Regis domum obſidere: regno expellere alios, alios arceſſere uetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto conſueuerant. Erant præterea equitum millia duo. Inueterauerant hi omnes compluribus Alexandriæ bellis: Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerāt, bella cum AEgyptijs geſſerant. hunc uſum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatémque militum Cæſaris deſpiciēs, occupabat Alexandriam, præterea oppidi partem quam Cæſar cum militibus tenebat: & primo impetu domum eius irrumpere conatus eſt. Sed Cæſar diſpoſitis per uias cohortibus, impetum eius ſuſtinuit: eodémque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longe maximam attulit ea res di-

micationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hoſtes conabantur: quarum erant L *auxilio miſſæ ad Pompeium, prælióque in Theſſalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erãt, aptæ inſtructæque omnibus rebus ad nauigandum. Præter has* X X I I *erant quæ præſidij cauſa Alexandriæ eſſe cõſueuerant, conſtratæ omnes: quas ſi occupaſſent, claſſe Cæſaris erepta, portum ac mare totum in ſua poteſtate haberent, commeatu auxilij'ſque Cæſarem prohiberent. Itaque tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere uiderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omnéſque eas naues, & reliquas quæ erant in naualibus, incendit, quòd tam late tueri tam parua manu non poterat: confeſtímque ad Pharum nauibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab inſula cepit. Hæc inſula obiecta Alexãdriæ, portum efficit. Sed à ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum nongentorum in mare iactis molibus, anguſto itinere & ponte cum oppido coniungitur. In hac ſunt inſula domicilia Aegyptiorũ, & uicus oppidi magnitudine: quæque ubique naues imprudẽtia aut tempeſtate paululum ſuo curſu decesſerint, has more prædonum diripere conſueuerunt. His autem inuitis à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis, militibúſque expoſitis, Pharum apprehendit, atque ibi præſidium poſuit. quibus eſt re-*

bus effectum, uti tuto frumentum auxiliáque nauibus ad eum ſupportari poſſent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prælio diſcederetur, & neutri pellerentur. id efficiebant anguſtiæ loci. paucíſque utrinque interfectis, Cæſar loca maxime neceſſaria complexus, noctu * præmunit. Nec tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſa initio erat inductus: & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditus habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regia traiecit, unáq; bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controuerſia orta. quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur, Photinus nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæſaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortaretúrque ne à negotio deſiſteret, néue animo deficeret, indicatis deprehenſíſque internuntijs, à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRCII SIVE OPPII, DE BELLO ALEXANDRINO C. IVLII CAESARIS, LIBER VNVS.

B ELLO Alexādrino conflato, Cæſar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciáque omnē claſſem accerſit: ex Creta ſagittarios, equites à Rege Nabatæorū Malco euocat: tormenta undique cōquiri, & frumentum mitti, auxiliáq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minus firmæ eſſe uiderētur, teſtudinibus ac muſculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittūtur: quātúmque aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tātum munitiones proferūtur. nam ab incēdio fere tuta eſt Alexandria, quòd ſine cōtignatione ac materia ſunt ædificia, & ſtructuris atq; fornicibus cōtinētur, tectáq; ſunt rudere, aut pauimentis. Cæſar maxime ſtudebat ut quam anguſtiſſimā partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hāc operibus uineíſq; agēdis à reliqua parte urbis excluderet, illud ſpectās, primum ut cū in duas partes eſſet urbs diuiſa, acies uno cōſilio atque imperio adminiſtraretur: deinde ut laborātibus ſuccurri, atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet: In primis uero ut aqua pabulóq; abūdaret, quarū alterius rei copiā exiguam, alterius nullā omnino facultatē habebat: quod utrūque palus large præbere poterat. Neq; uero Alexādrinis in ge-

rẽdis negotijs cũctatio ulla aut mora inferebatur. Nã in omnes partes per quas fines AEgypti regnúmque pertinet, legatos cõquiſitoréſque delectus habendi cauſa miſerant, magnúmque numerũ in oppidũ telorum ac tormentorũ conuexerãt, & innumerabilẽ multitudinem adduxerãt. Nec minus in urbe maximæ armorũ erant inſtitutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerãt, quibus domini locupletiores uictum quotidianũ ſtipẽdiúmque præbebãt. Hac multitudine diſpoſita, munitiones ſemotarũ partiũ tuebãtur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebãt, ut quacũque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxiliũ ferendũ opponi poſſent. Omnibus uijs atque angiportis triplicẽ uallũ obduxerãt. Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus X L pedes altitudinis habebat: quæque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorũ tabulatorũ munierãt. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorũ confixerãt, ſubiectíſque eas rotis, funibus iumentíſque obiectis, directis plateis in quãcunque erat uiſum partẽ mouebãt. Vrbs fertiliſſima & copioſiſſima, omniũ rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſſimi atque acutiſſimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea ſolertia efficiebãt, ut noſtri illorũ opera imitari uiderẽtur: & ſua ſpõte multa reperiebant: unóque tempore & noſtras munitiones infeſtabãt, & ſuas defendebant. Atque hoc principes in concilijs concionibúſque agitabãt, populũ Romanũ paulatim in conſuetudinem eius regni occupãdi uenire: paucis annis ante Gabiniũ cum exercitu fuiſſe in AEgypto: Põpeium ſe ex fuga eodẽ recepiſſe: Cæſarẽ ueniſſe cũ copijs: neque

morte Pōpeij quicquam profectum, quominus Cæſar apud ſe cōmoraretur: quē ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciā: idque agendū mature. Nāque eū interclusum tēpeſtatibus propter anni tēpus recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillā, qui ueterano exercitui præerat, & Arſinoen Regis Ptolemæi minorē filiam, ut ſuprà demōſtratum eſt, cū uterq; utrique inſidiaretur, & ſummā imperij ipſe obtinere uellet, præoccupat Arſinoe per Ganymedē eunuchū nutritiū ſuum, atque Achillam interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine ullo ſocio & cuſtode omne imperiū obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Is ſuſcepto officio largitionē in milites auget: reliqua pari diligētia adminiſtrat. Alexādria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecúſque habet ad Nilū pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim ſpatio tēporis liqueſcit, ac ſubſidit. hac uti domini ædificiorū atque eorū familiæ cōſueuerūt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa ac turbida, ut multos uarióſq; morbos efficiat: ſed ea plebes ac multitudo cōtenta eſt neceſſario, quòd fons urbe tota nullus eſt, hoc tamē flumē in ea parte urbis erat, quæ ab Alexādrinis tenebatur. Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi, qui diſtributi munitionum tuendarum cauſa uicatim, ex priuatis ædificijs ſpecubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato conſilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interceptis enim ſpecubus, atque omnibus urbis partibus excluſis quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit, hanc locis ſuperioribus

fundere in partem Cæſaris nō intermittebat. Quam ob cauſam ſalſior paulo præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob rem id accidiſſet: nec ſatis ſibi ipſi credebant, cum ſe inferiores eiuſdem generis ac ſaporis aqua dicerent uti atque ante conſueſſent, uulgóque inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. Paruo uero temporis ſpatio hæc propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior iam ſalſiórque reperiebatur. quo facto dubitatione ſublata, tātus inceſſit timor, ut ad extremū caſum periculi omnes deducti uiderētur: atq; alij morari Cæſarē dicerent, quin naues cōſcendere iuberet: alij multo grauius extimeſcerēt caſum, quòd neque celari Alexādrinis poſſent in apparanda fuga, cū hi tam paruo ſpatio diſtarēt ab ipſis: neque illis imminētibus atq; inſequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autē magna multitudo oppidanorū in parte Cæſaris, quam domicilijs ipſorū nō mouerat, quòd ea ſe fidelē palam noſtris eſſe ſimulabat & deſciuiſſe à ſuis uidebatur:
★ *ut mihi* ★ *defendēdi eſſent Alexādrini, quòd neq; fallaces eſſent, neq; temerarij, multáq; oratio fruſtra abſumeretur. Cū uero uno tēpore & natio eorū & natura cognoſcatur, aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem dubitare nemo poteſt. Cæſar ſuorū timorem conſolatione & ratione minuebat. Nam puteis foſſis aquam dulcē reperiri poſſe affirmabat. omnia enim littora naturaliter aquæ dulces uenas habere. quòd ſi alia eſſet littoris AEgyptij natura, atque omnium reliquorū, tamen quoniā mare liberè tenerēt,*

neque hoſtes claſſem haberẽt, probiberi ſeſe non poſſe quominus quotidie nauibus aquam peterent uel à ſiniſtra parte à Paretonio, uel à dextra ab inſula: quæ diuerſæ nauigationes nunquam uno tẽpore aduerſis uentis præcluderentur. Fugæ uero nullum eſſe conſilium, non ſolum ijs qui primam dignitatem haberẽt, ſed ne ijs quidem qui nihil præterquam de uita cogitarent. Magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionibus ſuſtineri: quibus relictis, nec loco nec numero pares eſſe poſſe. Magnam autem moram & difficultatem aſcenſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis. Summam eſſe contrà in Alexandrinis uelocitatem, locorum & ædificiorũ notitia. Hos præcipue in uictoria inſolentes, præcurſuros, & loca excelſiora atque ædificia occupaturos. ita fuga nauibuſque noſtros prohibituros. Proinde eius conſilij obliuiſcerentur, atque omni ratione eſſe uincendum cogitarẽt. Hac oratione apud ſuos habita, atque omniũ mentibus excitatis, dat Centurionibus negotiũ, ut reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, néue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximíſq; conatibus, non lõgi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio trigeſimaſeptima ex dedititijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulo ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebãtur.

Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi *cum diu retinerentur, atque aquæ mopia premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar ut per ſe conſilium caperet quid faciendum uideretur, nauim conſcendit, ſéque omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis, quòd cum longius paulo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cúmque ad eum locum acceſſiſſet qui appellatur Cherſoneſus, aquandiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex eo numero cum longius à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti. ex his cognouerũt Cæſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ reì crediderunt.* Itaque *naues omnes quas paratas habuerãt ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſaríque redeunti cum claſſe occurrerunt. qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturũ, quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neque uirtutem poſſet notare, neque inertiã. Quibus de cauſis naues quas potuit, Cæſar ad terrã detraxit, quem in locum illos ſucceſſuros nõ exiſtimabat. Erat una nauis* Rhodia *in dextro Cæſaris cornu longe à reliquis collocata. hanc conſpicati hoſtes, non tenuerunt ſeſe, magnóque impetu quatuor ad eam conſtratæ naues, & complures apertæ contenderunt: cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpem in con-*

ſpectu hoſtium contumeliam acciperet: quanquam ſi-
quid grauius illi accidiſſet, merito caſurũ iudicabat.
Prælium commiſſum eſt magna contentione Rhodio-
rum: qui cum in omnibus dimicationibus & ſcien-
tia & uirtute præſtitiſſent, tum maxime illo tempore
totum onus ſuſtinere non recuſabant, nequod ſuorum
culpa detrimèntum acceptum uideretur. Ita prælium
ſecundiſſimum eſt factum. capta eſt una hoſtium qua-
driremis, depreſſa eſt altera, deinde omnes epibatis
nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis naui-
bus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox
prælium diremiſſet, tota claſſe hoſtiũ Cæſar potitus
eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus, aduerſo uẽ-
to leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco ui-
ctricibus ſuis nauibus Alexandriã deducit. Eo de-
trimento adeo ſunt fracti Alexandrini, cum iam non
uirtute propugnatorum, ſed ſcientia claſſiariorum ſe
uictos uiderent, quibus, & ſuperioribus locis suble-
uabantur, ut uix ædificijs defendi poſſent, & mate-
riam cunctam obijcerent, quòd noſtræ claſſis oppu-
gnationem etiam ad terram uerebãtur. Iidem poſtea
quàm Ganymedes in concilio confirmauit, ſeſe & eas
quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum, & numerum adau-
cturum, magna ſpe & fiducia ueteres reficere naues
accuratiúſque huic rei ſtudere atque inſeruire inſti-
tuerunt. Ac tametſi amplius centum decem nauibus
longis in portu naualibúſque amiſerant, non tamen
reparandæ claſſis cogitationẽ depoſuerunt. Videbant
enim nõ auxilia Cæſari, non cõmeatus ſupportari poſ
ſe, ſi claſſe ipſi ualerent. Præterea nautici homines &
urbis & regionis maritimæ quotidiano uſu à pueris

exercitati, ad naturalē ac domeſticū uſum refugere cu piebant: & quantum paruulis nauigijs profeciſſent, ſentiebāt. Itaq; omni ſtudio ad parandā claſſem incu buerūt. Erant in omnibus oſtijs Nili cuſtodiæ exigēdi portorij cauſa diſpoſitæ. Naues ueteres erāt in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandū nō erant uſi. Has reficiebant, illas Alexandriam re uocabant. Deerant remi, porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebāt. aſſeres remorū uſum obtinebāt. Aliud naturalis ſolertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. Poſtremo non longā nauigationem parabant, ſed præſentis temporis neceſſitati ſeruiebant, & in ipſo portu confligendū uidebāt. Itaque paucis diebus cōtra omniū opinionē quadriremes uigītiduas, quinqueremes quinque confecerunt: ad has minores apertáſque complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio quid quæq; earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſéque ad confligendum omnibus rebus pa rauerunt. Cæſar Rhodias naues nouem habebat (nam decem miſſis, una in curſu littore AEgyptio defecerat) Pōticas octo: Lycias quinq;: ex Aſia XII. ex his erāt quinqueremes & quadriremes X. reliquæ infra hāc magnitudinē, & pleræque apertæ. tamen uirtute militum confiſus, cognitis hoſtium copijs, ſe ad dimicandum parabat. Poſtquam eo uētum eſt, ut ſibi uterque eorum cōfideret: Cæſar Pharum claſſe circumuehitur, aduerſáſque naues hoſtibus cōſtituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has ſpatiū quadringentorum paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naues uidebatur. Poſt hunc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit. quæ quanque earū ſequatur, & cui ſubueniat, conſtituit atque imperat.

Non dubitanter Alexandrini *claſſem producunt, atque inſtruũt.* In *frõte collocant* XXII. *reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt.* Magnũ *prœterea numerum minorum nauigiorũ & ſcapharum producunt cum malleolis ignibúſque, ſiquid ipſa multitudo, & clamor, & flamma noſtris terroris afferre poſſent.* Erant *inter duas claſſes uada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem* Africæ. *ſic enim prædicant, partẽ eſſe* Alexãdriæ *dimidiã* Africæ. Satiſq; *diu inter ipſos eſt expectatum, ab utris trãſeundi fieret initiũ, propterea quòd eo qui intraſſent, & ad explicandã claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore uidebantur.* Rhodijs *nauibus præerat* Euphranor, *animi magnitudine ac uirtute magis cum noſtris hominibus quàm cum* Græcis *comparandus.* Hic *ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt à* Rhodijs *qui imperium claſſis obtineret.* Qui *ubi* Cæſaris *animum aduertit,* Videris *mihi, inquit,* Cæſar *uereri, ſi hæc uada primis nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſſis explicare. nobis rẽ committe. nos prælium ſuſtinebimus, neque tuũ iudicium fallemus, dum reliqui ſubſequantur.* Hos *quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori eſt.* Cæſar *illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignũ pugnæ.* Progreſſas *ultra uadum quatuor* Rhodias *naues circunſiſtunt* Alexandrini, *atque in eas impetum faciunt.* Suſtinent *illi, atque arte ſolertiáque ſe explicant.* Ac *tantũ doctrina potuit, ut in diſpari numero, nulla trãſuerſa hoſti obijceretur, nullius remi detergerentur, ſed*

ſemper uenie͂tibus aduerſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci: atq; omne certamen in uirtute conſtitit. Neque uero Alexa͂driæ fuit quiſqua͂ aut noſtrorum aut oppidanoru͂, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibúſque & uotis uictoria͂ ſuis à Dijs immortalibus expoſceret. Minime autem par erat prælij certamen. Noſtris enim prorſus, neque terra neque mari effugiu͂ dabatur uictis, omniáque uictoribus erant futura in incerto. Illi, ſi ſuperaſſent, nauibus omnia tenerent: ſi inferiores fuiſſent, reliqua͂ tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miſerum uidebatur, perpaucos de ſumma rerum & de ſalute omnium decertare: quorum ſiquis aut animo aut uirtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cade͂dum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat, ut hoc maiore animo contenderent, quòd omniu͂ ſalutem ſibi commendatam uiderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notúmque proſeque͂s, erat obteſtatus, ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hoc animo eſt decertatum, ut neque maritimis nauticíſque ſolertia atque ars præſidium ferret, neque numero nauium præſtantibus multitudo prodeſſet, neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri, uirtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defenſoribus remigibúſque, & deprimuntur tres, noſtris incolumi-

bus omnibus. Reliquæ propinquã fugam ad oppidũ capiunt, quas protexerunt ex molibus atque ædificijs immunẽtibus, & noſtros adire propius prohibuerũt. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet, omni ratione Cæſar contendendum exiſtimauit, ut inſulam molémque ad inſulam pertinentẽ in ſuam redigeret poteſtatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus: & oppidum, & illam, & urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes X, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora ſcaphásque imponit: alterámque inſulæ partem diſtinendæ manus cauſa cum conſtratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. Ac primo impetum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebãt: quo, propter aſperitatem loci, non facilis noſtris aditus dabatur: & ſcaphis nauibúſque longis V, mobiliter & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis, uadíſque prætentatis, pauci noſtri in littore conſtiterũt, illóſque ſunt alij ſubſecuti, conſtantérque in eos qui in littore æquo conſtiterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga uerterunt. Hi pulſi, cuſtodia portus relicta, naues ad littora & uicum applicarũt, ſéque ex nauibus ad tuẽda ædificia eiecerunt. Neque uero diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt: etſi erat non diſſimile atque Alexandriæ, genus ædificiorũ, ut minora maioribus conferantur: turréſque editæ & coniũctæ, muri locum obtinebãt: neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandũ.

ſed terror hominibus mentem conſiliúmque eripit, & membra debilitat: ut tum accidit. Nã qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebant, ijdem perterriti fuga ſuorum, & cæde paucorũ, triginta pedum altitudine in ædificijs conſiſtere auſi nõ ſunt, ſéque per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorũ paſſuũ interuallo ad oppidũ enatauerũt. Multi tamen ex his capti, interfectíq; ſunt. Sed numerus captiuorũ omnino fuit ſexcenti. Cæſar præda militibus cõceſſa, ædificia diripi iuſſit, caſtellúmq; ad põtem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præſidiũ poſuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant: citeriorẽ illũ, propiorémque oppido Alexãdrini tuebantur. Sed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur, quòd his obtẽtis duobus, omnẽ nauigiorũ excurſum, & repentina latrocinia ſublatũ iri uidebantur. Iámque eos qui præſidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus ſagittiſque depulerat, atque in oppidũ redegerat, & cohortium trium inſtar in terram expoſuerat. Non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus ſtationẽ obtinebãt. Quo facto, imperat põtem aduerſus hoſtem præuallari, & qua exitus nauibus erat forniciẽ extructum, quo põs ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atque obſtrui. Quorũ altero opere effecto, ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt: eodémque tempore, quæ conſueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtiterunt. Pugnabatur à noſtris ex ponte, ex mole: ab illis ex area quæ erat aduerſus pontẽ, & ex nauibus, cõtra molẽ. In his rebus occupato Cæſare, militéſq;

hortãte, remigum magnus numerus & claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum uidebãtur. ſed poſtquam ultra eum locum à latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut ſine ſignis certíſque ordinibus ſinéque ratione prodierãt, ſic temere in naues refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini, plures ex nauibus egrediebãtur, noſtróſque acrius perturbatos inſequebantur. Simul qui in nauibus lõgis remanſerant, ſcalas rapere, nauéſque à terra repellere properabant, ne hoſtes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri, cohortiũ trium quæ in põte ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent, ueriti ne à tergo circumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderẽtur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naues contenderũt. Quorum pars proximas nacta naues, multitudine hominũ atque onere depreſſa eſt: pars reſiſtens, & dubitans quid eſſet capiendum conſilij, ab Alexandrinis interfecta eſt: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt. Pauci alleuati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar quoad potuit cohortando ſuos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo uerſatus eſt. poſtquã uniuerſos cedere animaduertit, in ſuũ

nauigiū ſe recepit: quo multitudo hominū inſecuta cum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi à terra facultas daretur: fore quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, & ad eas quæ lōgius conſtiterāt naues, adnatauit. Hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſeruauit. nauigiū quidem eius, multitudine militum depreſſum, una cum hominibus interijt. Hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorū militum circiter CCCC, & paulo ultra eū numerū claſſiarij, & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus, multiſque tormentis confirmarunt: atque egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad emittenda nauigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potius atque incitati magnas acceſſiones fecerint: in operibus hoſtiū expugnandis, in prælijs quotidianis, quandocunque ſors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis, * manum comprehendi multum operibus & ardentibus ſtudijs militum. Nec diuulgata Cæſaris hortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnādum. Alexandrini cum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & aduerſis incitari viderēt, neque ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores, ut coniectura cōſequi poſſumus: aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæſaris erāt præſidijs: aut ſuopte cōſilio per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæſarē miſerunt, ut dimitteret Regē, tranſireque ad ſuos pateretur. Paratā enim omnem multi-

tudinem eſſe, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id quod Rex imperaſſet. Quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiámque uenturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento quo minus ſe dederent. Cæſar etſi fallacem gentem, ſempérque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile eſſe ſtatuit. Quòd ſi quo fato ſentirent ea quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum Regem credebat. Sin (id quod magis illorum naturæ conueniebat) ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, ſplendidius atque honeſtius ſe contra Regem, quàm contra conuenarum ac fugitiuorum manum bellum eſſe geſturum. Itaque Regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendijs & ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatem reuocaret, deinde conſeruaret, fidem populo Ro. ſibíque præſtaret, cum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret, dextra dextrã tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At Regis animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret. non enim ſibi regnũ ipſum conſpectu Cæſaris eſſe iucundius. Cõpreſſis pueri lacrimis, Cæſar ipſe commotus, celeriter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum affirmans, ad ſuos dimiſit. Ille, ut è carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris

legati,amici,centuriones,militéſque lætabantur, quòd nimia bonitas eius fallacijs pueri eluſa eſſet. quaſi uerò id Cæſar bonitate tantum adductus,& nõ prudentiſſimo conſilio feciſſet. Cum duce aſſumpto Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibúſque militibus Regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque ſe quicquam proficere uiderent, rumoréſque exiſterent magna Cæſari præſidia terreſtri itinere ex Syria Ciliciáque adduci (quod nondum auditum Cæſari erat) commeatum qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis nauibus,inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nuntiatum eſt, claſſem iubet expediri,atque inſtrui. Præficit huic Tiberium Neronem. proficiſcuntur in ea claſſe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima parũ feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorẽ caſum reſeruat, ſuperiorũ temporũ diſſimilis,Euphranorẽ perſequebatur. Nã cum ad Canopũ uentum eſſet, inſtructáque utrinque claſſis cõflixiſſet,& ſua conſuetudine Euphranor primus præliũ commiſiſſet,& illic triremem hoſtiũ perforaſſet,ac demerſiſſet,proximam longius inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circunuentus ab Alexandrinis eſt. cui ſubſidiũ nemo tulit,ſiue quòd in ipſo ſatis præſidij pro uirtute ac felicitate eius putarẽt eſſe, ſiue quòd ipſi ſibi timebãt. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rẽ geſſit,ſolus cũ ſua quadriremi uictrice

periјt. Sub idẽ tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiǽque in bello, & uirtutis, fidei, dignitatiſque in amicitia Cæſaris, miſſus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexandrini ad auxilia accerſenda, magnas copias, quas celeriter, & propenſiſſima ciuitatum uoluntate & ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo coniungitur AEgyptus Syriæ, Peluſium adducit: ídque oppidum firmo præſidio occupatũ ab Achilla propter opportunitatẽ loci (nanque tota AEgyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur) repẽte magnis circundatum copijs, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarũ magnitudine, quas integras uulneratis defeſſiſque ſubijciebat, & perſeuerantia conſtantiáque oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, præſidiúmque ibi ſuum collocauit. Inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarem contendit, omnéſque eas regiones per quas iter faciebat, auctoritate ea quæ plerunque adeſt uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæſaris redegerat.

Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, nõ ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à ſimilitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata inter ſe duobus itineribus paulatim medium inter ſe ſpatium relinquens, diuerſiſſimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouiſſet, & tranſeundum ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus uel ſuperari deleríque Mithridatem, uel ſine dubio retineri poſſe credebat. Quemadmodum autem optabat eum uinci, ſic ſatis habebat

interclusum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta *tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequētibus uictoriæ ſocietatem. Quorum impetum* Mithridates *magna cum prudētia, conſuetudine noſtra caſtris uallatis, ſuſtinuit.* Cum *uero incaute atque inſolēter ſuccedere eos munitionibus uideret, eruptione undique facta magnum numerum eorum interfecit. Quòd niſi locorū notitia reliqui ſe texiſſent, partimque in naues quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui ut paulum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis ijs qui ſubſequebātur, rurſus* Mithridatem *oppugnare cœperunt.* Mittitur *à* Mithridate *nūtius* Cæſari, *qui rem geſtam perferret. cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe* Rex. *Ita pene ſub idem tempus &* Rex *ad opprimendū* Mithridatem *proficiſcitur, &* Cæſar *ad recipiēdum.* Celeriore *fluminis* Nili *nauigatione* Rex *eſt uſus, in quo magnā & paratam claſſem habebat.* Cæſar *eodē itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: ſed circunuectus eo mari quod* Africæ *partis eſſe dicitur, ſicuti ſuprà demonſtrauimus, prius tamen* Regis *copijs occurrit, quàm is* Mithridatem *aggredi poſſet, eúmque ad ſe uictorem incolumi exercitu recepit.* Conſederat *cum copijs* Rex *loco natura munito, quòd erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubiecta.* Tribus *autē ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur.* Vnum *latus erat obiectum flumini* Nilo: *alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorū obtineret: tertiū palude cingebatur.* Inter *caſtra* Regis, & Cæſaris *iter, flumen intercedebat anguſtū, altiſſimis ripis, quod*

in Nilũ influebat: aberat autem ab Regis caſtris millia paſſuum circiter ſeptem. Rex cum hoc itinere Cæſarem uenire comperiſſet, equitatum omnem, expeditóſque delectos pedites ad id flumen miſit, qui trãſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis præliũ impar mirent. Nullum enim proceſſum uirtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat. Quæ res incendit dolore milites equitéſque noſtros, quòd tandiu pari prælio cum Alexandrinis certarent. Itaque eodem tempore equites Germani diſperſi uada fluminis quærentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranarunt: & legionarij magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utranque ripam contingerent, proiectis, repentinóque aggere iniecto, flumen tranſierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarent. Sed id fruſtra: nanque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæſar re præclariſſime geſta, cum ſubitũ aduentum ſuum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis caſtra pertendit. Hæc cum & opere magno uallata, & loci natura munita animaduerteret, confertámque armatorũ multitudinem collocatam in uallo uideret, laſſos itinere ac præliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit. Itaque non magno interuallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum quod Rex in proximo uico non longe à ſuis caſtris muniuerat, brachiiſque cũ opere caſtrorum coniũxerat uici obtinendi cauſa, Cæſar aggreſſus omnibus copijs expugnat: non quòd id minore numero militum conſequi difficile factu putaret, ſed ut ab ea uictoria per-

territis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaque eo curſu quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acerriméque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur: una, quam liberum acceſſum habere demonſtraui: altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra & flumen Nilum habebat. Maxima & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis uulnerandíſque noſtris qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuerſis enim telis noſtri figebantur: aduerſi, ex uallo caſtrorum: auerſi, ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar cum uideret milites acrius præliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cúmque animaduerteret excelſiſſimum locum caſtrorū relictum eſſe ab Alexandrinis, quòd & per ſe munitus eſſet, & ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decucurriſſent in eum locum in quo pugnabatur, cohortes illò circūire caſtra, & ſummum locum aggredi iuſſit: híſque Carfulenū præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia uirū præſtantem. Quo ut uentū eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrime pugnātibus, diuerſo clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes diſcurrere cœperunt. Quorum perturbatione noſtrorū animi adeo ſunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum

caſtrorum caperent: ex quo decurrẽtes, magnam multitudinem hoſtium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim ſe de uallo præcipitauerunt in eam partem quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipſa foſſa munitionis magna ruina oppreſſis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum, receptúmque in nauem, multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, demerſo nauigio periſſe. Re feliciſſime celerriméque geſta, Cæſar magnæ uictoriæ fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque ea parte oppidi uictor introijt, quæ præſidio hoſtium tenebatur. Neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes eo prælio audito nihil iam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adueniens fructum uirtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibúſque ſuis relictis, ueſte ea ſumpta qua ſupplices dominãteis deprecari conſueuerunt, ſacríſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratóſque animos Regum erant ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerunt, ſéque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magna gratulatione ſuorum uenit, qui non tantum bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius felicem fuiſſe lætabantur.

Cæſar AEgypto atque Alexandria potitus, Reges conſtituit quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amiſſo, minori tradidit regnum, maiorique ex duabus filijs

Cleopatræ, quæ manſerat in fide præſidijſque eius, minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotẽter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit, nequa rurſus noua diſſenſio, prius quàm diuturnitate confirmarẽtur Regum imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione ueterana ſexta ſecũ reducta, cæteras ibi reliquit, quo firmius eſſet eorũ regnum qui neque amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia: neque uetuſtatis auctoritatem, paucis diebus Reges conſtituti. Simul ad imperij noſtri dignitatem, utilitatémque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerẽt in fide Reges, præſidijs eos noſtris eſſe tutos: & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidijs coerceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam. DVM hæc in AEgypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitiũ Caluinum, cui Cæſar Aſiam finitimáſque prouincias adminiſtrandas tradiderat, uenit oratum ne Armeniã minorem regnum ſuum, néue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri uaſtaríque à Pharnace pateretur: quo malo niſi liberarentur, imperata ſe facere, pecuniámque promiſſam Cæſari nõ poſſe perſoluere. Domitius non tãtum ad explicandos ſumptus rei militaris cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret, ſed etiam turpe populo Romano, & Cæſari uictori ſibíque infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo Rege occupari, nuntios cõfeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia Cappadociáque decederet: néue occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maieſtatémq; tentaret. Hanc denuntiationem cum maiorem uim habi-

turam exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet: ad legiones profectus, unam ex tribus triceſimáſextam ipſe ſecũ ducit, duas in AEgyptũ ad Cæſarem mittit literis eius euocatas: quarũ altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adiũgit Cn. Domitius legioni triceſimæſextæ duas à Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat, equitéſque centum: totidémque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Pletorium quæſtorẽ, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Quintúmque Paciſciũ in Ciliciã ad auxilia accerſenda. quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace reſponſum referunt, Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quã paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni cauſa integra Cæſari ſeruaretur. paratum enim ſe facere quod is ſtatuiſſet. P. Domitius cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe non uoluntate adductum, ſed neceſſitate, quòd facilius Armeniam defendere poſſet ſubiectam ſuo regno, quàm Cappadociam lõgius remotam, quódque omnes tres legiones adducturum Domitium putaſſet, ex quibus cum duas ad Cæſarem miſſas audiſſet, audacius in Armenia ſubſtitiſſet: perſeuerare cœpit ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius eſſe Cappadociæ, atque Armeniæ: nec iuſte eum poſtulare, ut in Cæſaris aduentum res integra differretur: Id enim eſſe integrũ, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſponſis datis, cum ijs copijs quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam,

locíſque ſuperioribus iter facere inſtituit.Nam ex Ponto à Comanis iugum editum ſilueſtre eſt pertingens in Armeniã minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtiũ poterat, & quòd Cappadocia his iugis ſubiecta magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitiũ mittit,quæ de pace agerent,regiáque munera Domitio ferrent.ea conſtanter omnia aſpernabatur:nec ſibi quicquam fore antiquius,quàm dignitatem populi Romani, & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, cum aduẽtaret ad Nicopolim(quod oppidum in Armenia minore poſitum eſt plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis ſatis magno interuallo ab oppido remotis) caſtra poſuit longe à Nicopoli circiter millia paſſuum ſeptem. Quibus ex caſtris cum locus anguſtus atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidijs delectos pedites, omnéſque pene diſpoſuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſſipari iuſſit, pagnóſque & oppidanos in his locis obuerſari, ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidijs ſuſpicaretur, quum in agris & pecora & homines animaduerteret uerſari tanquam amicorum aduentu. Sin uero ut in hoſtium fines ueniret,præda diripienda milites diſſiparentur, diſperſíque cæderentur. Hæc cum adminiſtraret,nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium,cum hoc ipſo

crederet eum facilius decipi poſſe. At contrà ſpes pacis Domitio in eiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces amiſſa proximi tẽporis occaſione, ueritus ne cognoſcerẽtur inſidiæ, ſuos in caſtra reuocauit. Domitius poſtero die propius Nicopolim acceſſit, caſtráque oppido contulit. quæ dum muniunt noſtri, Pharnaces aciẽ inſtruxit ſuo more atque inſtituto. In fronte enim ſimplici directa acie cornua trinis firmabantur ſubſidijs. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra ſiniſtráque interuallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum caſtrorũ opus Domitius, parte copiarum pro uallo inſtructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebãt, cognoſcit Cæſarem magno in periculo uerſari, flagitaréque à Domitio, ut quamprimum ſibi ſubſidia mitteret, propiúſque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces uictoriæ loco ducebat ſi trahere tempus poſſet, cum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum acceſſum & æquiſſimum ad dimicandum noſtris uidebat, foſſas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quo lõgius cõſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat: equitatum autem omnem à lateribus extra foſſam collocabat: qui neque aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem cum Cæſaris magis periculo quàm ſuo commoueretur, neque ſe tuto diſceſſurũ arbitraretur, ſi conditiones quas reiecerat, rurſus appeteret, aut

ſine cauſa diſcederet: ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. triceſimamſextam legionē in dextro cornu collocauit, Ponticam in ſiniſtro, Deiotari legiones in mediam aciem cōtulit, quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in inſidijs collocatis. Sic utrinque acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur acriter, uariéque pugnatur. Nam triceſimaſexta legio cum extra foſſam in equitatum Regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſámque tranſiret, aduerſóſque hoſtes aggrederetur. At Pōtica ex altera parte legio cum paululum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſæ cōfixa & oppreſſa eſt. Deiotari uerò legiones uix impetū ſuſtinuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu ſuo dextro mediáque acie conuerterūt ſe ad triceſimamſextam legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum ſuſtinuit: magníſque copijs hoſtium circundata præſentiſſimo animo pugnās in orbem ſe recepit ad radices montiū, quo Pharnaces inſequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione pene tota amiſſa, magna parte Deiotari militū interfecta, triceſimaſexta legio in loca ſuperiora cōtulit, non amplius ducentis quinquaginta deſideratis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi ac illuſtres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribúſque tutis per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

Pharnaces rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea

quæ optabat ſperaret, Põtum omnibus copijs occupauit: ibíque & uictor, & crudeliſſimus Rex, *cũ ſibi fortunam paternã feliciore euẽtu deſtinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium* Romanorũ Ponticorúmq; *diripuit.* Supplicia *cõſtituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, eáque, quæ morte eſſent miſeriora:* Pontúmque *nullo defendente, paterni regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.* Sub *idem tempus in* Illyrico *eſt incommodum acceptum: quæ prouincia ſuperioribus menſibus retenta non tantùm ſine ignominia, ſed etiam cũ laude erat.* Nanque *eo miſſus æſtate cũ duabus legionibus* Q. Cornificius Cæſaris *quæſtor pro prætore, quáquam erat prouincia minime copioſa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac diſſenſionibus uaſtata & confecta, tamen prudentia ac diligentia ſua, quòd magnam curam ſuſcipiebat ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit.* Nanque *& caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eáque præda milites donauit.* Quæ *etſi erat tenuis, tamen in tanta prouinciæ deſperatione erat grata, præſertim uirtute parta.* Et *cũ* Octauius *ex fuga* Pharſalici *prælij magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis nauibus* Iadertinorum, *quorum ſemper in* Rempublicam *ſingulare conſtiterat officium, diſperſis* Octauianis *nauibus erat potitus, ut uel claſſe dimicare poſſet adiunctis captiuis nauibus ſociorum.* Et *cum in diuerſiſſima parte orbis terrarũ* Cn. Pompeium Cæſar *uictor ſequeretur, cum pluréſque aduerſarios in* Illyricum *propter* Macedo-

niæ propinquitatem ſe, reliquis ex fuga collectis, cõtuliſſe audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricũ, coniunctiſq; copijs cum Q. Cornificio, ſiquod periculum prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem regionémque uiuo Cn. Põpeio bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hiberno tempore anni ac difficili, ſiue copioſiorem prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens, ſiue uirtute & ſcientia ſua cõfiſus, qua ſæpe in bellis periclitatus, magnas res & ſecundas ductu auſúque ſuo geſſerat, neque prouinciæ facultatibus ſubleuabatur, quæ partim erat eximanita, partim infidelis: neq; nauibus, intercluſo mari tẽpeſtatibus, commeatus ſupportari poterat: magníſque difficultatibus coactus, non ut uolebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita cum duriſſimis tempeſtatibus propter inopiam caſtella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeóque eſt à barbaris contemptus, ut Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortiſſimi fideliſſimíque incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amiſſis, centurionibus XXXVIII, tribunis IIII, cum reliquis copijs Salonam ſe recepit: ſummáq; ibi difficultate rerũ omnium preſſus, paucis menſibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus

ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiáque Cornificij, *& uirtus* Vatinij *uerſari paſſa non eſt.* Vatinius *Brunduſij cum eſſet, cognitis rebus quæ geſtæ erant in* Illyrico, *cum crebris literis* Cornificij *ad auxilium prouinciæ ferẽdum euocaretur, &* M. Octauium *audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribúſque locis noſtrorum tironum & militum oppugnare præſidia partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copijs per barbaros: etſi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum ſequebatur, tamen uirtute uicit incommodũ naturæ, difficultatéſque hiemis, & ſubitæ præparationis.* Nam *cũ ipſe paucas in portu naues longas haberet, literas in* Achaiam *ad* Q. Calenum *miſit, uti ſibi claſſem mitteret. quod cum tardius fieret quàm periculũ noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetũ* Octauij *non poterant: nauibus actuarijs, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quanquam non ſatis iuſta ad præliandum, roſtra impoſuit.* His *adiunctis nauibus longis, & numero claſſis aucto, militibúſque ueteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus legionarijs qui numero ægrorum relicti erant* Brunduſij *cum exercitus in* Græciam *trãſportaretur, profectus eſt in* Illyricum: *maritimáſque nonnullas ciuitates quæ defecerant,* Octauióque *ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio, præteruehebatur: nec ſibi ullius rei moram neceſſitatémq; iniungebat, quin quàm celerrime poſſet, ipſum* Octauium *perſequeretur.* Hunc *oppugnantem* Epidaurum *terra maríque, ubi noſtrũ erat præſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit,*

præſidiúmque noſtrum recepit. Octauius cum Vatinium claſſem magna ex parte cõfectam ex nauiculis actuarijs habere cognoſceret, confiſus ſua claſſe ſubſtitit ad inſulam Tauridem, qua regione Vatinius inſequens nauigabat: non quòd Octauium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quòd eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Cum propius Tauridem acceſſiſſet diſtenſis ſuis nauibus, quòd & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio hoſtis, repente aduerſam ad ſe uenientem nauem antẽnis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi cõſpexit, celeriter uela ſubduci, demittíque antẽnas iubet, & milites armari, & uexillo ſublato, quo pugnãdi dabat ſignum, quæ primæ naues ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani repẽte oppreſſi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebãt. Inſtruitur utrinque acies, ordine diſpoſita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius cũ animaduerteret neque nauium ſe magnitudine neque numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem cõmittere maluit. Itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauij impetum fecit. celerrime fortiſſiméque contrà illo remigante, naues aduerſæ roſtris cõcurrunt adeo uehementer, ut nauis Octauiana roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurritúrque ad duces maxime. nam cum ſuo quiſque auxiliũ ferret, magnum comminus in anguſto mari prælium factum eſt: quantóque coniunctis magis nauibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex

ſuis nauibus in hoſtium naues tranſilire non dubitabant: & dimicatione æquata longe ſuperiores uirtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur *ipſius* Octauij *quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur.* Propugnatores Octauiani *partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipſe* Octauius *ſe in ſcapham confert: in quam plures cum confugerent, depreſſa ſcapha, uulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem.* Eò *receptus, cum prælium nox dirimeret, tempeſtate magna uix profugit. ſequuntur hunc ſuæ naues nõnullæ, quas caſus ab illo periculo uindicarat.* At Vatinius *re bene geſta receptui cecinit, ſuíſque omnibus incolumibus in eum ſe portum uictor recepit, quo ex portu claſſis* Octauij *ad dimicandum proceſſerat.* Capit *eo prælio penterem unam, triremes duas, dicrotas octo, complurésq; remiges* Octauianos. Poſteróq; *ibi die fuit, dum ſuas captiuáſque naues reficeret. poſt diem tertiũ contendit in inſulam* Iſſam, *quòd eo ſe recepiſſe ex fuga credebat* Octauium. Erat *in ea nobiliſſimum regionum earum oppidum, coniunctiſſimúmque* Octauio. *quo ut uenit, oppidani ſupplices ſe* Vatinio *dediderũt: comperítque ipſum* Octauium *paucis paruíſque nauigijs uento ſecundo regionem* Græciæ *petiſſe, inde ut* Siciliam, *deinde* Africam *caperet.* Ita *breui ſpatio re præclariſſime geſta, prouincia recepta, &* Cornificio *reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, uictor ſe* Brunduſiũ *incolumi exercitu & claſſe recepit.* His *autem temporibus quibus* Cæſar *ad* Dyrrhachium Pompeium *obſidebat, &* Palæpharſali *rem feliciter gerebat,* Alexandriæque *cum peri-*

culo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q. Caſſius Longinus in Hiſpania pro prætore prouinciæ ulterioris obtinẽdæ cauſa relictus, ſiue conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio quod in illam prouinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidijs ibi uulneratus, magnas odij ſui fecerat acceſſiones: quod uel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire prouinciam crederet, uel multis ſignis & teſtimonijs eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animaduertere poterat, & compenſare offenſionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cum primum in unum locum exercitum cõduxit, ſeſtertia C militibus eſt pollicitus: nec multo poſt cum in Luſitania Medobregam oppidum, montémque Herminium expugnaſſet, quo Medobregenſes confugerant, ibíque imperator eſſet appellatus, iterum ſeſtertijs C milites donauit. Multa præterea & magna præmia ſingulis concedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen & occulte militarem diſciplinam ſeueritatémque minuebant. Caſſius legionibus in hiberna diſpoſitis, ad ius dicendum Cordubam ſe recepit: contractúmque in ea æs alienum, grauiſſimis oneribus prouinciæ conſtituit exoluere: &, ut largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantum patiebatur, ſed etiam cogebat. in gregem locupletum ſimultatum cauſæ tenues conijciebantur. neque ullum genus quæſtus aut magni & euidentis, aut minimi & ſordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris uaca-

ret. nemo erat qui modò aliquam iacturã facere poſſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam ſolicitudo periculorum ad iacturas & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de cauſis accidit, ut cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent. Horũ odium cõfirmabant nonnulli familiares eius, qui cum in illa ſocietate uerſarentur rapinarum, nihilominus tamen oderant eum, cuius nomine peccabant: ſibíque quod rapuerãt, acceptum ferebant: quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabãt. Quintam legionem nouam conſcribit, augetur odiũ & ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. Cõplentur equitum tria millia, maximíſque onerantur impenſis: nec prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum traijceret, pérque Mauritaniã ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miſerat auxilia, maiordq; miſſurus exiſtimabatur. Quibus literis acceptis, inſolẽti uoluptate efferebatur, quòd ſibi nouarũ prouinciarum, & fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur ad legiones accerſendas, auxiliáque adducenda. certis hominibus dat negotium ut frumentum, nauéſque centum præpararẽtur, pecuniæque deſcriberẽtur, atque imperarentur, nequa res, cum rediſſet, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor aut uigilantia, cupienti præſertim aliquid Caſſio deerat. Exercitu coacto in unum locũ, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit quas res

*Cæſaris iuſſu gerere deberet: pollicetúrque ijs, cum in Mauritaniã traiecisset, * ſeſtertia ſe daturũ: quintã fore in Hiſpania legionẽ. Ex concione ſe Cordubã recepit, eóque ipſo die tẽpore pomeridiano, cũ in Baſilicam iret, quidã Minutius Silo cliens L. Racilij, libellũ, quaſi aliquid ab eo poſtularet ut miles, ei tradit: deinde poſt Raciliũ (nam is latus Caſſij tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco cũ ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit eum, dextráque bis ferit pugione. clamore ſublato, fit à coniuratis impetus uniuerſis. Munatius Flaccus proximũ gladio traijcit lictorem. Hoc interfecto, Q. Caſſium legatũ uulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergilio ſimili cõfidẽtia Flaccum municipem ſuum adiuuant. erãt enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Lõginum L. Licinius Squillus inuolat, iacẽtémque leuibus ſauciat plagis. Cõcurritur ad Caſſium defendẽdum. Semper enim Barones, cõpluréſque euocatos cum telis ſecum habere conſueuerat: à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendã ſubſequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret confectúſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis cum id non dubitaret, accurrit lætus in caſtra, militibúſque uernaculis, & ſecũdæ legionis, quibus odio ſciebat præcipue Caſſium eſſe, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iã factus prouincialis (quo in*

numero erat ſecunda legio) non cum omni prouincia conſenſerat in odio Caſſij. Nam legiones trigeſimam & uigeſimáprimam paucis mēſibus in Italia ſcriptas Cæſar attribuerat Longino: quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterenſi uiuere Caſſiū. Quo nūtio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter ſe, & ad Caſſium uiſendum proficiſcitur. Re cognita, trigeſima legio ſigna Cordubam infert ad auxiliū ferēdum imperatori ſuo. Facit hoc idem uigeſimaprima. ſubſequitur has quinta. Cum duæ legiones reliquæ eſſent in caſtris, ſecūdarij ueriti ne ſoli relinquerentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent indicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperiorū. permanſit in ſentētia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta eſt. Caſſius eos qui nominati erant conſcij cædis, iubet comprehēdi. Legionem quintam in caſtra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutij cognoſcit L. Racilium, & L. Laterēſem, & Anniū Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ prouincialē hominem, ſibique tam familiarem, quàm Laterenſem & Racilium, in eadem fuiſſe coniuratione: nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurniū Saluianum, qui profitetur indiciū, coniuratorúmque numerum auget, uere, ut quidā exiſtimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus à L. Mercelio Squillus nominat plures, quos Caſſius interfici iubet, exceptis ijs qui ſe pecunia redemerunt. Nam palam ſeſtertijs decem cū Calpurnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta: qui ſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum uitæ, dolórque

uulnerũ pecunia remiſſus, crudelitatẽ cum auaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot pòſt diebus literas à Cæſare miſſas accipit, quibus cognoſcit Pompeiũ in acie uictum, amiſſis copijs fugiſſe. Qua re cognita, mistam dolore uoluptatẽ capiebat. Victoriæ nuntius lætitiam exprimebat, confectum bellũ licentiam tẽporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrũ nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis uulneribus accerſit omnes qui ſibi pecunias expẽſas tulerãt, acceptáſq; eas iubet referri. Quibus parũ uidebatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æque autem Romanorũ delectum inſtituit, quos ex omnibus cõuentibus colonijſque cõſcriptos, tranſmarina militia perterritos, ad ſacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat. Legiones quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit ad traiectum. ipſe claſſem quam parabat, ut inſpiceret, Hiſpalim accedit: ibiq; moratur, propterea quòd edictum tota prouincia propoſuerat, ut quibus pecunias imperaſſet, neq; cõtuliſſent, ſe adirẽt. quæ euocatio uehemẽter omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tẽpore tribunus militum legionis uernaculæ fuerat, nũtiat fama legionem trigeſimam, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, cum ad oppidum Leptim caſtra haberet, ſeditione facta, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, & ad ſecundã legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undeuiceſimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perſpiceret, mora-

tus, Carbonã cõtendit. Hic, cũ legio trigeſima, & uigeſimaprima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totúſque conueniſſet equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppreſſas ad Obuculam: cũ his ad ſecundã perueniſſe legionem, omnéſque ibi ſe coniunxiſſe, & T. Torium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucíſque ei diebus affertur, conuentum Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellúmque aut uoluntate aut neceſſitate adductum (nanque id uarie nuntiabatur) cõſentire cum Cordubẽſibus: duáſque cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idẽ facere. Caſſius his rebus incẽſus, mouet caſtra, & poſtero die Segouiã ad flumen Silicenſe uenit. ibi habita cõcione, militũ tentat animos: quos cognoſcit non ſua, ſed Cæſaris abſentis cauſa ſibi fidiſſimos eſſe, nullúmque periculũ deprecaturos, dũ per eos Cæſari prouincia reſtitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit: ac ne diſſenſionis initiũ natum ſeditioſa militũ ſuáq; natura uideretur, ſimul ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Põpeio ſe prouinciam recuperare uelle palam dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, & amore Pompeij, cuius nomẽ multum poterat apud eas legiones quas M. Varro obtinuerat: ſed id qua mente cõmotus fecerit, cõiectura ſciri poteſt: certe hoc præ ſe Torius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in ſcutis inſcriptum haberent: frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neque

tantum uirorum, ſed etiam matrumfamilias, ac prætextatorum: deprecatúrque ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent. Nam ſe contra Caſſiũ conſentire cum omnibus: contra Cæſarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, cum uideret ad Caſſiũ perſequendum nihil opus eſſe Cn. Põpeij nomine & memoria, támque omnibus Cæſarianis quàm Pompeianis Longinum eſſe in odio, neque ſe conuentum neque M. Marcellum contra Cæſaris cauſam poſſe perducere, nomen Pompeij ex ſcutis detraxerunt: Marcellum, qui Cæſaris cauſam ſe defenſurum profitebatur, ducem adſciuerunt, prætorémque appellarunt, & conuentum ſibi adiunxerunt, caſtráque ad Cordubã poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter quatuor millia paſſuum à Corduba citra flumen Bætim in oppidi cõſpectu loco excelſo facit caſtra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconſ. in Hiſpaniam citeriorem mittit, ſubſidio ſibi prouinciǽque Cæſaris cauſa quamprimum ueniret. ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros uaſtat, ædificia incẽdit. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones quæ ſibi Marcellum ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, priúſque confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cum tanta contumelia nobiliſſimæ cariſſimǽque poſſeſſiones Cordubẽſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammáque conſumerentur. Marcellus cum confligere miſerrimum putaret, quòd & uictoris & uicti detrimentum ad eundem Cæſarẽ eſſet redũdaturum, neque ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Bætim traducit, aciémque inſtruit. Cum Caſſium contra

pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore uideret, cauſa interpoſita quòd is in æquum non deſcenderet, Marcellus *militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant.* Itaque *copias reducere cœpit.* Caſſius, *quo bono ualebat,* Marcellúmque *infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures nouiſſimos in fluminis ripis interficit.* Quum *hoc detrimento, quod tranſitus fluminis uitij difficultatíſque haberet, cognitum eſſet,* Marcellus *caſtra* Bætim *tranſfert: crebróque uterque legiones in aciem educit, neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.* Erat *copijs pedeſtribus multo firmior* Marcellus. *habebat enim ueteranas multíſque prælijs expertas legiones.* Caſſius *fidei magis quàm uirtuti legionum confidebat.* Itaque *cũ caſtra caſtris collata eſſent, &* Marcellus *locũ idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua* Caſſianos *poſſet,* Longinus *ueritus ne genere quodã obſidionis clauderetur in regionibus alienis, ſibíque infeſtis, noctu ſilẽtio è caſtris proficiſcitur, celeríque itinere* Vllam *contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat.* Ibi *adeo coniuncta ponit mœnibus caſtra, ut & loci natura (nanque* Vlla *in edito monte poſita eſt) & ipſa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus eſſet.* Hunc Marcellus *inſequitur, & quàm proxime poteſt* Vllam, *caſtra caſtris confert: locorúmq; cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, neceſſitate eſt adductus, ut neque confligeret (cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat) neque uagari* Caſſiũ *latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterẽtur, quæ paſſi erant* Cordubenſes. Caſtelliſque *idoneis locis collocatis, operibúſque*

in circuitu oppidi continuatis, Vllam Caſſiúmque munitionibus clauſit. quæ priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuũ equitatũ emiſit: quẽ magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari frumentariq; Marcellũ non pateretur: magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione & inutilis neceſſariũ conſumeret frumentum. Paucis diebus literis Caſſij acceptis, Rex Bogud cũ copijs uenit, adiungítque ei legionem quam ſecum adduxerat, compluréſque cohortes auxiliarias Hiſpanorum. nanque ut in ciuilibus diſſenſionibus accidere conſueuit, ita temporibus illis in Hiſpania nonnullæ ciuitates rebus Caſſij ſtudebant, plures Marcello fauebãt. Accedit cũ copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrinq; acriter: crebróq;, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrũque uictoriã trãſferente: nec tamen unquã ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cũ cohortibus legionarijs trigĩtaquinq;, magnóq; numero equitũ & reliquorũ auxiliorũ uenit ea mente Vllã, ut ſine ullo ſtudio cõtentiones Caſſij Marcellíque cõponeret. Huic ueniẽti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atq; offert: Caſſius cõtrà ſuis ſe tenet præſidijs, ſiue eo quòd plus ſibi iuris deberi quàm Marcello exiſtimabat, ſiue eo quòd ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarij, uerebatur. Ponit ad Vllã caſtra Lepidus, neque habet à Marcello quicquã diuiſi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundũ Caſſium inuitat, fidémq; ſuã in omni re interponit. Cũ diu dubitaſſet Caſſius quid ſibi faciendũ, quídue Lepido eſſet credendũ, neque ullum exitum conſilij ſui reperiret ſi permaneret in ſententia, poſtulat uti munitiones diſijcerentur, ſibíque

liber exitus daretur. Et cum non tantum inducias facerent, ſed propè iam conſtituta opera complanarent, cuſtodiéque munitionum eſſent deductæ, auxilia Regis in id caſtellum Marcelli quod proximum erat regijs caſtris, neque opinãtibus omnibus (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de huius conſcientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluréſque ibi milites oppreſſerũt. Quòd niſi celeriter indignatione & auxilio Lepidi prælium eſſet diremptum, maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caſſio patefactum eſſet, caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellúſque Cordubã, Caſſius cum ſuis proficiſcitur Norbam. Sub idem tempus Trebonius proconſul ad prouinciam obtinendam uenit. De cuius aduentu ut cognouit Caſſius, legiones quas ſecum habuerat, equitatúmque in hiberna diſtribuit. Ipſe omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit, ibíque aduerſo tempore nauigandi naues conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri exiſtimabãt, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cuiuſquam ueniret. Progreſſus ſecunda, ut hiberna, tempeſtate, cum in Iberum flumen noctis uitandæ cauſa ſe contuliſſet, inde paulo uehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe nauigaturũ credens, profectus aduerſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis in ipſis faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa naue perijt. CVM in Syriã

Cæſar ex AEgypto ueniſſet, atq; ab his qui Romæ uenerant ad eum, cognoſceret, literíſque urbanis animaduerteret multa Romæ male & inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem reip. ſatis commode geri, quòd & contentionibus tribunitijs pernicioſæ ſeditiones orirentur, & ambitione atque indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinémque militarem fierẽt, quæ diſſoluendæ diſciplinæ ſeueritatíſque eſſent, eáque omnia flagitare aduentum ſuum uideret, tamen præferendum exiſtimauit, quas in prouincias regionéſque ueniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarẽtur, iura legéſque acciperent, & externorum hoſtium metum deponerẽt. Hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturũ ſperabat, quòd hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris ſibi uidebat impendêre. non enim exceſſiſſe tum Ponto Pharnacem audiebat, neque exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio uehementer eſſet inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quæ maiore ſunt dignitate, præmia benemeritis & uiritim & publice tribuit. De controuerſijs ueteribus cognoſcit, ac ſtatuit Reges, Tyrãnos, Dynaſtas prouinciæ: finitimóſque omnes qui ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis prouinciæ tuendæ ac defendẽdæ, dimittit & ſibi & populo Ro. amiciſſimos. Paucis diebus in ea prouincia conſumptis, Sex. Cæſarem amicum & neceſſariũ ſuũ legionibus Syriæ præficit: ipſe eadem claſſe qua uenerat, proficiſcitur in Ciliciam: cuius prouinciæ ciui-

tates omnes euocat Tarſum, quod oppidum fere totius Ciliciæ nobiliſſimum fortiſſimúmque eſt. Ibi rebus omnibus prouinciæ & finitimarum ciuitatũ conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellũ gerendum, nõ diutius moratur: magniſque itineribus per Cappadociã confectis, biduũ Mazacæ commoratus, uenit Comana, uetuſtiſſimum & ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonæ templũ: quod tãta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ, maieſtate, imperio & potentia ſecundus à Rege, conſenſu gentis illius habeatur. id homini nobiliſſimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunã maiorum ſuorum, mutationémque generis, iure minime dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrẽ autem Ariobarzanis Ariaratẽ, cum benemeritus uterque eorum de republica eſſet, ne aut regni hereditas Ariaratem ſolicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui ſub eius imperio ac ditione eſſet: ipſe iter incœptum ſimili uelocitate cõficere cœpit. Cum propius Pontum fineſque Gallogræciæ acceſſiſſet, Deiotarus tetrarches Gallogræciæ tũc quidem pene totius, quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe cæteri tetrarchæ contendebant: ſine dubio autem rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, depoſitis regijs inſignibus, neque tantũ priuato ueſtitu, ſed etiam reorum habitu ſupplex ad Cæſarem uenit oratum ut ſibi ignoſceret, quòd in ea parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus imperiíſque in Cn. Pompeij caſtris affuiſſet. neque enim ſe debuiſſe iudicem eſſe controuerſiarum populi Romani, ſed parere præſentibus

imperijs. Contra quem Cæſar, cum plurima ſua commemoraſſet officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet, cúmque defenſionem eius nullam poſſe excuſationem imprudentiæ recipere coarguiſſet, quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ ſcire potuiſſet quis Vrbem Italiámque teneret, ubi Senatus populúſque Romanus, ubi reſpublica eſſet, quis deinde poſt L. Lentulum & M. Marcellum conſul eſſet: tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficijs, ueteri hoſpitio & amicitiæ, ac dignitati ætatíque hominis, precibus eorum qui frequentes concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum. De controuerſijs tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit. regium ueſtitum ei reſtituit. Legionem autem unã, quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus natura diſciplináque noſtra conſtitutam habebat, equitatúmque omnem ad bellum gerẽdum adducere iuſſit. Cum in Pontum ueniſſet, copiáſque omnes in unum locum coegiſſet, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione ſexta, quam ſecum adduxerat Alexandria, ueteranam, multis laboribus periculíſque functam, multíſque militibus partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorũ adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea eſſet, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ quæ in eo prælio quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant) legati à Pharnace miſſi Cæſarẽ adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hoſtilis eſſet. facturum enim omnia Pharnacem quæ imperata eſſent. maximéque cõmemorabant nulla Pharnacẽ auxilia cõtra

Cæſarem Pompeio dare uoluiſſe, cum Deiotarus qui dediſſet, tamen ei ſatiſfeciſſet. Cæſar reſpondit ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet. Monuit autem, ut ſolebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum ſibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non miſiſſent: nam ſe neque libentius facere quicquam, quàm ſupplicibus ignoſcere: neque prouinciarum publicas iniurias cõdonare ijs poſſe, qui fuiſſent in ſe officioſi. Id ipſum quod commemoraſſent officiũ, utilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet ne uinceretur: quàm ſibi, cui Dij immortales uictoriã tribuiſſent. Itaque ſe magnas & graues iniurias ciuium Romanorum qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrũ reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amiſſam uitam, neq; exectis uirilitatem reſtituere poſſe: quod quidem ſupplicium grauius morte ciues Romani ſubiſſent. Ponto uerò decederet confeſtim, familiáſque publicanorum remitteret, cæteráque reſtitueret ſocijs ciuibúſque Romanis quæ penes eũ eſſent. Si feciſſet, iam tunc ſibi remitteret munera ac dona quæ bene rebus geſtis Imperatores ab amicis accipere conſueſſent. Miſerat enim Pharnaces coronã auream. His reſpõſis datis, legatos remiſit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum feſtinantem ac properãtem Cæſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis promiſſis quàm res pateretur, quo celerius honeſtiúſque ad res magis neceſſarias proficiſceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de cauſis ad Vrbem Cæſarem reuocari) lentius agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſumma fru-

ſtrari cœpit. Cæſar cognita calliditate hominis, quod alijs tẽporibus natura facere conſueuerat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omniũ opinione manum conſereret. Zela eſt oppidum in Põto, poſitu ipſo, ut plano loco, ſatis munitum. tumulus enim naturalis uelut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murũ. circumpoſiti ſunt huic oppido magni multique interciſi uallibus colles: quorũ editiſſimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentímque exercitus noſtri, uperioribus locis atque itineribus penè coniũctus oppido, magnã in illis partibus habet nobilitatem, nec multo longius millibus paſſuum tribus abeſt à Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copijs omnibus ſuis occupauit. Cæſar cum ab hoſte millia paſſuum quinque caſtra poſuiſſet, uiderétque eas ualles quibus regia caſtra munirentur, eodem interuallo ſua caſtra munituras, ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora Regis caſtris, aggerem comportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentiſque in caſtris relictis, prima luce nec opinantibus hoſtibus eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prælium aduerſus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerẽ è caſtris, ſeruitiáq; agi iuſſit, nequis ab opere miles diſcederet, cum ſpatio non amplius mille paſſuũ interciſa uallis caſtra hoſtium diuideret ab opere incœpto Cæſaris caſtrorum. Pharnaces cum id repente prima luce animaduertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit:

quas interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis peruulgata militari credebat inſtrui Cæſar, uel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerētur: uel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaque deterritus non eſt, quo minus prima acie pro uallo inſtructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſiue loci felicitate, ſiue auſpicijs & religionibus inductus, quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus, ſiue paucitate noſtrorum qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnam illam ſeruorū multitudinem quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet: ſiue etiam fiducia ueterani exercitus ſui, quē cum legione XXII in acie conflixiſſe & uiciſſe legati eius gloriabantur: ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe Domitio duce ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæſar irridebat manē oſtentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locū nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cū interim Pharnaces eodē gradu quo in præruptam deſcenderat uallē, aſcendere aduerſus arduū collem inſtructis copijs cœpit. Cæſar incredibili eius uel temeritate uel fiducia motus, neque opinans imparatúſque oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nondum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant: quæ tamen celeriter multitudine telorū opprimuntur. Inſequitur has, acies hoſtiū, & clamore ſublato confli-

git, multum adiuuāte natura loci, plurimum Deorum *immortalium benignitate, qui cum omnibus caſibus bellicis interſunt, tum præcipue eis quibus nihil ratione potuit adminiſtrari.* Magno *atque acri prælio comminus facto, dextro cornu quo ueterana legio ſexta erat collocata, initium uictoriæ natum eſt.* Ab *ea parte cum in procliui detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamen iiſdem diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediáque acie totæ profligantur copiæ* Regis: *quæ quàm facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate.* Itaq; *multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis uallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant.* At *noſtri uictoria elati, ſubire iniquum locum, munitionéſque aggredi non dubitarunt.* Defendentibus *autem his cohortibus caſtra, quas* Pharnaces *præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti.* Interfecta *multitudine omni ſuorum, aut capta,* Pharnaces *cum paucis equitibus profugit: cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatē attuliſſet liberius profugiēdi, uiuus in* Cæſaris *poteſtatē adductus eſſet.* Tali *uictoria toties uictor* Cæſar, *incredibili eſt lætitia affectus, quòd maximū bellū tanta celeritate cōfecerat: eóque ſubiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat.* Pōto *recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cū expeditis equitibus ipſe proficiſcitur.* Legionem *ſextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in* Italiam *iubet.* Auxilia Deiotari *domum remittit, duas legiones cum* Cælio

Vintiano in Ponto relinquit. Ita per Gallogræciã Bithyniámque in Aſiam iter facit: omniúmque earum prouinciarum de controuerſijs cognoſcit, & ſtatuit. Iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates, diſtribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque geſtam in AEgypto ſupraſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regijs educatum (nam eum Mithridates Rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo ſecum paruulum aſportauerat in caſtra, multóſq; tenuerat annos) Regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat: prouinciáſque populi Romani à barbaris atque inimicis Regibus interpoſito amiciſſimo Rege muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & poſſeſſam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati uidebatur. Rebus feliciſſime celerriméque confectis, in Italiã celerius omnium opinione uenit.

A. HIRCII, AVT OPPII, DE BELLO AFRICANO COMMENTARIVS.

CAESAR itineribus iuſtis cõfectis, nullo die intermiſſo, ad XIIII Calen. Ianua. Lilybæum peruenit, ſtatímque oſtendit ſeſe naues uelle conſcendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites uix ſexcentos. Tabernaculum ſecundum littus ipſum conſtituit, ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quis moræ quicquam fore ſperaret, & ut omnes in dies horáſque parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges militéſque continere, & nullam prætermittere occaſionem profectionis, cũ præſertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarentur aduerſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centũ uiginti, claſſéſque eſſe complures. tamen nõ deterrebatur, animóque & ſpe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia. legionibus collectis ſex, & equitum duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iuſſit, & inſulam petere Raconiam, quæ abeſt à Lily-

bæo: ibíque commoratus, bona paucorum uendit publicæ. Deinde Alieno *prætori, qui* Siciliam *obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis: ipſe nauem conſcendit ad* V I Calendas Ianuarias, *& reliquas naues ſtatim eſt conſecutus. ita uento certo, celeríque nauigio uectus, poſt diem quartum cum lõgis paucis nauibus in conſpectum* Africæ *uenit.* Nanque *onerariæ reliquæ præter paucas uento diſperſæ atque errabundæ diuerſa loca petierunt.* Clupeam *claſſe præteruehitur, deinde* Neapolim: *complura præterea caſtella & oppida non longe à mari relinquit.* Poſtquam Adrumetum *acceſſit, ubi præſidium erat aduerſariorum, cui præerat* C. Conſidius, *& à* Clupea *ſecundũ oram maritimam cum equitatu* Adrumeti Cn. Piſo *cũ* Mauris *circiter tribus millibus apparuit: ibi pauliſper* Cæſar *ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum: cuius numerus in præſentia fuit peditum trium millium, equitum centum quinquaginta.* Caſtríſque *ante oppidum poſitis, ſine iniuria cuiuſquam conſedit: cohibétque omnes à præda.* Oppidani *interim muros armatis complent, ante portum frequentes conſidunt ad ſe defendẽdum, quorum numerus duarum legionum intus erat.* Cæſar *circum oppidum uectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra.* Non *nemo culpæ eius imprudentiǽque aſſignabat, quòd neq; certum locum gubernatoribus præfectíſque, quẽ peterent, præceperat: neque ut mos ipſius conſuetudóque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent uniuerſi. quod minime* Cæſarem *ſe-*

ſellerat. nanque nullum portum terræ Africæ, quo claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtiũ præſidio fore ſuſpicabatur, ſed fortuito oblatam occaſionẽ egreſſus aucupabatur. L. Plãcus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret poteſtatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatẽ. Itaque data facultate literas conſcribit, & eas captiuo dat perferẽdas in oppidum ad Conſidium. Quo ſimul atque captiuus cum perueniſſet, literáſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet: prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, iſtas? Tum captiuus, Venio à Cæſare. Tum Conſidius, Vnus eſt, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conſpectu ſuo captiuum ſtatim interfici iubet: literáſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Poſtquam una nocte & die ad oppidum conſumpta, neque reſponſum ullum à Conſidio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ ſuccurrebãt, neque equitatu abũdabat, & ad oppidum oppugnandũ non ſatis copiarum habebat, & eas tironũ, neque primo aduẽtu conuulnerari exercitũ uolebat, & oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandũ erat acceſſus, & nũtiabantur auxilia magna equitatus oppidanis ſuppetias uenire: nõ eſt uiſa ratio ad oppugnandũ oppidũ commorandi: ne dum in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hoſtium, laboraret. Itaque caſtra cum mouere uellet, ſubito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus à Iuba ad ſtipendiũ accipiẽdum: caſtráque unde Cæſar egreſſus iter facere cœperat, occupãt, & eius agmen extremũ inſequi

cœperunt. Quæ res cum animaduerſa eſſet, ſubito legionarij conſiſtunt, & equites, quanquã erant pauci, tamen contra tantam multitudinẽ audaciſſime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorũ equitum duo millia loco pellerent, fugaréntque in oppidũ. Poſtquam repulſi & coniecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutum ire contẽdit. Quod cum ſæpius facerent, & modo inſequerẽtur, modo rurſus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendũ erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & caſtellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratóſque eſſe, quæ imperaſſet, facere. Itaque eo die caſtra poſuit ad oppidũ Ruſpinam. Calen. I an. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam. libenter ſe omnia facturos quæ uellet, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & cuſtodijs impoſitis, nequis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido ſecundum littus facit caſtra. Eodem naues onerariæ & longæ nonnullæ caſu aduenerunt. Reliquæ, ut eſt ei nuntiatum, incertæ locorum, Vticam uerſus petere uiſæ ſunt. Interim Cæſar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatúmque in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uaſtarentur, aquámque in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus

exierant, ſubito equites Mauri nec opinátibus Cæſarianis adorti, multos iaculis cõuulnerauerũt, nónullos interfecerũt. Latẽt enim in inſidijs cũ equis inter cõualles, & ſubito exeũt, non ut in cãpo cõminus depugnẽt. Cæſar interim in Sardiniã nuntios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentúmque, ſimul atque literas legiſſent, mittenda curarẽt: exoneratíſque partim nauibus longis, Rabirium Poſthumum in Siciliam ad ſecundum commeatum accerſendum mittit. Interim cum X nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas quæ deerraſſent, & ſimul mare tuendum ab hoſtibus, iubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum prætorem ad Cercinnam inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebãt, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat unicuique, præcipiebátque, ut ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram terguerſatio. Ipſe interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum Scipio in prouincia Africa alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis eſſe uectigales, quàm cũ ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Cæſar ad III Nonas Ianuarias caſtra mouet, Leptíque ſex cohortium præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus unde pridie uenerat, Ruſpinam cũ reliquis copijs conuertit: ibíque ſarcinis exercitus relictis, ipſe cũ expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum: oppidaníſque imperat, ut plauſtra iumentáque omnia ſequãtur. Itaque magno numero fru

menti inuēto, Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe uacua relinqueret, præſidióq; firmata ad claſſis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saſerna, fratre eius quem Lepti proximo oppido reliquerat cū legione, iubet cōportari ligna in oppidum quāplurima. Ipſe cum cohortibus ſeptē quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio & Vatinio rem geſſerāt, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuū duo. Ibíque claſſem ſub ueſperum cum ea copia conſcendit. Omnibus in exercitu inſciis, & requirentibus imperatoris conſiliū, magno metu ac triſtitia ſolicitabātur. parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni expoſita in Africa contra magnas copias, & inſidioſæ nationis, equitatúmq; innumerabilem, ſe expoſitos uidebant: neque quicquam ſolatij in præſentia, neque auxiliū in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu, uigore, mirabilíque hilaritate. Animum enim altū & erectum præ ſe gerebat. Huic aquieſcebant homines, & in eius ſcientia & cōſilio omnia ſibi proclivia omnes fore ſperabāt. Cæſar una nocte in nauibus conſumpta, iam cælo albeſcēte, cum proficiſci conaretur, ſubito nauium pars de qua timebat, ex errore eodem cōferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque ſine mora nauibus eis in portū receptis, & aduectis militum equitúmque copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit: atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cū cohortibus expeditis XXX frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt

cognitum Cæſaris conſiliũ, illum cum claſſe nauibus onerarijs quæ deerraſſent, ſubſidio ire clam hoſtibus uoluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderẽt: neque eam rem eos uoluiſſe ſcire, qui in præſidijs relicti milites fuiſſent, ne propter ſuorũ paucitatem, & hoſtium multitudinem metu deficerent. Interim cum iam Cæſar progreſſus eſſet è caſtris circiter millia paſſuũ tria, per ſpeculatores & antecœſſores equites nũtiatur ei, copias hoſtium haud longe à ſeſe uiſas. & hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeriter iubet equitatum uniuerſum (cuius copiam habuit in præſentia non magnam) & ſagittarios (quorũ paruus è caſtris ſecum exierat numerus) accerſi, atq; ordinatim ſigna ſe leniter cõſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Iámque cũ procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, & ad pugnã parari, quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC & ſagittarijs. Et hoſtes interim, quorũ dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum cõfertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſauerant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarẽtur: & dextrum ac ſiniſtrũ cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem: ſagittarios ante aciem conſtituit, equites dextro ſiniſtróque cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderẽt ne multitudine equitatus hoſtiũ circũuenirentur. Exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copijs acie inſtructa dimica-

turum. Cum utrinque expectatio fieret, neque Cæſar ſe remoueret, & cum ſuorũ paucitate cõtra magnam uim hoſtium artificio magis quàm uiribus decernendum uideret, ſubito aduerſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promouere, colléſque complecti, & Cæſaris equitatũ extenuare, ſimulq; ad circumeundũ comparare ſe cœperant. Cæſariani equites eorum multitudinem ægrè ſuſtinebant. Acies interim mediæ cũ concurrere conarentur, ſubito ex cõdenſis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant, pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus concurſu renouato peditibus ſuis ſuccurrerẽt. Cæſar nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret ordines ſuorum in procurrendo turbari (pedites enim, dũ equites longius à ſignis perſequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur: equites autem hoſtiũ pilum curſu facilè uitabãt) edicit per ordines, nequis miles à ſignis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatẽ circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis cõuulneratis, paulatim cedere: hoſtis magis magíſque inſtare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hoſtiũ equitatu circumuẽtis, Cæſaríſque copijs in orbem compulſis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo uerſari in prima acie, ſimul ſuos cohortari, nõnunquã legionarios Cæſaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocul⁹ es?

nos quoque iſte uerbis infatuauit? In magnum meher cule uos periculum impulit. miſereor ueſtri. Tum miles, Non ſum, inquit, tiro Labiene, ſed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnoſco, inquit, ſigna decumanorum. Tum miles, Iam me, qui ſim, intelliges. Simul caſſidem de capite deiecit, ut cognoſci ab eo poſſet: atque ita pilum uiribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerſo pectori affixit: & ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe. Omnium tamen animi in terrorē coniecti, & maxime tironum. Circumſpicere enim Cæſarem, neque amplius facere, niſi hoſtium iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in lõgitudinem quammaximam porrigi, alternis cõuerſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtróq; cornu mediã diuidit, & unam partem ab altera excluſam, equitibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neque longius progreſſus, ueritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idē altera pars equitũ peditúmque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, cõuulneratíſque, ad ſua præſidia ſeſe, ut erat inſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius & Cn. Piſo cum equitibus Numidis M C electis, peditatúque eiuſdem generis ſatis grãdi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes ſuis ex terrore firmatis, rurſúſque renouatis animis, legionarios conuerſis equitibus recipiẽtes, nouiſſimos adoriri, & impedire cœperunt quò minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio cãpo redintegrari prælium. Cum ab

hoſtibus eodē modo pugnaretur, nec cōminus ad manus rediretur, Cæſariſq; equites & iumenta ex nauſea recenti, ſiti, languore, paucitate, uulneribúſque defatigati, ad inſequendū hoſtem, perſeuerandúmque, curſum tardiorem haberent, dieíque pars exigua iam reliqua eſſet: cohortibus equitibúſque circundatis imperat ut uno ictu contēderent, neque remitterent donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atq; eorum eſſent potiti. Itaque ſigno dato, cum iam hoſtes languide negligentérque tela mitterent, ſubito immittit cohortes turmáſque ſuorum: atque pūcto tēporis hoſtibus nullo negotio cāpo pulſis, poſt collémque deiectis, nacti locū, atque ibi pauliſper cōmorati ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Itémque aduerſarij male accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia cōtulerunt. Interim ea re geſta, & prælio dirempto, ex aduerſarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites peditéſque: ex quibus cognitum eſt hoſtium cōſilium, eos hac mente & conatu ueniſſe, ut nouo atque inuſitato genere prælij tirones legionarij'que pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſarijs ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſa uictoria defatigati uincerentur, atque à ſuis ſuperarētur. Quippe qui in nullo illorum ſibi confideret: Primum, quòd audierat Romæ legiones ueteranas diſſentire, neque in Africam uelle tranſire: deinde quòd triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles ſibi iā effeciſſet: maxima autē auxilia haberet Numida-

rum, equitúmque leuis armaturæ: Præterea ex fuga prælióque Pompeiano Labienus quos ſecum à Brundusio tranſportauerat equites Germanos Gallóſque, ibíque poſtea ex Hybridis libertinis ſeruíſque conſcripſerat, armauerat, equóque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephāti CXX, equitatúſque innumerabilis: deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſque modi generíſque amplius XII millibus. Hac ſpe atque ea audacia inflāmatus Labienus cū equitibus Gallis Germaniſque DCCC, Numidarum ſine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditū ac leuis armaturæ quater tātis, ſagittarijs ac funditoribus, hippotoxotiſq; cōpluribus: his copijs pridie Nonas Ian. poſt diē tertiū quàm Africā attigit, in cāpis planiſſimis puriſſimiſq; ab hora diei quinta uſq; ad ſolis occaſum eſt decertatū. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligētius, præſidia firmare maioribus copijs, uallúmque ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere, & à caſtris alterū eodē, quo tutius ultro citróq; cōmeare, auxiliáq; ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent. Tela tormentáque ex nauibus in caſtra cōportare, remigū partem ex claſſe Gallorū Rhodiorúmque & epibatarū armare, & in caſtra euocare, uti ſi poſſet, eadē ratione qua aduerſarij, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittarijſq; ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. Audiebat enim Scipionem poſt diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno & Petreio con

iungere: quorũ copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium eſſe nuntiabãtur: officinas ferrarias inſtruere, ſagittæque & tela uti fierent complura, curare, glãdes fundere, ſudes comparare, literas in Siciliam nũtióſque mittere, ut ſibi crates materiémq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa eſſet. Præterea ferrum plumbúmque mitteretur. Etiam animaduertebat frumẽto ſe in Africa niſi importato uti non poſſe. Priore enim ãnno propter aduerſariorum delectus, quòd ſtipẽdiarij aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduerſarios in pauca oppida & bene munita comportaſſe, omnémque regionẽ Africæ exinaniſſe frumento. oppida, præter pauca quæ ipſi ſuis præſidijs tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra ſua præſidia coegiſſe commigrare. agros deſertos ac uaſtatos eſſe. Hac neceſſitate Cæſar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantum frumenti numerum in ſua præſidia cõgeſſerat, & eo parce utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, & alteras cohortes in ſtatione habere propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plauſtris deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Cæſaris onerariæ errabundæ male uagabãtur, incertæ locorum atque caſtrorum ſuorum: quas ſingulas ſcaphæ aduerſariorũ complures adortæ incenderant atque expugnauerãt. Hac re nuntiata, Cæſar claſſes circum inſulas portúſque diſpoſuit, quò tutius commeatus ſupportari poſſet. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filiũ multis uerbis, aſſi-

duéque obiurgare non deſiſtebat: Tuus, inquit, pater, iſtius ætatis cũ eſſet, & animaduertiſſet Remp. ab audacibus ſceleratíſq; ciuibus oppreſſam, bonóſque aut interfectos, aut exilio multatos, patria ciuitatéque carere: gloria & animi magnitudine elatus, priuatus atq; adoleſcẽtulus paterni exercitus reliquijs collectis, pene oppreſſam funditus & deletã Italiam urbémq; Romanam in libertatẽ uindicauit: idémque Siciliam, Africam, Numidiã, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus ſibi eã dignitatẽ quæ eſt per gentes clariſſima notiſſimáque, cõciliauit, adoleſcẽtulúſque atque eques Romanus triũphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti maiorũ dignitate parta, neque tantis cliẽtelis, nomíníſq; claritate præditus, in Remp. eſt ingreſſus. Tu contrà & patris nobilitate & dignitate, & per te ipſe ſatis animi magnitudine diligentiáque præditus, nónne eniteris, & proficiſceris ad paternas cliẽtelas, & auxilium tibi, reíque publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His uerbis hominis grauiſſimi incitatus adoleſcẽtulus, cum nauiculis cuiuſque modi generíſque XXX inibi, paucis roſtratis, profectus ab Vtica eſt in Mauritaniam, regnúmque Bogudis eſt ingreſſus. Expeditóque exercitu numero ſeruorum liberorúmque duorũ millium, cuius partem inermẽ, partem armatam habuerat, ad oppidum Aſcurum accedere cœpit, in quo oppido præſidium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani uſque eò paſſi propius eum accedere, donec ad ipſas portas ac murum appropinquaret, ſubito eruptione facta proſtratos perterritóſque Pompeianos in mare paſſim nauéſque compulerũt. Ita

re male geſta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; poſtea littus attigit, claſſémq; ad inſulas Baleares uerſus conuertit. Scipio interim cū his copijs quas paulo ante demōſtrauimus, Vticæ grādi præſidio relicto, profectus, primùm Adrumeti caſtra ponit: deinde ibi paucos dies cōmoratus, noctu itinere facto, cum Petreij & Labieni ſe copijs cōiungit: atque unis caſtris factis, III millia paſſuū longe cōſidunt. Equitatus interim eorū circum Cæſaris munitiones uagari, atque eos qui pabulandi aut aquandi gratia extra uallū progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes aduerſarios intra munitiones continere. Qua re Cæſariani grauis annona ſunt cōflictati, ideo quòd nondū neque à Sicilia neque à Sardinia commeatus ſupportatus erat, neque per anni tēpus in mari claſſes ſine periculo uagari poterāt, neque amplius millia paſſuū ſex terræ Africæ quoquouerſus tenebant, pabulíque inopia premebantur. Qua neceſſitate coacti ueterani milites equitéſque qui multa terra marique bella cōfeciſſent, & periculis inopiáq; tali ſæpe eſſent cōflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota, iumentis eſurientibus data, uitam eorū producebant. Dū hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæſaris difficultatibus, copiarúmque paucitate, non eſt uiſum dari ſpatiū conualeſcendi, augendarúmque eius opum. itaque cōparatis equitum magnis peditúmque copijs, ſubſidio ſuis egreſſus, è regno ire contendit. P. Sitius interim, & Rex Bogud coniunctis ſuis copijs, cognito Regis Iubæ egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admouere: Cirtámque oppidū eius regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo

oppida Getulorũ: quibus cũ conditionẽ ferrẽt, ut oppido excederẽt, idque ſibi uacuũ traderẽt, cõditionémque repudiaſſent, poſtea ab eis capti interfectíq; ſunt omnes. Inde progreſſi, agros, oppidáque uexare non deſiſtũt. Quibus rebus cognitis, Iuba cũ iam nõ longe à Scipione atque eius ducibus abeſſet, capit conſiliũ, ſatius eſſe, ſibi ſuóque regno ſubſidio ire, quàm dum alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia etiam à Scipione abduxit, ſibi ſuiſque rebus timens, elephãtiſque triginta relictis, ſuis finibus oppidiſque ſuppetias profectus eſt. Cæſar interim cũ de ſuo aduẽtu dubitatio in prouincia eſſet, nec quiſquã crederet ipſum, ſed aliquẽ legatum cũ copijs in Africam ueniſſe, cõſcriptis literis circũ prouinciã omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores. Interim nobiles homines è ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate crudelitatéque commemorare cœperunt. Quorum lachrymis querelíſq; Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita cunctis copijs auxilijſque coactis, bellum cum aduerſarijs ſuis gerere inſtituit: literíſque celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Poſthumum conſcriptis, & per Cataſcopum miſſis, ut ſine mora, aut ulla excuſatione hiemis uentorúmque, exercitus ſibi quamcelerrime tranſportaretur: Africam prouinciam perire, funditúſque euerti à ſuis inimicis: quòd niſi celeriter ſocijs foret ſubuentum, præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem quò ſe reciperent, ab illorũ ſcelere inſidijſque reliquum futurum:

ipſe in tanta erat feſtinatione,& expectatione,ut poſtero die quàm miſiſſet literas nũtiúmq; in Siciliam, claſſem exercitúmque morari diceret: noctes diéſque oculos mentémque ad mare diſpoſitos directóſque haberet. Nec mirum. Animaduertebat enim uillas exuri, agros uaſtari, pecus diripi, trucidaríque, oppida caſtelláque dirui, deſeríque, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſeruitutem abripi. His ſe miſeris, ſuámque fidem implorãtibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres & caſtella facere, moléſque iacere in mare nõ intermittere. Scipio interim elephãtos hoc modo condocefacere inſtituit. duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorũ frontem aduerſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, ut cũ ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterent aduerſus hoſtem. quod ægrè tardéque fiebat. Audere enim elephanti multorum annorum doctrina uſúque uetuſto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producũtur. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus adminiſtrantur, C. Vergilius Petronius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorũ atquè caſtrorũ ſuorũ uagari: occaſionem nactus, nauim quam ibi habuit actuariã, complet militibus & ſagittarijs. eidẽ ſcaphas de nauibus adiun-

git, ac ſingulas naues Cæſarianas cõſectari cœpit. & cũ plures adortus, pulſus fugatúſque inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in nauẽ in qua erant duo Titi Hiſpani adoleſcẽtes tribuni legionis quintæ. quorũ patrẽ Cæſar in ſenatum legerat: & cum his T. Salienus Cẽturio legionis eiuſdem, qui M. Meſſalam legatũ obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſima oratione apud eũ eſt uſus: idémque & pecuniam & ornamẽta triumphi Cæſaris retinẽda & cuſtodiẽda curauerat, & ob has cauſas ſibi timebat. Hic propter cõſcientiam peccatorum ſuorũ perſuaſit adoleſcẽtibus, ne repugnarẽt, ſeſéq; Vergilio traderẽt. Itaque deducti à Vergilio ad Scipionem, cuſtodibus traditi, & poſt diẽ tertiũ ſunt interfecti. Qui cũ ducerentur ad necem, petiſſe dicitur maior Titus à Centurionibus, uti ſe priorẽ quàm fratrem interficerent: ídque ab eis facile impetraſſe: atque ita eſſe interfectos. Turmæ interim equitũ qui pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebãt, ab utriſque ducibus quotidie mutuis prælijs inter ſe pugnare non intermittunt. Nonnũquam etiam Germani Gallíque Labieniani cũ Cæſaris equitibus fide data inter ſe colloquebãtur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saſerna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrũpere conabatur: quod à defenſoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile & ſine periculo defendebatur. Quod ubi ſæpius facere equitatus eius nõ intermittebat, & cum forte ante portã turma dẽſa aſtitiſſet, ſcorpione accuratius miſſo, atque eorũ decurione percuſſo, & ad decumanã defixo, reliqui perterriti fuga

ſe in caſtra recipiũt. Quo facto poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie nõ lõge à ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciẽ, ac maiore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod cũ ſæpius fieret, neque ex Cæſaris caſtris quiſquã prodiret, neque propius eius copias accederet, deſpecta patiẽtia Cæſaris, exercitúſque eius, uniuerſis copijs productis, elephãtíſque turritis XXX ante aciem inſtructis, quàm latiſſime potuit porrecta equitũ peditúmque multitudine, uno tẽpore progreſſus, haud ita lõge à Cæſaris caſtris conſtitit in cãpo. Quibus rebus cognitis, Cæſar iubet milites qui extra munitiones proceſſerãt, quíque pabulãdi aut lignãdi, aut etiã muniendi gratia uallũ petierãt, quæque ad eã rem opus erãt, omnes intra munitiones minutatim modeſtéque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere cõſiſtere. Equitibus autẽ qui in ſtatione fuerãt, præcipit ut uſque eò locũ obtinerẽt, in quo paulò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perueniret. quòd ſi propius accederetur, quàm honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperẽt. Alij quoque equitatui edicit, uti ſuo quiſq; loco paratus armatúſq; præſto eſſet. Ad hæc nõ ipſe per ſe coram, cũ de uallo proſpecularetur, ſed mirabili peritus ſciẽtia bellãdi, in prætorio ſedẽs, per ſpeculatores & nũtios imperabat quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quãquam magnis eſſent copijs aduerſarij freti, tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritíſque, & cõceſſam uitã, & ignota peccata: quibus rebus nũquam tãta ſuppeteret ex ipſorũ inertia, conſcientiáque animi, uictoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderẽt. Præterea ipſius nomen authoritáſque

magna ex parte eorũ exercitus minuebat audaciã. Tũ egregiæ munitiones caſtrorũ, & ualli foſſarúmq; altitudo, & extra uallũ ſtyli cæci mirabilẽ in modũ cõſiti, uel ſine defenſoribus aditũ aduerſarijs prohibebãt. Scorpionũ, catapultarũ, cæterorúmque telorũ, quæ ad defendẽdum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem & tirociniũ præparauerat: non hoſtium ui & metu cõmotus, ſapientem ſe, timidúmque hoſtium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quãquam erant paucæ, tironúmque, non educebat in aciem, quòd uictoriæ ſuorũ diffideret, ſed referre arbitrabatur cuiuſmodi uictoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantíſque exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduerſariorum ſuorũ ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari uictoriam. Itaque conſtituerat gloriam exultationémque eorum pati, donec ſibi ueteranarũ legionum pars aliqua in ſecundo cõmeatu occurriſſet. Scipio interim pauliſper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem uideretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra: & concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationéque exercitus Cæſaris uerba facit: & cohortatus ſuos, uictoriam propriam ſe eis breui daturum pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus redire, & per cauſam munitionum tirones in labore defatigare nõ intermittit. Interim Numidæ Getulíque diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnũ ſe cõferre, partim quòd ipſi maioréſque eorum beneficio C. Marij uſi fuiſſent, Cæſarémque eius affiné eſſe audiebãt, in eius caſtra

perfugere cateruatim nõ intermittũt. Quorũ ex numero electos homines illuſtriores Getulos literis ad ſuos ciues datis, cohortatus ut manu facta ſe ſuóſq; defenderẽt, & ne ſuis inimicis aduerſarijſq; dicto audiẽtes eſſent, mittit. Dũ hæc ad Ruſpinã fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiã undiq; ad Cæſarẽ ueniũt, ſéq; paratos quæcũque imperaſſet, & libẽti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut ſibi præſidiũ daret, quò tutius id & ſine periculo facere poſſent: ſe & frumẽtum, & quæcũque res eis ſuppeteret, cõmunis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quibus rebus facile à Cæſare impetratis, præſidióque dato, C. Meſſiũ ædilitia poteſtate functum, Acillã iubet proficiſci. Quibus rebus cognitis Conſidius Longus, qui Adrumeti cũ duabus legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter ibi parte præſidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire cõtendit. Meſſius celerius itinere cõfecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Cõſidius interim cũ ad urbem cũ copijs acceſſiſſet, & animaduertiſſet præſidiũ Cæſaris ibi eſſe, non auſus periculo ſuo rem facere, nulla re geſta pro multitudine hominum, rurſus ſe Adrumetum recipit. Deinde paucis pòſt diebus equeſtribus copijs à Labieno adductis, rurſus Acillitanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis antè diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtrauimus, Cercinnam peruenit: cuius aduentu C. Decius quæſtorius uir, qui ibi cum grandi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno nume-

ro frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi ſatis magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus *interim proconſul è* Lilybæo *in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam & decimamquartam, & equites* Gallos D C C C. *funditorum ſagittariorúmque mille, ac ſecundũ commeatum in* Africam *mittit ad* Cæſarem. Q*uæ naues uentum ſecundum nactæ, quarto die in portum ad* Ruſpinam, *ubi* Cæſar *caſtra habuerat, incolumes peruenerũt.* Ita Cæſar *duplici lætitia ac uoluptate uno tẽpore auctus, frumento, auxiliiſque, tandem ſuis exhilaratis animo, atque leuata ſolicitudine deponit legiones: equitéſque ex nauibus egreſſos iubet ex languore nauſeáque reficere. dimiſſos, in caſtella munitionéſque diſponit.* Q*uibus rebus* Scipio, *quique cum eo eſſent comites, mirari, & requirere.* C. Cæſarẽ, *qui ultro conſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſubitò commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur.* Itaque *ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex* Getulis *duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmijs pollicitationibúſque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratia in* Cæſaris *caſtra mittunt. qui ſimul atque ad eum ſunt deducti, petierunt ut ſibi liceret ſine periculo uera proloqui.* Poteſtate *facta,* Sæpenumero, *inquiunt,* Imperator, *complures* Getuli, *qui ſumus clientes* C. Marij, *& propemodum omnes ciues* Romani *qui ſunt in legione quarta & ſexta, ad te uoluimus in tuáque præſidia confugere: ſed cuſtodijs equitum* Numidarũ, *quò id ſine periculo minus faceremus, impediebamur.* Nũc *data facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à* Scipione, *ad te cupidiſſimè ue-*

nimus, ut perſpiceremus num quæ foſſæ aut inſidiæ elephantis ante caſtra portáſque ualli factæ eſſent: ſimúlque conſilia ueſtra contra eaſdem beſtias, comparationémque pugnæ cognoſceremus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæſare, ſtipendióque donati, ad reliquos perfugas deducūtur: quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nāque poſtero die ex legionibus ijs quas Getuli nominauerant, milites legionarij complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruſpinam geruntur, M. Cato qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum Afrorum, ſeruorum denique, & cuiuſque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterāt, habere, atque ſub manum Scipioni in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdre, in quo tritici modia mille CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribúſque, ad Cæſarem uenere: quantáque copia frumenti apud ſe ſit, docent: ſimúlque orant ut ſibi præſidium mittat, quo facilius & frumentum & copiæ ſuæ conſeruentur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit, præſidiúmque breui tempore ſe miſſurum dixit, cohortatúſq; ad ſuos ciues iubet proficiſci. P. Sitius interim cum copijs Numidiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportauerat, ui expugnando, eſt potitus. Cæſar poſtquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuíque armatura, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naues ſex onerarias ſtatim iubet Lilybæū ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci. Ipſe VI Calen.

Februarias circiter uigilia prima imperat ſpeculatores apparitoréſque omnes ut ſibi præſto eſſent. Itaque omnibus inſciȷs, neque ſuſpicantibus, uigilia tertia iubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam uerſus, in quo ipſe præſidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius acceſſit. inde paruulam decliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet millia paſſuũ XV quem iugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, uelut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci, in quibus ſingulæ turres ſpeculǽque ſingulæ perueteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præſidium & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad iugum de quo docui, aſcẽdit, in unumquenque collẽ turres caſtelláque facere cœpit, atque ea minus ſemihora effecit. Et poſtquã non ita longe ab ultimo colle turríque fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium ſtationémque Numidarũ, Cæſar pauliſper cõmoratus, perſpectáque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit: brachiúmque medio iugo ab eo loco ad quẽ peruenerat, uſq; ad eũ unde egreſſus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labieníſque animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, aciéq; equeſtri inſtructa, à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtrémque copiam in ſecunda acie minus paſſus CCCC à caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neque aduerſariorum copiȷs moueri. Iã cum nõ amplius paſſibus mille quingentis inter hoſtiũ aciem ſuáſque muni-

tiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſétque ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos, hoſtem propius accedere, neceſſéque haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collē properè accurrerent, præſidiúmque inde deturbarent, locúmque caperent: eodémque iubet leuis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locóq; ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animaduertit, quò celerius iis auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui propè totum dextrum cornu auertit, atque ſuis fugientibus ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longius iam abſceſſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit. Erat in eo campo ubi ea res gerebatur, uilla permagna quatuor turribus extructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animaduertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque nō prius uidit turmas Iulianas, quàm ſuos cædi à tergo ſenſit. Ex qua re ſubito in terrorē conuerſo equitatu Numidarum, rectà in caſtra fugere contendit. Galli Germaníque qui reſtiterant, ex ſuperiore loco & poſt tergum circunuenti, fortitérque reſiſtentes, conciduntur uniuerſi. Quod ubi legiones Scipionis quæ pro caſtris erant inſtructæ, animaduerterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea Scipione, eiúſque copiis campo collibúſque exturbatis, atque in caſtra compulſis, cum receptui Cæſar cani iuſſiſſet, equitatúmque omnē intra ſuas munitiones recepiſſet, cāpo purgato animaduertit mirifi-

ea corpora Gallorũ Germanorúmque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim pretio pollicitationibúſque adducti ad eum ſe contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti conſeruatíque, parem gratiam in fide partienda præſtare uoluerant. Horum corpora mirifica ſpecie amplitudinéque, cæſa toto campo ac proſtrata diuerſa iacebant. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes eduxit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio ſuis male acceptis, occiſis, uulneratíſque, intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie ſecundum infimas iugi radices propius munitiones leniter acceſſit: iámque minus mille paſſuũ ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cum Scipio ueritus ne oppidũ amitteret, unde aquari, reliquíſque rebus ſubleuari eius exercitus conſueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo prima equeſtri turmatim directa, elephantíſque turritis interpoſitis, armatíſque, ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad ſe certo animo uenire, in eo loco quẽ paulo antè commemoraui, ante oppidum conſtitit, ſuámque aciẽ mediã eo oppido texit. Dextrum ſiniſtrúmque cornu, ubi elephãti erant, in conſpectu patẽti aduerſariorum conſtituit. Cum iam prope ſolis occaſum Cæſar expectauiſſet, neque ex eo loco quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animaduertiſſet, locóque ſe magis defendere, ſi res coegiſſet, quàm in campo cõminus conſiſtere audere, non eſt uiſa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præ-

ſidiũ grande Numidarum eſſe cognouerat, hoſtiſque mediam aciẽ ſuam oppido texiſſe: ſibique difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in aciem cornu dextrum & ſiniſtrum ex iniquiore loco pugnare, præſertim cũ milites à mane diei ieiuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaq; reductis ſuis copijs in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones. Interim Conſidius, qui Acillam & octo cohortes ſtipendiarias Numidis Getuliſque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat, diu multúmque expertus, magníſque operibus ſæpe admotis, & ijs ab oppidanis incenſis, cum proficeret nihil, ſubito nuntio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cuius in caſtris copiam habuerat, incenſo, uino, oleo, cæteríſque rebus quæ ad uictum parari ſolent, corruptis, Acillã quam obſidebat, deſeruit, atque itinere per regnũ Iubæ facto, copias cũ Scipione partitus, Adrumetum ſe recepit. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Sicilia miſerat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe cum errauiſſet, delatáque eſſet uẽto ad Thapſum, à Virgilio ſcaphis nauiculíſque actuarijs excepta eſt, & ad Scipionẽ deducta. Item altera nauis triremis ex eadẽ claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Egimurum delata, à claſſe Vari & M. Octauij eſt capta, in qua milites ueterani cum uno centurione, & nõnulli tirones fuerunt, quos Varus aſſeruatos ſine cõtumelia deducendos curauit ad Scipionem: qui poſtquam ad eum peruenerunt, & ante ſuggeſtum eius conſtiterunt: Non ueſtra, inquit, ſponte uos certo ſcio, ſed illius ſcelerati ueſtri imperatoris

impulſu & imperio coactos, ciues & optimum quẽque nefarie conſectari: quos quoniam fortuna in noſtrã detulit poteſtatem, ſi (id quod facere debetis) rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt uobis uitam & pecuniam donare. quapropter quid ſentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio cum exiſtimaſſet pro ſuo beneficio ſine dubio ab ijs gratias ſibi actum iri, poteſtatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIIII, Pro tuo, inquit, ſummo beneficio Scipio tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello) quòd mihi uitam incolumitatémque, belli iure capto, polliceris. Et forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adiungeretur. Egóne contra Cæſarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiúſque exercitum, pro cuius dignitate uictoriáque amplius XXXVI annis depugnaui, aduerſus, armatúſque conſiſtam? Neque ego iſtud facturus ſum, & te magnopere, ut de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, ſi minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas: Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſſimam, & conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes poteſtate, non amplius X ſumam. tunc ex uirtute noſtra intelliges quid ex tuis copijs ſperare debeas. Poſtquam hæc centurio præſenti animo aduerſus opinionem eius eſt locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus quid fieri uellet, atque ante pedes centurionem interficit: reliquóſque ueteranos à tironibus iubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde ciuiũ ſaginatos. Sic extra

uallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tiro*nes autem iubet inter legiones diſpertiri, &* Comniũ *cum* Ticidia *in conſpectum ſuũ prohibet adduci.* Q*ua ex re* Cæ*ſar commotus, eos quos in ſtationibus cũ longis nauibus apud* Thapſum *cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat ut ſuis onerarijs longíſque nauibus præſidio eſſent, ob negligentiã ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimúmque in eos edictum proponendũ curauit.* Per *id tempus ferè* Cæ*ſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. nanque* Vergiliarum *ſigno confecto, circitèr uigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxorum grandine ſubito eſt exortus ingens.* Ad *hoc autem incommodum acceſſerat, quòd* Cæ*ſar non more ſuperiorum imperatorum in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio quartóque die procedẽdo, propiúſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat: operéque faciẽdo milites ſe circunſpiciendi non habebãt facultatem.* Præ*terea ita ex* Sicilia *exercitum tranſportauerat, ut præter ipſum militẽ & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem quæ militi uſui eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur.* In Africa *autem non modo ſibi quicquã non acquiſierant aut parauerant, ſed etiam propter annonæ caritatem antè parta conſumpſerant.* Q*uibus rebus attenuati, oppido perquàm pauci ſub pellibus acquieſcebant: reliqui ex ueſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus coriíſque contextis protegebantur.* Itaque *ſubito nimbo grandinéque conſecuta, grauati pondere, tenebris aquáque omnes ſubruti, diſiectíque nocte intempeſta, ignibus extinctis, rebúſque ad uictum pertinenbus omnibus corruptis, per caſtra paſſim uagabãtur,*

ſcutiſque capita contegebant. Eadē nocte quintæ legionis pilorū cacumina ſua ſponte arſerūt. Rex interim Iuba de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatúſque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut ſecum ipſe aliquid auctoritatis haberet exercitus Scipionis à terrore Cæſaris, cum tribus legionibus, equitibúſque frænatis D C C C, Numidis ſine frænis, peditibúſque eius armaturæ grandi numero, elephantiſque X X X egreſſus è regno ad Scipionem eſt profectus. Poſtquam ad eum peruenit, caſtris regijs ſeorſum poſitis, cum eis copijs quas commemoraui, haud ita lōge à Scipione conſedit. Erat in caſtris Cæſaris ſuperiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum exercitus eius magna ſuſpenſione animi ante aduētum Iubæ commouebatur. Poſtquam uerò caſtra caſtris contulit deſpectis eius copijs, omnem timorem depoſuit. Ita quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem præſens dimiſerat. Quo facto facile fuit intellectum, Scipioni additum animum fiduciamque Regis aduentu. Nam poſtero die uniuerſas ſuas Regíſque copias cum elephātis L X productas in aciem, quàm ſpecioſiſſime potuit, inſtruxit: ac paulo longius progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus, ſe recepit in caſtra. Cæſar poſtquam animaduertit Scipioni auxilia fere quæ expectaſſet, omnia conueniſſe, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum ſummum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus deducere, & caſtella munire, propiúſque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Aduerſarij magnitudine copiarum confiſi, pro-

ximum collẽ occupauerunt, atque ita longius ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiuſdem *collis occupandi gratia* Labienus *cõſilium ceperat: & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.* Erat *conuallis ſatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubrutis, quæ erat transeunda* Cæſari *ante quàm ad eum collem quem capere uolebat, perueniretur: ultráque eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condenſum.* Hic *cum* Labienus *animaduertiſſet,* Cæſarem, *ſi uellet eum locum occupare, prius oportere conuallem oliuetúmque tranſgredi: eorum locorum peritus, in inſidijs cũ parte equitatus leuíque armatura conſedit: & præterea poſt montem collémque equites in occulto collocauerat, ut cum ipſe ex improuiſo legionarios adortus eſſet, ex colle equitatus ſe oſtenderet: ut re duplici perturbatus* Cæſar, *eiúſque exercitus, neque retro regrediendi, neque ultra procedendi ablata facultate, circunuentus concideretur.* Cæſar *equitatu ante præmiſſo, inſcius inſidiarum cum ad eum locum ueniſſet, abuſi ſiue obliti præceptorum* Labieni, *ſiue ueriti ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire, & ſumma petere collis: quos* Cæſaris *equites conſecuti, partim interfecerunt, partim uiuis ſunt potiti.* Deinde *protinus collem petere contenderunt, atque eum decuſſo* Labieni *præſidio, celeriter occupauerunt.* Labienus *cum parte equitum uix fuga ſibi peperit ſalutẽ.* Hac *re per equites geſta,* Cæſar *legionibus opera diſtribuit, atque in eo colle quo erat potitus, caſtra munit.* Deinde *à ſuis maximus caſtris per medium campũ è regione oppidi* Vzitæ, *quod in-*

ter ſua caſtra & Scipionis in planicie poſitum erat, tenebatúrque à Scipione, duo brachia inſtituit duci, & ita erigere,ut ad angulum dextrum ſiniſtrúmque eius oppidi cõuenirent.hoc hac ratione opus inſtruebat,ut cum propius oppidum copias admouiſſet,oppugnaréque cœpiſſet,tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circunuentus, ab oppugnatione deterreretur.Præterea quo facilius colloquia fieri poſſent,& ſiqui perfugere uellẽt(id quod antea ſæpe accidebat magno cũ eorum periculo) tum facile & ſine periculo fieret.Voluit etiã experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet,haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas cauſas, quòd is locus depreſſus erat,puteíque ibi nonnulli fieri poterãt. aquatione enim longa & anguſta utebatur.Dum hæc opera quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat: equites barbari,leuíſque armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabant.Cæſar ab eo opere cũ iam ſub ueſperũ copias in caſtra reduceret, magno incurſu cũ omni equitatu leuíq; armatura,Iuba,Scipio,Labienus in legionarios impetũ fecerunt.Equites Cæſariani ex ui uniuerſæ ſubitǽque hoſtiũ multitudinis pulſi,parũper ceſſerũt:quæ res aliter aduerſarijs cecidit. nanq; Cæſar ex medio itinere copijs reductis,equitibus ſuis auxilium tulit:equites autem aduentu legionum animo addito,conuerſis equis in Numidas cupide inſequentes diſperſóſque impetũ fecerunt, atque eos conuulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multóſque ex his interfecerunt. Quòd ni in noctem prælium eſſet coniectum,puluíſque uento flatus omniũ proſpectibus

offeciſſet, Iuba cum Labieno capti in poteſtatem Cæſaris ueniſſent, equitatúſque cum leui armatura funditus ad interneciones deletus eſſet. Interim incredibiliter ex legionibus quarta & ſexta Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quam quiſque poterat regionem peruenire. Itémque equites Curiani diffiſi Scipioni, eiúſque copijs, complures ſe eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utriſque ducibus adminiſtrantur, legiones duæ IX & X ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naues Cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, ueriti ne in aduerſariorum, ut inſidiandi gratia ibi commorantium, claſſem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu multúmque iactati, tandem multis pòſt diebus ſiti inopiáque confecti, ad Cæſarem peruenerunt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo cauſulam nactus Cæſar, quòd C. Auienus Tribunus militum X legionis nauem commeatu familiáque ſua atque iumentis occupauiſſet, neque militem unum à Sicilia ſuſtuliſſet, poſtero die de ſuggeſtu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibúſque: Maxime uellem, inquit, homines ſuæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem feciſſent, meæque lenitatis, modeſtiæ, patientiǽque rationem habuiſſent. Sed quoniam ipſi ſibi neque modum neque terminũ conſtituunt, quo cæteri diſſimiliter ſe gerant, egometipſe documentum more militari conſtituã. Quapropter C. Auiene, quòd in Italia milites populi Ro. cõtra Remp.

inſtigaſti, rapináſque per municipia feciſti, quódq; mihi reique pub. inutilis fuiſti, & pro militibus tuam familiam iumētáque in naues impoſuiſti, tuáque opera militibúſq; tempore neceſſario Reſpublica caret, ob eas res ignominiæ cauſa ab exercitu meo te remoueo, hodiéque ex Africa abeſſe, & quantum potes, proficiſci iubeo. Itémque te A. Fontei, quòd Tribunus militum ſeditioſus, malúſque ciuis fuiſti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Cluſiane, cum ordines in meo exercitu beneficio non uirtute conſecuti, ita uos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in ſeditione, concitandíſque militibus aduerſariorum noſtrorum imperatoris, quàm pudoris modeſtiǽque fueritis ſtudioſiores, indignos uos eſſe arbitror qui in meo exercitu ordines ducatis: miſſóſque facio, & quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos centurionibus, & ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in nauim imponendos ſeparatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatíſque à Cæſare miſſos ſupra docuimus, ad ſuos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæſaríſque nomine perſuaſi, à Rege Iuba deſciſcunt, celeritérque cuncti arma capiunt, contráque regem facere nō dubitāt. Quibus rebus cognitis, Iuba diſtētus triplici bello, neceſſitatéq; coactus, de ſuis copijs quas cōtra Cæſarem adduxerat, ſex cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Getulos. Cæſar brachijs perfectis, promotíſque eo uſque, quo telum ex oppido adijci non poſſet, caſtra munit. Baliſtis ſcorpionibúſque crebris ante frontem caſtrorum, contráque oppidum collocatis, defenſores muri deter-

rere non intermittit, eóque quinque legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores notiſſimique conſpectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæſarem nõ fallebat. Nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eiúſque beneficio agris finibúſque donati poſt Syllæ uictoriam, ſub Hyempſalis regis erant poteſtate dati, occaſione capta, nocte iam luminibus accenſis, cum equis calonibúſq; ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proxime VZitæ locata. Quod poſtquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo eſſent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saſerna colloquẽtem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere eum cum aduerſarijs colloqui. Cum autem eius ſermonem nuntius ad illum referret, dicerétque, ut reliqua quæ uellet ipſe peragerer: uiator præterea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui diceret audiente Saſerna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, diſceſſit, & dicto audiens fuit Regi. Vſu ueniſſe hoc ciui Romano miror, & ei qui à populo Romano honores accepiſſet, incolumi patria, fortuniſque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut cæſis eiuſdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam ſuperbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruúmque Senatorem, ſed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribúſque præſtantem. Nam cum Scipio ſagulo pur-

pureo ante Regis *aduentum uti ſolitus eſſet, dicitur* Iu*ba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem uti ueſtitu, atque ipſe uteretur.* Itaque *factum eſſe illico ut* Sci*pio ad album ſeſe ueſtitum transſerret, & Iubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimóque obtemperaret.* Po*ſtero die uniuerſas hominum copias de caſtris omnibus educunt, & ſupercilium quoddam excelſum nacti, non lõge à* Cæ*ſaris caſtris aciem conſtituunt, atque ibi cõſiſtunt.* Cæ*ſar item producit copias, celeritérque his inſtructis, ante ſuas munitiones quæ erant in campo, conſtitit, ſine dubio exiſtimans ultro aduerſarios, cum tam magnis copijs auxiliíſque regis eſſent prædi*-*ti, promptiúſque prôſiluiſſent, ante concurſuros, propiúſque ſe acceſſuros: & equo circũuectus, legionéſque cohortatus, ſigno dato acceſſum hoſtium aucupabatur.* Ip*ſe enim à ſuis munitionibus longius ſine ratione non procedebat, quòd in oppido* V*zita, quod* S*cipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ.* Eidem *autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppoſitum: uerebatúrque ne ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti cõciderent.* Præter*ea hæc quoque eũ cauſa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem* S*cipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrẽdum fore exiſtimabat.*

Non *arbitror eſſe prætermittendum quemadmodum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi.* S*cipio hoc modo aciem direxit:* Collo*cabat in fronte ſuas &* Iub*æ legiones: poſtea autẽ* Nu*midas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in lõgitudinẽ directos, ut procul ſimplex eſſe acies media à legionarijs militibus uideretur: in cornibus autẽ duplex eſſe exiſtimabatur.* Ele-

phantos dextro ſiniſtróque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Poſt autem elephantos armaturas leues Numidáſque ſubſtituerat auxiliarios. Equitatum frænatum uniuerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat. ſiniſtrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. Præterea Numidas, leuíſque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, fere interiecto non minus mille paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiúſque ab aduerſariorum ſuíſque copijs promouebat. Id hoc conſilio, ut cum acies duæ inter ſe concurriſſent, initio certaminis paulo longius eius equitatus circumuectus, ex improuiſo clauderet multitudine ſua exercitum Cæſaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cæſaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut à ſiniſtro eius cornu ordiar, & ad dextrũ perueniã: Habuit in ſiniſtro cornu legioné nonam & octauá, in dextro cornu trigeſimá & uigeſimamoctauã: quartamdecimam, decimamtertiam, trigeſimamtertiam & uigeſimamſextam, in media acie. Ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuũ cornu contulerat, & uſque ad aciei ſuæ mediam legioné porrexerat, & ita collocauerat, ut ſiniſtrum ſuũ cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, ut ſuum dextrũ latus munitionibus adiuuaretur: ſiniſtrũ autem equitatus hoſtium multitudini reſiſtere poſſet: eodémque ſuum omnem contulerat equitatum: & quòd

ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem quintam præmiſerat, leuémque armaturã inter equites interpoſuerat. Sagittarios *uariè paſſímque locis certis, maximéque in cornibus collocauerat.* Sic *utrorunque exercitus inſtructi, non plus paſſuum trecentorum interiecto ſpatio, quod forſitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane uſque ad horam decimam diei perſtiterunt.* Itaque Cæſar *dum exercitum ſuum intra munitiones ſuas reducere cœpiſſet, ſubito uniuerſus equitatus ulterior* Numidarum Getulorúmque *ſine frænis ad dextram partem ſe mouere, propiúſque* Cæſaris *caſtra, quæ erant in colle, ſe cõferre cœpit.* Frænati *autẽ* Labieni *equites in loco permanere, legionéſque diſtinere, cum ſubito pars equitatus* Cæſaris *cum leui armatura contra* Getulos *iniuſſu ac temere lõgius progreſſi, paludémque tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt: leuíque armatura deſerti, ac pulſi, cõuulneratíque, uno equite amiſſo, multis equis ſaucijs, leuis armaturæ uigintiſex occiſis, ad ſuos refugerunt.* Quo *ſecundo equeſtri prælio facto* Scipio *lætus in caſtra noctu copias reduxit.* Quod *proprium gaudium bellantibus* Fortuna *tribuere non decreuit.* Nanque *poſtero die* Cæſar *cum partẽ equitatus ſui* Leptim *frumẽti gratia miſiſſet, in itinere prædatores equites* Numidas Getulóſque *ex improuiſo adorti, circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti ſunt.* Cæſar *interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallúmque & foſſam per mediũ campũ ducere, aduerſariorúmque excurſionibus officere non intermittit.* Scipio *item munitiones cõtrà fa-*

cære, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erãt, & nihilominus equeſtribus prælijs inter ſe quotidie dimicabãt. Interim Varus claſſem quã antea Vticæ hiemis gratia ſubduxerat, cognito legionis ſeptimæ & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibíque Getulis remigibus epibatiſq; cõplet: inſidiãdique gratia ab Vtica progreſſus, Adrumetũ cum quinquagintaquinque nauibus peruenit. Cuius aduẽtus inſcius Cæſar, L. Ciſpiũ cũ claſſe XXVII nauiũ ad Thapſum uerſus in ſtationẽ præſidij gratia cõmeatúſque ſui mittit. Itémq; Q. Aquilã cum tredecim nauibus lõgis Adrumetũ eadẽ de cauſa præmittit. Ciſpius quò erat miſſus, celeriter peruenit. Aquila tẽpeſtate iactatus, promontoriũ ſuperare non potuit: atque angulum quẽdam tutum à tẽpeſtate nactus, cũ claſſe ſe lõgius à proſpectu remouit. Reliqua claſſis in ſalo ad Leptim egreſſis remigibus, paſſímq; in littore uagantibus, partim in oppidũ uectus ſui mercãdi gratia progreſſis, uacua à defẽſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionẽ nactus, uigilia ſecũda Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim cũ uniuerſa claſſe uectus, naues onerarias, quæ lõgius à portu in ſalo ſtabãt, incendit, & pentiremes duas uacuas à defenſoribus nullo repugnante cepit. Cæſar interim celeriter per nũtios in caſtris cũ opera circumiret, certior factus, quæ aberant à portu millia paſſuũ VI equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes ut ſe naues conſequerẽtur, primum ipſe nauigiolũ paruum cõſcendit. in curſu Aquilã multitudine nauigiorũ per-

territũ atque trepidãtem nactus hoſtiũ claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæſaris audaciáque motus, cũ uniuerſa claſſe cõuerſis nauibus Adrumetũ uerſus fugere cõtendit: quẽ Cæſar in millibus paſſuũ quatuor conſecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtiu proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarúmque cepit. Reliquæ naues hoſtiũ promontorium ſuperarũt, atque Adrumetum in Cothonem ſe uniuerſæ contulerunt. Cæſar eodem uento promontorium ſuperare non potuit, atque in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibíque nauibus onerarijs quæ erant extra Cothonem, incenſis, omnibúſque reliquis alijs aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, pauliſper commoratus, ſi fortè uellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In ea naue captus eſt P. Veſtrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quẽ Cæſar in Hiſpania cũ reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Põpeium cõtulerat: inde ex prælio effugerat, in Africámq; ad Varũ uenerat: quẽ ob periurij perfidiã Cæſar iuſſit necari. P. Veſtrio autẽ, quòd eius frater Romæ pecuniã imperatã numerauerat, & quòd ipſe ſuã cauſam Cæſari probauerat, ſe in Naſidij claſſe captũ, cũ ad necẽ duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatũ, poſtea facultatem ſibi nullã datam tranſeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo incolarũ, ut in agris, & in omnibus fere uillis ſub terra ſpecus condendi frumenti gratia clàm habeãt, atq; id propter bella maxime, hoſtiúmq; ſubitũ aduentũ præparẽt. Qua de re Cæſar per

indicem certior factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuũ decem, atque inde magno numero frumenti onuſtos recipit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuũ VII, *per iugum & collem per quem* C*æſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarũ legionum facit: atque ibi ipſe quotidie exiſtimãs* C*æſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeaturũ, cum magno equitatu, leuíque armatura inſidiaturus locis idoneis conſedit.* C*æſar interim de inſidijs* L*abieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi cõmoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto ſæpe idem faciendo in negligentiam adducerẽtur, ſubito mane imperat porta* D*ecumana legiones ſe octo ueteranas cum parte equitatus ſequi: atque equitibus præmiſſis, neque opinãtes inſidiatores ſubito in conuallibus latentes leui armatura concîdit circiter* D. *reliquos in fugam turpiſſimam cõiecit.* I*nterim* L*abienus cum uniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit: cuius uim multitudinémque cũ equites pauci* C*æſariani iam ſuſtinere non poſſent,* C*æſar inſtructas legiones hoſtium copijs oſtendit. Quo facto perterrito* L*abieno, ac retardato, ſuos equites recepit incolumes.* P*oſtero die* I*uba* N*umidas eos qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.* C*æſar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in caſtra conducit, atque præſidio* L*epti,* R*uſpinæ, &* A*cillæ relicto,* C*iſpio* A*quiléque claſſe tradita, ut alter* A*drumetum, alter* T*hapſum mari obſideret, ipſe caſtris incenſis quarta noctis uigilia acie inſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex*

eo loco proficiſcitur, & peruenit ad oppidum Agar, quod à Getulis *ſæpe antea oppugnatum, ſummáque ui per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circū uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in caſtra. Scipio interim cognito Cæſaris diſceſſu, cum uniuerſis copijs per iugum Cæſarem ſubſequi cœpit: atque ab eius caſtris millia paſſuum* VI *longe trinis caſtris diſpartitis copijs cōſedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia paſſuū decem, ad eius regionem, & partem caſtrorum collocatum: à Cæſare autem diuerſum ac remotū, quod erat ab eo longe millia paſſuum* XVIII. *Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miſerat. Quod poſtquam Cæſar ex perfugis cognouit, caſtris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præſidio relicto, ipſe quarta uigilia egreſſus præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copijs, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hoſtium ijs legionibus occurrere ſuppetias. quæ res eius impetum retardauit. Itaque capto C. Biotio* Rhegyno *equite* Rom. *Scipionis familiariſſimo, qui ei* oppido *præerat, &* P. Atrio *equite Romano de conuentu* V*ticenſi, & camelis* XXII *Regis adductis, præſidio ibi cum* Oppio *legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra. Cum iam non longe à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi, Labienus* A*franiúſque cum omni equitatu leuíque armatura ex inſidijs adorti, agmini eius extremo ſe offerūt, atque*

ex collibus primis exiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animaduertit, equitibus ſuis hoſtiū ui oppoſitis, ſarcinas legionarios in acervum iubet cōportare, atq; celeriter ſigna hoſtibus inferre. quod poſtquam cœptum eſt fieri, primo impetu legionū equitatus & leuis armatura hoſtiū nullo negotio loco pulſa, & deiecta eſt de colle. Cum iam Cæſar exiſtimaſſet hoſtes pulſos deterritóſque finem laceſſendi facturos, & iter cœptum pergere cœpiſſet, iterū celeriter ex proximis collibus erūpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuíſque armatura, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabāt, & unà paritérq; cum equitibus accurrere & refugere conſueuerāt. Cū hoc ſæpius facerēt, & proficiſcentes Iulianos inſequerētur, & refugerēt ſtantes, propius non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eóſque iaculis cōuulnerare ſatis eſſe crederēt: Cæſar intellexit nihil aliud illos conari, niſi ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia uſque ad horam decimam diei nihil guſtaſſet, ac iumenta, ſiti perirent. Cū iam ad ſolis occaſum eſſet, & non totos centū paſſus horis quatuor eſſet progreſſus, equitatu ſuo propter equorū interitum extremo agmine remoto, legiones inuicē ad extremū agmē euocabat. ita uim hoſtiū placide lenitérque procedens, per legionariū militem cōmodius ſuſtinebat. Interim equitū Numidarū copiæ dextra ſiniſtráque per colles percurrere, coronǽque in modum cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres aut qua-

tuor milites ueterani ſi ſe conuertiſſent, & pila uiribus cõtorta in Numidas infeſtos cõiecißent, amplius duûm milliũ numero ad unũ tergus uertebant, ac rurſus ad aciem paßim conuerſis equis ſe colligebãt, atque in ſpatio conſequebãtur, & iacula in legionarios coniÿciebãt. Ita Cæſar modo procedẽdo, modo reſiſtendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad unum in caſtra incolumes ſaucÿs X factis reduxit. Labienus circiter CCC amißis, multis uulneratis, ac defeßis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephãtis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar contra eiuſmodi hoſtiũ genera, copias ſuas non ut imperator exercitum ueteranum, uictorémque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quẽadmodum obuerſi in aduerſarios, & in quantulo ſpatio reſiſterẽt, modo procurrerẽt, modo recederẽt, comminarẽtúrque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſolicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebant: & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. Grauis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eóſq; impetum fecerat, illi ueloci curſu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæſar uehementer cõmouebatur: quia quodcunque prælium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo ſine legionario milite, hoſtium

equitatui, leuíque armaturæ eorũ nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his rebus, quòd nondum legiones hoſtium cognouerat, & quónam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu, leuíque armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat eo etiam hæc cauſa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque, militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remediũ. Nanque elephãtos in Italiam trãſportari iuſſerat, quò & miles noſter ſpeciem & uirtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi poſſet, oneratúſque ac loricatus elephantus cum eſſet, quæ pars corporis eius nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumenta beſtiarum odorem, ſtridorem & ſpeciem, conſuetudine captarum, non reformidarent. quibus ex rebus largiter erat cõſecutus. Nam & milites beſtias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoſcebant: equitéſque in eos pila præpilata conijciebãt, atque in conſuetudinem equos ipſarũ beſtiarum adduxerant. Ob has cauſas, quas ſuprà commemoraui, ſolicitabatur Cæſar, tardiórque & cõſideratior erat factus, & ex priſtina bellãdi conſuetudine celeritatéque exceſſerat. Nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas locis cãpeſtribus, & contrà Gallos homines apertos, miniméque inſidioſos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare conſueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites hoſtium dolos inſidias artificiáque cognoſcere: & quid ſequi, quid uitare conueniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam ut legiones non uno loco

contineret,ſed per cauſam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hoſtiũ copias à ſe ſuóque ueſtigio non diſceſſuras exiſtimabat: atque poſt diẽ tertium productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, præter hoſtiũ caſtra prætergreſſus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere uidet, reducit ſub ueſperũ legiones in caſtra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zettæ, cuius Cæſarem potitum eſſe demonſtrauimus, ueniunt: petunt & obſecrant ut ſibi præſidium mittat: ſe res complures quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per idem tẽpus deorum uoluntate ſtudióque erga Cæſarem, trãſſuga ſuos ciues facit certiores, Iubam Regem celeriter cum copijs ſuis, antequam Cæſaris præſidiũ eo perueniret, ad oppidũ accurriſſe, atq; aduenientem multitudine circundata eo potitum, omnibúſque eius oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delẽdúmque militibus. Cæſar interim luſtrato exercitu, ad XII Calendarum Aprilis poſtero die productis uniuerſis copijs progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuũ quinque, à Scipionis circiter duûm millium interiecto ſpatio in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diúque aduerſarios à ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Poſtero die caſtra mouet, atque iter ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarũ habuerat præſidium, frumentúmque cõportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu leuíque armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atq; ita lixarũ mercatorúmq; qui plauſtris merces portabãt, interceptis ſarcinis, addito animo pro-

pius audaciúſque accedit ad legiones, quòd exiſtimabat milites ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos pugnare nõ poſſe. Quæ res Cæſarẽ non fefellit. nanque expeditos ex ſingulis legionibus tricenos milites eſſe iuſſerat. itaque eos in equitatũ Labieni immiſſos, turmis ſuorũ ſuppetias mittit. Tum Labienus cõuerſis equis ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime fugere contendit. Multis eius occiſis, compluribus uulneratis, milites legionarij ad ſua ſe recipiũt ſigna, atque iter incœptũ ire cœperunt. Labienus per iugum ſummũ collis dextrorſus procul ſubſequi nõ deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad oppidũ Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs interfecto præſidio Scipionis, cum ſuis auxilium ferre non auderẽt, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circunuẽto interfectóque, oppido potitur: atque ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Thebennam peruenit: in quo Conſidius per id tempus fuerat cum grandi præſidio, cohortéque ſua gladiatorum. Cæſar oppidi natura perſpecta, atque inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia paſſuũ quatuor, ad aquam facit caſtra, atque inde quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua caſtra copias reducit. Thebennenſes interim, qui ſub ditione & poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præſidio legatos ad Cæſarẽ mittunt, rem à ſe geſtam docent, petunt oránt que, ut ſuis fortunis, de pop. Rom. quòd bene meriti eſſent, auxilium ferret. Cæſar eorum cõſilio probato, Mar-

cium Criſpum tribunum cum cohorte, & ſagittarijs tormentíſque cõpluribus præſidio Thebennam *mittit.* Eodem *tempore ex legionibus omnibus milites qui aut morbo impediti, aut commeatu dato cum ſignis non potuerant antè trãſire in* Africã,*ad millia quatuor, equites* C C C C, *funditores ſagittarij'que mille uno commeatu* Cæſari *occurrerũt.* Itaque *cum his copijs & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus,* V I I I *millibus paſſuum à ſuis caſtris, à* Scipionis *uero quatuor millibus paſſuum longe conſtitit.* In *campo erat oppidũ infra caſtra* Scipionis *nomine* Tegea, *ubi præſidium equeſtre circiter* C C C C *habere conſueuerat.* Eo *equitatu dextra ſiniſtráque directo ab oppidi lateribus, ipſe legionibus ex caſtris eductis, atque in iugo inferiore inſtructis, non longius fere mille paſſus à ſuis munitionibus progreſſus in acie conſtitit.* Poſtquam *diutius in uno loco* Scipio *commorabatur, & tẽpus diei in otio conſumebatur,* Cæſar *equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem: leuémque armaturam, ſagittarios funditoréſque eodem ſummittit.* Quod *ubi cœptum eſt fieri, & equis concitatis* Iuliani *impetum feciſſent,* Pacidius *ſuos equites exporrigere cœpit in lõgitudinem, ut haberent facultatem turmas* Iulianas *circunfundere, & nihilominus fortiſſime acerriméque pugnare.* Quod *ubi* Cæſar *animaduertit, trecentos quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione quæ ei prælio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurrere.* Labienus *interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſaucijſq; ac defatigatis integros,*

recentioribúſque uiribus equites ſubminiſtrare. Poſt-*quam equites* Iuliani CCCC *uim hoſtium ad qua-tuor millia numero ſuſtinere non poterant, & à leui armatura* Numidarũ *uulnerabãtur, minutatimq; ce-debant,* Cæſar *alterã alam mittit, qui ſatagẽtibus ce-leriter occurrerent.* Quo *facto ſui ſublati uniuerſi in hoſtes impreſſione facta, in fugã aduerſarios dederũt. multis occiſis, cõpluribus uulneratis, inſecuti per tria millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt.* Ceſar *in horam* X *cõmoratus ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolu-mibus.* In *quo prælio* Pacidius *grauiter pilo per caſſidem caput ictus, cõpluréſque duces, ac fortiſſimus quiſque interfecti uulneratique ſunt.* Poſtquam *nulla cõditione cogere aduerſarios poterat ut in æquum lo-cum deſcenderent, legionúmque periculũ facerent, ne-que ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ penuriã ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios non eo-rum uirtute confidere, ſed aquarũ inopia fretos, deſpi-cere ſe intellexit, pridie* Nonarũ April. *tertia uigilia egreſſus ab* Agar XVI *millia paſſuũ nocte progreſ-ſus, ad* Thapſum, *ubi* Vergilius *cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit, oppidúmque eo die circũmuni-re cœpit, locáque idonea opportunáque cõplura præ-ſidijs occupare, ne hoſtes intrare ad ſe, aut loca inte-riora capere poſſent.* Scipio *interim cognitis* Cæſaris *conſilijs, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus* Thapſitanos *&* Vergiliũ *amitteret, confeſtim* Cæſarẽ *per ſuperio-ra loca cõſecutus, millia paſſuum octo à* Thapſo *binis caſtris cõſedit.* Erat *ſtagnũ ſalinarum, inter quod, &*

mare, anguſtiæ quædã non amplius mille & quingentos paſſus intererant, quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxiliũ ferre conabatur: quod futurũ non fefellerat Cæſarem. Nanque pridie in eo loco caſtello munito, ibíque magno præſidio relicto, ipſe cum reliquis copijs lunatis caſtris Thapſum operibus circummuniuit. Scipio interim excluſus ab incœpto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die & nocte cõfecta, cælo albeſcente non longe à caſtris, præſidióque quod ſuprà cõmemorauimus, mille quingentis paſſibus ad mare uerſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nuntiatũ eſt, milites ab opere deductos, caſtris præſidio Aſprenate procõſule cum legionibus duabus relicto, ipſe cum expedita copia in eum locum citatim contendit, claſſiſque parte ad Thapſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtiũ tergũ quammaxime ad littus appelli, ſignúmq; ſuum obſeruare: quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improuiſo hoſtibus auerſis incuterent terrorẽ, ut perturbati ac perterriti reſpicere poſt terga cogerẽtur. Quò poſtquam Cæſar peruenit, & animaduertit aciẽ pro uallo Scipionis caſtris elephantiſque dextro ſiniſtróque cornu collocatis, & nihilominus partem militum caſtra non ignauiter munire: ipſe acie triplici collocata, legione decima ſecundáque dextro cornu, octaua & nona ſiniſtro, oppoſitis quinque legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittarijs funditoribus in utriſque cornibus diſpoſitis, leuíque armatura inter equites interiecta, ipſe pedibus circũ milites concurſans, uirtutéſque ueteranorũ præliáque ſuperiora commemorans, blan-

déque appellans, animos eorũ excitabat. Tirones autem, qui nũquam in acie dimicaſſent, hortabatur ut ueteranorum uirtutẽ æmularẽtur, eorúmque famam, nomen, locúmque uictoria parta cuperent poſſidere. Itaque circumeundo exercitum, animaduertit hoſtes circa uallum trepidare, atque ultro citróque pauidos cõcurſare, & modo ſe intra portas recipere, modo inconſtanter immoderatéque prodire. Cúmque idem à pluribus animaduerti cœptum eſſet, ſubito legati euocatíque obſecrare Cæſarem, ne dubitaret ſignum dare, uictoriam ſibi propriam à dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæſare, atque eorũ ſtudio cupiditatíque reſiſtẽte, ſibíque eruptione pugnari non placere clamitante, & etiã atque etiam aciẽ ſuſtentãte, ſubito dextro cornu iniuſſu Cæſaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab uniuerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri, cum Centuriones pectore aduerſo reſiſterẽt, uíque continerẽt milites, ne iniuſſu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerẽt. Quod poſtquam Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe, ſigno felicitatis dato, equo admiſſo in hoſtem contra principes ire contendit. À dextro interim cornu funditores ſagittarijque concita tela in elephantos frequentes inijciunt: quo facto, beſtiæ ſtridore fundarũ lapidúmque perterritæ, ſeſe conuertere, & ſuos poſt ſe frequentes ſtipatóſque proterere, & in portas ualli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant præſidio, deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtijs circumitis, legiones uallo hoſtium ſunt potitæ: & paucis acriter repugnanti-

bus interſectis, reliqui concitati in caſtra unde pridie erāt egreſſi, confugiunt. Non *uidetur eſſe prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam cum in ſiniſtro cornu elephantus uulnere ictus & dolore concitatus, in lixam inermem impetum feciſſet, eúmq; ſub pede ſubditum, genu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta uibrantique ſtridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret: quem poſtquā elephantus ad ſe telo infeſto uenire animaduertit, relicto cadauere militem proboſcide circūdat, atque in ſublime extollit armatum: qui in eiuſmodi periculo cum conſtanter agendum ſibi uideret, gladio proboſcidem quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum ſtridore curſúque conuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit.* Interim *Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionē porta maritima faciunt, & ſiue ut ſuis ſubſidio occurrerent, ſiue ut oppido deſerto fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant.* Qui *à ſeruis puerı́ſque qui in caſtris erant, lapidibus piliſque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt.* Interim *Scipionis copijs proſtratis, paſſímque toto campo fugientibus, cōfeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiúmque ſe non dare colligendi: qui poſtquam ad ea caſtra quæ petebāt, perfugerūt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuiúſque auctoritate imperióque rem gererent. Qui poſtquam animaduerterunt neminem ibi eſſe*

præſidio, protinus armis abiectis in regia caſtra fugere contendunt. Quò poſtquam peruenerũt, eáque ipſi ab Iulianis teneri uidẽt, deſperata ſalute in quodam colle cõſiſtunt, atque armis dimiſſis ſalutationẽ more militari faciũt. quibus miſeris ea res paruo præſidio fuit. nanque ueterani milites ira & dolore incenſi, non modo ut parcerẽt hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerũt: in quo numero fuit Tullius Rufus Quæſtorius, qui pilo traiectus cõſulto à milite, interijt. Item Pompeius Rufus brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarem accurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures equites Romani ſenatoréſque perterriti, ex prælio ſe receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res geſtas, ipſi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites cum fidem Cæſaris implorarent, inſpectante ipſo Cæſare, & à militibus deprecante uti eis parcerent, ad unum ſunt interfecti. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſiſque hoſtium decem millibus, fugatiſque compluribus, ſe recepit, quinquaginta militibus amiſſis, paucis ſaucijs, in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidum Thapſum conſtitit, elephantóſque ſexaginta quatuor ornatos armatóſque cum turribus ornamentiſque capit, captos ante oppidum inſtructos cõſtituit. Id hoc conſilio, ſi poſſet Vergilius, quíque cum eo obſidebãtur, rei male geſtæ ſuorum indicio, à pertinacia deduci. Deinde ipſe Vergilium appellauit, inuitauítque ad deditionem, ſuámque lenitatem & cle-

mentiam commemorauit. Quem poſtquam animaduertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die re diuina facta, concione aduocata, in conſpectu oppidanorum milites collaudat, totúmque exercitum ueteranum donauit præmijs: ac fortiſſimo cuique ac bene merenti pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus, T. Rebillo proconſule cum tribus legionibus ad Thapſum, & Cn. Domitio cũ duabus Tiſdræ, ubi Conſidius præerat, ad obſidendum relictis, M. Meſſala Vticam ante præmiſſo, cum equitatu ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Vticam uerſus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi cum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæſaris præcurriſſet, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibúſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubijciunt, atque eius oppidi incolas cuiuſque generis ætatíſque uiuos conſtrictóſque in flãmam coniјciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Vticenſibus propter beneficium legis Iuliæ parum in ſuis partibus præſidij eſſe exiſtimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli cauſa, caſtris, foſſáque, paruula dũtaxat, munierat, ibíque cuſtodijs circundatis habitare coegerat. Senatum autem oppidi cuſtodia tenebat. Eorũ caſtra I. equites adorti expugnare cœperũt, ideo quòd eos Cæſaris partibus fauiſſe ſciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Vticenſes animo addito ex Cæſaris uictoria, lapidibus fuſtibúſq; equites repulerunt. Itaque poſtquam caſtris non potuerãt

potiri, Vticã ſe in oppidũ coniecerunt, atque ibi multos Vticenſes interfecerunt, domóſque eorũ expugnauerũt, ac diripuerunt: quibus cũ Cato perſuadere nulla ratione quiret ut ſecũ oppidũ defenderent, & cæde rapiníſque deſiſterent, & quid ſibi uellent, ſciret, ſedãdæ eorum importunitatis gratia, ſingulis C. diuiſit. Idem etiã Sylla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt, unáque cũ ijs ab Vtica proficiſcitur, atque in regnum ire contendit. Cõplures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, unà cũ trecentis qui pecuniã Scipioni ad bellum faciẽdum contulerãt, hortatur ut ſeruitia manumitterent, oppidúmque defenderent, quorum cũ partem aſſentire, partem animum mentémque perterritã, atque in fugam deſtinatã habere intellexiſſet, amplius de ea re agere deſtitit, nauéſque ijs attribuit, ut in quas quiſque partes uellet proficiſceretur. Ipſe omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tũ ibi Proquæſtore fuerat, commendatis, & ſine ſuſpicione, uultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe traiecit. Qui dum anima nõdum expirata cõcidiſſet, impetúque facto in cubiculum ex ſuſpicione medicus familiaréſque continere, atque uulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus uulnus crudeliſſime diuellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quẽ Vticenſes, quanquam oderant partiũ gratia, tamen propter eius ſingularem integritatem, & quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Vticam mirificis operibus munierat, turréſque auxerat, ſepultura afficiunt. Quo interfecto L. Cæſar, ut aliquod ſi-

bi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes ut portæ aperirentur, ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. Itaque *portis patefactis,* Vtica *egreſſus* Cæſari *imperatori obuiam proficiſcitur.* Meſſala, *ut erat imperatum,* Vticam *peruenit, omnibúſque portis cuſtodias ponit.* Cæſar *interim à* Thapſo *progreſſus,* V*zitam peruenit, ubi* Scipio *magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarúmque rerum cũ paruo præſidio habuerat. hoc adueniens potitur.* Deinde Adrumetũ *peruenit: quo cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniáque cõſiderata,* Q. Ligario *&* C. Conſidij *filio, qui tum ibi fuerat, uitam conceſſit.* Deinde *eodem die* Adrumeto *egreſſus,* Luneio Regulo *ibi cum legione relicto,* Vticam *ire contendit: cui in itinere fit obuius* L. Cæſar, *& ſubito ſe ad genua proiecit, uitámque ſibi, nec amplius quicquam deprecatur. cui* Cæſar *facile pro ſua natura & inſtituto conceſſit.* Idem Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cælæ *patri & filio,* M. Epio, M. Aquinio Catonis *filio,* Damaſippíque *liberis, ex ſua conſuetudine tribuit: circitérque noctem luminibus accenſis* Vticam *peruenit, atque extra oppidum ea nocte manſit.* Poſtero *die mane oppidum introijt: concionéque aduocata,* Vticenſes *incolas cohortatus, gratias pro eorum erga ſe ſtudio agit: ciues autem* Romanos *negotiatores, & eos qui inter* CCC *pecunias contulerãt* Varo *&* Scipioni, *multis uerbis accuſatos, & de eorũ ſceleribus longiore habita oratione, ad extremũ ut ſine metu prodirent, edicit ſe eis dũtaxat uitam conceſſurũ, bona quidem eorum ſe uenditurum: ita tamen, ut qui eorũ bona ſua redemiſſet, ſe bonorũ*

uenditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturũ, ut incolumitatẽ retinere poſſent. Quibus metu exanguibus, de uitáque ex ſuo merito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes cupidíque conditionem acceperũt, petierúntque à Cæſare *ut uniuerſis trecentis uno nomine pecuniam imperaret.* Itaque *bis mille ſeſtertium bis impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo* Ro. *ſoluerent, nullo eorũ recuſante, ac ſe eo die demum natos prædicantes, læti gratias agunt* Cæſari. Rex *interim* Iuba, *ut ex prælio fugerat, unà cum* Petreio *interdiu in uillis latitando, tandẽ nocturnis itineribus confectis in regnũ peruenit, atque ad oppidum* Zamam, *ubi ipſe domicilium, coniuges, liberóſque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimáſque res comportauerat, quódque inito bello operibus maximis munierat, accedit.* Quem *oppidani antea rumore exoptato de* Cæſaris *uictoria audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quòd bello contra populum* Ro. *ſuſcepto, in oppido* Zama *lignis congeſtis maximam in medio foro pyram cõſtruxerat, ut ſi forte bello eſſet ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis, deinde ciuibus cunctis interfectis, eodémque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctáque gaza regia cremaretur.* Poſtquã Iuba *ante portas diu multúmque primo minis pro imperio egiſſet cum* Zamenſibus, *deinde cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoq; oraſſet uti ſe ad ſuos* Deos *penates admitterent: ubi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri quo magis ſe reciperent: tertio petit ab eis, ut ſibi coniuges*

liberóſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquã *ſibi nihil omnino oppidanos reſpõſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab* Zama *diſcedit, atque ad uillam ſuam cum* M. Petreio *pauciſque equitibus ſe confert.* Zamenſes *interim legatos de his rebus ad* Cæſarem Vticam *mittunt, petúntque ab eo, uti ante quàm* Rex *manũ colligeret, ſeſéque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamẽ paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidum ſéque ei reſeruare.* Legatos *collaudatos* Cæſar *domũ iubet antecedere, ac ſuũ aduentum prænũtiare.* Ipſe *poſtero die* Vtica *egreſſus cum equitatu in regnum ire contendit.* Interim *in itinere ex regijs copijs duces complures ad* Cæſarem *ueniunt, orántque ut ſibi ignoſcat.* Quibus *ſupplicibus uenia data,* Zamã *perueniunt.* Rumore *interim perlato de eius lenitate clementiáque, propemodũ omnes regni equites* Zamam *perueniunt ad* Cæſarem, *ab eóque ſunt metu periculóque liberati.* Dum *hæc utrobique geruntur,* Cõſidius, *qui* Tiſdræ *cum familia ſua, gladiatoria manu,* Getuliſque *præerat, cognita cæde ſuorum,* Domitiique, *& legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute oppidum deſerit, ſéque clam cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit: atq; in regnum fugere contendit: quem* Getuli *ſui comites in itinere prædæ cupidi concidunt, ſéque in quaſcunque potuere partes conferunt.* C. *interim* Vergilius, *poſtquam terra maríque clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuóſque interfectos aut fugatos,* M. Catonẽ Vticæ *ſibi ipſi manus intuliſſe,* Regem *uagum, à ſuis deſertũ, ab omnibus aſpernari,* Saburã *eiúſque copias ab* Sitio *eſſe deletas,* Vticæ Cæſarẽ *ſine mora receptum: de tãto*

exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi ſuiſque liberis prodeſſent: à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſéque & ſua omnia & oppidum procõſuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum iam conatus eſſet cum Petreio, ut per uirtutẽ interfecti eſſe uiderentur, ferro inter ſe depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro conſumpſit. Deinde ipſe ſibi cũ conaretur gladio traijcere pectus, nec poſſet, precibus à ſeruo ſuo impetrauit ut ſe interficeret, ídq; obtinuit. P. Sitius interim pulſo exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipſóque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarẽ faceret, forte incidit in Fauſtum Afraniúmque, qui eam manum habebant qua Vticam diripuerant, itérque in Hiſpaniã intendebãt, & erãt numero circiter M D. Itaque nocturno tempore celeriter inſidijs diſpoſitis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerãt, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afraniũ & Fauſtum cũ coniuge & liberis uiuos capit. Paucis poſt diebus diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus & Afranius interficiuntur. Põpeiæ cum Fauſti liberis Cæſar incolumitatem ſuáque omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo & Torquato & Pletorio Ruſtiano nauibus longis diu multúmque iactati, cũ Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferũtur, ubi claſſis P. Sitij per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circunuenta nauigia deprimuntur. Ibíque Scipio cũ ijs quos paulo ante nominaui, interijt. Cæſar interim Zamæ auctione regia facta, boníſque eorum uẽditis qui ciues Romani contra populum Romanũ ar-

ma tulerant, præmiiſque Zamenſibus qui de Rege excludendo conſilium ceperant, tributis, uectigalibúſque regijs irrogatis, ex regnóque prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. Ibi bonis uenditis eorum qui ſub Iuba Petreióque ordines duxerant: Thapſitanis HS uiginti millia, cõuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, cõuentui eorum HS quinquaginta millia, mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bonáque eorum, ab omni iniuria rapiniſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis bona Iuba diripuerat, & qui ad Senatum queſti, per legatos atque arbitros à Senatu datos ſua receperant, tricies centenis millibus ponderibus olei in annos ſingulos mulctat ideo, quòd initio per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Iuba inierant, eúmque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tiſdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti mulctat. His rebus geſtis, Idibus Iunijs Vticæ claſſem conſcendit, & poſt diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulchitanos, quòd Naſidium eiúſque claſſem receperant, copiiſque iuuerãt, HS centum millibus mulctat, & pro decumis octauas pendere iubet, bonáque paucorũ uendit, & ante diem III Calen. Quintilis naues conſcendit. Et à Caralibus ſecundum terram prouectus, duodetrigeſimo die, eo quòd tẽpeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRCII, AVT OPPII, DE BELLO HISPANIENSI C. IVLII CAESARIS, LIB. I.

P HARNACE *ſuperato, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent, cum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet, dũ Cæſar muneribus dandis in Italia diſtineretur, quo facilius præſidia compararet, Põpeius in fidem uniuſcuiuſque ciuitatis confugere cœpit. Itaque partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu prouinciam uaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ contra portas claudebant: ex quibus ſiqua oppida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut eo de medio ſublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, maiores augebantur copiæ. Ideóque crebris nuntijs in Italiam miſſis, ciuitates contrariæ Pompeio, auxilia ſibi depoſtulabant. C. Cæſar dictator tertio, deſignatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam ueniſſet, legati Cordubẽſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obuiam ueniunt, à quibus nũtiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubã capi poſſe, quòd necopinantibus aduerſarijs eius prouinciæ potitus eſſet, ſimúlque quòd tabellarij à Cn. Pompeio diſpoſiti omni-*

bus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompeium *de Cæſaris aduẽtu facerẽt. multa præterea uériſimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos exercitui antè præfecerat,* Q. Pediũ, & *Quintum* Fabiũ Maximũ, *de ſuo aduẽtu facit certiores, ut quẽ ſibi equitatum ex prouincia feciſſent, præſidio mitterent.* Ad *quos celerius quàm ipſi opinati ſunt, appropinquauit: atq; ut ipſe uoluit, equitatũ ſibi præſidio habuit.* Erat *per idẽ tempus* Sex. Põpeius *frater, qui cũ præſidio* Cordubã *tenebat, quod eius prouinciæ caput eſſe exiſtimabatur.* Ipſe *autem* Cn. Põpeius *adoleſcens* Vllã *oppidum oppugnabat, & fere iam aliquot menſibus ibi diſtinebatur: quo ex oppido, cognito* Cæſaris *aduẽtu, legati clam præter præſidia* Cn. Pompeij Cæſarem *cum adiſſent, petere cœperunt ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret.* Cæſar *eam ciuitatem omni tempore optime de populo* Rom. *meritam eſſe ſciens, celeriter ſex cohortes ſecunda uigilia iubet proficiſci, paríque equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum ſcientem,* L. Iunium Patiecum: *qui cum ad* Cn. Põpeij *præſidia ueniſſet, incidit id temporis ut tempeſtate aduerſa, uehementique uento afflictaretur, qua ui tempeſtatis ita obſcurabatur, ut uix proximum cognoſcere poſſet. cuius incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat.* Ita *cum ad eum uenerũt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduerſariorum præſidia ad oppidum contendere: mediiſque ex præſidijs cũ quæreretur qui eſſent, unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat uerbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant.* Et *partim tempeſta-*

te impediti uigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſpõſo deterrebantur. Cum *ad portam appropinquaſſent, ſigno dato ab oppidanis ſunt recepti: & pedites equitéſq; clamore facto, diſpoſitis ibi partim qui remãſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt.* Sic *illud cũ inſcientibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum qui in ijs caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe.* Hoc *miſſo ad* Vllam *præſidio,* Cæſar *ut* Pompeium *ab ea oppugnatione deduceret, ad* Cordubam *contendit, éxque itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè præmiſit: qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt in equis, recipiuntur. hoc à* Cordubenſibus *nequaquam poterat animaduerti.* Appropinquantibus, *ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exiſſet, loricati, ut ſuprà ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerunt, ſic ut ex infinita hominũ multitudine pauci in oppidum ſe reciperent.* Hoc *timore adductus* Sex. Pompeius, *literas fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret, ne prius* Cæſar Cordubam *caperet, quàm ipſe illò ueniſſet.* Itaque Cn. Pompeius Vlla *prope capta, literis fratris excitus, cum copijs ad* Cordubam *iter facere cœpit.* Cæſar *cũ ad flumen* Bætim *ueniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartito traduxit.* Tendebant *aduerſus oppidũ è regione pontis trabes, ut ſuprà ſcripſimus, bipartito.* Eò *cum* Pompeius *cum ſuis copijs ueniſſet, ex aduerſo pari ratione caſtra ponit.* Cæſar *ut eum ab oppido commeatúque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit.*

Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebãt, ut modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quæ res cũ ad maiorẽ contentionem ueniſſet, ab utriſque comminus pugna inita, dum cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur, & fluminis ripis appropinquantes coanguſtati præcipitabãtur. Hic alteri alteris non ſolum mortibus mortes exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar, ſiqua conditione poſſet, aduerſarios in æquũ locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Id cum animaduerteret aduerſarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquũ deduceret: copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmiſſimum eius præſidium Ateguam proficiſcitur. Id cum Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias carra complura, multóſque laniſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circunducere cœpit. cuius rei Põpeio cum nũtius eſſet allatus, eo die proficiſcitur. cuius in aduentũ, præſidij cauſa Cæſar cõplura caſtella occupauit, partim ubi equitatus, partim ubi pedeſtres copiæ in ſtatione & in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeij incidit ut matutino tẽpore nebula eſſet craſſiſſima. Itaq; in illa obſcuratione cũ aliquot cohortibus & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, & concidũt, ſic ut uix in ea cæde pauci effugerẽt. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Põpeius, & trãs flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida

Ateguã & Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæteríſque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem uineáſque agere inſtituit. Hæc loca ſunt montoſa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salſo flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorunque oppidorum, neque ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas & ſigna habuit poſita tredecim legionum: ſed ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio tranſfugerant: & una facta ex colonijs quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam ſecum adduxerat: reliquæ ex fugitiuis auxiliares conſiſtebant. Nam & leui armatura & equitatu longe & uirtute & numero noſtri erant ſuperiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quòd loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hiſpaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minus copioſam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca quæ ſunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinẽtur, ſicut in Africa: rudere, nõ tegulis teguntur, ſimúlque in his habent ſpeculas, & propter altitudinem longe latéque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis eſt conſtituta, ut ſimul aditus aſcenſúſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diſtinen-

tur, ut ciuitates Hiſpaniæ non facile ab hoſtibus capiãtur. quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Vcubim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Põpeius tunc habuit caſtra conſtituta in conſpectu duorũ oppidorum, à ſuis caſtris circiter millia paſſuũ quatuor grumus eſt excellens natura, qui appellatur Caſtra Poſthumiana. ibi præſidij cauſa caſtellũ Cæſar habuit conſtitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur loci natura, & quòd remotum erat à caſtris Cæſaris, animaduertebat, loci difficultate, & quòd flumine Salſo intercludebatur, nõ eſſe commiſſurũ Cæſarem, ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium committendum ſe mitteret. iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellũ oppugnare cœpit, ut laborãtibus ſuccurreret. Noſtri cum appropinquaſſent, clamore repentino, telorúmque multitudine iactus facere cœperunt, uti magnã partem hominũ uulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & maioribus caſtris Cæſaris nuntius eſſet allatus, cum tribus legionibus eſt profectus. Et cũ ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorũ ſcuta ſunt relata octoginta. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is ſigna Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus eſt, quòd equites ex Italia cum Aſprenate ad Cæſarem ueniſſent. Ea nocte caſtra ſua Pompeius incẽdit, & ad Cordubã uerſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cũ equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorũ inſequitur, à uernaculis legionarijs exceptus eſt & interfectus.

Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubã uerſus proſecuti ſunt eos qui commeatus ad caſtra Põpeij ex oppido portabant. ex his capti quinquaginta cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q u. Martius Trib. mil. qui fuiſſet Pompeij, ad nos tranſfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignémque multum miſerũt, ſicut & omne genus quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex caſtris aduerſariorum ad nos tranſfugit. Poſtero die ex legione uernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſeruos eſſe: cum uenirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Babilio & Pedio fuerant, & à Trebonio trãſfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla facultas eſt data, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium miſſi erãt, perperámque ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manibus miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumpſerunt, compluréſque uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, cũ in opere noſtri diſtenti eſſent: acritérq; pugnare cœperũt. Q uorum uis repreſſa à noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Q uinquaginta cum eruptionem facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorum, qui etſi inferiore loco premebãtur, tamen repulſis aduerſarijs, bene multis uulneribus affecti in oppidũ ſe cõtulerunt. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachiũ cœpit ad flumen Salſum facere: & cum noſtri equites

pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in caſtris Pōpeij fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus eſt. Per idem tempus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dum ſine periculo murum aſcendere, & oppido potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperūt: & bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent conſeruati, miſſos facere loricatos, quique præſidij cauſa præpoſiti oppido à Pōpeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, ſe conditiones dare, non accipere conſueſſe. Illi cum in oppidum reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo pugnare pro muro toto cœperūt. Propter quod fere magna pars hominum qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita corona circundata pugnatum eſt aliquandiu uehementiſſime. Simúlque baliſta miſſa à noſtris turrem deiecit, qua aduerſariorum qui in ea turre fuerant, quinque deiecti ſunt, & puer qui baliſtam ſolitus erat obſeruare. Eo præterito tempore, Pompeius caſtellum trans flumen Salſum conſtituit, neque à noſtris prohibitus: falſáque illa opinione gloriatus eſt, quòd prope in noſtris partibus locū tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu

ſacto, loco ſunt deiectæ, & propter paucitatẽ noſtrorum equitum ſimul cum leui armatura inter turmas aduerſariorum protritæ. Hoc *in conſpectu utrorunque caſtrorum gerebatur, & maiore* Pompeiani *exultabant gloria, longius quòd noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent: qui cum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili uirtute clamore facto auerſati ſunt prælium facere.* Fere *apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquã par habetur. id quod in hoc accidit certamine. cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus ueniſſent, ídque in prælio animaduerſum eſſet, complures ex equis deſcenderũt.* Ita *exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit, uſque eo, ut cædem proxime à uallo fecerint.* In *quo prælio aduerſariorum ceciderunt centum uigintitres, compluréſque armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt tres, ſaucij* XII *pedites, & equites quinque.* Eius *diei inſequenti tempore priſtina conſuetudine pro muro pugnari cœptum eſt.* Cum *bene magnam multitudinem telorum ignémque noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum crudeliſſimúmque facinus ſunt aggreſſi, in conſpectúque noſtro hoſpites qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum.* Huius *diei extremo tẽpore à* Pompeianis *clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres aggerémq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerẽt.* Ita *igne, telorúmque*

multitudine iacta, cum bene magnam partẽ muri conſumpſiſſent, portã quæ è regione & in conſpectu caſtrorum Pompeij *fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, ſecúmque extulerũt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis à noſtris hibernorũ cauſa ædificatæ erant, diruendas, & incendẽdas.* Præterea *argentum, & ueſtimenta: ut dum noſtri in præda diſtinerentur, illi cæde facta ad præſidia* Pompeij *ſe reciperẽt.* Nam, *quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen* Salſum *in acie.* Quod *factum licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum, tamen uirtute freti, repulſos, multíſq; uulneribus affectos, oppido repreſſerunt: prædáque & armis eorum ſunt potiti, uiuoſque aliquos ceperunt, qui poſtero die ſunt interfecti.* Eodémque *tempore tranſfuga nuntiauit ex oppido,* Iuniũ *qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione oppidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandum & ſcelus feciſſe.* Nam *eos nihil meruiſſe quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos ſuos recepiſſent, eóſque hoſpitium ſcelere cõtaminaſſe: multa præterea dixiſſe: qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe.* Ita *poſtero die* Tullius *legatus cum* Catone Luſitano *uenit, & apud* Cæſarẽ *uerba fecit:* Vtinam *quidẽ* Dij *immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quàm* Cn. Pompeij *factus eſſem, & hanc uirtutis conſtantiã in tua uictoria, non in illius calamitate præſtarem: cuius funeſtæ laudes, quippe ad hanc fortunã reciderunt, ut ciues* Romani *indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedamur hoſtiũ numero, qui neque in illius proſpera acie primam for-*

tunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus uicto-riam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis diurniſque operibus gladiorũ ictus, telorúmque miſſus expectantes, uicti, & deſerti à Põpeio, tua uirtute ſuperati, ſalutem à tua clementia depoſcimus: petimúſq;, ut qualẽ te alijs gentibus præſtitiſti, ſimilem in ciuiũ deditione præſtes. Remiſſis legatis, cũ ad portam ueniſſet Tiberius Tullius, & eũ introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuertit ad portam, & hominẽ apprehẽdit. Quod Tiberius cũ fieri animaduertit, ſimul & pugionẽ eduxit, & manum eius incîdit. ita refugerunt ad Cæſarem. Eodémque tẽpore ſignifer de legione prima transſugit, & nuntiauit, quo die equeſtre præliũ factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines trigintáquinque, neque licere in caſtris Cn. Põpeij nũtiari neque dici periſſe quẽquam. Seruus, cuius dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxorémque & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæſaris præſidijs in Pompeij caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendẽdum compararẽtur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuertiſſent qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequẽti tempore duo Luſitani fratres transſugæ nuntiarunt quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſſet uenire, noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad mare uerſum. Vnum reſpondiſſe, ut potius ad dimicandum deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent. Tum, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehenſi, qui ad oppidum ueniebãt, quorum lite-

ras Cæſar oppidanis obiecit: & qui uitam ſibi peteret, iuſſit turrem ligneam oppidanorum incendere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum. Quòd difficile erat factu, ut eam turrem ſine periculo quis incenderet: ita facturus de ligno, cum propius acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte tranſfuga nuntiauit, Pompeium & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe. Vigilia ſecunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo uitium fecit uſque ad tabulatum ſecundum & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt idcirco, quòd uentum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamiliâs de muro ſe deiecit, & ad nos tranſilijt, dixítque ſe cum familia conſtitutum habuiſſe ut unà tranſfugerent ad Cæſarem, illam oppreſſam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt deiectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum: L. Minutius Cæſari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali uirtute & cōſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, ſi ſibi uitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidū eſſe dedituros. Quibus reſpōdit, ſe Cæſarē eſſe, fidémq; præſtaturum. Ita ante diem XI Calēdarum Martij oppido potitus, imperator eſt appellatus. Et Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim uerſus: ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris cōtulit. Eodem

tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos tranſſugit, & nuntiauit Pompeium *oppidanos* V*cubenſes cõuocaſſe, eiſque ita imperauiſſe, ut diligentia adhibita perquirerẽt qui eſſent ſuarum partium, itémque aduerſariorum uictoriæ fautores.* Hoc *præterito tempore, in oppido quod fuit captum, ſeruus eſt deprehenſus in cuniculo, quem ſuprà demonſtrauimus dominũ iugulaſſe. is uiuus eſt combuſtus.* Eod*émque tempore* Centuriones *loricati octo ad* C*æſarem tranſſugerunt ex legione uernacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſaucij aliquot occiderunt ex leui armatura.* E*a nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, & unus ex legione uernacula.* S*erui ſunt in crucem ſublati, militi ceruices abſciſſæ.* P*oſtero die equites cum leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos tranſſugerunt.* E*t eo tempore circiter undecim equites ad aquatores noſtros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt.* E*x equitibus capti ſunt equites octo.* I*nſequenti die* P*ompeius ſecuri percuſſit homines ſeptuaginta quatuor, qui dicebantur eſſe fautores* C*æſaris uictoriæ: reliquos in oppidũ iuſſit deduci: ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad* C*æſarẽ uenerunt.* H*oc præterito tempore, qui in oppido* A*tegua* B*urſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam* B*urſauolenſibus referrent, quid ſperarent de* C*n.* P*ompeio, cum uiderent hoſpites iugulari?* P*ræterea multa ſcelera ab ijs fieri, qui præſidij cauſa ab his reciperẽtur: qui cum ad oppidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites* R*omani, &* S*enatores, nõ ſunt auſi introire in oppidũ, præterquam qui eius*

ciuitatis fuiſſent. Quorũ reſponſis ultro citróque acceptis & redditis, cũ ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidũ fuiſſent: illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidũ Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent legatorũ reſponſa ita eſſe geſta quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum qui legatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperũt: illius opera ſe periſſe. Ita uix periculo liberatus, petiјt ab oppidanis ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci, illi ſe ſatiſfacturũ. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus, præſidio cõparato cum bene magnam manum feciſſet, & nocturno tẽpore per fallaciam in oppidũ eſſet receptus, iugulationem magnam facit. principibus qui ſibi contrariј fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hoc præterito tẽpore, ſerui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, niſi diſcinctum: idcircóque ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam, neque ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere, & ſiqui ex noſtris transfugerent, in leuem armaturam conjici, eóſque non amplius ſexdecim accipere. Inſequenti tẽpore Cæſar caſtra caſtris contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dũ in opere noſtri diſtenti eſſent, cõplures ex ſuperiore loco aduerſariorum decurrerũt: nec deſinentibus noſtris, multis telis iniectis complures uulneribus affecere. Hic tamẽ, ut ait Ennius, Noſtri ceſſere parumper. Itaque præter cõſuetudinem

pugna prope eſſet dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſuprà demonſtrauimus, leuem armaturam præſidij cauſa non longe ab opere caſtrorum conſtituiſſent) ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeũt, aduerſarij cupidius inſecuti, uniuerſi clamore facto impetum dederũt: ita metu perterriti cum in fuga eſſent, multis amiſſis in caſtra ſe recipiunt. Cæſar ob uirtutem turmæ Caſſianæ donauit millia X I I I, *& præfecto torques aureos duos, & leui armaturæ millia* X. *Hoc die* A. *Bebius, &* C. *Flauius, &* A. *Trebellius equites Romani Aſtenſes argento prope tecti ad Cæſarẽ tranſfugerunt, qui nuntiauerunt equites Romanos coniuraſſe omnes qui in caſtris Pompeij eſſent, ut tranſitionem facerent: ſerui indicio omnes in cuſtodiam eſſe coniectos, è quibus occaſione capta ſe trãſfugiſſe. Item hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius,* S.V.G.E.V. *Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen ſi æquo loco ſui poteſtatem facerẽt, celerius quàm ueſtra opinio eſt, bellum cõfeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, noſtríſque adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nam ſingulas ciuitates circunſident, inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, & bellũ primo quoque tempore conficiã. Cohortes in animo habeo ad uos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati neceſſario ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tẽpore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites, in oliueto dum lignantur, interfecti ſunt. aliquot ſerui tranſfugerunt, qui nuntiauerũt ad tert. Nonas*

Martias prælium affore ad Soritiam: quo factum eſt ex eo tempore metum eſſe magnum, & Actium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in oliueto conſtitit. Cæſar prius quàm eodem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis, Vcubim præſidiũ quod Põpeius reliquit, iuſſit ut incenderent, & deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperent. Inſequẽti tempore Ventiſponte oppidum cum oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contráque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: miléſque qui fratrem ſuum in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem cum eſſet uentũ, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs uellet, renuntiatũ eſt à ſpeculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores. Fauſto antea literas miſerat, Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quòd maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabãt mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta. Nanque (ut ſuperius demõſtrauimus) loca excellentia tumulus continet, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id quod eo incidit tempore: Planicies inter utraque caſtra intercedebat circiter millia paſſuum quinque, ut

te impediti uigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſpõſo deterrebantur. Cum *ad portam appropinquaſſent, ſigno dato ab oppidanis ſunt recepti: & pedites equitéſq; clamore facto, diſpoſitis ibi partim qui remãſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt.* Sic *illud cũ inſcientibus accidiſſet, existimabat magna pars hominum qui in ijs caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe.* Hoc *miſſo ad* Vllam *præſidio,* Cæſar *ut* Pompeium *ab ea oppugnatione deduceret, ad* Cordubam *contendit, éxque itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè præmiſit: qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt in equis, recipiuntur. hoc à* Cordubenſibus *nequaquam poterat animaduerti.* A*ppropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exiſſet, loricati, ut ſuprà ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerunt, ſic ut ex infinita hominũ multitudine pauci in oppidum ſe reciperent.* Hoc *timore adductus* Sex. Pompeius, *literas fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret, ne prius* Cæſar Cordu*bam caperet, quàm ipſe illò ueniſſet.* Itaque Cn. Pom*peius* Vlla *prope capta, literis fratris excitus, cum copijs ad* Cordubam *iter facere cœpit.* Cæſar *cũ ad flumen* Bætim *ueniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartito traduxit.* Tendebant *aduerſus oppidũ è regione pontis trabes, ut ſuprà ſcripſimus, bipartito.* Eò *cum* Pom*peius cum ſuis copijs ueniſſet, ex aduerſo pari ratione caſtra ponit.* Cæſar *ut eum ab oppido commeatúque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit.*

Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebāt, ut modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quæ res cū ad maiorē contentionem ueniſſet, ab utriſque comminus pugna inita, dum cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur, & fluminis ripis appropinquantes coanguſtati præcipitabātur. Hic alteri alteris non ſolum mortibus mortes exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar, ſiqua conditione poſſet, aduerſarios in æquū locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Id cum animaduerteret aduerſarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquū deduceret: copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmiſſimum eius præſidium Ateguam proficiſcitur. Id cum Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias carra complura, multóſque laniſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circunducere cœpit. cuius rei Pōpeio cum nūtius eſſet allatus, eo die proficiſcitur. cuius in aduentū, præſidij cauſa Cæſar cōplura caſtella occupauit, partim ubi equitatus, partim ubi pedeſtres copiæ in ſtatione & in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeij incidit ut matutino tēpore nebula eſſet craſſiſſima. Itaq; in illa obſcuratione cū aliquot cohortibus & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, & concidūt, ſic ut uix in ea cæde pauci effugerēt. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pōpeius, & trās flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida

Ateguã & Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæteriſque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem uineáſque agere inſtituit. Hæc loca ſunt montoſa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salſo flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorunque oppidorum, neque ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas & ſigna habuit poſita tredecim legionum: ſed ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio tranſfugerant: & una facta ex colonijs quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam ſecum adduxerat: reliquæ ex fugitiuis auxiliares cõſiſtebant. Nam & leui armatura & equitatu longe & uirtute & numero noſtri erant ſuperiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quòd loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hiſpaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minus copioſam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca quæ ſunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinẽtur, ſicut in Africa: rudere, nõ tegulis teguntur, ſimúlque in his habent ſpeculas, & propter altitudinem longe latéque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis eſt conſtituta, ut ſimul aditus aſcenſúſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diſtinen-

tur, ut ciuitates Hiſpaniæ *non facile ab hoſtibus capiātur. quod in hoc contigit bello.* Nam *ubi inter* Ateguam *&* Vcubim, *quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta,* Pōpeius *tunc habuit caſtra conſtituta in conſpectu duorū oppidorum, à ſuis caſtris circiter millia paſſuū quatuor grumus eſt excellens natura, qui appellatur* Caſtra Poſthumiana. *ibi præſidij cauſa caſtellū* Cæſar *habuit conſtitutum.* Pompeius, *qui eodem iugo tenebatur loci natura, & quòd remotum erat à caſtris* Cæſaris, *animaduertebat, loci difficultate, & quòd flumine* Salſo *intercludebatur, nō eſſe commiſſurū* Cæſarem, *ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium committendum ſe mitteret. iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellū oppugnare cœpit, ut laborātibus ſuccurreret.* Noſtri *cum appropinquaſſent, clamore repentino, telorúmque multitudine iactus facere cœperunt, uti magnā partem hominū uulneribus afficerent.* Quo *peracto, cum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & maioribus caſtris* Cæſaris *nuntius eſſet allatus, cum tribus legionibus eſt profectus.* Et *cū ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorū ſcuta ſunt relata octoginta.* Inſequenti *luce* Arguetius *ex* Italia *cum equitatu uenit.* Is *ſigna* Saguntinorum *retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit.* Suo *loco perterritus eſt, quòd equites ex* Italia *cum* Aſprenate *ad* Cæſarem *ueniſſent.* Ea *nocte caſtra ſua* Pompeius *incēdit, & ad* Cordubā *uerſus iter facere cœpit.* Rex *nomine* Indo, *qui cū equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorū inſequitur, à uernaculis legionarijs exceptus eſt & interfectus.*

Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubã uerſus proſecuti ſunt eos qui commeatus ad caſtra Põpeij ex oppido portabant. ex his capti quinquaginta cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q u. Martius Trib. mil. qui fuiſſet Pompeij, ad nos tranſfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignémque multum miſerũt, ſicut & omne genus quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex caſtris aduerſariorum ad nos tranſfugit. Poſtero die ex legione uernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſeruos eſſe: cum uenirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Babilio & Pedio fuerant, & à Trebonio trãſfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla facultas eſt data, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium miſſi erãt, perperámque ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manibus miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumpſerunt, compluréſque uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, cũ in opere noſtri diſtenti eſſent: acritérq; pugnare cœperũt. Q uorum uis repreſſa à noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Q uinquaginta cum eruptionem facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorum, qui etſi inferiore loco premebãtur, tamen repulſis aduerſarijs, bene multis uulneribus affecti in oppidũ ſe cõtulerunt. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachiũ cœpit ad flumen Salſum facere: & cum noſtri equites

pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, *cuius frater in caſtris* Pōpeij *fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis equum conſcendit, & fugit.* Speculator *de legione ſecunda* Pompeiana *captus à militibus, & interfectus eſt.* Per *idem tempus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dum ſine periculo murum aſcendere, & oppido potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperũt: & bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent conſeruati, miſſos facere loricatos, quique præſidij cauſa præpoſiti oppido à* Pōpeio *eſſent, orabant. Quibus reſpondit* Cæſar, *ſe conditiones dare, non accipere conſueſſe.* Illi *cum in oppidum reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo pugnare pro muro toto cœperũt.* Propter *quod fere magna pars hominum qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt quin eruptionem eo die eſſent facturi.* Ita *corona circundata pugnatum eſt aliquandiu uehementiſſime.* Simúlque *baliſta miſſa à noſtris turrem deiecit, qua aduerſariorum qui in ea turre fuerant, quinque deiecti ſunt, & puer qui baliſtam ſolitus erat obſeruare.* Eo *præterito tempore,* Pompeius *caſtellum trans flumen* Salſum *conſtituit, neque à noſtris prohibitus: falſáque illa opinione gloriatus eſt, quòd prope in noſtris partibus locũ tenuiſſet.* Item *inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu*

facto, loco ſunt deiectæ, & propter paucitatẽ noſtrorum equitum ſimul cum leui armatura inter turmas aduerſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorunque caſtrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quòd noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent: qui cum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili uirtute clamore facto auerſati ſunt præliũ facere. Fere apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquã par habetur. id quod in hoc accidit certamine. cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus ueniſſent, ídque in prælio animaduerſum eſſet, complures ex equis deſcenderũt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit, uſque eo, ut cædem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduerſariorum ceciderunt centum uigintitres, compluréſque armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt tres, ſaucij X I I pedites, & equites quinque. Eius diei inſequenti tempore priſtina conſuetudine pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum ignémque noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum crudeliſſimúmque facinus ſunt aggreſſi, in conſpectúque noſtro hoſpites qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum. Huius diei extremo tẽpore à Pompeianis clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres aggerémq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerẽt. Ita igne, telorúmque

multitudine iacta, cum bene magnam partẽ muri conſumpſiſſent, portã quæ è regione & in conſpectu caſtrorum Pompeij *fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, ſecúmque extulerũt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis à noſtris hibernorũ cauſa ædificatæ erant, diruendas, & incendẽdas.* Præterea *argentum, & ueſtimenta: ut dum noſtri in præda diſtinerentur, illi cæde facta ad præſidia* Pompeij *ſe reciperẽt.* Nam, *quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen* Salſum *in acie.* Quod *factum licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum, tamen uirtute freti, repulſos, multíſq; uulneribus affectos, oppido repreſſerunt: prædáque & armis eorum ſunt potiti, uiuoſque aliquos ceperunt, qui poſtero die ſunt interfecti.* Eodémque *tempore tranſfuga nuntiauit ex oppido,* Iuniũ *qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione oppidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandum & ſcelus feciſſe.* Nam *eos nihil meruiſſe quare tali pœna afficerentur, qui eós ad aras & focos ſuos recepiſſent, eóſque hoſpitium ſcelere cõtaminaſſe: multa præterea dixiſſe: qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe.* Ita *poſtero die* Tullius *legatus cum* Catone Luſitano *uenit, & apud* Cæſarẽ *uerba fecit:* Vtinam *quidẽ* Dij *immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quàm* Cn. Pompeij *factus eſſem, & hanc uirtutis conſtantiã in tua uictoria, non in illius calamitate præſtarem: cuius funeſtæ laudes, quippe ad hanc fortunã reciderunt, ut ciues* Romani *indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedamur hoſtiũ numero, qui neque in illius proſpera acie primam for-*

tunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus uicto-riam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, noctur-nis diurniſque operibus gladiorũ ictus, telorúmque miſſus expectantes, uicti, & deſerti à Põpeio, tua uir-tute ſuperati, ſalutem à tua clementia depoſcimus: pe timúſq;, ut qualẽ te aliis gentibus præſtitiſti, ſimilem in ciuiũ deditione præſtes. Remiſſis legatis, cũ ad por-tam ueniſſet Tiberius Tullius, & eũ introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuertit ad portam, & hominẽ apprehẽdit. Quod Tiberius cũ fieri animad-uertit, ſimul & pugionẽ eduxit, & manum eius incî-dit. ita refugerunt ad Cæſarem. Eodémque tẽpore ſi-gnifer de legione prima transfugit, & nuntiauit, quo die equeſtre præliũ factum eſſet, ſuo ſigno periſſe ho-mines trigintáquinque, neque licere in caſtris Cn. Põ-peii nũtiari neque dici periſſe quẽquam. Seruus, cuius dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxorémque & fi-lium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæſaris præſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendẽdum compa-rarẽtur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuertiſ-ſent qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequẽ-ti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nuntia-runt quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſſet uenire, noctu ex aduerſa-riorum conſpectu ſe deducerent ad mare uerſum. Vnum reſpondiſſe, ut potius ad dimicandum deſcen-derent, quàm ſignum fugæ oſtenderent. Tum, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehenſi, qui ad oppidum ueniebãt, quorum lite-

ras Cæſar oppidanis obiecit: & qui uitam ſibi peteret, iuſſit turrem ligneam oppidanorum incendere: id ſi fecisſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum. Quòd difficile erat factu, ut eam turrem ſine periculo quis incenderet: ita facturus de ligno, cum propius acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte tranſfuga nuntiauit, Pompeium & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe. Vigilia ſecunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo uitium fecit uſque ad tabulatum ſecundum & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt idcirco, quòd uentum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamilias de muro ſe deiecit, & ad nos tranſilijt, dixítque ſe cum familia conſtitutum habuiſſe ut unà tranſfugerent ad Cæſarem, illam oppreſſam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt deiectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum: L. Minutius Cæſari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali uirtute & cõſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, ſi ſibi uitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidũ eſſe dedituros. Quibus reſpõdit, ſe Cæſarẽ eſſe, fidémq; præſtaturum. Ita ante diem XI Calẽdarum Martij oppido potitus, imperator eſt appellatus. Et Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim uerſus: ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris cõtulit. Eodem

tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos tranſfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenſes *cõuocaſſe, eiſque ita imperauiſſe, ut diligentia adhibita perquirerẽt qui eſſent ſuarum partium, itémque aduerſariorum uictoriæ fautores.* Hoc *præterito tempore, in oppido quod fuit captum, ſeruus eſt deprehenſus in cuniculo, quem ſuprà demonſtrauimus dominũ iugulaſſe. is uiuus eſt combuſtus.* Eodé*mque tempore* Centuriones *loricati octo ad* Cæſarem *tranſfugerunt ex legione uernacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſaucij aliquot occiderunt ex leui armatura.* Ea *nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, & unus ex legione uernacula.* Serui *ſunt in crucem ſublati, militi ceruices abſciſſæ.* Poſt*ero die equites cum leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos tranſfugerunt.* Et eo *tempore circiter undecim equites ad aquatores noſtros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt.* Ex *equitibus capti ſunt equites octo.* Inſ*equenti die* Pompeius *ſecuri percuſſit homines ſeptuaginta quatuor, qui dicebantur eſſe fautores* Cæſaris *uictoriæ: reliquos in oppidũ iuſſit deduci: ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad* Cæſarẽ *uenerunt.* Hoc *præterito tempore, qui in oppido* Ategua Burſauolenſes *capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam* Burſauolenſibus *referrent, quid ſperarent de* Cn. Pompeio, *cum uiderent hoſpites iugulari?* Præterea *multa ſcelera ab ijs fieri, qui præſidij cauſa ab his reciperẽtur: qui cum ad oppidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites* Romani, & Senatores, *nõ ſunt auſi introire in oppidũ, præterquam qui eius*

ciuitatis fuiſſent. Quorũ reſponſis ultro citróque acceptis & redditis, cũ ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidũ fuiſſent: illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidũ Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent legatorũ reſponſa ita eſſe geſta quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum qui legatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperũt: illius opera ſe periſſe. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci, illi ſe ſatiſfacturũ. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus, præſidio cõparato cum bene magnam manum feciſſet, & nocturno tẽpore per fallaciam in oppidũ eſſet receptus, iugulationem magnam facit. principibus qui ſibi contrarij fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hoc præterito tẽpore, ſerui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, niſi diſcinctum: idcircóque ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam, neque ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere, & ſiqui ex noſtris transfugerent, in leuem armaturam conijci, eóſque non amplius ſexdecim accipere. Inſequenti tẽpore Cæſar caſtra caſtris contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dũ in opere noſtri diſtenti eſſent, cõplures ex ſuperiore loco aduerſariorum decurrerũt: nec deſinentibus noſtris, multis telis iniectis complures uulneribus affecere. Hic tamẽ, ut ait Ennius, Noſtri ceſſere parumper. Itaque præter cõſuetudinem

cum à noſtris animaduerſum eſſet cedere Cẽturiones, ex legione quinta flumen tranſgreſſi duo reſtituerunt aciem, acritérque eximia uirtute plures cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorũ concidit. Ita cum is compar prælium facere cœpiſſet, & cum undique ſe circumueniri animaduertiſſet, parũper ingreſſus, pedem offendit. Huius concidentis uiri caſu paſſim audito, cum complures aduerſariorũ concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi ex inferiore loco aduerſarios ad uallũ agere cœperunt. Ita, dũ cupidius intra præſidia illorũ ſtudent cædẽ facere, à turmis & leui armatura ſunt interclusi: quorũ niſi ſumma uirtus fuiſſet, uiui capti eſſent. Nã & munitione præſidij ita coangustabantur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe defendere poſſent. Ex utroque genere pugnæ cõplures ſunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Arquitius. Inter quos ita comminus eſt pugnatum, ut ex noſtris præter duos Centuriones ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes. Poſtero die ab Soricaria utræque conuenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius cum animaduerteret caſtello ſe excludi Aſpauia, quod ab Vcubi millia paſſuum quinque diſtat, huc res neceſſario uocabat, ut ad dimicandum deſcenderet: neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex Grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eò, ut neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, cum utrorunque copiæ tumulum excellẽtem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, deiectíque planicie. Quæ res ſecundũ noſtris efficiebat prælium. Vndique autem cedentibus aduerſarijs, noſtri magna in cæde uerſabantur: quibus mons, non

uirtus ſaluti fuit: qui ſubito tunc, niſi aduesperaſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio priuati eſſent. N*am ceciderũt ex leui armatura trecẽti uiginti quatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma & ſpolia ſunt ablata.* I*ta pridie duorum* Centurionum *interneciо, hac aduerſariorũ pœna eſt litata.* I*nſequenti die pari conſuetudine cum ad eundem locum eius præſidium ueniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto.* N*am præter equites nullo æquo loco ſe committere audebant.* C*um noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt.* S*imúlque uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent paratiſſimos ſe eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili conualle bene longe ſunt egreſſi, & in planicie in æquo loco conſtiterunt.* I*lli tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum* A*ntiſtium* T*urpionem, qui fidens uiribus, ex aduerſarijs ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) A*chillis* M*emnoníſque congreſſus fuit.* Q. P*ompeius* N*iger, eques* R*omanus,* I*taliœnſis, ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. quoniam ferocitas* A*ntiſtij omnium mentes conuerterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ.* N*am inter bellatores principéſque dubia erat poſita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna.* I*ta audi cupidique ſuarũ quiſque partiũ, expertorũ uirorũ fautorúmque uoluntas habebatur.* Q*uorũ uirtute alacri cũ ad dimicandũ in planiciẽ ſe cõtuliſſent, ſcutorúmq; laudis inſignis præfulgẽs opus cælatum opponerẽt: (quorum*

pugna prope eſſet dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſuprà demonſtrauimus, leuem armaturam præſidij cauſa non longe ab opere caſtrorum conſtituiſſent) ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeũt, aduerſarij cupidius inſecuti, uniuerſi clamore facto impetum dederũt: ita metu perterriti cum in fuga eſſent, multis amiſſis in caſtra ſe recipiunt. Cæſar ob uirtutem turmæ Caſſianæ donauit millia XIII, *&* *præfecto torques aureos duos, & leui armaturæ millia* X. *Hoc die* A. *Bebius, &* C. *Flauius, &* A. *Trebellius equites Romani Aſtenſes argento prope tecti ad Cæſarẽ tranſfugerunt, qui nuntiauerunt equites Romanos coniuraſſe omnes qui in caſtris Pompeij eſſent, ut tranſitionem facerent: ſerui indicio omnes in cuſtodiam eſſe coniectos, è quibus occaſione capta ſe trãſfugiſſe. Item hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius,* S.V.G.E.V. *Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen ſi æquo loco ſui poteſtatem facerẽt, celerius quàm ueſtra opinio eſt, bellum cõfeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, noſtriſque adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nam ſingulas ciuitates circunſident, inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, & bellũ primo quoque tempore conficiã. Cohortes in animo habeo ad uos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati neceſſario ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tẽpore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites, in oliueto dum lignantur, interfecti ſunt. aliquot ſerui tranſfugerunt, qui nuntiauerũt ad tert. Nonas*

Martias prælium affore ad Soritiam: quo factum eſt ex eo tempore metum eſſe magnum, & Actium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in olueto conſtitit. Cæſar prius quàm eodem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis, Vcubim præſidiũ quod Põpeius reliquit, iuſſit ut incenderent, & deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperent. Inſequẽti tempore Ventiſponte oppidum cum oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contráque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: miléſque qui fratrem ſuum in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem cum eſſet uentũ, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs uellet, renuntiatũ eſt à ſpeculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores. Fauſto antea literas miſerat, Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quòd maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabãt mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta. Nanque (ut ſuperius demõſtrauimus) loca excellentia tumulus continet, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id quod eo incidit tempore: Planicies inter utraque caſtra intercedebat circiter millia paſſuum quinque, ut

auxilia Pompeij *duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi, & loci natura: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem.* Nam *paluſtri & uoraginoſo ſolo currebat ad dextram partem: &* Cæſar *cum aciem directam uidiſſet, non habuit dubium quin media planicie in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent. hoc erat in omnium conſpectu. huc accedebat, ut locus ea planicie equitatum ornaret, & diei ſolíſque ſerenitas: ut mirificum & optandum tempus prope à* Dijs *immortalibus illud attributum eſſet ad præliũ committendum.* Noſtri *lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quicquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur.* Itaq; *noſtri ad dimicandũ procedunt, id quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos.* Qui *tamen à munitione oppidi mille paſſibus longius non audebant procedere, in quo ſibi prope murum aduerſarij conſtituebant.* Itaque *noſtri procedunt.* Interdum *æquitas loci aduerſarios efflagitabat ut tali conditione contenderent ad uictoriam: neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederent.* Noſtri *pede preſſo propius riuum cum appropinquaſſent, aduerſarij patrocinari loco iniquo non deſinunt.* Erat *acies* XIII *aquilis conſtituta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus ſex.* Præterea *auxiliares accedebant prope alterum tantum.* Noſtra *præſidia,* LXXX *cohortes, & octo millia equitum.* Ita *cum in extrema planicie iniquum in locum noſtri appro-*

pinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior: ut tranſeundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum à Cæſare eſſet animaduerſum, nequid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus eſſet obiectum, moleſte & acerbe accipiebant ſe impediri quò minus prælium conficere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat, Cæſaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. Hic decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrū tertia & quinta legio, itémque cætera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic etſi uirtute noſtri antecedebant, aduerſarij loco ſuperiore defendebant acerrime, & uehemens fiebat ab utriſque clamor, telorúmque miſſu concurſus, ſic ut prope noſtri diffiderent uictoriæ. Congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ cùm parem uirtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur & concidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui etſi erant pauci, tamen propter uirtutem magno aduerſarios timore eorū opera afficiebant, quòd à ſuo loco hoſtes uehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium ne ab latere noſtri occuparētur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrū: quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrū cornu premere cœpit. at ij eximia uirtute

prælium facere incipiũt, ut locus in acie ad ſubſidium ueniendi non daretur. Ita *cum clamori eſſet intermixtus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat.* Hic, *ut ait* Ennius, Pes *pede premitur, armis teruntur arma. aduerſarióſque uehementiſſime pugnãtes noſtri agere cœperũt: quibus oppidum fuit ſubſidio. ita ipſi fuſi fugatíque non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi.* In quo *prælio ceciderũt millia hominum circiter triginta, & ſiquid amplius, præterea* Labienus & Actius Varus: *quibus occiſis, utriſque funus eſt factum.* Itémque *equites* Romani *partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia tria.* Noſtri *deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum: ſaucij ad quingentos.* Aduerſariorum *aquilæ ſunt ablatæ* XIII, *& ſigna, & faſces.* Præterea *duces belli* XVII *capti ſunt.* Hos *habuit res exitus.* Ex *fuga hac cum oppidum* Mundam *ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri cogebantur neceſſario eos circunuallare ex hoſtium armis.* Pro *ceſpite cadauera collocabantur, ſcuta & pila pro uallo inſuper occiſis, & gladij & mucrones & capita hominum ordinata ad oppidum hoſtium conuerſa uniuerſa, ut timorem, uirtutiſque inſignia propoſita uiderent, & uallo circuncluderentur aduerſarij.* Ita Galli *tragulis iaculíſque oppidum ex hoſtium cadaueribus complexi, oppugnare cœperunt.* Ex *hoc prælio* Valerius *adoleſcens* Cordubam *cum paucis equitibus fugiens,* Sexto Pompeio, *qui* Cordubæ *fuiſſet, rem geſtam refert.* Cognito *hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis*

dixit ſe de pace ad Cæſarem proficiſci: & ſecunda uigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnulliſque peditibus ad nauale præſidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abeſt à Corduba millia paſſuum CLXX. Quò cum ad octauum miliarium ueniſſet, P. Caluitius, qui caſtris antea Pompeij præpoſitus eſſet, eius uerbis nũtium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri poſſet. Literis miſſis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarũ partium fautores eſſent, conueniunt in domum quò erat delatus, qui arbitrati ſunt clanculum ueniſſe, ut ab eo quæ uellent de bello requirerent. cum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius in eorum fidem confugit. Cæſar ex prælio munitione circundata Cordubam uenit. Qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò uentum eſſet, conuitiari cœperunt, nos ex prælio paucos ſupereſſe, quò confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæſar flumen traiecit, & caſtra poſuit. Scapula totius ſeditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum ueniſſet, familiam & libertos conuocauit. pyram ſibi extruxit. cœnam afferri quàm optimam imperauit. item optimis ſuperadditis ueſtimentis, pecuniam & argentum in præſentia familiæ donauit. Ipſe de tempore cœnauit: uinum & nardum identidem ſibi infudit. ita nouiſſimo tempore ſeruum iuſſit, & libertum qui fuiſſet eius concubinus, alterum cito ſe iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem ſimul ac Cæſar caſtra contra id oppidũ poſuit, diſcordare cœperunt, uſque eò, ut clamor in caſtra noſtra

perueniret,quæ fere inter Cæſ*arianos & Pompeianos erant*. Hic *legiones quæ ex perfugis conſcriptæ, partim oppidanorum ſerui qui erant à* Sex. Pompeio *manumiſſi, tunc in* Cæſ*aris aduētum deſcendere cœperunt*. Legio XIII *oppidum defendere cœpit. nam cum iam repugnarēt, turres ex parte & murum occuparunt*. Denuo *legatos ad* Cæſ*arem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret*. Hoc *cum animaduerterent homines fugitiui, oppidū incendere cœperunt: qui ſuperati à noſtris ſunt, & interfecti, hominū millia* XXII *præterquam qui extra murū perierunt*. Ita Cæſ*ar oppido potitus, dum hic diſtinetur ex prælio, quos circūmunitos ſuperius demonſtrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidū ſunt redacti*. Cæſ*ar* Hiſ*palim cum contendiſſet, legati deprecatum uenerunt*. Ita *cum oppidum ſeſe tueri dixiſſet,* Caniniū *legatum cum præſidio intromittit*. Ip*ſe caſtra ad oppidum ponit*. Erat *bene magnum intus* Pompeianarū *partium præſidium, quod* Cæſ*aris præſidium receptum indignabatur, clàm quidem* Philo *ille qui* Pompeianarum *partium fuiſſet defenſor acerrimus*. Is *tota* Luſ*itania notiſſimus erat*. Hic *clam præſidio* Luſ*itaniam proficiſcitur, &* Cæcilium Nigrū *nomine barbarum ad* Leniū *conuenit, qui bene magnam manum* Luſ*itanorum haberet*. Reuerſ*us in* Hiſ*palim oppidū denuo noctu per murum recipitur. præſidium uigilésque iugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt*. Dum *hæc geruntur, legati* Carteienſ*es renuntiarunt quòd* Pompeiū *in poteſtate haberent, quòd ante* Cæſ*ari portas præcluſiſſent. illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe*

lucrifacere.Luſitani Hiſpal*im oppugnare nullo tempore deſiſtebant.* Quod Cæ*ſar cum animaduerteret, ſi oppidum capere contēderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent:ita conſilio habito,noctu patitur* Luſitanos *eruptionem facere, id quod cōſulto non exiſtimabant fieri.* Ita *erumpendo naues quæ ad* B*ætim flumen fuiſſent, incendūt.* Noſtri *dum incendio diſtinentur,illi profugiunt, & ab equitibus concidūtur.* Quo *facto,oppido recuperato* A*ſtam iter facere cœpit,ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt.* Mundenſ*éſque qui ex prælio in oppidum confugerant,cum diutius circunſiderentur,bene multi deditionem faciunt:& cum eſſent in legionem diſtributi, coniurant inter ſeſe, ut noctu ſigno dato,qui in oppido fuiſſent, eruptionē facerent,illi cædem in caſtris adminiſtrarent.* Hac *re cognita, inſequenti nocte uigilia tertia, teſſera data, omnes extra uallum ſunt cōciſi* Mūdenſ*es duces.* Cæ*ſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter* Pompeium *diſſentire cœperāt: pars erat quæ legatos ad* Cæ*ſarem miſerat: pars quæ* Pompei*anarum partium fautores eſſent.ſeditione concitata,portas occupāt, cædes fit magna, ſaucius* Pompeius *naues* XXX *occupat longas, & profugit.* Didius, *qui* Gadis *claſſi præfuiſſet,ad quem ſimul nuntius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit,partim peditibus,& partim equitibus ad perſequendum celeriter iter faciens.*Item *quarto die nauigatione confecta, inſequuti qui imperati à* Carteia *profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram applicant.* Dum *aquantur,* Didius *claſſe occurrit,naues incendit,nonnullas capit.* Pompeius *cum paucis profugit:*

& locum quẽdam munitum natura occupat. Equites & cohortes quæ ad perſequẽdum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè miſſis certiores fiũt, & diẽ & noctem iter faciũt. Põpeius humero & ſiniſtro crure uehemẽter erat ſaucius. huc accedebat, ut etiã talum intorſiſſet, quæ res maxime impediebat. Ita lectica ad turrẽ, qua eſſet allatus, in ea ferebatur. Luſitanus more militari cũ à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibúſque circuncluditur. Erat acceſſus loci difficultas. Nã idcirco quòd propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum natura ceperat ſibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. ſubeunt in aduentu noſtri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius inſequebantur aduerſarij, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſæpius facto animaduertebatur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit. Pari autem & celeri feſtinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduerſarijs congredi poſſent. A` quibus cum animaduerſum eſſet, fuga ſibi præſidium capiunt. Pompeius, ut ſuprà demonſtrauimus, ſaucio & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itémque propter loci difficultatem, neque equo neque uehiculo ſaluti ſuæ præſidiũ parare poterat. Cædes à noſtris undique adminiſtrabatur, excluſa munitione, amiſſiſque auxilijs. Ad cõuallem autẽ, atque exeſum locum in ſpelũca Põpeius ſe occultare cœpit, ut à noſtris non facile inueniretur, niſi captiuorũ indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæſar gradiebatur Hiſpalim, pridie Idus Aprilis caput allatũ, &

populo datum eſt in conſpectum. Interfecto Cn. Pom-*peio adoleſcẽte,* Didius, *quem ſuprà demonſtrauimus, illa affectus lætitia, proximo ſe recepit caſtello, nõnul-láſque naues ad reficiendum ſubduxit.* Luſitani *qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad* Didiũ *ſe reportant.* Huic *etſi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones eijciebatur. & ſic prope quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartito ſigna diſtribuunt.* Erant *parati qui naues incenderent, incenſiſque qui ſubſidium repeterent.* Ii *ſic diſpoſiti erant, ut à nullo conſpectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cũ ex caſtello* Didius *ad propellendum proceſſiſſet cũ copijs, ſignum à* Luſitanis *tollitur, naues incenduntur, ſimulque qui è caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugiẽtes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circunueniunt.* Didius *magna cum uirtute cum compluribus interficitur. nonnulli ea pugna ſcaphas quæ ad littus fuerant, occupãt.* Item *complures nãdo ad naues quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt: anchoriſque ſublatis, pelagus remis petere cœperunt: quæ res eorum uitæ ſubſidio fuit.* Luſitani *præda potiuntur.* Cæſar *à* Gadibus *rurſus ad* Hiſpalim *recurrit.* Fabius Maximus, *quẽ ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat operibus aſſiduis, hoſtéſque circum ſeſe interclusi, inter ſe decernere. facta cæde bene magna, eruptionem faciunt.* Noſtri *ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittũt, & reliquos uiuos capiũt,* XIIII *millia: ac deinde* Vrſaonem *proficiſcuntur, quod oppidũ magna mu-*

nitione cōtinebatur, ſic ut ipſe locus non ſolum opere, ſed etiã natura editus, ad oppugnandũ hoſtem appeteret. Huc *accedebat, quòd aqua præterquã in ipſo oppido, nõ erat: nã circumcirca riuus nuſquã reperiebatur propius millia paſſuũ octo.* Q*uæ res magno erat adiumento oppidanis.* T*ũ præterea accedebat, ut agger materiéſq; unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuum ſex non reperiebantur: ac* Pompeius, *ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſuccīſam intro congeſſit.* Ita *neceſſario diducebãtur noſtri, ut à* Munda *quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.* D*um hæc ad* Mundam *geruntur &* Vr*ſaonẽ,* C*æſar cum à* Ga*dibus ad* Hi*ſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die concione aduocata, commemorat initio quæſturæ ſuæ eã prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem ſibi conſtituiſſe, & quæ potuiſſet eo tempore beneficia largitum eſſe.* In*ſequenti prætura ampliato honore, uectigalia quæ* Metellus *impoſuiſſet, à* Senatu *petiſſe, & eis pecunijs prouinciam ſe liberaſſe.* Sim*úlque patrocinio ſuſcepto, multis legationibus ab ſe in* Senat*ũ inductis, ſimul publicis priuatíſque cauſis multorum inimicitijs ſuſceptis defendiſſe.* Suo *item in conſulatu abſentẽ quæ potuiſſet commoda prouinciæ tribuiſſe.* Eo*rum omnium commodorum eſſe immemores & ingratos eos in ſe & in populum* Roman*um hoc bello & præterito tempore cognouiſſe.* Vos *iure gentium, ciuiúmque* Romanor*um inſtitutis cognitis, more barbarorum, populi* Rom*ani magiſtratui ſacroſancto manus ſemel & ſæpius attuliſtis, & luce clara captum in medio foro nefarie interficere uoluiſtis.* Vos *ita pacem*

ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi Romani in hac prouincia haberi. Apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcēs à uobis receptus, faſces imperiúmque ſibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia cōtra populum Romanum comparauit, agros prouinciamque ueſtro impulſu depopulatus. In quo uos uictores exiſtimabatis? An me deleto non animaduertebatis decem habere lectas quidem legiones populum Romanum, quæ non ſolum uobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? Quarū laudibus & uirtute

Cætera deſiderantur.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

VETERVM GALLIAE LOCOrum, populorum, urbium, montiū ac fluuiorum alphabetica deſcriptio, eorū maxime quæ apud Cæſarem in Cōmentarijs ſunt, & apud Cornelium Tacitum, authore Raimundo Marliano uiro clariſſimo, & ſui temporis eruditiſſimo.

CAESAR in commentarijs Galliam in tres parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tūc poſſeſſæ, Britanniæ ulterioris, quā Angliam dicimus, Hiſpaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum tránſque Rhenum flumina ſitorum annectit, qui omnes lingua, inſtitutis, legibúſq; inter ſe etiam tunc differebant.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodienſium) finitimi, ac Neruijs (nunc Tornacenſibus) proximi: habebant amplum & in altiſſimis rupibus oppidum. forte nunc, ut quibuſdam uidetur, eſt oppidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex alluſione uocabuli com plures credunt eſſe eos qui Douacū Atrebatēſis diœceſis oppidum nō longe à Cameraco urbe diſtans incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris Teutoníſque prognati erant, qui Tranſrhenani fuerunt. Sed magis coniectura eſt Aduaticos fuiſſe eos qui hodie Gallicā Brabantiam, ubi oppidum Niuella eſt, partémque Hannoniæ circa Cannetum montem & Bintium oppida Cameracenſis diœceſis, finitimáq; his loca extra Frācorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus eſt fere deſertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri ſatis alludit, & monimenta adhuc

quædam præclara uetuſtatis uiſuntur. Hi Boſleducenſes *dicti.* Vide *de his apud* Cæſarem, *folio.*45.52. 53.54.115.128.

Agendicum *inter* Celtas *oppidum,* Senonibus, Pariſijs, Vellaunoduno *oppido* Senonum, Genabo Carnutum *oppido,* & Nouioduno, Auaricóque Biturigum *oppidis proximum, in regno* Francorum *ſitum,* Prouins Gallicé.*fo.*152.158.185.

Agrippinam, quæ nunc Colonia *dicitur, archiepiſcopalem inferioris* Germaniæ Vbiorũ *urbem ad ripas* Rheni *citerioris ſitam, non memorat* Cæſar, *ſed* Tacitus: *in qua gente* Agrippinã Claudij Cæſaris *coniugem,* Neroniſque *matrem natam eſſe, ac ueteranos & coloniam illuc deduci imperaſſe,* Vbiorúmque *gentem* Rhenum *tranſgreſſam auum eius* Agrippam *in fidem ſuam accepiſſe, ac eam urbem fatali igne paulo poſt conſumptam refert, in qua* Capitolium & *loca ac ædificia fuere & ritus ad* Romanorum *inſtar.* Ex *his adhuc non omnia periere.*

Alduaſduſius Celtarũ *eſt fluuius,* Gallicè le Doux, Oriens *circa montem* Iuram, Sequanos *ab* Heluetijs *diuidens: lapſúſque per comitatum* Burgundiæ, Montem Belliardum, Inſulam *ac* Clarãuallẽ *caſtella perluit, ac urbem* Biſuntinam *nũc interſecat: dehinc* Dolam *oppidum præterfluens, circa* Viredunũ *caſtrum non longe à* Cabillonenſi *urbe* Arari *fluuio, cui nunc* Saona *nomen eſt, miſcetur, &* Dubius *nunc uocatur, ad* Sequanos *prorſus pertinens.fo.*25.

Alexia inter Celtas *oppidum* Mandubiorũ, *in* Ducatu Burgundiæ, *finibúſque* Heduorum: *non longe à* Lingonibus, *nunc in uici formam redactum, nomen*

retinens à quo etiam hodie, ut pleriſque placet, magna pars eius regionis Alſetum nuncupatur: nec lõge diſtat à uico qui Flauiacũ appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nõnullæ munitiones in floris lilij formã Cæſaris iuſſu, ut ipſe ſcribit factæ ſunt. fo. 196

Allobroges erant populi citra Rhodanũ fluuiũ, & ad Iurã montẽ, & Lemani lacus ripas, extra Belgas Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum, ubi ſolẽnes nundinæ noſtra ætate celebrantur, in Sabaudia, locáque finitima incolentes: qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentaſijs: ac trans Rhodanum uicos & poſſeſſiones habebant circa regionẽ quæ hodie Breſſia dicitur, ad ducem Sabaudiæ ſpectans, quam fluuius Indis irrigat citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salluſtius in Catilinæ hiſtoria: referũtúrque in epiſtola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam me hercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde conſtat Delphinatũ fuiſſe tũc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorũ erat, cũ eſſet finitima Allobrogibus. fuiſſe item partẽ Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis ſecundũ Strabonem. Hi ſunt hodie Sabaudienſes appellati, quibus dux præeſt uetuſtate imperij, & nobilitate generis longe clariſſimus. Caput gentis Taurinũ. nam Vercellas in dotem eius maiores à Vicecomitibus habuere, pacis admodũ ſtudioſi. fo. 4

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæſar ex Italia in Galliam quinque legiones traduxit per fines

Centronum, qui hodie Tarẽtaſij *nominantur. hæ* Gra*iæ dicuntur: quibus uulgò mons* Cineſius *ſeu* Cinerũ *nomen eſt: quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt, dicuntur, quòd* Hannibal Pœnus *his in* Italiam *penetrauerit.* Tacitus *autem* Pœnina *iuga, quibus ex* Italia *in* Noricum *&* Germaniã *iter eſt, deſignat. Aliæ erant* Alpes, *quas* Summas Cæſar *appellat, quòd inter omnes magis emineant: quarũ iter pateſieri uolebat, quo magno cum periculo, magníſque cum portorijs mercatores ire conſueuerant, proximæ* Veragris *populis, quorũ uicus erat* Octodorus, *nunc diuus* Mauritius *dictus.* Harum *unam diœceſis* Auguſtenſis, *diui* Bernardi *mõtem uulgus nominat. Alteri* Sedunẽ*ſis diœceſis mons* Briga *nomen eſt. Sũt &* Alpes *quas* Cornelius Tacitus *& ueteres dixere maritimas. hæ in* Prouincia Hebredunenſi, *locíſque* Liguſtico *mari finitimis conſiſtunt: quà ex* Italia *iter erat ad aggrediendam* Narbonenſem Prouinciã. Alpes *item fuere, quas idem* Tacitus *& priſci dixere* Rhetias: *à* Rhetis *populis, qui ex* Tuſcia *profecti duce* Rheto *ea loca tenuere, forſan dictæ. hæ agro* Tridẽtino *adiacent, &* Veronenſi, *quibus ex* Italia *in* Sueuiam *&* Auſtriam *iter eſt.* Fuerunt *& illæ, ex quibus* Rhenus *inter fines* Sedunenſis *&* Curienſis *diœceſum oritur, quas* Lepontias Cæſar *& alij ſcriptores appellauere: nunc diui* Gottardi, *ac diui* Nicolai *dicuntur, quas* Cottias *eſſe quibuſdam placet, quibus in loca* Rheno Oceanó*que finitima ex* Italia *aditus eſt,* Iulias *præterea* Alpes *memorat* Tacitus, *quas ſentit eſſe proximas* Rhetis, *qua forte ex* Italia *per* Triuiſinam *urbem in* Stiriam, *&* Auſtriam *iter eſt.*

Ambarri inter Celtas, neceſſarij erant & cõſanguinei Heduorum, quos quidam opinantur eſſe Borbonienſes. Nonnulli autẽ, quòd fuerint Niuernenſes, Heduis finitimi, ſiue pro parte Bituricenſes, alluſione uocabuli quo ætas noſtra utitur. Ambarros etiã (aut potius ambactos) dicimus ciuitatum clientes, ſeu adhærentes. Oppidum Ambarrorum Pagus Semarius, ſiue Mons Barri dicitur. fo. 7. 137.

Ambiani, Amiens uulgò, in Picardia poſita. hãc Rex à duce Burgundiæ repetit. fo. 39. 45.

Ambibareti erant populi in quos Cæſar hiemandi cauſa Caium Antiſtium Rheginum cum legione una in ſeptimi commẽtarij fine miſiſſe ſe commemorat. & forte erãt Ambianenſes, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatéſque & Morinos finitimos in fide cõtineret. Non enim eſt uериſimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut ſuperioribus annis cõſueuerat, de qua non conſtat, niſi de hac intelligamus. fo. 206.

Ambibarij populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanũ attingentes, finitimi Rhedonibus & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normaniam, in regno Francorum ſiti. fo. 197.

Ambiliates populi inter Celtas, Lexobijs, Nãnetibus Diablintribus, & Oſiſſinis proximi, in Britannia citeriore, qui oppoſiti ſunt Angliæ, in regno Francorũ ſiti, Dauranches Gallis. fo. 61.

Ambiuariti, qui Beuuini ſiue Brabantini inter Belgas populi erant citra Rhenum & Moſam flumina. Ad quos prædandi frumentandíque cauſa partem equitatus miſerant Vſipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui Rhenũ tranſeuntes, finibus ſuis Menapios

(nunc Iuliacenſes)expulerāt. Inde coniectura eſt hos Ambiuaritos incoluiſſe eā Ducatus Brabantiæ partē, in qua Buſcuſducis,Breda,& Bergæ oppida Leodiēſis diœceſis,& Antuerpia oppidū Cameracenſis diœceſis extant,Nuſſiáque & Geldria citerior ſitæ ſunt: circa quæ loca per Cāpaniam Brabantiæ uſque Tūgros oppidum prope uſque Leodium,ut pleriſque placet,mare Oceanum protendebatur.fo. 77.

Anartij, populi trans Rhenū & Danubium,cui, ac Hercinia ſiluæ,quæ ingens erat ſilua Germaniæ,& Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut pleriſque placet, pridem partem habitarunt Panoniæ.fo.141.

Ancalites,populi in Anglia,Trinobantibus, Bibrocis,Caſſis,& Cenimagnis proximi.fo.105.

Andes,populi inter Celtas,Curioſolitis,Venetis,Carnutibus & Turonibus finitimi,ac Ducatui Bituricenſi,Oceanóque proximi, quos Ligeris flumen alluit.ciuitas eſt inter Galliæ primarias,Andegauenſes dicti,in prouincia Turonenſi,& Francorum regno ſiti,Ducatus titulo inſigniti.Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiam regni iura deuenerunt, quæ mox reges Francorū ex teſtamento Rhenati ultimi ſibi adſciuerunt.fo.55.154.

Anſuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phryſijs pulſos à Caucis, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Antona,in Anglia fluuius.Tacitus.

Antuates,populi citra Rhodanū extra Belgas,Celtas,& Aquitanos,finitimi Allobrogibus,& Gebennæ oppido,ac Galliæ Prouinciæ Romanorū proximi. Huius nominis adhuc extat uicus, & præfectura quæ-

dam monachorum inter Geneuam & Delphinatum, qui eſt Geneuenſis diœcœſis. Videntur tamen ſecundũ Cæſaris deſcriptionem Antuates magis fuiſſe inter Allobroges & uicum Veragrorum, cui Diuus Mauritius Sedunenſis diœcœſis nomen eſt. Hos quidã hodie Vautuates appellant. fo. 56.

Aquitania, regionũ latitudine, & multitudine hominũ ex tertia parte Galliæ exiſtimanda eſt. hãc Garũna, flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanũ mare attingit. In hac ſunt metropoles Burdegalenſis, Auxitana, earúmque ſuffraganeæ: pars itẽ aliarum metropoliũ extra terminos eoſdẽ ſitarum, quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hãc Galli hodie nuncupant. Hæc cũ olim à regibus Francorum ducibus Normaniæ tradita eſſet, qui poſtea regnũ Angliæ occuparunt, cũ illam poſt uarias contentiones cẽtum & LX amplius annos Angli tenuiſſent, Caroli ſeptimi auſpicijs tandẽ ad Francos redijt. In hac cũ alij principatus celebres ſunt, tum Fuxenſis, quorum princeps nepos ex ſorore Ludouici XII, qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauennã Hiſpanis memorabili prælio, uitam cũ principatu amiſit, ſicque eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus rediere, ſorore ſuperſtite Ferdinando Regi nupta. fo. 1. 68.

Arar, Celticæ fluuius eſt, nunc la Saone. Oritur in diœceſi Tullẽſi, finibúſque Burgundiæ & Lotoringiæ, non longe à monte Vogeſo, quo Moſa flumen profluit. Interſecat tum eã Burgũdiæ partẽ quæ Imperatoria, tum eã quæ Regia dicitur. Illi Comes, ut hodie loquũtur, huic Dux à Francorũ rege inſtitutus præerat, qui tamẽ mortuo Carolo Philippi ab Heluetijs occiſo apud

Nancæum, ad ſupremum ius regium aſcriptus eſt, ut nullus adhuc Burgundiæ Dux ſit, ſed Comes tantum. Interſecat Cabillonem ac Matiſconem ciuitates, tunc Heduorum oppida. prolapſus ad Lugdunum urbem Rhodanum influit. Quem fluuium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia ſua ſeptima memorant. fo. 7.

Arduēna ſilua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenſes) & initium Rhemorum pertinens, millibus paſſuum amplius quingentis in lōgitudinem patet. Attingit enim Menapios (nunc Iuliacenſes) Aquiſgranum oppidum, Eburones (nunc Leodienſes) Condruſos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgenſem, Bullionenſem, Barrenſem, Lotoringum, Limburgenſemque ducatus, Eifliam, & comitatum Namurcenſem, Metenſium, Maguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum (nūc Colonienſium) & Catalaunæ diœceſis fines, in qua ſunt uici, caſtella, & oppida multa, ac complures inſignes abbatiæ, præſertim ordinis diui Benedicti, ſcilicet diui Huberti Leodiēſis diœceſis, diui Cornelij Colonienſis diœceſis: cuius ſiluæ extrema pars uerſus Belgas ſunt Moſa & Scaldis fluuij: Scaldis uero Moſam influit: qui fluuij, & ſilua nomen retinent priſcū hac etiam tempeſtate. fo. 95. 143.

Aremici populi uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longe à Gaballis, Aruernis, Heluijs, Ruthenis, Maſſilienſibus & Cadurcis. hos coniectura eſt fuiſſe Artomicorum populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis,

& prouinciæ Viēnenſis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auraœnſes dicimus, ubi principatus eſt Frācorum Regi nō ſubditus, Armeniacus uulgo dictus. Horum princeps Iacobus nomine, cū à Florentinis in Italiam accerſitus eſſet aduerſus Ioānem Galeatiū Mediolanenſem Ducem, apud Alexādriam magno prælio uictus & cæſus eſt. fo. 159. 190. Vide Glareani annotationes ad librum VI comment. Cæſar. ibi, Volgæ Tectoſages occuparunt. & in lib. VII. ibi, Sebuſianiſque qui ſunt finitimi. Rhellicanus in VII. Cæſar. Arcomicos Armignaœnſes eſſe putat, qui & Toloſates à Toloſa dicantur.

Arenaci inter Coloniam & Traiectum urbes epiſcopales locum ultra Noueſium Rheno adiacentem, nō memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Armoricæ ciuitates poſitæ erant in ultimis Galliæ finibus, Oœano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibarij, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Vnelli, populi oppoſiti Angliæ, Britannia citerior & Britonans appellata: cui Dux olim Regi ſubditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ Ducis olim filiæ ad Regem redacta. fo. 225. 197.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniēſibus, nec longe à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus eſt, cuius titulus Duci Borbonij aſcribitur, in Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo. fo. 19. 32. 155. 156.

Aſciburgium oppidum Germaniæ nō longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam & Vetera caſtra ſitum, Nuſciæ & Cleuenſi Ducatui proximum, nō memorat Cæſar, ſed Tacitus, Aſtypyrgion olim ab

Vlyſſe quorundam opinione nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacẽſibus, & Morinis, partẽ Picardiæ continent. ciuitas eſt nomen adhuc retinens, in prouincia Rhemẽſi, Regem agnoſcit, Arras hodie uulgò nuncupatur. in hac laudatiſſima texuntur aulæa. fo. 39. 45.

Auaricum, erat oppidũ Celtarum maximum, munitiſſimumq;, in finibus Biturigum, agri fertiliſſima regione, fere ex omnibus partibus flumine & palude perpetua circundatum trãs Ligerim fluuium, habens unum & peranguſtum aditum, proximum Nouioduno oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Velläunoduno oppido Senonũ, in Frãcorum regno ſitum, Bourges, uel Viaron à Gallis appellatum. fo. 159.

Auẽticum, Heluetiorũ caput fuiſſe teſtis eſt Tacitus. Ammianus Marcellinus ſcribit ſuis quidem temporibus deſertam ciuitatem, ſed non ignobilem quondam, ex ædificijs ſemirutis colligi. Hodie late patentes ruinæ uiſuntur, & retinet patria lingua priſcum nomen Auenche. uicus in agro Vautuatum.

Aulerci, populi erant inter Celtas, Heduorum cliẽtes, de Ange dicunt, ſiue Rhoanum. fo. 196.

Aulerci item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus. Seſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, ac Cœnomanis, in prouincia Turonenſi & Francorũ regno ſiti, quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur: ſed illi prouinciæ ſunt Senonenſis. fo. 55.

Aulerci item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Velocaſſijs. fo. 65.

Auſci,populi in Aquitania proximi Garumnis,Vocatibus,Taruſatibus,Sontiatibus,Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori,in regno Francorum ſiti:quos coniectura eſt fuiſſe Auſcitanos, ſeu Auxitanos. Ciuitas eſt metropolis.Hi ſunt Aquitanorum clariſſimi,quorum urbs opulentiſſima Heluiumberrum, ut refert Pomponius Mela.fo.71.

Axona,inter Belgas fluuius eſt in extremis Rhemorum finibus,quo pedibus uado trāſitus eſt. La diſne uulgo dicitur. In huius fluminis trāſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere octo millibus paſſuum ultra Rhemos,Laudunenſem & Rhemenſem diœceſim partiens.fo.40.42.

B

Bacenis,ſilua ingens trans Rhenū,Sueuos à Cheruſcis pro natiuo muro diuidit: nunc,ut opinio eſt, Nigra ſilua dicitur,nō longe à Friburgo oppido,& Badenſi agro,inter Ateſim,Rhenum,Necharum,Moganū, & Danubium Germaniæ flumina, Herciniámq; ſiluam,& Haſſiæ regionis Germanicæ mōtes.f.133.

Batauí,populi inter Belgas.Nā Moſa flumen parte quadam ex Rheno recepta lōge fere ab Oceano octoginta millibus paſſuum,quæ appellatur Vualis, inſulam efficit Batauorū,in Oceanúmq; influit.Hi hodie, ut pleriſque placet,Hollandi dicuntur,diœceſis Traiectenſis, propinqui Phryſiæ, & Ducatui Geldriæ, ac mari Oceano finitimi. hos memorat Lucanus lib.1. Hi à Cattis populis trāſrhenanis,Cheruſcis,& Ligijs Pānoniæ populis ultra Herciniā ſiluā finitimis Hermūduris orti dicūtur,& ſeditione domeſtica pulſi,extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus,ſimúlque inſulā

inter uada ſitā occupauere, quam mare Oceanū à frōte, Rhenus amnis tergum ac latera circūluit, ut refert Cornelius Tacitus, dicens apud Batauos fuiſſe olim lucum ſacrū, qui, ut coniectura eſt, hodie in finibus uici Haghæducis in Hollādia extat: nec longe ſecundū Tacitum eſt inſula nomine Mona, unde forte Monachū oppidū uel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt. fo. 77

Batauodurum inter Coloniēſem & Traiectenſem urbeis epiſcopales, locum ultra Noueſium in finibus ducatus Cleuenſis ſitum, Rheno adiacentem, Belgis aſcribendum, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc ſunt ualde culti, humani, & ſatis effœminati continuéque ſunt apud eos mercatores, quo per ætates commerciáque mores hominū mutari conſtat. In his ſunt metropoles, Treuerenſis, Coloniēſis, Maguntina, Rhemenſis, cum earū ſuffraganeis, intra Oceanum mare ac eadē tria flumina conſtitutis: item Brabantia, Flādria, Hollandia, Gheldriæ ac Phryſiæ pars, tota Picardia, Hānonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Silua Arduenna uniuerſa, cum ſingulis ſibi adiacētibus & ea incluſis populis ac locis: & plerique principes, tum profani, tū ſacri, ducéſque & comites ciuitatéſque, quarū multæ liberæ ſuóque iure agunt, aliæ Francorū regi obtemperāt: quod ſupereſt, imperatorias parteis ſequitur. In his ſunt tres imperatorū electores, ſunt & Francorum regis quos Pares

uocant, ferme omnes. Imperator certe & Rex in Belgis coronatur, conſecratur, & inungitur: alter Aquiſgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clariſſimi erant Treuiri, quorũ urbs opulentiſſima Auguſta, ut refert Põponius Mela, quæ nũc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæſare uſque in tempus inclinantis imperij Legatum Romani diutius habuerunt: nunc uero uice Proconſulum & Legatorum Romani Pontificatus monarchia extat, & Legatos natos & primates habet, quibus ſubſunt Epiſcopi ad inſtar Præſidis prouinciæ inſtituti. Sunt & Collectores, quos priſca ætas Quæſtores appellauit, atque Reges, & principes, qui uelut Cenſores decreta Pontificis Maximi & cenſuras reuerenter exequuntur. huic ſinguli obedientiam exhibent, & ad eum in cauſis maioribus recurrunt, quas ad ipſum aſſidue deferunt. fo. 1.38.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine præſtans, in qua Cæſar interdum hiemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet. Dictum etiam uideri poteſt Belgium pro Belgarum regione, ut apud Liuium Samniũ, pro Samnitium regione. Vide Glareanum in annotat. in ſextum Commentar. Cæſar. circa principium. fo. 107.

Bellocaſſi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio eſt eſſe Baiocenſes. Eorũ ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia Rotomagenſi, ducatu Normaniæ, & regno Francorum ſita. fo. 197.

Bellouaci, ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Rhemenſi, ac Francorum regno ſita. hodie Beauuoiſin.

fol.39.44.45.187.

Bethaſios Germaniæ populos inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marſacis, Traiectenſes ſuperiores fuiſſe cõiectura eſt, ad utrãq; Moſæ fluminis ripã cis Rhenum ſitos, in diœceſi Leodienſi. hos Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Bibracte, oppidum Heduorum in Celtis, lõge maximum, ac copioſiſſimum, & maximæ apud Heduos auctoritatis: in quo totius Galliæ cõcilium Cæſar indixit, ius dixit, & ſæpe hiemauit. in Francorum regno ſitum, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longe ab Hedua ciuitate poſitum. nomen retinet. fo.15.184.

Bibrax, oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec lõge ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Frãcorum regno ſitus: nũc naui, & interdũ uado traijcitur: portus priſcum oppidi nomen Latinè retinet. fo.40.189.

Bibroci, populi in Anglia, mari proximi, & Caſſis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. fo.105.

Bigerrones, populi in Aquitania proximi Tarbellis, Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in Francorũ regno ſiti, Comiti de Fuxo ſubditi, ubi Comitatus eſt in Vaſconia conſiſtens, nomen retinente, ubi Turſa eſt, & Caſtrum Begora, & epiſcopatus Bicterenſis prouinciæ Narbonenſis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine Regnum Nauarræ conſtituit, pulſiſque inde Mauris, ſucceſſoribus ſuis regnum per manus reliquit. fo.71.

Bingiam, nunc Pingiam, Germaniæ oppidũ Belgis aſcribendum, inter Maguntiam urbem & Con-

fluētiam oppidum cis Rhenum *eius ripis ſinitimum, non memorat* Cæſar, *ſed* Tacitus.

Biturigcs, *populi inter* Celtas. *eorum ſines ab* Heduis, *quorū erant in fide*, Ligeris *fluuius diuidit. proximi ſunt* Aruernis. XXI *urbes eorū uno die incenderunt, ut* Cæſarem *commeatu & pabulatione prohiberent*. Ciuitas *eſt metropolis, retinēs nomen*. Carolus *ſeptimus, qui pulſis* Anglis Francorum Regnum *reſtituit, cum nihil ferme aliud eſſet quod in* Gallia *retineret, occupantibus* Anglis *omnia*, Bituricēſis *rex in deriſum appellabatur: in regno* Francorū *ſita*. Hos *memorat* Lucanus *lib*.1.*fo*.155.208.

Blannonij (Brannouij *magis legitur*) *populi inter* Celtas *proximi* Seguſianis, Ambiuaritis, *ac* Heduis *quorum clientes erant: qui fuerunt forte &* Brannouices, *qui dicuntur à* Gallis *de* Blano.*fo*.196.

Boij, *populi* Trāſrhenani, Frāconiæ, *alpibus* Italiæ, Sueuis Auſtralibus, *ac* Danubio *flumini proximi: qui in agrum* Noricum *trāſiuere*, Noreiámque *oppugnarunt, expulſis, ut coniectura eſt*, Noricis: *quorū* Noricorū *adhuc pars trans* Danubium *non longe ab ortu eius, &* Ateſis *fluminis ſita*, Noricus *ager appellatur*. Boiorum *pars* Heduis Cæſarē *deprecātibus, deuictis* Heluetijs, *quorū in ſocietate domo exceſſerant, in finibus* Heduorum *à* Cæſare *ſunt collocati: ubi* Gergobinam *ciuitatem exiguā & infirmā non longe ab* Auarico *oppido in finibus* Biturigum *ſito, eis per* Heduos *attributā, habitarunt*. Boij *primùm, pòſt* Boioarij, *& nunc* Bauari *dicti*. A *finibus* Herbipolēſium *per* Noricū *agrum, ubi* Nurimberga *eſt oppidū, in medio ferè* Germaniæ *ſitum, in* Auguſtenſes *protendūtur: cum*

quibus,& aliis finitimis Trãſrhenanis uſq; ad Briſſinam urbem,& terras quas hodie Sigiſmundus Auſtriæ dux poſſidet,ac in fineis Tridentinos ſæpe tunc, & continue uſque nunc Heluetij Rhenum tranſeuntes bella geſſere.hi Borbonij hodie dicũtur.f.4.18.157.

Bonnam oppidũ ad citeriores Rheni ripas ſitum, & Colonieſi urbi ac Confluẽtiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Brannouices populi inter Celtas,proximi Seguſianis,Ambiuaritis,ac Heduis, quorũ cliẽtes erant:hodie la Moriane.fo.196.Iidem forte qui & Brannouij.

Bratuſpãtium oppidum Bellouacorum inter Belgas,finitimum Sueſſionibus, in Francorum regno ſitum.fo.44.

Brigantes in Anglia populos Silurum gentem, non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen eſt Anglia,pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditũ dicunt:maritima pars ab his,qui prædæ,ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierunt,qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellãtur, quibus orti ciuitatibus peruenerũt, & bello illato ibi remanſerunt,atque agros colere cœperunt.Inde opinio eſt eorum linguam ex populorũ diuerſitate compoſitam, intellectu ſcientiáque loquẽdi difficiliorem eſſe, quódque Germanos præ cæteris charos habeãt, quia plerique Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſtea Angliæ pars maritima originem ſumpſit. hos refert Lucanus ultra Oceanum eſſe,& toto diſcretos orbe.Cõtinet tota An-

glia inſula in circuitu bis mille millia paſſuũ. Apud hos erat & eſt magnus pecorum numerus. Hæc inſula Angliæ, Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verùm partem eius quæ magis ad Septentrionem uergit, Scoti, & ipſi Germani, Pictis admiſsis, occuparunt, hodiéque tenent, Frãcis amiciſſimi, Anglorum regi maxime ſemper infeſti, populi moribus inconditi, efferi. nullas prope urbes habent. nemora & ſiluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda uirgo fatidica, quæ Germanis religione animos eorum occupante aliquando præfuit, ut author eſt Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tẽchtheris & Phryſijs proximos, nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

Cabillonũ oppidum Heduorũ inter Celtas, quod coniectura eſt fuiſſe oppidum Cabillonem ad ripas Araris fluuij, ubi rei frumentariæ, commercij que & commeatus cauſa ſæpe Romani negotiabantur: Matiſcone oppido finitimũ, in prouincia Lugdunenſi ducatu Burgundiæ & Francorum regno ſitum, nomen retinens, Challons ſur Saone. fo. 206.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauenſibus, Cenomanis, in regno Francorum ſiti. fo. 197.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant: ciuitas epiſcopalis, in prouincia Bituricenſi ac regno Francorum ſita.

nomen retinēt. Hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra tertij libri. Nec longe erant à finibus Prouinciæ Romanorum.fo.196.

Caletes,populi inter Belgas,Morinis Oceanóq; mari finitimi,ac Ambianis & Atrebatibus proximi.ab his breuiſſimus in Britanniā nunc Angliā traiectus. nomen retinēt.Morinēſis ſunt diœceſis,in Regno Frācorum ſiti,Anglorum regi ſubiecti.fo.39.

Camulodunum,in Anglia oppidum, ſeu colonia. Nihil de hoc Cæſar, ſed Tacitus, quem poſt Cæſarem fere centum & uiginti annis hiſtoriam ſcripſiſſe conſtat, præſertim ex libro quem de oratorum & poetarum collatione edidit.

Caninefates populos Batauis finitimos, & eādem inſulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero ſuperantur, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Cantium,in Anglia ad mare eſt in angulo imi minoríſque lateris ex tribus eius inſulæ lateribus,contra Galliam,quò fere omnes Galliæ naues appellunt: & ad Orientem ſolem ſpectat. ex omnibus autē Anglicis longe ſunt humaniſſimi qui Cantium incolunt: quæ regio eſt maritima omnis: neque multum à Gallica differunt conſuetudine. Huic maritimæ regioni quatuor reges præerant, quibus Cæſar, quicquid in annos ſingulos uectigalis populo Romano Anglia pēderet, conſtituit. Nunc regio Angliæ ex uoto Henrici regis uectigalis Romano Pōtifici facta eſt, quæſtórq; à Rom.Pōtifice in Angliā mittitur,qui cēſum annuū exigat,non diſſentiēte rege. In Cantio ciuitas eſt metropolis nomen retinens.fere habet omneis epiſcopos An-

gliæ ſibi ſuffraganeos. Eius archiepiſcopus legatus natus eſt: ſimiliter & Eboracẽſis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles ſolùm habebat) duo tãtũ ſubſunt ſuffraganei, quòd omnes olim epiſcopi Scotiæ, quæ nullũ habet archiepiſcopũ, illi ſubijcerentur. fo. 101. 105.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerũt Vocatibus, Taruſatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocoſatibus, ac reliquis populis & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæſaris, cuius dux erat P. Craſſus Marci Craſſi filius, qui cum patre à Parthis interemptus eſt. finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio. fo. 71.

Cargali, populi Trãſrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum ac Heduorum ab Arioüſto Germanorum Rege tranſportati, quos nõ ab re opinari poſſumus eoſdem fuiſſe cum Harudibus ab ipſo rege ſimiliter tranſlatis.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauenſibus Turonibúſq; finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorũ. regio eorũ totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas eſt epiſcopalis, nomen Latinè retinens, in Francorum regno ſita. fo. 129.

Caſſi, populi Angliæ mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. fo. 105.

Cattos populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligijs Hungariæ populis, Cheruſcis, Herciniǽque ſiluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo ſale fœcũdo pugnabãt, & in æternum

diſcordabant, non memorat Cæſar, *ſed* Tacitus.

Catuaci *populi inter* Belgas, Neruijs, Caletib. Veromanduis, *ac* Cōdruſis *proximi, quos forte* Douaci *oppidi incolas diœceſis* Atrebatēſis *opinari licet. fo.*39.

Caturiges *populi finitimi* Centronibus, *ac* Garocelis, *quà iter erat ab* Alpibus Graijs *ad oppidū* Geneuam, *lacum* Lemanū, & Rhodanum *fluuiū, quos uериſimile eſt fuiſſe diœceſis uel ſaltem prouinciæ* Tarentaſiæ, *extra* Belgas, Celtas, & Aquitanos. *fo.*7

Celtica, *quæ* & Gallia *olim à* Romanis *dicebatur*, Veſontinam, Senonenſem, Bituricenſem, Lugdunenſem *ciuitates metropolicas, earúmq; ſuffraganeas omnes inter* Garumnam, Matronā, Sequanam & Rhodanū *flumina ſitas complectitur. In hac ſunt ducatus* Bituricenſis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianenſis, Valeſij, *à quo recentiores* Francorum *Reges, à* Philippò *ſcilicet* Valeſio, *cognominantur:* & Normaniæ, *quoad citra* Sequanam *ſe extēdit. comitatus etiā* Burgundiæ, Niuernenſis, Altiſſiodorenſis, *montis* Beliardi, Ferretenſis, Carolotenſis, Matiſconenſis, Bleſenſis, Bellouacēſis, *de* Iouigni, *principatus* Auræſiccæ, *multíque alij*, & *pars comitatus* Campaniæ. Celtarum *clariſſimi ſunt* Hedui. *horum urbs opulētiſſima* Auguſtodunum, *ut refert* Pōponius Mela, *cui* Gallica *lingua alludit*, Autum *appellando: cuius* Celticæ *terminos, quoad* Rom. Imperiū *in* Gallis *uiguit*, Rhodanus *flu. præfiniebat, ut nonnulli ſcripſerunt. hi propriè* Franci *nunc dicuntur. fo.*1.

Centrones *populi finitimi* Garocelis & Caturigibus, *non longe à* Vocontijs & Allobrogibus *erant, inter* Alpes Graias, *quæ hodie dicūtur* Mons *cinerum*,

ſiue Cineſius, & urbem Geneuam, lacúmque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Cētrones ſunt Tarētaſij, extra Celtas, Belgas & Aquitanos, in Sabaudia. ciuitas eſt metropolis. Quidam & Ceutrones legunt. fo. 6.

Centrones item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorum (nunc Tornacēſium) erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſijs, & Gordunnis. Forte ſunt nunc Cortracenſes in Flandria, Tornacenſis diœceſis. fo. 6. 115.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Caſſis. fo. 105.

Ceracates Germaniæ Trāſrhenanæ populos, Vangionibus ac Tribocis proximos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Chamauos Germaniæ inferioris populos, pridem Phryſiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus ac ſaltibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes populi, pòſt Vſipij (Germanica itidem gens) inhabitarunt, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Cheruſci populi, Germani gente, nomine & numero appellati: cis Rhenum fluuiū inter Belgas, Eburonibus, qui hodie Leodienſes, & Condruſis proximi. hos coniectura eſt fuiſſe inter populos Leodienſis diœceſis. f. 39.

Cheruſci, Germaniæ populi Trāſrhenani, quos Bacenis ſilua Germaniæ ingens (nunc nigra, ut pleriſque placet dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, &

Ligijs Hungariæ populis.fo.153.

Cimbri populi Rhenum fluuium tranſeuntes, depoſitis (ubi poſtea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando & occupãdo ſolis Bellouacis reſiſtentibus, itérque per Galliam Prouinciam Romanorum facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib.1. quos à Dacia (quæ Dania dicitur) ueniſſe opinio eſt. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandique nuncupantur. fol.22.26.199.

Ciuaronem, oppidum proximum Hiſaræ flumini, Vocontijs populis, Montique Cineſio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæſar, ſed Plancus inter epiſtolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nũquã meherculè. Quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio Gallici belli quinque legiones ex Italia traduxiſſe: & ueriſimilius eſt, quàm quòd per Eporediam urbem epiſcopalem, & Auguſtam prætoriam, ac montem cui Coloniæ iugum uulgò nomen eſt, inter Cineſium & ſancti Bernardi montes iter fecerit, cum hoc impeditius ac prolixius uideretur.

Cocoſates, populi in Aquitania proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hiſpaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno ſiti. fo.71.

Condruſi, Belgarũ populi inter Eburones (qui nũc Leodienſes ſunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Moſæ fluuio, & ſiluæ Arduennæ finitimi, gẽte, nomine, & numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ oppidũ ab Antonio Pio, ut quidam ſcribunt, conditum, & Benefacta appellatum. nomen

retinent: diœceſis ſunt Leodienſis, & uſque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius antiſtiti etiam ſubiacent, nunc Ducatui Luxemburgenſi ac Comitatui Namurcenſi, & Moſæ fluuio finitimi. fo. 39. 144.

Confluens Moſæ & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenſes) ad Menapios (nunc Iuliacenſes) ut olim ſe ipſi Menapij protēdebant, eſt lōge ab Oceano fere octoginta mille paſſibus, proximus Nouiomagio Geldrēſium oppido diœceſis Traiectenſis, prouinciæ Colonienſis, inter Buſcīducis & Hoeſdē oppida Ducatus Brabantiæ: in quorū Sicambrorū fineis equitatus Vſipetum & Tenchtherorum poſt præliū & fugam ſuorū ſe trans Rhenum recepit: inter quē Confluētem & Colonienſem ciuitatem (quæ pòſt Vbiorum fuit) ponte facto, Cæſar primò traiecit exercitum. fo. 80.

Curioſolitæ, populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauenſibus, Seſuuijs, Oſiſmis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Coriſopitēſes eſſe pleriſque placet: quæ ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Turonenſi, Britanniæ Ducatu, regnóque Francorum ſiti: Cornouaille Gallis. fo. 55. 197.

D

Daci, populi erāt Trāſrhenani, Danubio fluuio, & Anartibus ſiluéq; Herciniæ finitimi, quos olim Hungariæ partē habitaſſe pleriq; tradūt, & pòſt in maritima loca Nouergiæ proxima ceſſiſſe. Luc. lib. 2. f. 141.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex mōte qui ab alijs Iraneus dicitur, non longe à Rheticis Alpibus, Ateſiſque & Rheni Germaniæ fluminū fontibus inter Tridentinam & Curiēſem diœceſes oriēs, Germanos ſi-

niſtra,& Hungaros ac Teutones dextra alluens: pòſt Iſter dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus oſtijs immergitur. Hunc autem & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curioſolitis, Venetis & Seſuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus, oppoſiti Angliæ, in prouincia Turonenſi, & regno Francorum ſiti: Leondoul Galliæ. f. 61.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quò ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter eſt: non memorat Cæſar, ſed Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remanſerant Romanorū, propinqui oppido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter Celtas, in regno Francorum ſiti. hinc Duraciorum familia inter Gallos præcipua. Immo uero Duracius proprium uiri nomen magis fuiſſe ex Cæſaris textu colligitur. Vide fol. 222.

Durocotorū (quod & Durocortum legitur, & Durocortorum) oppidum Rhemorum inter Belgas, in regno Francorum ſitum. f. 152.

E.

Eburones, populi inter Belgas, gēte, nomine, & numero Germani appellati, Cōdruſis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris, quorū cliētes erant, & ſiluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienſes dicti, apud Gallos Liege. Horum maxima pars inter Rhenum & Moſam, qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit. his Sicambri (qui Geldrēſes erant Trāſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas tunc

Eburonũ ignobilis, atque humilis: proximi Oceano & ſiluis, continentéſque paludes habebant. His duo reges præerant, quo magis conſtat eos fines quamlatiſſimos extitiſſe: quibus cõiectura eſt, ducatum Lucemburgenſem & Lotaringenſem, ac Iuliacenſis partem, & comitatum Namurcenſem, urbémque Aquiſgranum, ubi Imperatores primam ex more ſuſcipiunt coronam, incluſos extitiſſe, ac quantũ diœceſis ipſa Leodienſis uſquequaque ſe extendit, reges illos poſſediſſe. Apud Eburones autem ſtirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiẽſi ciuitati proximo, ortum habuiſſe tradunt, Pipinóſque & Carlomanos Belgas ſimúlque Germanos fuiſſe, ſícque in Germanos Ciſrhenanos qui Belgæ ſunt, à Græcis, non in Tranſrhenanos eſt tranſlatum imperium. Ciuitas nunc eſt epiſcopalis prouinciæ Colonienſis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in uita Iulij Cæſaris, quẽ refert cladem Cottæ & Auruncalei ægerrime tuliſſe. Hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ ultimus ſolo æquauit, omneíſque puberes & ſacerdotes interfecit, quòd epiſcopo conſanguineo ſuo infeſtiores aliquanto fuiſſent. f. 59. 75. 115. 146. 151.

Eburouices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis & Curioſolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorum, quæ eſt epiſcopalis in prouincia Rotomagenſi, in ducatu Normaniæ & Francorum regno ſita. f. 65.

Elauer, fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergouiam oppidũ in altiſſimo monte poſitum præterfluens, qui fere ante autumnum uado tranſiri non ſo-

let, in regno Francorum ſitus, nomen adhuc retinens, Gallicè Allier. fo.171.

Eſſui, populi pacatiſſimi & quietiſſimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia paſſuum. Hos inter Celtas fuiſſe coniectura eſt, forte in Normania aut Britannia citeriore & regno Francorum ſiti: Galli Retelois appellant. fo.107.

F

Fluſtates, populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Taruſatibus, Sõtiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti. Comitatus eſt in Vaſconia conſiſtens, ad comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nunc. fo.71.

Friſios Oceano & Batauis finitimos, pluraq; loca & inſulas circa Hollandiã, Geldriã, Brabãtiam, & Traiectenſem urbẽ, ac oſtia quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes, non memorat Cæſar, ſed Tacitus, referens eos Tranſrhenanã gentem tunc fuiſſe.

G

Gaballi, populi inter Celtas proximi Heluijs & Cadurcis, Vellaunijs & Aruernis, quorũ ſub imperio eſſe conſueuerãt. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Bituricenſis olim, nunc Arelatenſis in regno Francorũ ſita, nomen retinens. fo.190.196.

Galli omnes in Septentrionibus ſunt poſiti, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media. Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos ſuperabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agríque inopiã, trans Rhenum colonias mitterent: & quòd à Dite patre ſe progna-

tos prædicabant, ſpatia totius temporis non numero dierum, ſed noctium finiendo, ita ut noctem dies ſubſequatur, cõiectura eſt horarũ initiũ apud eos media nocte incipere conſueuiſſe. Apud hos ſunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirenſis ſcilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Cõſtitutas autem apud Gallos eas coniectura eſt, ut CHRISTI forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos. fo.26.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auſcis, Garũnis, Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori, quos cõiectura eſt fuiſſe Lacorites. nunc Lectorẽſes. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Auſcitana, & in Vaſconia ac Francorũ regno ſita. fo.71.

Garoceli, populi citra Rhodanũ, finitimi Caturigibus ultra Alpes Graias, quibus hodie nomen eſt Mõs Cineſius, ſiue Cinerum. hac Hannibal, auctore Liuio, non ſine ingẽti difficultate exercitum in Italiam traduxit. Hi non lõge à Cẽtronibus (qui Tarentaſij ſunt) nec ab Hiſara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia conſtituti ſunt. f. 6.

Garumna flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui ſcilicet Aquitani conſiſtunt inter illud flumen, montẽſque Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. fo.1. Lucanus in 1. & Tibullus eleg. 7.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auſcis, Vocatibus, Taruſatibus, Sõtiatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti. fo.71.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis ſeparat, ut lib. 7. Cæſar dicit. Diſtat autem hic mons pluri-

mum à Geneua oppido. Meminit huius & Plinius lib.3.cap.4. f.156.185.

Geldubā Germaniæ locum prope Rhenum, Maguntiam & Coloniam urbes metropoliticas, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Genabum, inter Celtas Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno & Agēdico oppidis Senonum, ac Auarico & Nouioduno oppidis Biturigum, in regno Francorum ſitum. f.158.

Geneua, oppidū Allobrogum proximum Heluetiorū finibus, ex quo pons ſuper Rhodanum fluuiū ſitus ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano (quem Lauſane dicunt) Rhodanus ad Liguſticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorū non lōge diſtans. nunc duci Sabaudiæ, ſiue eius ciuitatis antiſtiti proprio comitatus nomine ſubeſt, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Viēnenſi, nomen præſertim Galliæ retinens. hanc memorat Lucanus lib.1. f.4.

Gergobina, inter Celtas Boiorū oppidū, quos Heluetico prælio uictos Cæſar ibi collocauerat, Heduíſq; attribuerat, ut ſuprà deſcripſimus, in finibus Heduorū, proximū Auarico & Nouioduno Biturigū oppidis, in regno Francorum ſitum. fo.157. Vide Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum ſecundum flumen Elauer in altiſſimo mōte poſitum: forte nunc Claromontenſis ciuitas epiſcopalis in prouincia Bituricenſi, & Francorum regno ſita. fo.172.

Germania, ut pleriſque placet, inter Danubiū & Rhenū flumina protēditur, omneíſque illic habitātes

populos à fontibus eorũ uſque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condruſos, Treuiros, Aquiſgrani urbem, & pleroſque Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos. Superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur ab Alpibus Italiæ imminentibus, uſque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur, inferior ab inde uſque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longiſſime expellere. fo.139. & dem.

Gordũni populi inter Belgas, ſub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumoſ ijs, & Grudijs. Gantois Gallicé. fo.115.

Grinnes inter Colonienſem & Traiectenſem urbes locum ultra Noueſium oppidum Rheno adiacentem, nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus: qui, ut coniectura aſſequi poſſumus, Cleuis eſt, unde Cleuenſis Ducatus dicitur, cui ſatis uocabulum alludit hinc mater Ludouici X I I Francorum regis Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, ſub imperio Neruiorũ, proximi Centronibus, Pleumoſ ijs, & Gordũnis, Gallicé Lannois. fo.115.

Gugernos Germaniæ populos prope Rhenum fluuium & Geldubam, Batauis proximos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Sunt qui Cugernos malint.

H

Harudes, populi Tranſrhenani ſunt, in Galliã Celticam circa fines Sequanorum ac Heduorum ab Arioiuiſto Germanorum Rege tranſportati. fo.20.24.35.

Hedui, populi finitimi ſunt Aruernis, Biturigibus,

Sequanis, ac Secuſianis, inter Celtas. hi adhuc nomen priſcum Latinè retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie ſunt Sebuſianis finitimi. In ducatu Burgundiæ & Francorum regno ſiti. Ciuitas horum Heduorum epiſcopalis eſt in prouincia Lugdunenſi. fo. 22. & alibi ſæpe.

Heleuteri, populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunijs, & Aruernis, quorũ ſub imperio eſſe conſueuerant, in prouincia Bituricenſi & regno Frãcorum ſiti. fo. 196. Nonnulli Helueteri corruptè legunt.

Heluetij, inter Celtas populi ſunt bonitatẽ agri habentes, finitimi Conſtantienſi, Baſilienſi, Sedunenſi, ac Geneuenſi & Veſontinæ diœceſibus, ac ultra Lauſanenſem agrum protenſi, híque ex maxima parte Veſontinæ prouinciæ ſunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiẽſem & Sedunẽſem diœceſes, montéſque Brigam, & Sancti Bernardi, uſque fere in Bellicenſem diœceſin, cuius populi, ut coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem & Conſtantienſem agros, uſque ad ortum flu. Rhodani, quæ latitudo ab inde uſque in finem lacus Lemani, ubi pons eſt & ciuitas Geneuæ, anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc X I I Heluetiorum pagi, ut tempore Cæſaris, conſiſtunt, Berna caput nũc gentis, Suricum, Lucerna, Turegiũ, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus &c. dicebãtur. qui ſæpe ultra Rhenũ trãſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis (quos

altos Alemanos nominamus)ſeu cum his qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ,& finitimarum ſunt diœceſum, gerebāt. Hos,cum per Galliam prouinciā Romanorum trāſire prohibiti eſſent à Cæſare,anguſto & diffiali itinere, uix qua ſinguli carri ducerentur, per loca ubi Claues & Iougni caſtella nūc ſunt,in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos,qui nūc Comitatum Burgūdiæ habitāt,penetraſſe creditur,& ad Ararim fluuium circa Surregiū & Viredunū caſtella id flumen attingētia, ac in Heduos,ubi nūc Ducatus eſt Burgundiæ,contēdiſſe.Hi à pleriſque Suitēſes,à nōnullis Fœderati dicūtur:agróſque & uicos poſſidēt in Italia citra mōtem qui Sancti Gottardi dicitur, in diœceſi Mediolanenſi. Cōtra hos Cæſar ſuo ac ſuorum equis amotis ſe prælium commiſiſſe refert,& cum ſex legionibus,equitatúq; & auxiliaribus copijs duobus prælijs, uno ad Ararim fluuiū,altero in Heduis, Heluetios ad CCLIII millia,eorū qui ferre arma poterant,fudiſſe:& tamen ancipiti prælio pugnatum diu atque acriter,ut toto prælio,cum ab hora diei ſeptima uſq; ad ueſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cū ſæpe in Italiā irrumperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanēſis principis prælio uicti, intra fines ſe ſuos poſtea continuere. Noſtra demū ætate à Carolo octauo Francorū Rege in terra Italia cogniti,magnū ſibi nomē compararūt,ut nullus peditatus melior eſſe cēſeatur. Quod ſuperiore anno, XXX millia eorū à Venetis euocatis(id quod nunquā ante acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum eſt. Atq; hoc anno fugatis eiſdē ad No-

uariā per inſidias caſtra nocte aggreſſi, magnū ſibi nomen compararunt.fo.1.5.& dein.

Heluij,*populi inter* Celtas, A*ruernorum fines contingunt.hos mons* Gebenna *ab* A*ruernis diuidit.proximi ſunt* Gaballis,Ruthenis, *Cadurcis*,Volcis Areco*micis, ac* Galliæ *prouinciæ* Romanorum. Ciuitas *eſt epiſcopalis in prouincia* Bituricenſi, & Regno Francorum *ſita,nunc* Albienſes *dicti.*Hinc M. Tullij Ciceronis *matrem ortam eſſe* Euſebius & *alij tradunt. fo.156.190.*

Hercinia,Germaniæ Tranſrhenanæ *ſilua eſt,forte ab* Hercino *monte* Germaniæ *dicta,latiſſima, ac ſupra omneis alias longiſſima.* Oritur *ab* Heluetiorum & Nemetū *ac* Rauracorū *finibus,rectáque fluminis* Danubij *regione pertinet ad fines* Anartium & Dacorum,*quos plerique putant* Hungariæ *partem habitaſſe.* Hinc *conſtat* Nemetes, *qui* Spirenſes *uocantur,* & Heluetios *trans* Rhenū *fines tempore* Cæſaris *habuiſſe.quæ ſilua multo longior atque latior eſt quàm* Italia *uel* Gallia *tota.fo.141.*

Hermunduros Tranſrhenanos Germaniæ *populos* Ligijs Hungariæ *populis,*Cattis,& Cheruſcis,*ac ſiluæ* Herciniæ & *ultra illā proximos, memorat* Tacitus.

I

Ibernia, *inſula eſt ad* Hiſpaniam Occidentémque *ſolem ſita,quà medium* Angliæ *latus uergit: dimidio minor (ut exiſtimatur) quàm* Anglia. Sed *pari ſpatio tranſmiſſis* X X X *millibus paſſuum in* Ibernia *appelles,ut in* Britanniam. In *hac ſunt plures metropoles & ciuitates epiſcopales, quàm in* Anglia. Eam *quidam nominant* Irlandiam.*fo.101.*

Icenos in Anglia populos ab Oſtorio Rom. duce ſubactos memorat Tacitus qui forte Itij portus accolæ fuerunt.

Itius portus inter Belgas, Morinis Oceanóque mari finitimus eſt, Ambianis & Atrebatibus, proximus, à continenti Britanniæ (quam Angliã dicimus) X X X millia paſſuũ diſtans, & traiectu commodiſſimus, cui ad dextrã Zelandia inſula, Hollandia, & Flandria, ad ſiniſtram autem Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex oppoſito uero Angliæ cõſiſtit. Oppidum eſt illic populorum quibus Caletum nomen eſt. Id adiecto Itij portus nomine, ut quibuſdam placet, Calitium nuncupatur. Morinenſis diœceſis, in regno Francorum, & poteſtate Anglorum Regis ſitum. Hunc portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem uidetur Itius ab itando, ut innuit Paulus AEmyl. lib. 7. de reb. geſt. Francorũ.

Ioſedum inter Celtas oppidum, flu. Sequanæ ripas citeriores attingens: ſupra Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Pariſiorum eſt) proximum, non longe à Senonibus, in Francorum regno ſitum. ✶ *Glareanus in lib. 7. comment. Cæſ. oppidũ hoc paululum ſupra Pariſios ponit, non autem ſupra Melodunum: quod (inquit) ex Labieni caſtris quæ è regione Lutetiæ erant, facile quis colliget. Hodie Corbeil nominatur, ut quidam exiſtimant. fo. 188.*

Iura mons Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipiens in finibus Baſilieñſium ac Cõſtantienſium, procenſus fere in Sebuſianos, nunc Bellicenſes, prouinciæ Veſontinæ, qua Sequanorum fines in Rhodanũ perueniũt. Illac enim Cæſarem ex Allobrogibus in Heduos ad

Ararim contra Heluetios legiones traduxiſſe opinio eſt. ciuitates nanque, oppida & uici, ſicut olim continebãtur nominibus populorum, ita ut plurimum eiſdem in locis remanſerunt de illorum diœceſibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus. fo. 2. 5.

L

Lacobrigi, finitimi Heluetiorum ſunt, inter Celtas, nõ longe ab Allobrogibus, quos Lauſanenſes fuiſſe coniectura eſt. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Veſontinæ, in Ducatu Sabaudiæ ſita, ac eius proprio antiſtiti ſubdita. fo. 4. 17.

Lemanus lacus, inter Celtas, in quem Rhodanus influit, Galliámq; prouinciã Romanorũ ab Heluetijs diuidit, qui hodie Lauſanæ lacus dicitur, per quẽ Rhodanus ad põtem Geneuæ urbis effluit. Lucan. in 1. fo. 2. 5.

Lemouices item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenſibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonenſi, regnóque Francorum ſiti. Limoſins Gallicé.

Lepontij, populi ſunt Germaniæ, qui Alpes incolũt inter Sedunenſem & Curiẽſem diœceſes. hos quibuſdam placet fuiſſe Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur, forte hodie Suitenſes dicti: inter fontem Rhodani fluuij & Rhetias Alpes ſiti. fo. 77.

Leuaci, inter Belgas ſub imperio Neruiorum, proximi Grudijs, Pleumoſijs, Gordunis & Centronibus. hodie Louanium. fo. 115.

Leuci, populi finitimi Lingonibus & Sequanis (qui Burgundi ſunt) ac Mediomatricibus (qui Metenſes hodie dicuntur) Belgis attribuitur, & Treuirẽſi prouin

ciæ.hodie Tullenſes dicti.Ciuitas eſt epiſcopalis in Lotaringia regione.hos memorat Lucanus lib.1. fo.29.

Lexouij,qui & Lexobij,populi inter Celtas ſunt proximi Oſiſmis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus,& Aulercis,ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos quidam opinantur eſſe accolas ciuitatis Lexouienſis,quæ eſt epiſcopalis in prouincia Rotomagenſi,Ducatu Normaniæ,& Francorum regno ſita:Gallicè Liſieux.fo.61..65.

Ligeris,ſeu Liger flumē non lōge ab Heduorū finibus in Celtis oriens,eos à Biturigibus diuidit.in Carnutes diu per Celtas lapſus,multiſq; obliquis gyris Aquitaniam alluens,in Oceanū mare quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo qui ſecundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadum hic primum inuētum,cum antea nunquam uado tranſiri potuiſſet.fo.60.155.185. Huius fluuij meminit Tibullus elegia 7.Gallicè Loire dicitur.

Ligios populos in Hungaria,non memorat Cæſar, ſed Tacitus,proximos Hermunduris & Cattis.

Lingones,inter Celtas populi finitimi Heduis,Sequanis,ac Tullenſibus(qui dicebantur Leuci)nomen retinent.Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Lugdunenſi,ac Francorū regno ſita.Langres ab indigenis.Hos memorat Lucanus lib. primo. Hinc Statium poetam qui Thebaida & Achilleida heroico uerſu ſcripſit,ortum tradunt: quanuis Statij nomē ſeruum ſignificat, ut ſcribit A.Gellius. fo.17.27.77.

Londinum,oppidum in Anglia inſigne,copia negotiatorum & mercatuum maxime celebre,nō memorat

Ararim contra Heluetios legiones traduxiſſe opinio eſt. ciuitates nanque, oppida & uici, ſicut olim contine bãtur nominibus populorum, ita ut plurimum eiſdem in locis remanſerunt de illorum diœceſibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus. fo. 2. 5.

L

Lacobrigi, finitimi Heluetiorum ſunt, inter Celtas, nõ longe ab Allobrogibus, quos Lauſanenſes fuiſſe coniectura eſt. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Veſontinæ, in Ducatu Sabaudiæ ſita, ac eius proprio antiſtiti ſubdita. fo. 4. 17.

Lemanus lacus, inter Celtas, in quem Rhodanus influit, Galliámq; prouinciã Romanorũ ab Heluetijs diuidit, qui hodie Lauſanæ lacus dicitur, per quẽ Rhodanus ad põtem Geneuæ urbis effluit. Lucan. in 1. fo. 2. 5.

Lemouices item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenſibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonenſi, regnóque Francorum ſiti. Limoſins Gallicé.

Lepontij, populi ſunt Germaniæ, qui Alpes incolũt inter Sedunenſem & Curiẽſem diœceſes. hos quibuſdam placet fuiſſe Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur, forte hodie Suitenſes dicti: inter fontem Rhodani fluuij & Rhetias Alpes ſiti. fo. 77.

Leuaci, inter Belgas ſub imperio Neruiorum, proximi Grudijs, Pleumoſijs, Gordunis & Centronibus. hodie Louanium. fo. 115.

Leuci, populi finitimi Lingonibus & Sequanis (qui Burgundi ſunt) ac Mediomatricibus (qui Metenſes hodie dicuntur) Belgis attribuitur, & Treuirẽſi prouin

ciæ.hodie Tullenſes dicti. Ciuitas eſt epiſcopalis in Lotaringia regione. hos memorat Lucanus lib.1. fo.19.

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas ſunt proximi Oſiſmis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos quidam opinantur eſſe accolas ciuitatis Lexouienſis, quæ eſt epiſcopalis in prouincia Rotomagenſi, Ducatu Normaniæ, & Francorum regno ſita: Gallicè Liſieux. fo.61..65.

Ligeris, ſeu Liger flumẽ non lõge ab Heduorũ finibus in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit. in Carnutes diu per Celtas lapſus, multiſq; obliquis gyris Aquitaniam alluens, in Oceanũ mare quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo qui ſecundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadum hic primum inuẽtum, cum antea nunquam uado tranſiri potuiſſet. fo.60.155.185. Huius fluuij meminit Tibullus elegia 7. Gallicè Loire dicitur.

Ligios populos in Hungaria, non memorat Cæſar, ſed Tacitus, proximos Hermunduris & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullenſibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Lugdunenſi, ac Francorũ regno ſita. Langres ab indigenis. Hos memorat Lucanus lib. primo. Hinc Statium poetam qui Thebaida & Achilleida heroico uerſu ſcripſit, ortum tradunt: quanuis Statij nomẽ ſeruum ſignificat, ut ſcribit A.Gellius. fo.17.27.77.

Londinum, oppidum in Anglia inſigne, copia negotiatorum & mercatuum maxime celebre, nõ memorat

Cæſar, ſed Tacitus. Ciuitas eſt epiſcopalis, in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi & mercatores cõtinentur, in prouincia Cantuarienſi ſita.

Lõgobardos Cheruſcis, Cattis, Caucáſq; propinquos, inferioris Germaniæ populos Tacitus refert: quos nõnulli Vueſtfalos fuiſſe opinantur, nõ longe à Caninefatibus, ac Phryſys. Quidam uero eos Pannones fuiſſe tradunt. Hi ſunt qui cum Italiam ferme omnem occupaſſent per ducentos & quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulſi ſunt, ita tamen ut ciſalpinæ Galliæ nomẽ ab his ad noſtra tẽpora peruenerit.

Lucum, municipiũ Vocontiorũ prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges, Tacitus memorat.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viẽnæ finitimam Senec. in epiſto. ad Lucil. refert fatali igne ſuo tẽpore exuſtam: quam inter Celtas aſcribere quibuſdam placet, quoniam omnes eius ſuffraganei, & pars urbis eccleſiáq; ipſa matrix in Celtis ſunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit Latinam, ortus eſt: à quo Romæ ſe puerum cum Q. fratre Latinè primum doctum eſſe Cicero refert. Oppidũ hoc Munatius Plancus cõdidit, ſed C poſt annos incenſum Romani reſtituere.

Lutetia, inter Celtas eſt prouinciæ Senonenſi aſcripta, oppidum Pariſiorum, poſitũ in inſula flu. Sequanæ, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum: nunc urbem Pariſienſem eſſe dicunt. Ciuitas eſt epiſcopalis in Frãcorum regno ſita, in quã Cæſar ſe concilium tranſtuliſſe, & patrum ſuorum memoria Pariſios cum Senonibus ciuitatem coniun-

xiſſe ſcribit.fo.118.185.

M

Magetrobia,locus in Celtis,in quo Arioviſtus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit,non lõge à paludibus:quem Rheno flumini proximum,& circa ipſum fuiſſe coniectura eſt.Gallicè Toaut.fo.10.

Magũtiacus,inter Belgas Germaniæ ciuitas metropolis,quæ nũc Maguntina dicitur,citeriores Rheni ripas attingens,à Tacito relata, qui etiam molẽ à Druſo ad remorandum Rhenũ fluuiũ factam refert,& à Paulino Põpeio Romanarum legionum in Germania duce ſub Nerone imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas incolæ oppidi cui nomen Alexia, inter fines Lingonum & Heduorum,proximi uico quem Flauignium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ,regionéque Alſetum,ab Aleſia, ut quibuſdam placet,dicta, quibus uocabulum alludit, in diœceſi Heduenſi & regno Francorum ſiti. fo.192.199.

Marcodurũ,Vbiorũ uicus, procul à Rheni fluminis ripa,&,ut coniectura eſt, Tranſrhenanum. Tacitus.

Marcomani,populi Germani ſunt, qui cũ Arioviſto Germanorũ Rege à Cæſare ſunt prælio ſuperati,quos coniectura eſt fuiſſe Tranſrhenanos. Sic & Harudes & Arioviſtus ipſe Germani fuerũt, cuius fere omneis reliquas copias cis Rhenũ incoluiſſe uidemus, ut ſunt Triboci(hodie Argentinenſes)& Nemetes(nunc Spirẽſes)ac Vangiones(qui Vormacienſes appellantur) ac Seduſij,quos forte Sedunos prope monteis Brigam & Sancti Bernardi opinari poſſumus.niſi quis forte Marcomanos conijciat eos eſſe qui uallem Heluetijs fini-

timā incolūt, cui nomē eſt Marecomana, Sequanis & monti Iuræ proximā: cum his Marcus Antoninus cognomento Philoſophus, periculoſiſſimum & diuturnū bellū geſſit. Tandem Chriſtianorū precibus, qui pluuiā à Deo impetrarunt cum exercitus Romanus ſiti laboraret, victi, & in deditionem accepti. fo. 55.

Marſacos Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus Tungriſque proximos, & ut coniectura eſt, Ciſrhenanos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Matiſcon, ſeu Matiſcona, inter Celtas oppidum, tūc in Heduorum finibus ad Ararim fluuiū, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunenſem & Cauillonenſem urbes. Ciuitas eſt nunc epiſcopalis prouinciæ Lugdunenſis, nomē retinens, in Comitatu Matiſconēſi & Frācorum regno ſita. fo. 106.

Matrona, fluuius eſt Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullenſem agrum, nec longe à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem epiſcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorſus labens, parum ſupra Pariſienſem urbem Sequanæ fluuio miſcetur. fo. 1.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullenſibus, & Tribocis (hodie Argentinenſibus) Hos Metenſes eſſe conſtat. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Treuirenſis. fo. 77. 196.

Melodunum, inter Celtas oppidum, in inſula fluminis Sequanæ poſitum, Agendico oppido, Senonibúſque proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Pariſiēſis eſt) & Ioſedo ad ripas Sequanæ poſito finitimum. Olim ciuitas epiſcopalis erat, nunc etiam oppidum

eſt in Francorum regno,nomen retinens: Galliæ,Melun.fo.186.

Menapij,populi Galliæ inter Belgas,Treuiris,Condruſis, Arduennæ ſiluæ, Rhenóque finitimi, denſiſſimas ſiluas, perpetuáſque paludes, & ad utrãque Rheni ripam agros,ædificia, uicóſque habebant:proximi Vbijs,Eburonibus,& Sicambris,qui hodie Geldrenſes ſunt. Hi ſcilicet Sicambri,ad Confluentem Moſæ Rhenique,Oceanum etiam mare attingunt:nunc Iuliacenſis Ducatus eſt,Colonienſis diœceſis, anguſtior ſatis,ut uidetur,ac ſubductior quàm pridem Menapiorum fines eſſent.fo.39.61.71.93.

Metioſedum.Vide Ioſedum.

Mœſios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Mona,inſula eſt ſic nominata,in medio curſu inter Angliã & Iberniã,ferè ab utraque quindecim millia paſſuum diſtans,ad Occidentem uergens:circa quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe exiſtimãtur:ubi multo breuiores ſunt noctes quàm in Continenti, ſicut etiam quanto magis ad Occidentem uergimus,breuiores æſtate noctes,& hieme longiores manifeſte uidemus.fo.101.

Monam inſulam in Rheno fluuio,Hollandiæ,Phryſiæ ac Geldriæ proximam, unde fortè dicti ſunt Monaſterienſes,non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Morini, populi ſunt inter Belgas , Attrebatibus, Ambianis, Neruijs,Oceanóque mari finitimi,à quibus breuiſſimus in Britanniam, nunc Angliam , eſt traiectus.continẽtes ſiluas & paludes habebant.eorũ finibus cõprehẽditur Comitatus cui nomẽ eſt Põtus ad ab-

batiam Sancti Bertini directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa à pleriſque deſcribitur. ciuitas eſt epiſcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Gallicè uero Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemenſi & regno Francorum ſita. fo. 84. 92.

Moſa flumen profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longe ab ortu Matronæ & Araris fluuiorum: & parte quadã circa Nouimagium Ducatus Geldriæ oppidum, longe ab Oceano fere octoginta millia paſſuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, inſulam efficit Batauorum (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanúmq; influit: & ſic in Celtis oriens, immergitur Belgis. fo. 77.

Moſellam fluuiũ qui circa fines Lingonũ in Celtis oriens, Metenſem ac Treuirenſem urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Ciſrhenanæ oppidũ interſecat, illícque Rhenum influit, nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus, referens Lucium Verum, Nerone imperãte, Romanarum legionum in Germania legatum, Moſellam atque Ararim flumina, facta inter utrunque foſſa, paraſſe cõnectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano & Arare ſubuectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum, exin Oceanum decurrerẽt, ſublatiſque itineris difficultatibus, nauigabilia inter ſe Occidentis Septentrioniſque littora fierent: cui operi Helium Gracilẽ Belgicæ legatum inuidiſſe dicit, deterrẽdo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ adſueſcerent ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum id imperatori dictitans: quo plerunque prohibentur conatus honeſti. Tac. lib. 13.

Nabaliæ flumen trans Rhenũ, Geldrẽſem & Phryſium agrũ alluens, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Nãnetes, populi inter Celtas, Oſiſſinis, Lexobijs, Ambiliatibus Diablmtribúſque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, oppoſiti Angliæ. ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Turonenſi, ac Britannia citeriore Britonante, & Regno Francorum ſita, nomen retinens, & Comitatus titulũ habens, qui ſemper ducis Britanniæ primogenito aſcribitur. Nantes hodie dicti. fo. 61.

Nantuates (qui à quibuſdam Antuates dicuntur) populi Germaniæ citra Rhenũ fluuiũ, per quorũ fines lõgo ſpatio quaſi ab ortu ſuo Rhenus ipſe citatus fertur, proximi Heluetijs ac Sequanis. hos Cõſtantienſes nũc eſſe ſatis cõſtat. ciuitas eſt epiſcopalis Maguntinæ prouinciæ. fo. 56. Nantuatum meminit Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo. lib. 4.

Narbona, ciuitas Galliæ prouinciæ Romanorum, finitima Toloſatibus, & non longe à Sontiatibus populis Aquitaniæ. ciuitas eſt metropolitica, nomen retinens. In hanc cum C. Cæſar dictator colonos ex Martia legione milites deduxiſſet, Martius Narbo poſtea dictus eſt. fo. 67. 156. 232.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerãtur, finitimi Metẽſibus, Argentinenſibus, Vormaciẽſibus, & Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua utẽtes. ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Maguntinæ, Alſatiæ aſcribitur, nunc Spirenſis dicta. Eſt & alia Alſatia maritima prope inſulam quandã Phryſiæ. Alſatia autem in qua Spira & Argentina ciuitates cõſiſtunt,

ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi Ducatus Burgundiæ in qua Alſetum regio eſt ſita: atque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quaſi Ariouiſtus Germanorum Rex, qui Alſatiæ præerat, id ei nomen impoſuerit. fo.35.

Nemetocerna in Belgio, ubi interdũ hiemauit Cæſar inter Belgas, dicta fortè à Nemetibus, nunc Spirenſibus. fo.232.

Neruij, populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Velocaſſibus, Veromãduis ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè abſunt, quos Sabis & Scaldis flumina irrigant: nunc Tornacenſes dicti. ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Rhemenſi, & limitibus Francorum regni ſita. fo.45. & alibi ſæpe.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio & Ateſi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam ac Conſtantienſem & Curienſem diœceſes, ſatis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij oppugnata Noreia tranſierant. Inde Tacitus affirmat quòd Noricos, Rhetóſque Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fuere proximi: Norimberga nunc Germanis. fo.4.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gabalis, ac Narbonenſibus, Galliǽque prouinciæ Romanorum, in Bituricenſi prouincia, & Frãcorũ regno ſiti. Montpelier hodie à Gallis dictum. fo.156.170.

Noueſium oppidũ Germaniæ (nunc Nuſſia dictũ) Colonienſis diœceſis, Rheno fluuio & Cleuenſi Ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas *oppidũ, finitimum* Sueſſionibus *&* Veromanduis, *proximum* Pariſijs: *nunc ciuitas epiſcopalis, nomen retinẽs, in prouincia* Rhemẽſi *&* Francorum *regno ſita:* Gallicè Noyon.

Nouiodunum item Celtarũ *oppidũ, ultra* Ligerim *fluuiũ in finibus* Biturigum, *proximum* Auarico Biturigum *oppido, ac* Genabo Carnutum *oppido, &* Vellaunoduno *&* Agendico Senonum *oppidis, in regno* Frãcorum *ſitum.*

Nouiodunũ item inter Celtas Heduorum *oppidũ, ad ripas* Ligeris *fluuij, proximum* Bibracti *oppido* Heduorum, *in eorum finibus &* Francorum *regno ſitũ.* fo.43.158.159.184.

O

Ocelum (quod & Oſcellum ſeu Oſcela) eſt citerioris prouinciæ extremum, à quo per Alpes *in ulteriorem* Galliam, Centronéſque *(nũc* Tarentaſios*) ac* Garocelos, Caturiges, Vocontios *&* Allobroges *tranſitus eſt,* Auillanæ *&* Secluſæ *uicis proximum. nũc, ut cõiectura eſt,* Noueleſium *nuncupatur.* Secluſa *autem, ut nõnullis placet, dicitur quaſi citeriorem* Galliam *ab ulteriori ſecludens. diœceſis eſt* Taurinenſis. *Tres enim legiones in* Aquileia *hiemantes poterat* Cæſar *per* Rheticas *uel* Lepontias Alpes *breuius ultra mõtes & in agrum* Heluetiorum *eundo* Tridentum *traducere, ſed intendens in ulteriorem* Galliam *ad comprimendum* Heluetiorum *agmen, iam in agro* Heduorum *conſiſtentium proficiſci, ut opinio eſt, in agrum* Cremonæ *paulò antè ædificatæ, dehinc* Placentiam *ac* Taurinũ *peruenit, quà proximum iter in ulteriorem* Galliam *erat, per* Alpes *legiones traducturus.* fo.7.

Octodurus uicus Veragrorum, hodie dicitur ſancti Mauritij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in ualle non magna adiecta planitie, altiſſimis montibus undique continetur, in duas parteis Rhodano fluuio diuiſus, diœceſis Sedunenſis. fo. 56.

Ordouices populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Oſtorius dux Romanus Caractacū in Anglia imperantem proſtrauit, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Oſiſſini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curioſolitis, Seſuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonēſi regnóque Francorum ſiti. horū littora Britannico ſunt mari aduerſa, ut refert Pomponius Mela. fo. 55. 61.

P

Pæmani, populi inter Belgas, nomine & numero Germani appellati, Eburonibus, Condruſis, Cheruſcis proximi. hos coniectura eſt fuiſſe inter populos diœceſis Leodienſis. fo. 39.

Pānones trans Danubium fluuiū populos, quos Hūgaros dicimus, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Pariſij, populi inter Celtas, qui Senonenſi prouinciæ attribuūtur, Senonibus, Bellouacis, & Agēdico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiā habēt oppidum, quam nunc Pariſiēſem epiſcopalē urbē inhabitant, poſitam in inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorum ſiti. fo. 128.

Petrocorij, quos Petragorios *dicimus, populi in* A*quitania, proximi* Pictauis *ac* Santonibus. *Eorum ciuitas eſt epiſcopalis, nomen retinẽs, in prouincia* Burdegalenſi, *&* Francorum *regno ſiti.fo.197.*

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engoliſmenſibus *&* Petragorijs *proximi. eorum ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia* Burdegalenſi *regnóque* Francorum *ſita, nomen retinens, comitatus titulo inſigniti.* Poictiers *Gallorum lingua.fo.112.*

Pleumoſij, populi inter Belgas, *ſub imperio* Neruiorum, *proximi* Gordunnis, Leuacis, Grudijs, *ac* Centronibus, *in diœceſi* Tornacenſi *ſiti.fo.115.*

Preciani, populi in Aquitania, *proximi* Bigerrionibus, Vocatibus, Taruſatibus, *&* Hiſpaniæ *citeriori, in regno* Francorum *ſiti.fo.71.*

Primigenos in Anglia *populos* Antonæ *&* Sabrinæ *fluminibus propinquos, ſocios aliquando* Romanorum, *memorat* Tacitus. *nunc in* Tacito *lib.12. legis,* Quod primi Iceni ab, *&c.*

Prouincia Gallia Romanorum, *finitima erat* Rhodano *fluuio, qui eam à* Celtis *diuidebat, ac mari* Liguſtico, *&* Alpibus *quas* Maritimas *dicimus, &* Allobrogibus, *quibus limitibus etiam* Delphinatus *pars, ac prouinciæ ſeu metropoles* Ebredunenſis, Toloſana, *&* Narbonenſis *pro parte includebãtur, licet* Viẽnam *urbem* Strabo Allobrogibus *adſcribat.fo.2.199.*

Pyrenæi montes altiſſimi maximíque diuidunt ulteriorem Hiſpaniam *ab omni* Gallia.*fo.1.*

R.

Rauraci, populi finitimi erant Heluetiorum, *inter* Celtas, *proximi* Rheno *flumini, in prouincia* Veſonti-

na, quos eſſe Baſilienſes coniectura eſt, quia per Hel-uetiorum & Sequanorũ fines Rhenus profluit, & ip-ſis Sequanis adſcribuntur. Ciuitas eſt epiſcopalis, quã Rhenus ipſe interſecat. fo. 4. 197.

Rhedones, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Ocea-num attingentibus quæ Armoricæ appellantur, pro-ximi Aulercis, Seſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia Turonenſi & Francorum regno ſita, no-men retinet, in Britanniæ Ducatu conſiſtit. fo. 55.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis: fratres & cõ-ſanguinei proximique Sueſſionibus, cum quibus eodem iure & iiſdem legibus utebantur, unum imperium, u-númque magiſtratum cum eis habentes: finitimi quoq; Veromanduis, Treuiris, Metenſibus, Catalaunenſi & Laudunenſi diœceſibus, ac ſiluæ Arduennæ. Ciuitas eſt metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Belgi-ca: nomen retinens: in qua Francorum Rex ungitur & conſecratur, in regno Francorum ſita. fo. 38. 39.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij & Rhodani fluminum fontibus, & ferè in medio eo-rũ oritur ex Lepontijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fines diœceſiũ Curiẽſis & Tridẽ-tinæ, nõ longè ab Italia, longóque ſpatio per fines Nã-tuatiũ (qui hodie Cõſtantienſes eſſe credũtur) Heluе-tiorum, & Sequanorũ (ex quibus ſunt Baſilienſes) & Comitatus Ferretenſis, Mediomatricũ (hodie Metenſiũ) qui tunc uſque ad Rhenum extẽdebantur, Tribocum (nũc Argentinenſium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus eſt, in plureis diffluit parteis, multis ingentibuſque inſulis effectis, quarũ tres ferè à

Phryſijs, ac reliquæ à Sicambris, nunc Geldrenſibus, & Hollandis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibuſdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiã qui hũc & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longè à locis ubi uina Oltrinaſca naſcuntur. Rhenus igitur nõ attingit Sequanos (hodie Burgundos) niſi à finibus Heluetiorum circa Baſileam uſque in fines Argentinenſium. Baſilea enim comprehenditur inter Sequanos, & ſuffraganea eſt Veſontinæ metropolis. Inde eſt quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curienſem diœceſim prouinciæ Maguntinæ uſque in fines Baſilienſiũ circa ipſum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Romanos in militaribus ſignis imitati, capita boum, aprorum, urſorum, & ſimilium in uexillis ſuis depingere conſueuerunt. fo. 77. 80. 81.

Rhodanus fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliã prouinciam Romanorum à Celtis diſpartiens oritur non longè à Danubij & Rheni fluminum fontibus circa fines diœceſis Sedunenſis, prope montẽ cui nunc Briga nomẽ eſt: & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie Sanctus Mauritius dicitur) interſecat, lacuíque Lemano (quem accolæ Lauſanenſem nominant) admiſtus, & ad pontem Geneuæ urbis eundem lacum egreſſus, in Lugdunũ, Viennã, aliáſque urbeis, & inſignia loca ad Volcas (nũc Aueniõẽſes) prolapſus, Liguſticũ mare tribus oſtijs influit. Rhoſne Gallis hodie. fo. 1. 2. 20. 22. 23.

Rigodulum locum inter Belgas ſupra Moſellam fluuiũ, non longè à finibus Treuirorum editum, ubi Petilius Cerialis Romanus copias Treuirorum & Germa-

norum magis caſu quàm prudentia fudit, proximum, Metẽſium *finibus,mõtibus & *Moſella *fluuio ſeptum non memorat* Cæſar,*ſed* Tacitus.

Rutheni,*populi prouinciales, non longe ab* Aruer*nis &* Santonibus, Narbona,*ac* Toloſa,*extra* Celtas, Belgas,*&* Aquitanos. *eorũ ciuitas eſt epiſcopalis, nomen* Latinè *retinens, in prouincia* Bituricenſi *ſita.*Hi *comiti* Armeniaci *ſubijciuntur,*Rhodetz *dicti.*Hos Lu*canus in primo memorat. fo.*32.155.156.190.

S.

Sabis,*inter* Belgas *flumen,* Neruios *irrigat, & in* Moſam *fluuiũ penes* Condruſios *ſeu* Namurciũ *oppidum* Leodiẽſium *influit, hodie* Sambram *uulgus nominat.fo.*46.

Sabrinam *in* Anglia *fluuium* Tacitus *memorat.*

Samarobrina *, locus inter* Belgas *ubi* Cæſar Gal*lorum concilium indixit, & aliquando hiemauit,ac impedimenta exercitus, obſides ciuitatum, literáſque publicas ac frumentum reliquit.* Hanc Cameracen*ſem eſſe urbem quibuſdam placet.*Sabis *enim fluuius eam interfluit, & bis* Gallica Lingua *ſatis alludit uocabulum,éſtque fere locus ipſe in medio* Belgarum *ſitu,fertilis,ac ſolo opportuno cõſtitutus.Ciuitas eſt epiſcopalis, & imperialis,prouinciæ* Rhemenſis, *forſan ab* Eburouicibus *populis ciuitatum* Oceanum *attingentiũ,quæ inter* Celtas *erant, orti:uel à* Segnis Bel*garum populis.* In *hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omnes* Chriſtianos *principes ad internecionem* Veneti *nominis ictum eſt auctore pontifice* Iulio II.*quod* Cameracẽnſe *ab oppido dictũ eſt.Sunt tamẽ qui* Sãcti Quintini *oppidũ malint.fo.*106.120.123.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Toloſatibus, & propinqui Petrocorijs, Engoliſmenſibus, Pictauis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Burdegalenſi, in Francorum regno ſita, nomen retinens. fo. 6.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio Sueuorum regi ab eis expulſo opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis, flumen inter Belgas, Moſam influens, in extrema parte Arduennæ ſiluæ, nec longe ab Aduaticis, Neruios & Tornacẽſem urbem interſecat, nomen retinens. fo. 145. Vbi Sabim legendũ putant, non Scaldẽ, quòd ille in Moſam influit iuxta Namurram, hic non item.

Secuſiani, populi inter Celtas extra Galliam prouinciam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequaníſque ac Heduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lauſanenſem & Lugdunẽſem diœceſim ſiti, quos Bellicenſes eſſe coniectura eſt. ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Veſontina, Duci Sabaudiæ ſubdita, ſiue eius antiſtiti. Per horum fines ad loca ubi nunc uicus cui Sanctus Amor nomen eſt, in Comitatu Burgundiæ, ac rectà ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, ubi pagum Heluetiorũ Tigurinum deleuit, Cæſar peruenit circa Vireduņũ & Turegiũ caſtella illius fluminis citerioris ripas attingẽtia. f. 7. 190

Seduſij, uel Seduni, populi Germaniæ, ſi pro Sedunum urbem incolentibus capiãtur, ut coniectura eſt, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel ſaltẽ eis ſunt finitimi, ipſóſque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiã ſunt Veragris, inter montes quibus nunc

Brigæ & Sancti Bernardi nomen eſt,nõ longè ab Antuatibus & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas eſt epiſcopalis, Tarentaſiæ Latinè nomen retinens:in cuius finibus Rhodanus oritur.nec longè ab eis uerſus Curienſem & Tridentinã diœceſes Rhenus exoritur. fo.35.(Hoc loco Marlianus notatur & à Glareano in annotat.in lib.1.Comment.Cæſaris,circa finẽ. & à Ioan.Rhellicano in annotat.ad eundem auctorem.)

Segni,inter Belgas populi,ex gente & numero Germanorum,Cõdruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones & Treuiros,Comitatui Namurcenſi,Arduennæ ſiluæ,& Ducatui Lucemburgẽſi,Moſæque flumini proximi. nomen retinent.eorum oppidum diœceſis Leodienſis,illius epiſcopo ſubijcitur.fo.144.

Segontiaci populi in Anglia,mari proximi, & Caſſis,Bibrocis,Trinobantibus, Cenimagnis,& Ancalitibus nunc fortè Eboracenſes dicti.Ciuitas eſt metropolis.fo.105.

Senones inter Celtas finitimi Belgis,Pariſijs,ac Carnutibus.fuerant antiquitus ante Cæſarem in fide Heduorum.Ciuitas eſt metropolis,cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, in regno Francorum ſita, retinens nomen,quam in Burgundia ſitam uulgus uocitat.Forſan enim id inoleuit à primis Burgundionum regibus:quos Senonibus,Lugduni ac Viennæ poſt incarnatum CHRISTVM per multa ſecula regnaſſe in Celtica plerique tradunt.fo.119.

Sequana fluuius prorſus in Francorũ regno,Celtas, poſtquã Matrona fluuius ſibi immixtus eſt,à Belgis definiens. Oritur prope fines Heduenſis ac Lingonenſis

diœceſium, in Ducatu Burgundiæ, *in* Alœti *regione, nō longè à uico abbatiæ & monaſterij ſancti* Sequani: *ac per* Treœnſem *agrū &* Pariſienſem *urbem delapſus,* Rhotomagum *ciuitatem & mare* Oceanum *influit, nomen adhuc retinens.fo.*1.

Sequani, *populi inter* Celtas, *hodie* Burgundiæ *Comitatum incolentes, quos à* Gallia *prouincia* Romanorum Rhodanus *fluuius diuidebat, finitimi* Heluetijs, Heduis, Lingonibus, *ac* Rheno: *per fines* Comitatus *nūc* Ferretēſis, *nihil, ut uidetur, de his quæ in* Ducatu Burgundiæ *ſunt, tunc poſſidētes, quòd illa omnia ſpeciali nomine* Heduis & Lingonibus *adſcriberentur, nec illi dicerentur* Sequani, *ſed hi ſolùm, qui à* Rhodano *prope* Belliœnſis *urbis diœceſim uſque ad* Veſontionem *ciuitatem maximam* Sequanorum, *& ab inde uſque in fines* Comitatus Ferretenſis, *ac diœceſis* Argentinæ, Rhenúmque *fluuium protēdebantur. Inter quos fluuios* Rhodani & Rheni *per ciuitatem illā* Veſontionem, *quæ quaſi in medio eſt, quinque dierum iter expedito patet finibus ijſdem. Vltra quoque* Ararim *fluuiū nō longè poſt eius ortum,* Sequanorū *fines, quos ipſa* Veſontina *diœceſis complectitur, protendi uidebātur.fo.*6.20.21.134.

Seſuuij *populi inter* Celtas, *ex maritimis ciuitatibus* Oceanum *attingentibus, quæ* Armoricæ *appellātur, proximi* Aulercis, Curioſolitis, Rhedonibus, Oſiſſinis, Vnellis, & Venetis. *Hos quidam putant eſſe* Exiſinos, *quæ ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ* Turonenſis, *in regno* Francorum *ſita.fo.*54.

Sibuzates *populi in* Aquitania, *proximi* Garumnis, Auſcis, Vocatibus, Taruſatibus, Cocoſatibus, &

Hiſpaniæ citeriori, in Francorũ regno ſiti. fo.71.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Trãſrhenani, proximi Vbijs trans Rhenum tunc ſitis. ſiluas & ſolitudines habebant, ad quos ex Menapiorum ac Eburonum finibus, Rheni tranſitu, maximè ubi ipſe & Moſa confluunt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicãbri autem ulteriores incolebant: nũc oppida, uicos & agros Sicambri (quos Geldrenſes appellamus) etiam inter Moſam & Rhenũ poſſidẽt, quorũ pars eſt diœceſis Leodiẽſis: fo.82.147.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates, populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs & Taruſatib. populis Aquitanis, & Toloſæ ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ prouinciæ Romanorum, & Hiſpaniæ citeriori, habẽtes oppidum natura loci ac manu munitum, in regno Frãcorum ſiti. fo.68.

Sueſſij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi ac Sedunenſi agro finitimos, & inter Celtas Heluetióſque annumerari: ſiue fortè Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quõdam Heluetijs noſtra memoria bella geſſere. Vel Sueſſij, id eſt Sueui. nam cum ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuerſas ſibi ad habitãdum regiones delegerunt. Ex quibus forſan ſunt illi maritimi qui Daciæ & Noruegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios Rhetóſque habitant, idem ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu ſolis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorũ uſque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Sueſſiones, populi inter Belgas, fratres & conſanguinei Rhemorum, eíſque attributi, quibus, ac Bello-

uacis, & oppidis Nouioduno *(quod hodie eſt ciuitas)* Bratuſpãtióque *erant finitimi: agros feraciſſimos, & latiſſimos fines habebant: apud quos rex fuerat totius* Galliæ *potẽtiſſimus, qui etiam* Britanniæ *regnum obtinuerat,* X I I *oppida in* Sueſſionibus *habens.* Tempore *autem* Cæſaris *regnabat* Galba: *multique* Gallorum *reges uſque poſt* Magni Caroli *tempora diu in* Belgica *regnaſſe, & coronam apud* Sueſſiones *accepiſſe leguntur.* Ciuitas *eſt epiſcopalis, nomen retinens, in prouincia* Rhemenſi *prima ſuffraganea, & in regno* Frãcorum *ſita. fo. 39.*

Sueuorum *gens, trans* Rhenum, Bauaris *&* Frãconibus *finitima, plus quàm centum pagos habẽs, maxima & bellicoſiſſima* Germanorum *omnium.* Inter hãc *gentem ſunt* Vlma *oppidũ, ciuitatéſq; & loca inſignia multa.* Bauariæ *uetus eſt principatus, &* Auſtriæ Ducibus, *ac* Marchionibus Badẽſibus, Comitibus *de* Virtemberg, *aliíſque principibus eccleſiaſticis & ſecularibus ſubiecta, qui, ut olim, referente* Cæſare, *principes regionũ atque pagorum ſunt, & in pace inter ſuos ius dicunt, cõtrouerſiáſque minuunt. f. 35. 36. 72. 74. 76.*

Sunici, *populi prope* Coloniam *urbem, olim* Agrippinam *dictam, &* Rheni *fluminis ripis citerioribus adiacentes, à* Tacito *proditi.*

T.

Tameſis, *fluuius in* Anglia *fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter paſſuum mil. octoginta.* Id *uno omnino loco pedibus, atque ægrè tranſiri poteſt, & in mediterraneis illius locis inſulæ oriens, nauigabiliſque* Oceanum *influit.* Tamiſa *uulgò. fo. 100.*

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerrio-*nibus*, Sontiatibus, *Vocatibus*, *Taruſatibus*, Hiſpaniæ *citeriori, in regno* Francorum *ſita. fo.* 71.

Tarbiacos *in finibus* Agrippinenſium *populos, nõ memorat* Cæſar, *ſed* Tacitus.

Taruſates, *populi* Aquitaniæ, *proximi* Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garũnis, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ *citeriori. hos cõiectura eſt fuiſſe populos* Turſæ, *quæ ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia* Auſcitana, & Francorum *regno ſita. fo.* 69. 71.

Taſandrum, *oppidum in* Leodienſi *diœceſi, cui* Diuo Trudo *nomen fecere.*

Tauciaci (*aliàs* Rauciaci) *populi* Germaniæ, *proximi* Nemetum & Heluetiorum *finibus, à quibus ſilua* Hercinia *oritur: & fortè erant* Rauraci, *qui proximi* Heluetijs *circa* Baſilienſiũ *fines habitabant. hi tamen* Herciniæ *ſiluæ non erant proximi, ſed* Baceni *ſiluæ, quæ* Nigra *dicitur, interfluente tamen* Rheno. Vide Rauraci.

Tectoſages, *populi olim* Galli, *fertiliſſima* Germaniæ *loca circa* Herciniam *ſiluam occupauerunt, atq; ibi conſederunt, ſummam iuſtitiæ & bellicæ gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egeſtate & patientia qua* Germani *permanentes, eodem uictu & cultu corporis utentes.* His *fortè* Francones Germaniæ *populi eiſdem locis proximi ſucceſſerunt: à quibus* Frãconibus *poſtea cis* Rhenum *tranſeuntibus, &* Galliam *occupantibus, uelut priſcum propriũmque ſolum repetentibus, citràque* Pariſios *populos ſedem eligẽtibus*, Francia *dicta eſt, ut pleriſque placet.* Ex his Tectoſagibus *erant hi quos* Mallius Romanorum Dux

in Gallogræcia ſtrauit & uicit, triumphúmque retulit. fo. 141.

Tenchtheri, *Germaniæ populi* Tranſrhenani, *qui cum* Vſipetibus, *& magna multitudine hominum, à* Sueuis *diu agitati, & triennio uagantes*, Rhenum *fluuium tranſierunt, non longè ab oſtio quo* Rhenus *ipſe mare influit,* Menapiorum *agros utranque fluuij ripam incolentium occuparunt. Quo ſatis conſtat* Menapiorum *fines, quos plerique opinantur* Iuliacenſes *fuiſſe, multo quàm nũc maiores extitiſſe.* Hæc *gens poſtea* Rheno *diſcreta, ſolicitauit* Vbios*(nunc* Agrippinẽſes*) ut à* Romanis *deficerent, initio imperij* Veſpaſiani. Tacitus. *fo. 72. 125.*

Teutoni, *populi ultra* Rhenum *fluuium fuerunt, ex quibus &* Cimbris *Aduatici fuere prognati.* Apud *quorũ loca, cũ id flumen in* Galliã *uenientes tranſijſſent, impedimenta cum unius ferè legionis præſidio reliquerunt.* Vſus *autem* Teutonos *credit, qui* Franconiam *&* Bauariam *Germaniæ regiones, eíſque finitimas terras inhabitant.* Vulgus *uerò omneis citra & trans* Danubium *populos appellat* Teutonos. *Hi fortè ſuis finibus quondam pulſi à* Sueuis, *qui quam latiſſime agros deſertos poſſidere gloriabantur, ſeſe* Cimbris *ſociarunt, cũ quibus à* Romanis *Duce* Mario *cæſi ſunt, quos* Põponius Mela Albi *flumini* Cimbríſque, Hermonibus *&* Sarmatis *propinquos tradit.* Teutonos *tamen eos eſſe, qui trans* Danubium *ad dextrã eius inhabitant, plures ſcripſere, inter* Alpeis *ſcilicet* Italiæ *imminentes, &* Danubij *alueum incolentes.* Dicti *autem fortè ſunt à* Tuiſcone *eorum* Rege, Manni *filio, ut ſentit* Tacitus *lib. de ſitu* Germaniæ. Italicas

ac Gallica lingua alludunt.fo.26.38.

Tigurinus pagus & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè coniectura eſt eos eſſe qui nunc Turegum cum agro adiacenti apud Sulenſes, Baſilienſes, Conſtantienſes incolunt.fo.8.

Toloſates, populi Galliæ prouinciæ, finitimi Narbonenſibus & Santonibus, nec longe à Sontiatibus populis in Aquitania, nomen retinent. ciuitas eſt metropolis, Francorum regi ſubdita.fo.6.67.156.

Treuiri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus (id eſt Metẽſibus) & Rheno flumini uſq; in pontem quo Cæſar traiecit exercitũ, quæ pars nũc eſt Colonienſis diœceſis. Ferè autẽ omnes Treuiri Germanica lingua utuntur: & niſi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uicinitatẽ quotidianis exercita bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat. Horũ inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis: & plurimum equitatu peditatuq; ualere exiſtimabantur. nomẽ retinent. Situs ciuitatis eſt natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præſul, unus ex electoribus imperatoris eſt, qui proximus his annis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens unà cum Cardinale Lucemburgenſi, re infecta abijt.fo.24.50.61.94.115.116.221.

Triboces ſeu Triboci, pop. Germaniæ in finibus Celtarum & Belgarum, finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus, Spirenſibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenſes Latinè dicti:

quibus uulgaris ſermonis cum ueteri ſatis alludit uocabulum. Hi ſunt in regione Alſatia, olim (ut quibuſdam placet) Heluetia. fo. 35.

Trinobantes, populi in Anglia, prope firmiſſimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Caſſis, Angliæ populis. fo. 104.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phryſiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio ac lacubus proximam, ſaltibus & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Manni populi habitarant, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus: &, ut quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios ſiti, (quod forſan tunc ex illorum pagorum numero non erat) in Conſtantienſi diœceſi habitantes, ſed ab Allobrogibus ſatis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quaſi Duregum, id eſt duorum Regum: & Tulingos credunt nunc Lotaringos eſſe dictos, nomine compoſito ex Lotario eorum rege Carlomani ſtirpe. fo. 4. 16.

Tungros Belgarũ populos Tacitus facit. Hi cis Rhenum & Moſam inter Eburones numerantur. Oppidũ eſt nomen retinens, olim ciuitas epiſcopalis: huius ſedes poſtea fuit ad Leodienſem urbem tranſlata, uſque ad cuius oppidi mœnia, ut plerique uolunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic uetuſta adhuc monimenta uidẽtur. Inde Cæſar ſcribit Eburones fuiſſe mari proximos.

Turones, populi inter Celtas, Carnutibus & An-

degauēſibus finitimi,proximi Oceano.Ciuitas eſt metropolitica,cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica,& ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu,nomē retinens,in regno Francorum ſita:quam & Andegauenſem urbem diuus Ludouicus Francorum Rex Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam britonantis, ciuitates remanſerunt.fo.55.154.

Tygenos (quin potius Icenos) populos Angliæ,quorum rex Praſutagus Neronem imperatorem hæredē inſtituit,non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

V

Vadam inter Colonienſem & Traiectenſem urbeis locum ultra Noueſium Rheno fluuio & cis eū adiacētem in Ducatu Cleuenſi ſitum, Cæſar non memorat,ſed Tacitus.

Vangiones,populi Germani inter Belgas numerātur,finitimi Tullenſibus,Metenſibus,Spirenſibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio omnes ferè Germanica lingua utentes.Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Maguntinæ,nūc Vormacienſes dicti,Alſatiǽque(olim Heluetiæ:tūc Gallici,nunc autem Germanici iuris)adſcripti,quò magis ipſi,& Spirēſes,ac Argentinenſes, quin & Maguntini,tanquam omnes altæ Alemāniæ attributi,& ad ripas Rheni citeriores ſiti,uiderētur inter Celtas forſan collocandi, niſi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis diſpartiat:quibus Belgis pari ratione Viredunum,quæ ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Treuirēſis,in Ducatu Barrenſi conſiſtens,adſcribitur.fo.35.

Vaſcones in Aquitania populos Tacitus memorat

Vataſtiam inſulam in fluuio Rheno finitimã Batauis & Phryſ ys,quæ eſt diœceſis Traiectẽſis,non memorat Cæſar,ſed Tacitus. Batauos autẽ,quos Hollandos dicimus, longè alios eſſe certum eſt ab illis Hollandis qui prope Balteum mare ac Daciam habitant, ſicut & alia eſt circa id mare & Daciam Zelandia.

Vatuca, ſeu Ratuca, inter Belgas caſtellum,quaſi in medijs Eburonum finibus, nõ longè à colle uno, ſiluis & tumulo,ac magna cõualle,ubi Titurius & Aurũculeius Romani hiemantes cum legione una & quinq; cohortibus, à duobus Eburonum regibus dolis intercepti ſunt. Id caſtellũ proximum fuiſſe Limburgenſi, nec longè ab Aquiſgrani urbe ueriſimile eſt, forſan eo loco ubi eſt nunc caſtellum cui Valcatus mons nomen eſt. Vatucæ tamen caſtello, ut Cæſar ipſe deſcribit,ſuberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credũt Vatucam caſtellum fuiſſe ubi nunc eſt Iuliacum oppidum,quod Ducatus eſt titulus inter Aquiſgranum & Coloniã Germaniæ urbeis Ciſrhenanas, quòd à Iulio Cæſare denominari putant,ubi adhuc plura inſignia uetuſtatis monimenta apparent.fo.145.147.

Vbij, Germani populi olim Tranſrhenani , quorũ fuit ciuitas ampla & florens,ut eſt captus Germanorũ,qui paulo ſunt eiuſdẽ generis & cæteris humaniores,quia Rhenũ attingũt, multúmq; ad hos mercatores uentitãt, & ipſi propter propinquitatẽ Gallicis ſunt moribus aſſuefacti.hos Sueui diu & ſæpe bellis experti finibus expellere adnixi ſunt,& ſibi uectigales fecerunt,multóque humiliores & infirmiores reddiderunt.in quorũ fines Cæſar primò trans Rhenũ exercitu per pontẽ in Menapijs factum ducto,uaſtatis agris

Sicambrorum ſe recepit. Iterum autem paululũ ſupra eum locum, quò antè exercitum traduxerat, põtem in finibus Treuirorum fecit, legionéſque traduxit, cuius pontis ultima pars Tranſrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos eſſe Agrippinenſes, nũc Coloniẽſes, à Claudio Cæſare Agrippinæ uiro acceptos pleriſque placet: qui, ut ueriſimile eſt, à Sueuis compulſi, citra Rhenum hortante Agrippina urbem condere & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò pòſt cum Romanorum ſocia eſſet, ac recens condita, fatali igne, ut Tacitus ſcribit, cõſumpta eſt: & ferè eodem tempore ſimili caſu Lugdunum incenſum & dirutum eſſe conſtat, ut in Epiſtolis refert Seneca. Vbij igitur Cæſaris tempore, ut coniectura eſt, loca ubi Marchiæ Comitatus à Duce Cliuẽſi nũc poſſeſſus, & Veſtfaliæ oppida ſunt, párſq; Ducatus Mõtenſis, incoluiſſe præſumuntur, quorum adhuc magna pars ad Colonienſem eccleſiam pertinet. Hos Tacitus Tranſrhenanos etiam ſuo tempore fuiſſe ſcribit, quòd forte ad utranque Rheni ripã uicos, agros, poſſeſſionéſque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranque ripã, ſic & Phryſij & Geldrẽſes nunc, ad ipſius Rheni ambas ripas, uicos, agros, poſſeſſionéſque habebant, & adhuc poſſident. Quin & aliquando uſque ad Rhenũ fluuiũ protenſos Saxones fuiſſe quibuſdam placet, quod facile eſt, cũ quis origine Saxo illic fortè aliquid poſſederit, ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit. fo. 42. 80. 81. 132. 133.

Vellaunij, populi inter Celtas, proximi Heleuteris ſeu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorũ ſub imperio eſſe conſueuerant. Ciuitas eſt epiſcopalis

in prouincia Bituricenſi, *nomen retinens, à multis tamen* Sancti *flori ciuitas dicitur.fo.196.*

Vellaunodunum, *inter* Celtas *oppidum* Senonum, *propinquum* Agendico Senonum *oppido, ac* Genabo *oppido* Carnutum, *quod* Genabum *oppidum pons* Ligeris *fluminis continebat, nec longè ab* Auarico *&* Nouioduno *oppidis* Biturigum, *in* Francorum *regno ſitum.folio 158.*

Veloca*ſſes, populi inter* Belgas, Morinis Neruij*ſque finitimi, proximi* Ambianis, *&* Atrebatibus.*hi hodie* Caſletenſes *dicti, in* Comitatu Flandriæ, *&* Frãcorum *regno,* Morinenſ*íque diœceſi ſiti, inſtar pagi ſunt.* Hãc *prouinciam repetit rex* Franciæ *nunc à duce* Burgundiæ.*folio 39.*

Veneti, *populi inter* Celtas, *ex maritimis ciuitatibus* Oceanum *attingentibus, quæ* Armoricæ *appellantur: proximi* Vnellis, Oſiſſinis, Curioſolitis, Seſuuijs, Aulercis, Rhedonibus, *hi ut quibuſdam placet, etiam* Vanes *dicti ſunt, in prouincia* Turonenſi, *&* regno Francorũ *ſiti.* Ciuitas *eſt epiſcopalis, cuius ampliſſima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in* Britãnia *britonante.* Sunt *præterea alij quidam populi* Auenionenſibus *proximi,* Venuxinũ Comitatum *incolentes patrimonio beati* Petri *ſubditi.* Hos *partem* Galliæ *prouinciæ* Romanorum *fuiſſe quibuſdam placet. folio.55.59.60.*

Veragri, *populi extra* Celtas, Belgas, *&* Aquitanos, *inter* Sedunos, Antuates, *&* Allobrogas, *montéſque* Sancti Bernardi, *&* Brigam, *quos* Veragros Rhodanus *fluuius interlabitur.* Caput *gentis eſt uicus ubi abbatia qui* Sãctus Mauricius *dicitur, diœceſis* Sedu

nenſis. quicquid tamẽ agri trans Rhodanum *poſſide-bãt,*Celtis *adſcribitur.*Per *hos ad montes illos quos* Cæ*ſar ſummas* Alpes *nominat, ex* Gallia *in* Italiam *ue-nientibus aditus eſt.fo.*56.Varagri *ſunt* Plinio.

Verbigenus, *pagus* Heluetiorum *inter* Celtas.*fo.*17.

Veromandui,*populi inter* Belgas, Rhemis,Atrebati-*bus* Neruiiſque *finitimi, nomen retinent, in* Franco-*rum regno ſiti,at ex magna parte in diœceſi* Laudu-*nenſi,ac* Sueſſionenſi,& *ex toto in prouincia* Rhemen*ſi,inſtárque prouinciæ habentes,inter quos ſunt inco-læ oppidi* Sancti Quintini,*quos* Rex *repetit.*Verman-dois *à* Gallis, *mutata aliquantulum nominatione di-cti.fo.*45.

Veſontio,*oppidum maximum* Sequanorum, *natu-ra loci munitum inter* Celtas,*nunc* Comitatu Burgun-*diæ circunſeptum.*Ciuitas *eſt imperialis,ac* Metropo-*litica,nomen retinens, mutata litera u,in b, ut* Roma-*nis &* Vaſconibus *pronuntiandi mos eſt.* Situm *ha-bet qualem* Cæſar *in* Commentarijs *deſcripſit, præ-terquam quòd nunc eã idem fluuius ex magna parte interſecat.*In *illa ſunt loca uetuſta qualia* Romæ,*quæ* Pantheon,*campus* Martius,*campúſque* Mineruæ *uul-gò ſemper* Latinè *dicta ſunt,multáque alia priſcæ ue-tuſtatis monimenta conſiſtunt.fo.*24.

Vetera Caſtra *hibernorum* Romanorum, *locum ci-tra & prope* Rhenum *fluuium amplum habentem uallum,cuius pars in collem leniter exurgens,pars e-quo aditur,ubi oppidum,& obliqua in* Rhenum *mo-les,cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo campo-rum inter ciuitates* Traiectenſem & Colonienſem, *quibus hibernis obſideri premíque* Germanias Cæ-

ſar Augſtus crediderat, non Cæſar, ſed Tacitus refert: in Cleuenſi Ducatu ſitum.

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas ſita, proxima Aruernorũ finibus diſpartiente Rhodano Heduorum finibus Cæſaris tépore, ad quos Matiſco oppidum, nunc ciuitas, pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, benéque ſita. f.157

Vindoniſſæ locum prope Maguntiam urbem Ciſrhenanam, non Cæſar, ſed Tacitus refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Oſiſſinis, Lexobijs, Curioſolitis, Seſuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſiti. fo.55.

Vocates, inter Aquitanos proximi Taruſatib. Sontiatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Frãcorum ſiti. ab his fortè Vaſcones dicti. Hos coniectura eſt fuiſſe Veſaticos. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Auſcitana, in Frãcorum regno ſita, quos Vaſatenſes dicimus. fo.71.

Vocetius mons in Heluetiis, quem Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Vocontij, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus (id eſt Tarentaſiis) finitimi, & Allobrogibus, ultra Alpes Graias (quibus hodie mons Cinerum ſiue Cineſius nomen eſt) hos Iſara fluuius alluit. fo.7.

Voſegus mons, in finibus Lingonum, à quo Moſa

ſluuius profluit, non longè à fonte Matronæ fluuij, in Francorum regno ſitus. fo. 77.

Volgæ ſeu Volcæ, populi Prouinciales, non longè ab Artomicis ſeu Arecomicis, qui nunc Auraſienſes ſunt, Toloſatibus, Narbonenſibus, Maſſilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. hos Rhodanus fluuius alluit, poſthac Liguſticum mare influit, Aremici aut Arecomici pridem à nonnullis, nunc Aueniōnēſes dicti. ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Arelatenſis olim, nunc uerò Viennenſis maiorum noſtrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hîc Romani pontifices ſedem magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ, tenuere ſeptuaginta & amplius annos, donec feliciſſimo euentu Italiæ reſtituti pontifices ad hanc diem mā ſere. fo. 141. 156. 190.

Vſipetes, Germaniæ populi Tranſrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum fluuiū trāſierunt, non longè ab oſtio ubi in mare influit, & Menapiorum agros utranque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc conſtat Menapiorum fines (quos plerique opinantur Iuliacenſes fuiſſe) multo latiores maioréſque extitiſſe, & agros Ducatus Montenſis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuenſis poſſediſſe. fo. 72.

Vualis ſeu Vacalos, eſt pars fluuij Rheni quam Moſa fluuius recipit antè quàm in Batauos & mare Oceanum fluat: & eſt diœceſis Traiectenſis prope Nouiomagum oppidum, & Traiectenſem urbem epiſcopalem, nomen retinens. fo. 77.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè à Gallia Prouincia Romanorum. Vide Cæſarem lib.8.fo.115.

Atque hæc de Gallorum, Galliſque qui aut proximi aut finitimi ſunt populis, ita perſtrinximus, ut quamuis uetuſtatem illuſtrare pro uirili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoque ſint, quæ tempora hæc recentiora, mores & uiros, ac res præclarè geſtas ab his explicent. Nec tamen ſingula perſecuti ſumus, ſed ſummas rerum, & ex his illuſtriſſima quæque libauimus. Nam ſi aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuerſas appellationes, aut fluminum, uires, res geſtas ad hanc normam dirigere uoluiſſem, id ſanè & operoſum nimis, ac immenſi penè operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri uideremur: quippe qui ab initio Cæſarem tantùm, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc noſtro indice cõplecti uoluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuiſſe diligentẽ lectorem uolo, multa illum ex uaria hiſtoriarum lectione collecturum, quæ Europam, & Aſiam, ac Africam, ſaltem oram littoralem, notiora nobis factura ſint. Nam ut ulterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuerſitas à Chriſtiana pietate, prohibet: ſed & ipſa orbis parens, gentium omnium regina Italia tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim neſcit eam Italiæ partẽ quã Samnites, Appuli, Græci, Cãpani olim tenuere, totam nũc in regni Neapolitani nomẽ abijſſe:

quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terrã Romanam: quæ Gallia Ciſalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruiſinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam eſſe mutatam? Iam quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidêre, aut in uicos abiere, ſucceſſeréque omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuerſiſſimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictum, iam ſeptingentos ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod Saraceni munitiſſimum propugnaculum ſibi conſtruxerunt, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papia eſt à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ ipſæ in Campania in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienem ipſum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipûs illa ſepiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgò, à Mãfredo ſecundi Federici imperatoris filio dicitur. Verùm lõgius quàm par forſan erat, euagati ſumus. Cætera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

F I N I S.

IN COMMENTARIOS C. IVLII CAEſaris Index alphabeticus.

ABies in Britannia non prouenit 101
Acarnania Cæſari ſubdita 350
acco Senonum princeps 129. eius ſupplicium 152
in Achaia & Dyrrachio à Cæſare geſta 351
achillas præfectus regis Ptolemæi ad occidendum Pompeiũ miſſus, 381. idẽ exercitus Alexandrini dux aduerſus Cæſarem, 383. eius crudelitas, 384. copiæ, 385. interitus 390
achillis & Memnonis congreſſus 511
acilla ciuitas libera ſe Cæſari dedit 456
actius Pelignus Pompeianus captus à Cæſare incolumis dimittitur 248
actius Rufus L. Afranium proditionis poſtulat 368
actii Vari Pōpeiani delectus, 246. fuga ibidem
actius Varus Tuberonem appulſu Africæ prohibet, 257. eius copiæ, 303. eiuſdem caſtra 304
actii Vari cũ Curione pugna, 311. periculum, clades, aſtutiáque 312
actius Varus caſtellorũ præfectus, 513. eius mors 516
actuariæ naues 93
actuariis nauibus roſtra impoſita 416
Ad exercitum manere 123
adbucillus Gallus Allobrox 352
adcantuanni ſeu Adiatonni rebellio ac mox deditio 69
adoleſcentes facilè traducuntur 174
adrumetum op. 303. à Cæſare obſidetur & capitur, 438. 491
adrumetanorum mulcta à Cæſare 495
aduatici, eorúmque res, 45. 52. 53. 54. & dein. 115. 125. 128.
adueſperaſcere. 511
ἄδυτα templorum 382
AEgus Gallus Allobrox apud Cæſarem accuſatus, 352. ad Pompeium tranſfugit 354
ægypti munimenta 404
ægypto & Alexandria Cæſar potitus 408
ægyptiæ claſſis Pompeianæ præfectus Pōpeius filius 320
ægyptii milites Cæſari inſidiãtur 383
ænobarbus. Vide Domitius
æquinoctialis nauigatio periculoſa 92. 106
ærariæ ſecturæ in Aquitania 68
ærei nummi & annuli ferrei

pro nummo apud Britannos 101
æs apud Britannos non naſcitur ibidem
æſtus maris bis incitatus x 11 horarum ſpatio 62
ætolia à Cæſarianis ducibus recepta 339
Afranii & Petreii res 262.263. 264. 268.279.280.281. 285.286. 299.
afranii mors 494
afraniana legio,500. Vide Petreius.
afri inſidioſa natio 442
africæ calamitas 451. 464
africanæ Cæſaris copiæ 483
afrorum mos in frumẽtis ſuis in ſpecubus ſubterraneis cõdendis 475
Agar oppidum 477. 484
agendicum oppidũ 152.158.185
agriculturæ cur non ſtudeant Germani 139
agri priuati olĩ Sueuis nulli.73
Alba oppidum 247
albici contra Cæſarẽ à Maſſilienſibus acciti 259.270.289
albicorum feritas,271. virtus 291
alces feræ 142
alduaſdubis fluuius 25
alexandriam vſque Pompeiũ Cæſar perſequitur 382
alexandria,receptus fugitiuorum Romanorum 385
alexãdriã Achillas occupat.385
alexandria incendio tuta 388
alexandriæ deſcriptio 390.396
alexandrina licentia 385
alexandrini belli initia,387.& dein.
alexandrinorum diligentia,ſolertia & induſtria, 319. verſutia 402
de Alexãdrinis plura leges in lib.Hircii de bello Alex. fo. 388.& dein.
alexia Mandubiorum op. 192
ad Alexiam opera Cæſaris.194
alexienſium obſeſſorum perplexitas 197.198
alga iumẽtis in paſtũ data.450
allienus Siciliæ prætor (ſic enim magis placet ſcribi ꝙ Alienus) 438
allienus proconſul Cæſari cõmeatũ in Africã mittit 457
allobrogum animus erga Romanos 4
allobroges ad Cæſarem confugiunt,7.frumentum Heluetiis dare iubentur,17.18.ſolicitantur 190
alpium tranſmittendarum difficultas 56
alteri & alteri 16.499
Amanus mons 336
ambacti equitum Gallorũ, 137
ambarrorum ad Cæſarem legati 7
ambianorum deditio,45.eorũ

poteſtas 39
ambiliates Galli 61
ambiorix & Catiuulcus Eburonum principes 107.108
ambiorix Cæſaris beneficiarius 108
ambiorigis fraus & perfidia aduerſus Romanos, 109.110.111.113.114.115.128
ambiorigem vlciſci & debellare Cæſar ſtatuit 129.130.143.221
ambiorigis mira fuga 144.152
ambiuariti 77
ambiuareti Heduorum clientes 196
ambracia 339
amphilochi à Cæſare recepti 350
Ana op. 260
anartes pop. 141
ancalites Britanniæ pop. 105
ancona op. 245
andes opp. 55.59,154
androſthenes Theſſaliæ prætor 366
animarum immortalitas 137
annii Scapulæ mors 422
annotinæ naues 98
anſerē Britāni non guſtāt.101
antecurſores Cæſaris 247
antiochi Comageni auxilia Pōpeio 320
antiſtii Turpionis Q.que Pōpeii monomachia 511
antonius Cæſarianus 234.319
332.335.342
antuates Galli 56
Apollo 137
apolloniā Cæſar recipit.325.333
apolloniæ commoditas Cæſari 364
apſus fluuius 326.329
apuliæ grauis autumnus 319
Aqua dulcis ad littora marina 391
aquæ auertendæ labor 390
aquæ & ignis interdictio 152
aquilaria locus in Africa 303
aquitania, tertia Galliæ pars 67
aquitaniæ limites 1
aquitaniæ pars maxima ſeſe Craſſo dedit 71
aquitanorum clades ibid.
aquitanorum rebellio aduerſus Romanos 69
Arar fluuius 7
aratores ſtipendiarii, milites facti 448
arduenna ſilua 95.143
arecomici Volcæ 156
arguetius Cæſarianus 501
ariarates Ariobarzanis frater 430
ariminum opp. 243
ariobarzanes c c c c c equites Pompeio ſuppeditat 320
ariouiſtus Germanorum rex, 20.21.22.23. & dein. 26.28. 29. & dein.34.35.36.110.125.134
armis concrepandi mos apud Gallos 164

armorum officinæ Alexādriæ inſtitutæ 389
armatū concilium Gallorū 125
armenia minor Deiotari regnum 409.431
armoricæ ciuitates 124.197.225
arſinoe Ptolemæi regis minor filia 390.409
aruernorum & Heduorum factiones 19
aruerni & Rutheni à Fabio Max.ſuperati 32
aruernorum timor à Cæſare 155.156
arundinum radicibus paſti equi 352
in Aſiā Cæſar proficiſcitur 436
Aſculum opp.à Cæſare recipitur 247
aſcurum op. 449
aſparagū Dyrrachinorū op. 336
aſpauia caſtellum 510
aſprenas proconſul 485
aſta oppidum Cæſari ſe dedit 519
Ategua op.499.capitur507.508
atrebates 39.45.49.197
Auaricum op.Biturigum 159.160.161.168.180
auienus trib.militum ignominioſe àCæſare dimittitur 468
aulerci Romanis dediti, 55. rebellant 65.196
A.Bebius eques 512
A.Clodius 372
A.Fonteii ignominioſa dimiſſio 469
A.Gabinius 320
A.Trebellius eques 512
A.Valgius 503
A.Varro Pompeianus 329
aurigarum Britannorum in præliis mira dexteritas 90
auſci Aquitani Romanis dediti 71
auſetani ad Cæſarē trāſeūt 272
auſpiciorum & religionū obſeruans Pharnaces 434
auximum op. 245
Axona fluuius 40.42

B

Babilius 503
bacenis ſilua 133
bætis flu. 425.498
bæturia 509
bagrada flu. 304
baleares inſulæ 450
barbarorum mos in caſtris figendis 227
baſilica 421
batauorum inſula 77
Belgæ 1.37.38
belgæ Gallorum fortiſſimi 1.38.237
belgarū in Romanos coniuratio,37.41.43. fuga & cædes, 43. in Britanniam commigratio 100
belgium 107
belli ratio noua & inuſitata 347.348
bellica porta Vticæ 304

bellica laude ſemper inclyti Galli 125.153.197
bellideſes Cæſari ſe dedunt 325
bellocaſſi pop. 197
bellonæ templum 430
bellouaci eorúmque res, 39. 44.45.186.187.197.210.211.215 217.218.219
berones Caſſiani 421
beſſi in copiis Pompeii 320
Bibracte oppidũ Heduorum, 15.109.incenditur 184
bibrax Rhemorum oppidũ 40
bibractẽſe Gallorũ cõciliũ 189
bibroci Britanniæ pop. 105
bibulus xxx naues Cæſaris incendit.322. eiuſdem odiũ in Cæſarem, ibid.327.crudelitas in Cæſarianos,326.mors, 328. filii eius duo occiſi 385
bigerrones Romanis dediti 71
bithyniæ ac Ponti compoſitio Cæſari difficilis 429
biturigum res 155.208.209
biuius Curius Cæſarianus 252
Boduognat⁹ Neruiorũ dux 49
bogud Mauritaniæ rex à Caſſio in auxilium vocatur,425. aduerſus Marcellũ pugnat, 427.428.à Pompeio filio infeſtatur 449
bogud rex & P. Sitius Cirtam Iubæ regis oppidum inuadunt 450
boia opp. 160
boii,4. Heluetiorũ auxiliares, 16.Heduis attributi 18
bona Iubæ regis ſub haſta vendita 494
bos cerui figura 142
boſphori rex conſtituitur Mithridates Pergamenus 436
Brachium ad flumen Salſum Pompeius facit 503
brãnouii,196.brãnouices ibid.
bratuſpantium Bellouacorum oppidum 44
britãniæ deſcriptio,& Britãnorũ res 83.84.85.86.87.89.92. 93.98.99.101.102.103.105.106
britanniã diſciplinæ ergô adibant Galli 136
brunduſium op. circáque res geſtæ 253.255.319.321.333
brutus adoleſcens Cæſarianus 157.eius claſſis aduerſus Maſſilienſes 290.292.302
Bullis & Amantia oppida 342
burſauolenſes pop. 508
buthrorum op. 327

C

Cabillonum & Matiſcona 206
caburus Allobrox 190
cadauera hoſtiũ proceſpite 516
cadetes pop. 197
Cadurci 196
cæcilius Niger Barbarus Pompeianus 518
cælii prætoris iniquitas 330
cæliæ leges ibid.
cælius de rep.remotus 331
cælius Vintian⁹Cæſarianus 435

cæreſi Germani 39
cæſar Antonio adeſt in auguratus petitione 134
cæſar cũ Afranio dimicat 262
cæſar Deiotaro ignoſcit 431
cæſar deprecans à ſuis militibus non exauditus 488
cæſar dictator à M. Lepido dictus, 302. idem dictator quartò deſignatus 496
cæſar & Pompeius vicina caſtra ponunt 326.342.343
cæſar in Galliã cõtẽdit 4.6.134
cæſar in mare ſe abiicit, & nãdo euadit 401
cæſar nouem annis iiſdem ferè militibus vſus 242
cæſar Põpeio conciliari vellet 252.324.329
cæſar Rhenum traiicit 83
cæſaris pro caſtris ſemper duæ legiones excubabant 166
cæſaris & Pompeii nouiſſimũ inter ſe prælium 373
cæſaris ad Scipionem de pace mandata 351
cæſaris memorabile factum in creditorum miſeria 318
cæſaris in Hiſpania res geſtæ 309
cæſarem ſe eſſe Cæſar reſpondet 507
cæſarianæ claſſis incendiũ 379
cæſarianarum copiarum duces contrarii 425
cæſariani exercitus tolerantia, ſitis ac fames 376.478
cæſariani à Pompeianis in colloquio condicto contra fidẽ vulnerantur 329
cæſariani equites fugãtur 78.359
cæſariani equites mille contra ſeptem millia Pompeianorũ confligebant 369
cæſariani milites ab Afranio & Petreio male plectuntur 281
cæſariani milites in quodã caſtello omnes vulnerati 351
cæſariani milites deſperatione ſe interficientes 114
cæſariani milites indomabiles 401
cæſarianorum aduerſus Britãnos difficultates 86.87
cæſarianorum militum aduerſus Germanos trepidatio 26
cæſarianorũ aduerſus Põpeianos pugna ac victoria 515.516
cæſarianorum ſtrages à Pompeio 499
C. Antiſtius Rhegynus legatus Cæſaris 127
C. Auienus trib. mil. ignominioſe à Cæſare dimittitur 468
C. Bioti⁹ Rhegynus eques Ro. à Cæſare captus 477
C. Caluiſius Sabinus Cæſarianus 338
C. Caninius Vxellodunũ obſidet, 225. & dein. Vide Canini⁹
C. Carpineius eques Ro. 108

C.Caſſius Syriacarum nauium Pompeii præfectus 320
C. Cluſianus ignominioſe dimittitur 469
C.Conſidius Pompeianus,303. 438.439.eius crudelitas.ibid.
C.Criſpus Salluſtius.Vide Criſpus Salluſtius.
C.Curio trib.pl. Cæſaris fautor,236.Vide Curio.
C. Decii quæſtorii à Salluſtio fuga 456
C.Fabius legatus Cæſaris 107. 224.260
C.Flauius eques 513
C.Fundanius eques Ro.ad Cæſarem tranſfugit 502
C. Fuſii Cottæ Rom. equitis mors 153
C.Gallonius equ.Rom. 299
C.Marcellus Rhodiæ claſſis Pōpeianæ præfectus 320
C.Marius 26.457
C.Meſſius Cæſarianus 456
C.Pletorius quæſtor 410
C.Pomponius Pōpeianus 320
C.Salluſtius Criſpus præt.441. 495
C.Saſerna 470
C.Trebonius legatus Cæſaris. 103.150.158.Maſſiliam oppugnat,288.pr.vrbanus 330
C.Triarius Pōpeianus,328.eius de procurſu militum præceptum 373
C.Valerius Donotaurus 191
C.Valerius Flaccus
C. Valerius Troacillus Galliæ prouinciæ princeps 13
C.Vergilius Petronius Pompeianus,454.eius deditio 493
C.Volcatius Tullus 143
C.Voluſenus Quad. 58.83.84. 233.353
calaguritani pop. 272
calcatæ 505
calenus Cæſarianus 326
caletorum poteſtas 39
calidon op. 339
calones inermes armatis hoſtibus intrepidi occurrunt, 51. eorum fuga 50
calpurnius Saluianus 421.422
cameli x x i i regis Iubæ à Cæſare capti 477
camulogenus Aulercus 186. eius mors 188
intra Cancellos pugnare 444
candauia 324.365
caninius Rebilius legatus Cæſaris 254.341.518
canopus 403
cantabri pop. 261
cantium Britanniæ 101
canuſium oppidum 252
capillo promiſſo ſunt Britanni, reliqua omni corporis parte raſa 102
cappadoces in copiis Pompeii 310
cappadocia regnum Ariobarzanis 409

capita hominum occiſorũ ad uerſus hoſtium oppidũ conuerſa ad terrorem 516
caput Cn. Pompeii adoleſcentis Cæſari allatum 520
capua opp. 244
capua perfugiũ Põmpeianorum 246
caralitani Cæſaris ſtudioſi 256
caraleis Sardiniæ Cæſar adit 495
carbona op. 424
carfulenus Cæſarianus præfectus 407
carmonenſes pop. 300
carnutes, eorúmque res 107 125.129.136.153.224
carruca opp. 513
carteia opp. 517
caruilius rex 105
caſſi Britanniæ pop. ibid.
caſſiuellaunus Britãnorũ dux 100
caſſianæ turmæ honos à Cæſare 512
caſſius Pompeianus 379
caſſii Pompeiani timor 340
eius fuga 379
caſſius Longinus Pompeianus imperator appellatus, 419. eius ſtipatores, 421. eiuſdem odiũ apud milites, 419.420. 421. pugna cũ Marcello, 421 422.423. vulneratio & conſanatio, 421.423. eiuſdẽ mors, 428
caſtellani, caſtellorum domini 414
caſticus Sequanus Catamantaledis filius 2
caſtra lunata 485
caſtra munire quãdo primùm cœperint Galli 170
caſtra Poſthumiana, locus 501
catamantaledes Sequanorum princeps 2
cataſcopus 451
catenæ ferreæ pro funibus 63
catiuulcus Eburonũ princeps, 107. taxo vitam finit 144
cato, Cæſaris hoſtis, 240. Siciliæ pr. 256. eius de Pompeio querela, 256. eiuſdem ad Cn. Põpeium filiũ oratio 448
catonis Luſitani oratio ad Cæſarem 505
catonis Vticenſis molimina aduerſus Cæſarem, 462. eiuſdem apud Vticam gratia, labor, exitus, 489. 490 Vide M. Cato
catuacorum poteſtas 43
caturiges Galli 7
cauarillus Heduus capitur 192
cauarinus Senonum rex 124. 129
cauſam ex vinculis dicere 3
cauſula 468
Cecinnæ Cæſar ignoſcit 491
celeritas Cæſaris 120.159.176
celtæ, qui & Galli 1
celtiberia regio 173

celtiberi pop. 261
celtillus Vercingetorigis pater 154
cenimagni Britanniæ pop. 105
centrones pop. 6
cẽtrones, Neruiorũ cliẽtes 115
cercinna inſula 441
cercinnates Cæſarem cõmeatu iuuant 156
cerui in operibus militaribus 195
ceteio Cæſar ignoſcit 491
cetrata prouincia 261
cetrati Afraniani occidũtur 278
Charæ radicis vſus pro pane 347
cherroneſus 393
cheruſci Germaniæ pop. 133
Cibaria trium menſium molita ſecum efferũt Heluetii 4
ciceronis hibernorum oppugnandorum conſilium 115
ciceronis prudentia 116. periculum 119.120
ciceronis cura Cæſari 121
ciceronis obſeruantia mandatorum Cæſaris 147
ciliciæ ordinatio per Cæſarẽ 430
cimberius & Naſua Sueuorũ imperatores 24
cimbri ac Teutoni Italiam vaſtãtes, 22.199. à Mario pulſi 26
cingetorix, eiúſque res 95 96.105.125.132
cinga flu. 267
cingulum op. 247
cippi qui dicantur 195
cirta oppidum capitur 450
ciſpius & Aquila Cæſariani 476
ciuilis diſſenſio Rom. 206
ciuilis diſſẽſionis remediũ 236
ciuiliũ diſſenſionũ ſeditio 427
ciuitas omnis Heluetia in quatuor pagos diuiſa 8
ciuitas Pariſiorum & Senonũ 128
ciuitatũ Germanicarũ laus 140
ciuitates Cæſari amicæ ab eius inimicis vexantur 299
ciues Romani Gaditani ibid.
ciuium Romanorũ bona, qui cõtra po. Ro. arma tuliſſent, Zamæ vendita 494
Clades ingẽs Cæſarianorũ 360
claſſis Pompeiana, 320. Cæſariana 321
claſſis Cæſarianæ incẽdiũ 378
claſſis Gallica aduerſus Ro. 63
cleopatra cum fratre ſuo pugnans 381
cleopatra à Cæſare regina Ægypti conſtituitur 409
clientum Gallorum fides 176
clodius Arquitius Cæſarianus cæſus 510
clodius Cæſaris & Scipionis familiaris 351
clodii cædes 152
clodianæ cædis reus Milo 131
clupea inſula 303.438
Cn. Domitius Caluinus 316 338.489

Cn.Magius præfectus fabrûm Pompeianus captus ad Cæſarem adducitur 252.254
Cn.Piſo Pompeianus 438.445
Cn.Pompeius proconſul 117
Cn. Pompeius Q. Titurii interpres 114
Cn.Pompeii adoleſcentis molimina,496.eius cædes 520
Cn. Pompeii aduerſus Cæſarē iniquitas 224
Cn.Pompeii præſidiū fragile 508
Cn.Pompeii res præclarè geſtæ 449
Cn.Pompeii virtus, 155. Vide Pompeius.
Cocoſates Aquitani Romanis dediti 71
cœnomani pop. 197
cohortes coloniæ 300
cohorti vni Pompeianæ decē Cæſariani certare nō detrectent 463
colonorum delectum habent Pompeiani 246
comana op.410.Bellonæ templum 430
comius Atrebatenſiū rex, eiúſque res,84.88.92.106.130.197 210.219.220.232.233
cōmeatibus duobus reportatus ex Britannia Ro. exercitus 106
commentariorum Cæſaris elegantia 206.207
commētarios Cæſaris Hircius contexuit 206
commilites 107
cōmilitii conſuetudinis ius 365
conclamādi mos in caſtris 362
conclamare vaſa 275
conditionem ab armato hoſte Romani non accipiunt 117
condruſi Germani 39.145
cōdruſones Treuirorum clientes 76
conetodunus & Cotuatus duces Gallorum 154
confluens Moſæ & Rheni 80
coniugia Gallorum 138
coniuratio aduerſus Cæſarem 89.aduerſus Q. Caſſium Lōginum 421
conſidii Longi Pōpeiani crudelitas, 480. eius acta,456. 462.489.eius mors 493
conſilia hoſtis audienda non eſſe 110
conſilium in ipſo negotio nō capiendum 112
conuictolitanes Heduus 171. 172.174.177
copiarū Cæſaris paucitas,319. eleuatio 370
corbeus Bellouacorū dux 210. 211.eius mors 219
corduba Cæſaris amicæ 300. Hiſpaniæ caput 497.498
cordubam Cæſar capere contendit,498.& dein.517
cordubenſis conuentus Var-

ronem excludit 300
cordubenſium onus à Caſſio Longino, 419. defectio, 424. 425
corfinium Cæſar oppugnat, 247. 252
coriis intectæ turres 165
corneliana caſtra 304. 313
corneli⁹ Balbus vulneratur 330
cornificius Cæſarianus 414
cornu vnum in fronte bouis figura cerui 142
coronam aureã Pharnaces Cæſari miſerat 432
cortice ex arboribus potius ſe victuros Cæſariani minãtur, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros 347
corus ventus 97
coſam in agro Turino Milo oppugnat 331
cotho Adrumeti 474. 475
cottæ Aurunculeii prudentia ac virtus 112
cotuatus & conetodunus Gallorum duces 154
cotus Heduus 171. 172. 192
cotus Thracum rex c c c c c equites Pompeio ſuppeditat 320. 339
Craſtini primipili Cæſariani fortitudo, 372. mors 377
cratium vſus in bellis 346
creditarum pecuniarum ſine vſuris ſoluendarum lex 330
cremandorum cadauerũ mos apud Gallos 138
criſpus Salluſtius Zamẽſis proconſul, 495. eiuſdem ad Cercinnam inſulam geſta 466
crines mulieribus abſciſſi, & ex illis tormenta facta 322
critognati Aruerni crudelis oratio in obſidiõe Alexiæ 198
crudelitas veterum Gallorum 137. 199
Cuniculorũ agendorum peritiſſimi Galli 165
cupiditatis pecuniæ malũ 140
curio Cæſarianus, eiúſque res 245. 256. 303. 304. 305. 306. & deinceps eius mors 316
curioſolitæ pop. Romanis dediti 55. 59. 197

D

Damaſippi liberis Cæſar ignoſcit, 491. eius mors 494
dardani in copiis Pompeii 320
Decimæ legionis commendatio 28. 48
decius Brutus adoleſcens, 61. claſſis ad Maſſiliam præfectus 260. 270
decius Lælius Aſiaticarum nauiũ Pompeii præfectus, 320. 342. 378
deiotarus, eiúſq; res, 320. 409. 410. 413. 431. 436
delphos Calenus Cæſarianus recipit 351
delta in Ægypto 404
deuoti, qui Soldurii, 68. eorum

mira fides ibidem
Diablintres Galli 61
dianæ Epheſiæ fanum ſpoliari iubet Scipio,338.interuentu Cæſaris impeditur 381
dictator Iulius Cæſar, 302.318.
dictatura ſe abdicat 319
didius Gadium præfectus, 519. eius mors 529
diei prolatio,in exactione pecuniæ,donatio dicta 337
dii Gallorum , 137 Germanorum 139
dioſcorides&Serapiōlegati Ptolemæi regis ad Achillā 384
dis pater Gallorum 139
diuico Heluetiorum legatus ad Cæſarem 8
diuitiacus Heduorū princeps, eiúſq;res 3.10.13.19.28.39.134
Domitius Ænobarbus Pompeianus,247. eius de fuga ex Corfinio,conſultatio, 249. à Maſſilienſibus receptus, excluſo Cæſare,259.270.inde fuga 302
domitius proditionis arguitur 309
domitius Caluinus,338. eius cū Pharnace res 409.411
donilaus Gallogræcus c c c equites Pópeio ſuppeditat320
dotis ratio apud Gallos 138
Drapes Senonū princeps, 224. 225. captus,227. inedia mortuus 231
druidū deſcriptio,135.& dein.
Dumnacus Andium dux, 222. eius fuga 225
dumnorix Heduus Diuitiaci frater, eiúſque res,3.6.11.12. 13.96.97.eius cædes 98
duo viri aciem inclinatam reſtituunt 510
duracius Picto 222
durocotorum opp. 152
duumuiri municipiorū 252.256
Dynaſtæ prouinciæ 429
dyrrhachio intercluditur Pōpeius 343.344
dyrrhachii & Achaiæ geſta 351. & dein.
dyrrhachina duo prælia Cæſarem nōnihil debilitarūt 371

E

Eburones pop.39.Treuirorum clientes,75. vbi ſiti,107. eorum defectio,108.109. prædæ omnibus à Cæſare exponuntur,146.vaſtantur 151
eburouices aduerſus Romanos conſpirant 65
Egeſaretus Theſſalus Pompeii fautor 339
egimurum oppidum 462
eginium opp. 365
Elauer flu. 172
elephanti condocefacti 452
elephāti Scipiōis, 437.461.465
elephanti communi periculo in aciem educuntur,452.eorum terroris minuendi ra-

tio 480
elephanti L X aduerſus Cæſarianos producti,465. eorum fuga 486
elephanti L X I I I I à Cæſare capti 488
elephāto ferocienti veteranus miles ſe fortiter obiicit 487
emolumento,id eſt impendio ſeu detrimento 22
Ennius citatus 509.516
Epaſnactus Aruern⁹ Lucteriū Cæſari tradit 231
epheſiam pecuniā auferre Scipio conatur,331. ei ſalutem Cæſar affert 382
ephippiorum vſus apud Suenos indecorus 73
epibatæ armantur 447
epidaurum Octauiana oppugnatione liberat Vatini⁹ 416
epirus tota Cæſari deditur 325. 343
eporedorix Heduus, 174.175. 189.capitur 192
equeſtres copiæ,pedeſtres apparentes 443
equeſtris prælii cōſuetudo 504
equitibus quingentis Heluetii quatuor millia equitum Romanorum propellūt 10
equites mille Cæſariani ſeptē millia Pōpeianorum equitū ſuſtinere nō dubitabant 369
equites Galli 137
equitum Gallorum temerariū iuſiurandum 191
equites Germani ſæpe in præliis ex equis deſiliunt, ac pedibus præliantur 73
equitum Ro. generoſitas 123
equialga paſti 450
equorum mira docilitas 37
equorum ſtudioſi Galli ibid.
Ericius, bellicum inſtrumentum 358
Eſſedariorum vſus in præliis apud Britannos 86.90
Eteſiæ venti 383
Euphranor Rhodius vir fortis, 396.eius mors 403.404
Exactiones grauiſſimæ Scipionis Pompeiani 337
exactiones graues Caſſii 419
excommunicatio veterū Gallorum 135
exercit⁹ Cæſariani maior pars tyrones 513
exercitus Cæſariani ſitis 478
exercitus hoſtiles à mane vſque ad horam decimam in conſpectu alter alterius immoti perſtantes 473
exercitus Petreii & Afranii dimiſſus 288
exercitus Ro. ab Heluetiis pulſus,& ſub iugum miſſus 5
explorator falſa renūtians 14
F
Fabii Peligni facinus audax 311
fabius Max. Ruthenos & Aruernos ſuperauit 32

facere pro ſano, hoc eſt quod ſani eſſet 98
facinus memorabile 311.323. 487.horrendum 504
factiones Gallorum 19.133
factũ eſt metũ eſſe magnũ 513
fagum & abietem Britannia non habet 101
falcatæ quadrigæ Pharnacis 434
falcium in nauibus bellicis vſus 64
fames ac penuria Afranianorum 281.282
fames Cæſarianorũ militum & tolerantia 162.359
familia orgetorigis, decẽ millia hominum 3
ex familia vna duo ſimul in Senatu Heduo eſſe non poterant 171.172
fana pecuniis ſpoliata 242
fanum op. 245
faciũ prælationis inuidia 383
fauonius Scipionẽ caſtigãs 352
fautores Cæſaris LXXIIII à Põpeio ſecuri percuſſi 568
fauſtus Sylla 241
fauſtus & Afranius viui à Sitio capiũtur, 494. eorũ mors. ibi.
Ferrariæ Biturigum 165
ferrariæ officinæ à Pompeianis inſtitutæ 448
ferrum in maritimis Britãniæ locis naſcitur 101
feſtinatio Cæſaris 452
Fideicõmiſſus exercitus 316
fides Cæſaris 507
fides Cæſarianorum militum conſtantiſſima 463
fides tota Italia anguſtior 318
fiduciaria opera legati 114
fiduciarium regnum 402
filia Ptolemæi regis minor ad Achillam ſe confert 387
filiis in fœminino genere, Maiori ex duabus filiis 408
Fluminis alti tranſeundi ratio 498
flumen auertere Cæſar molitur 272.273
flumina Romanos milites nõ morantur 185
fluſtates Romanis dediti 71
Fœderis militaris ſanciendi ritus apud Gallos 153
fœminæ notitiã intra annũ 20 Germani non habebant 139
fœminæ à viris prodi hoſtibus metuentes, viros hoſtibus ipſæ produnt 168
foliis arborum paſti equi 352
fontẽ cuniculo intercipit Cæſar 231
fortiſſimi Gallorum cur ſint Belgæ 1
fortitudinis exemplum memorabile 487
fortunæ vis 146.151.358
Fraternæ pietatis exempla 13. 78.453. Zelus & æmulatio 12.13

Frænati equi & infrænati in bellis 447
frigoris tolerãtiſſimi Sueui 73
frigorib' expoſita eſt Gallia 10
frumentari 195
frumentum deditiis ſuis dandum curat Cæſar 18
frumentũ militibus certis diebus admetiebatur Cæſar 10
frumentum ſuum Heluetii cõburunt 4
frumenti anguſtia premitur Cæſar 343
frumenti condendi modus apud Afros 475
frumenta & ædificia propria corrumpentes Galli 190
frumenta intra munitiones ſata 352
Fuga Ambiorigis mira 151
fugæ hoſtes celandæ ratio 216
fugæ ſimulatæ fraus 315
fugitiui etiam legatos de pace mittebant de ſaltu Pyrenæo 329
fuluius Poſthumius adiutor Lẽtuli 355
funera Gallorũ magnifica 138
fuſius Calenus Cæſarianus, 321. eius induſtria 351
fuſius Cotta occiditur 153

G

Gabali pop. 190.196
gabinii Cæſariani felicitas, 415 infelicitas & mors ibid.
gabiniani milites 320.381.385
gaditani Cæſaris fautores 299. 300
galba Sueſſionum rex 39
galbæ regis Sueſſionũ filii Cæſari deduntur 44
galearum tegmenta ex viminibus 355
galeari 443
galliæ diuiſio 1.134
gallia omnis ad Septentrionẽ eſt 10.83
gallia omnis pacata, 55. repente tumultuatur 59
gallia prouincia, 261. Cæſari decreta 24
gallia tanquam prædæ Germanis & Romanis expoſita, 30. ſubacta, 232. libera eſſe iuſſa 32
gallia Tranſalpina 155
galliæ concilium, cui ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere 169
galliæ conſenſus aduerſus Cæſarem 109
galliæ conſenſus in libertate vindicanda 197
galliæ conuentus Cæſar agit, 36. concilium indicit 128
galliæ equitatus ad Cæſarem in Britanniam profecturum conuenit 96
galliæ & Germaniæ morum diſcrimina 10.133
galliæ & Hiſpaniæ regiones ſaluberrimæ 319
galliæ fertilitas ac opulentia

præ Germania 20
galliæ imperium ſibi vindicare volunt Heluetii,2. Arioviſtus,& Cæſar 22.23.30.31
galliæ motus repetini 106.123
galliæ præſidia diſtribuit Cæſar 232
galliæ prouinciæ ſeruitus 199
galliæ res geſtas Hircius abſoluit 206
galli Belgæ 37.38
galli bellicoſi 67.125.137.153
galli Celtæ lingua Gallica dicti 1
galli diſciplinæ ergô in Britāniam proficiſcebantur 136
gallorum equitum mos, 137. iuſiurandum temerarium, 191. virtus ac fortitudo mirabilis 268.440
gallorum veterum mores ac inſtituta,133.& dein.
galli à Dite patre progeniti, 138. Græcis literis vtebantur, ibid. humanis victimis diis litabant,137. Cimbrico bello humanis corporibus veſcebantur, 199. in bellis ſedere ſoliti,216. iumentis maximè delectantur,73. etiam ſenes militant,214. multos carros in bellis habent,268. procero ac mirifico ſunt corpore,53. 461. religionibus dediti, eorúmque dii ac vota, 137.138. armati in concilium veniebant,115. nouis rebus plerū que ſtudent 75
galli in copiis Cæſaris,261. Iubæ regis,315. Pompeii 320
galli proditores in exercitu Cæſaris 46.131
galli vrbes ſuas ipſi incēdūt 160
gallorum aduerſus Romanos coniuratio,60.121. odium & inſidiæ, 110.111.113.153. rebellio,37.57.75.128.154
gallorum ante Cæſaris aduentum annua bella 137
gallorum coniugia,138. conſilia ſubita & repetina,60. 75. cōſuetudo erga liberos ſuos natu minores, 60. domicilia in æſtu,144. mos in rumoribus nouis excipiendis 75
gallorū cū Cæſarianis prælium 58.200
gallorum diſciplina ex Britānia allata 136
gallorū duces ad Alexiam 197
gallorum & Belgarum eadem eſt oppugnatio 40
gallorum fortitudo,141. induſtria ac ſolertia,165. infirmitas,78. leuitas ac mobilitas, 37.61.75. libertas,153. mollities in aduerſis,67. temeritas innata 177
gallorum facinus memorabile in mortis pro patria contemptu 167
gallorum fuga ac clades 59

201.104
gallorũ Germanorúmque Labienianorum cædes 460
gallorũ immẽſæ copiæ 196.197
gallorum ingenia candida & aperta 480
gallorum inter ſe diſcrimina, 1. factiones duæ 19.133
gallorum mira conſuetudo in cõcilii armati indictione 125
gallorũ nobilium genera duo, Druides,& Equites 135
gallorum præcipui, Belgæ & Hedui 237
gallorum principes ad Cæſaris pedes ſe abiiciunt 19
gallorum tutelam aduerſus Arioviſtum Cæſar ſuſcipit 21. 27.30
gallis ignota Britannia 83
gallicarum nauiũ forma 62.63
gallica claſſis aduerſus Romanos 63
gallicæ plebis vilitas 136
gallicus victus cum Germanico non conferendus 20
gallico Germanicus ager non comparandus ibid.
gallicorũ murorum forma 165
gallinã Britãni nõ guſtant 101
ganymedes eunuchus nutricius Ariſinoes,390. eius odiũ 402.impotens regnum 409
garites Romanis dediti 71
garoceli Galli 7
garumna flu 1
garumni Aquitani Romanis dediti 71
Gebenna mons 156.185
gemella legio 319
genabum Carnutum opp. 153 209.diripitur atque incenditur 158
genabenſis perfidia, eiúſque vltio 162.168
gener à ſocero proſcriptus 125
geneua Allobrogum opp. 4
genuſum flu. 363
gergobia opp. 154
gergobina Boiorum opp. 158
gergouia Aruernorum op. 172 eius oppugnatio 180.182
germaniæ & Galliæ morum diſcrimen, 133.134. & dein. 139
germani quando primùm & qua ratione in Galliam trãſierint, 19.22.30.80.134. inde pulſi 35
germanorũ equitũ virtus 406
germani pedites ſummæ velocitatis inter equites pugnantes 33.227
germani leuis armaturæ 285
germani Tranſrhenani continenter cũ Belgis pugnãtes, 1.Belgis aduerſus Ro.coniũcti,38. eos Cæſar vlciſcitur, 132
germanorum ad Cæſarem legatio,76.retenta, 80. aduerſus Romanos dolor & odiũ.

110.arrogãtia,76.cultus corporis,139.cum Romanis cõflict⁹,35.clades ac fuga,35.80
germanorũ matreſſam. præliandi tempus ſuis præſcribunt 34
germanorum magnitudo corporis ac terror,25.mos in bellis parãdis,140. nuditas,139. procacitas, 32. ſuperſtitio in præliis ſuſcipiẽdis,34. trepidatio,79. vagatio ſeu peregrinatio & error,139. victus, 139.virtus 192
germanorum omnis vita in venationib⁹ & ſtudio rei militaris conſiſtit 139
germanos Galli quondam virtute ſuperabant 141
germanos Cæſar debellat, & Germanico bello finẽ imponit 76.80
Cætera quæ ad Germanorum deſcriptionem, mores & inſtituta pertinent, Vide fo.139 & dein.
getuli & Numidæ, Marii beneficiarii, 456. ad Cæſarem deficiunt 457.469
getulorum Conſidii comitum auaritia ac crudelitas 493
getulorum duo oppida capiuntur 451
getulorum equites ſine frænis 473
Gladiatoria familia Milonis 331
glans inſcripta vice epiſtolæ miſſa 503.506
glandes fuſæ 448
glaſto ſe inſiciunt Britãni 102
Gobanitio patruus Vercingetorigis 154
gomphi à Cæſare nõ toto dĩe expugnati 366.367
gordunni, Neruiorum clientes 115
Grãdo ſaxorum in exercitum Cæſaris cadens 464
grauis armaturæ miles, legionarius 479
græce ad Ciceronem ſcribit Cæſar 120
græce indocti Neruii ibi.
græci contra Ro. imperiũ pugnare nolentes 325
græcis literis Galli olim vſi 136
grudii Neruiorũ clientes 115
grumus natura excellens 501
Guturnatus, ſeu Gutruatus, aut Cotuatus Carnutum factionis princeps occiditur 228

H

Haliacmon flu. 339
harpagones 271.505
harudes pop. 20.24.35
Heduorum auctoritas ac poteſtas, & mox calamitas, 134. 157.174.232. clientes,196. tumultus ac ſeditio,171. perfidia 183
heduorum lex de magiſtratibus ſuis 171.172

heduorum res cum Ariouiſto. 23.cum Aruernis,19.cum Biturigibus,38. cum Cæſare & Romanis, 7.10.11.22. 23.24. 29.30.31.97.98.124.129.161.162 171.172.174.175.176.178.183. 189.205. cum Heluetiis,7.cũ Sequanis 134
heleuteri pop. 196
heluetia omnis ciuitas in quatuor pagos diuiſa 8
heluetii cæteris Gallis præſtãtiores,1.Cætera de Heluetiis vide fo.1.2.3.4.5
heluii pop. 156.190
heraclea Sentica 365
hercinia ſilua,141.eiúſque feræ 142
herculis fanum Gadibus 299
herculis fano ablata reſtituit Cæſar 302
herminius mons 419
Hibernia inſula 101
hippo regius 494
hippotoxotæ 320.447
hiſpalis op.299.301.ei⁹ oliueta, 513.eiuſdem turbatio ac moleſtia 518
hiſpalenſibus ingratitudinem exprobrat Cæſar 512
hiſpani equites 108
hiſpani in copiis Cæſaris 460
hiſpanorum auxilia Gallis aduerſus Romanos 69
hiſpanorum pugnandi ratio 264
hiſpanorũ ſeditio inter ſe 427
hiſpaniæ caput Corduba 497
hiſpaniæ cura Cæſari 300
hiſpaniæ principes ad Cæſarẽ tranſeunt 280
ex Hiſpania apportabãtur neceſſaria ad armandas naues Cæſaris 94
hiſpanicæ res tam Põpeianorum, quàm Cæſarianorum, 261.309.347.dein.496.497
hiſpaniæ duæ à Cæſarianis pacatæ 361
hiſpaniæ vlterioris fœcunditas & ſitus 500
hiſpaniæ vlterioris potitus Cn. Pompeius adoleſcens 496
hiſpaniarum deditio 310
hiſſam M. Octauius à Cæſare abalienat 322
Homines à Gallis pro victimis immolati 157
hordeo corrupto & panico vetere ſe alentes Maſſilienſes 302
hordeo frumentũ auctum 352
horrorem aſpectus glaſto ſibi conciliant Britãni in bellis 102
hoſpitium ſacroſanctum, 505. eius violati nefas 504
hoſtis conſilia qualiter accipiẽda 109.110
hoſtis in acie tollendi ratio 126.127
hoſtis in iniquum locum per-

trahendi ſtratagema 131
Hybridæ à Labieno conſcripti 447
hyemare ſub pellibus 326
hyemes in Gallia maturæ 83
hyempſal rex 470

I

Iadertinorum in po. Romanũ officia 414
Ibernia inſula 101
iberus flu. 273
Iccius & Antebrogius Rhemorum legati 38
iccii anguſtiæ 40
Ignis iaci ſolitus 502
ignis ſupplicium 3.155
cum igne pugnãtes Cæſariani 117
igni viui combuſti Paradenſes expugnati 489
ignibus nocturnis produntur aliquando milites 348
Ilerda op. 261.273
illurgauonenſes pop. 272
in Illyrico geſta 55.59.94.415
Imanuentius Trinobantium rex 104
imitatores ſolertiſſimi Galli, 165. item Alexandrini 389
imperatorem ſe appellat Scipio, 336. eo nomine indign⁹ cenſetur à Centurione Cæſariano capto 463
imperatores munera ac dona ab amicis accipiebant re bene geſta 432
in Impuberes etiam ſæuit Bibulus 326
Indo rex 501
induciarum genus ex miſericordia 296
induciomari Treuiri ſimulatio, 95.96. dolus ac defectio, 108.125. fuga, 123. cædes 127
inermes aliquando Germani terrorem Romanis afferentes, poſtea armati ac victores, ſpreti & ſuperati 26
infantibus in ardore pugnæ non parcitum 168
ingratos ac perfidos Cæſar vlciſcitur 475
inimici alter alterum ſeruãtes 118
inſidiæ Labieni aduerſus Cæſarem, 466. detectæ 476
inſidiarum occultandarũ fraus 401
inſignia ſibi in præliis accommodabãt milites Romani 48
inſignium & ſignorum militariũ occultandorũ fraus 179
inſontes etiã & innoxios nõnunquam diis ſuis ſacrificabant veteres Galli 138
inſtar legionis videri, 357. inſtar cohortium 399
interceſſio tribunitia 240
intermittere dare obſides, hoc eſt ceſſare & protrahere 89
interpretes quotidiani 13
per Interpretes Cæſar Gallis lo

cutus 13
Iſſa inſula 418
iſthmum Cæſar munit 351
Italia ſine vulnere à Cæſarianis capta 361
italia ſine Sicilia & Africa teneri non poteſt 308
italiæ facultates & exiſtimatio 127
itineris Cæſariani ad hoſtes aſperitas 176
itineris difficultas in Afraniano exercitu 282
ithyreæ naues 447
itius portus 94
Iuba Numidiæ rex, Pompeii hoſpes & amicus,204. Cæſaris hoſtis,450. auxilia Pompeio ſuppeditat,420. elephātos,30 ad Scipionē adducit, 451.465. auxilia à Scipiōe Pōpeiano abducit,451. ad Vticā male pugnat,305. Vticenſes confirmat,312. Curionē Cæſarianum vincit,316. eius crudelitas, 317.476.481. ſuperbia & arrogantia, 470. terror apud Cæſarianos,& rurſum cōtēptus,465. anguſtiæ, 451.458.469.492. mors 494
iudiciorum mira forma, vt alii audirent,alii iudicarēt 318
iulius Cæſar c o s. creatur 318
iumenta alga tolerata 450
iumenta ſua ſarcinaria Afraniani ipſi occidunt 284
iumentis maximè delectantur Galli 75
iunii pœnitentia 505
iupiter 137
iura mons altiſſimus 2.5
iuſiurandum Labieni in fauorem Pompeii à Cæſare metuentis 325
iuſiurandum temerariū equitum Gallorum 191
iuriiurando hoſtili fidentes Cæſariani tyrones,in perniciem ſuam ſe dedunt 334

L

Labieni Cæſaris legati caſtra oppugnata,126. eius ſtratagemata, 131. 187. ſupplementū,185. cum Gallis prælium, 188. virtus 172
labienus à Cæſaris inimicis ad defectionem ſolicitatur,236. Cingulum oppidum exædificat,247. Pompeio iurat, & idem facere cogit legatos, tribunos , centuriones, &c. 325. eiuſdem cum Vatinio de pace altercatio,320. aduerſus Cæſarianos crudelitas, 360. aſſentatio ad Pōpeium, 370. acies contra Cæſarem, 443. inſultatio in milites Cæſarianos, 444. inſidiæ aduerſus Cæſarem, 466. detectæ, 476. fuga & clades,460.466. 478.482. mors,516
laboris intolerantes Galli 164.

labori ac duritiæ à pueris ſtudent Germani 139
labrum duntaxat ſuperius nõ radunt Britanni 102
lacetani ad Cæſaré tranſeũt 272
lacte & pecore viuũt Sueui 73
lacte,caſeo,carne viuunt Germani 139
lacus Lemanus 2.5
laniſtæ in modum Cæſar ſuos tyrones aduerſus elephantos inſtituit 479
largitio Cæſaris 301.302
larinates pop. 252
larıſſa opp. 366.376
latobrigi patriam ſuam deſerunt,4. redeunt,17. eorum numerus,18
latrocinia apud Germanos infamia quæ non ſint 140
latrones dicti Romani ab Heduis 175
Legati aliæ ſunt partes, atque imperatoris 349
legati Heluetiorũ ad Cæſarẽ 5
legati iure gẽtiũ ſacroſancti 60
legati officium 298
legati ſingulis præfecti legionibus 179
legatorũ violatorum vltio 65
legatos Cæſaris Galli violant, 60.Pompeiani item 509
legio Centuriones ſuos cædẽs 424
legio gemella 319
legio ſeptima frumentatrix 90
legionis decimæ virtus,& pretium apud Cæſarem 27.28
legio vndecima Cæſaris impar cæteris 212
legio viceſimaſeptima tyronũ 334.338
legio triceſimaſexta,413.triceſimaſeptima 392
legio vernacula 301
legio veterana 334
legione vna Gallia vlterior obtenta 5
Legiones à duce perfuga traductæ 306
legiones Cæſaris veteranæ & nouæ 212
legiones duæ Cæſari detractæ. Pompeio traditæ,237.eæ primariæ erant in exercitu Põpeii 371
legiones Pompeii 319.500
legiones ſemper duæ pro caſtris Cæſaris excubabant 166
legionũ Cæſarianarum in hiberna diſtributio 107
legionarii militis robur 479.480
legionarii in equos impoſiti 29
leguminibus etiam contenti erant Cæſariani milites in inopia 347
lemouices pop. 197
lemouicum op. 222
lenium opp. 518
lentulus Aſculo expellitur 247

lentulus & Marcellus c o s s. Cæſaris hoſtes,235.246. Roma metu Cæſaris aufugiunt 246
lentulus Marcellinus quæſtor Cæſarianus 355
lentuli Cõſulis æs alienũ, 240. odium in Cæſarem, 238. ſenium 368
lentulus Spinther Cæſaris beneficiarius,250. eiuſdem fuga,247. mors 381
lenúculi,nauigia piſcatoria 317
lepidus procoſ.in auxilium à Caſſio vocatur,425. mediat inter Caſſiũ & Marcellũ 427
lepontii pop. 77
léporé Britãni nõ guſtant 101
leptis op.423.ciuitas immunis & libera 440
leptim op. Labien⁹ oppugnare conatur 453
leptitanorum mulcta à Cæſare 495
leuaci Neruiorum clientes 115
leuci pop. 27
leuis armatura inter equites interiecta 447
leuis armaturæ pedites 218
lex Heduorum de magiſtratibus creandis 171.172
lex Iulia 246
lex Pompeia de ambitu 318
leges Cæliæ duæ 320
lexouii, ſeu Lexobii, aduerſus Romanos conſpirant 61.65
Libertas Gallorum 60,153
libertini & ſerui in militiã adſcripti 447
libo Pompeianus cum Cæſare ad Oricum colloquitur,327. inſulam Brunduſinam occupat,332. Cæſarianos terret.ib. Brunduſio diſcedit,333. Vide Scribonius.
liburnica claſſis Põpeiana 320
licinius Damaſippus 317
lictores habere priuatis non licebat 242
ligarius captus à Cæſare necari iuſſus 475
ligario C.Conſidii filio Cæſar ignoſcit 491
liger,ſeu Ligeris fl. 60.155.185
lilium in munitionibus Alexiæ 196
lilybæum promõtorium 437
lingones pop. 17.27.77
Lintrium vſus in fluminibus traiciendis 7
liſcus Heduus, Dumnorigem apud Cæſarem defert 11
litata internecio. hoc eſt vlta 511
litauicus Heduus, eiúſque fratres,174.176,eius perfidia ac fuga 174.176.183
literæ Cæſaris vix atque ægrè in ſenatu recitatæ 238
literis diſciplina Druidum nõ mandabatur 136
littora omnia à Pompeianis tenebantur 343

Longarum nauium agilitas 99
longinus Cæſarianus 422
lorica 195
L.AEmilius decurio equitum Gallorum 15
L. Afranius legatus Pompeii, 260. proditionis poſtulatus, 368
L.Aurunculeius Cotta legatus, 107.eius prudens conſilium, 110.vulnus,113.mors 114
L.Cælæ Cæſar ignoſcit 491
L . Cæſar adoleſcens legatus, 190.243. Cæſari Vticani venienti obuiam it 491
L.Canuleius legatus Cæſarianus 343
L . Caſſius conſul ab Heluetiis cæſus 5.8
L.Caſſius Longinus Cæſarianus 338
L.Ciſpius Cæſarianus 474
L. Decidius Saxo Cæſarianus miles 176
L.Domitius,241.in Cæſaris poteſtatem venit,251.eius fuga, 302
L . Domitii ſententia de tribus tabellis iudicibus dandis in cauſa eorum qui à Pompeio non ſtetiſſent,368.eiuſdem mors 378
L.Fabii Centurionis ſeu virtus ſeu temeritas miranda 181
L.Hirrus à Pompeio ad Parthos miſſus 367
L.Iunius Patiecus 497
L.Laterenſis imperator appellatus 421
L.Laterenſis mors 422
L.Lētulus c o s.238.eius mors, 381.Vide Lentulus.
L. Licinius Squillus Caſſium ſauciat 421
L.Luceius Pompeianus 328
L.Mallii proconſulis fuga 68
L.Manlius pr.Pompeianus 252
L.Mercelius 422
L.Mergilio 421
L.Metellus trib.pl. Cæſari obiicitur 258
L.Minutius Baſilius, 143. eius ad Cæſarem epiſtola 507
L.Munatius Plancus 107
L.Naſidius Pompeianus 289
L.Paulus conſul 234
L. Petroſidii aquiliferi mors 114
L.Piſo 239
L.Piſo Cæſaris ſocer,8.239.eius mors 8
L.Plancus Cæſarianus 262.439
L. Pupius Cēturio à Cæſare captus dimittitur 246
L. Racilius aduerſus Caſſium conſpirat, 421.eius mors 422
L.Roſcius 107.124.239
L.Rubrius in poteſtatem Cæſaris venit 251
L.Septimii trib.militū aduerſus Pompeiū crudelitas 381
L.Sertorius 273

L.Straberius Pompeianus Apolloniæ præfectus, clàm inde profugit 325
L.Ticida eques Ro. 462
L.Titius trib.mil. 423
L. Tiburtius in colloquio vulneratur 330
L.Torii apud Cordubēſes terror 424
L.Torquatus Orici præfectus Pompeianus ſe & Oricū Cæſari dedit,324.eius mors,494
L. Valerii Præconii legati mors 68
L.Vareni centurionis egregiū pro inimico facinus 118
L.Vibullius Rufus bis in Cæſaris poteſtatem veniēs, ab eo ſemper dimiſſus 323
Lucretius Hiſpilo Pompeianus 321
luĉterius Cadurcus, homo audax 155.156.224.225
luminibus accenſis noctu Vticam Cæſar peruenit 491
lunæ plenæ vis in æſtibus maritimis 88
luna niſi noua Germanos non contendere 34
lunata caſtra 485
luneius Regulus Adrumeti præfectus 491
luſitania 260.420
luſitani Hiſpalim oppugnant 518
luſitani leuis armaturæ 267
lutetia Pariſiorum, 128.185.inceditur 186
luxuries Pompeiani exercitus 376
Lyſſum opp. 334.335

M

Macedones equites in Pompeii copiis 320
macedoniæ pars, Libera 338
machinæ bellicæ Romanorū barbaris admirationi ſunt 53
machinæ variæ Alexandrinæ 389
magiſtratus Gallorum 139
magiſtratus bellici apud Germanos 140
magiſtrat⁹ lex apud Heduos 172
magiſtratus præpoſterè decernuntur Romæ 242
magiſtratus Romani ſacroſanĉti 522
magnitudo animi Cæſaris 455
magnitudo corporis & vires vt parentur 73
malaca vrbs 428
malacia ac trāquillitas maris 65
malcus Nabatæorum rex 388
mādubiorum fames ac miſeria 200
mandubratius adoleſcens Britannus 104
manilius Tuſculus 421
manus rebellibus victis præciſæ 231
manibus præciſis dimiſſi tabellarii capti 502

marcelli odium aduerſus Cæſarem 236
marcellus cum Cordubēſibus à Caſſio deficit, 414. Vide M.Marcellus.
marcius Criſpus præſidio Thebennenſibus à Cæſare mittitur 483
marcomanni Germani 35
M.Acilius & Statius Murcus legati Cæſaris 327
M.Antonius legatus Cæſaris, 201.quæſtor,208. Brunduſio præeſt,332. eius ſacerdotii petitio 234
M.Antonius Q. Caſſius tribb. pl.Cæſaris fautores 239
M.Aquinius nouus homo 470
M.Aquinio Catonis filio Cæſar ignoſcit 491
M.Ariſtii tribuni militum miſera cædes 177
M.Bibulus Pompeii præfectus maris maximus. Vide Bibulus.
M.Cælius præt.Ro. 330
M.Calidii ſententia de rep. in diſſenſione ciuili Pompeii & Cæſaris 238
M.Cato Vticenſis 448.458.489 490.Vide Cato
M. Craſſus à Parthis interfectus 336.337
M. Epio Catonis filio Cæſar ignoſcit 491
M.Fauonius Pompeianus 339
M.Lepidus præt. 302
M. Marcelli ſententia de rep. in diſſenſione Cæſaris ac Pōpeii, 238. Idem pr. appellatus, 425. eiuſdem prudentia ibi.& 426
M.Meſſala & M.Piſo cōſules 23
M.Meſſala legatus 453
M.Octauius Pompeianus 320. 322. 416
M.Opimii præfecti equitum Scipionis mors 341
M.Petreii Centurionis præclarū facinus,182.eiuſdem fauor erga Cæſarem, 339. fauor erga Pompeium, 445. vulnus,447.fuga,493.mors, 494
M. Plotius in colloquio vulneratur 330
M.Pomponius Cæſarianus 378
M.Rufus quæſtor,303.316.eiuſdem ſententia de Cæſare & Pompeio 239
M.Syllanus 127
M.Titius Ariouiſti hoſpes,33. de manibus Germanorum ereptus 36
M.Trebius Gallus 59
M. Tyro ignominioſe dimittitur 469
M.Valerius Procillus 32.36
M.Varronis in vlteriore Hiſpania legati nutatio,298.& deinde,eius legiones 424
marcomanni pop. 35

mare bis æſtuans x i i horarum ſpatio 61
mare cõcluſum,& mare apertum 61
maris tranſitu Cæſarẽ prohibere Pompeius conatur 320
marium omnium non eandẽ eſſe naturam 61
marii affinis Cæſar 455
maritimorum Gallorum rebellio aduerſus Cæſarẽ 59.60.61
maritimorũ oppidorum munitio 61
marucimi pop. 252.311
Mars 137
marſi Cẽturiones perfugæ 305
marſorum militum virtus 249
maſſilienſes docti 296
maſſilienſium res,258.259.260.270.271.288.289.290.291.292.295.296.297.298.302.eorũ nomini & vetuſtati defert Cæſar ne eos perdat 302.303
materiari 195
materfamil. de muro ſe deiiciens 507
materiæ inopia laborat Africa 448
matiſcona op. 206
matrona fl. 1
mauri equites 440
mauri equites elephantorum præſidium 486
maurorum equitum duo millia à minus triginta Gallis equitibus in vrbem repelluntur 440
mazaca op. 430
mazaræ,telorum genera 16
Mediomatrices 77.197
medobrega Luſitaniæ op. 419
melodunum oppidum 186
memorabile Cæſaris factũ in difficultate pecuniaria 318
memorabile Cæſaris documẽtũ in reficiẽdis militibus 362
memoriæ exercitatio 136
memorabilis caſus in conflictu nauali 292
menapii Galli 39.61.71.74.ab Vſipetibus oppreſſi,75.eorũ vaſtatio,93. rebellio,128.deditio 130
mendacii vſus in captandis militum animis 174.175
menedemus Macedoniæ princeps 338
mercatorum commercia cur admittant Sueui 73
mercurius præcipuè apud Gallos colebatur 137
meſſala Cæſarianus Vticam cuſtodit 491
meſſanæ periclitatio 378
metioſedum op. 188
metropolis op.in poteſtatem Cæſaris redactum 366
Militis in Cæſarẽ cauillum 29
militis veterani cum elephanto pugna 487
milites à mane ad veſperam ieiuni in armis ſtantes 462

milites præ pauore teſtamenta condentes 26
milites ſeipſos plectentes 366
militũ amor erga Cæſarẽ 287
militum tyronum ruditas 149
militaris diſciplina & ſeueritas largitione nimia minuitur 419
militariũ ſignorũ conferẽdorũ cæremonia apud Gallos in fœderibus ſanciendis 153
milo cædis Clodianæ reus, 331. eiuſdẽ molimẽ ac mors 332
minerua dea 137
minutatim ſe recipere 454
minutius Rufus Põpeianus 311
minutius Silo, L. Racilii cliens 421
minutius coniurationis aduerſus Caſſium index, excruciatur 422
miracula poſt victoriam Cæſaris 382
mithridates Pergamenus, 404 Cæſari ſe iungit, ibi. 405. rex Boſphori à Cæſare cõſtituitur 436
Mona inſula 101
monomachia 511
morini Galli, 39. 61. vltimi Gallorum pacati, 71. eorum ad cæſarem legati, 84. Barbaros ſe vocant ibi.
morini Cæſarianos ex Britannia reduces inuadunt, 92. in poteſtatem Romanorũ rediguntur, ibid. Atrebatib' à Cæſare attributi 197
à Morinis in Britanniam traiectus breuiſſimus eſt 84
moritaſgus Cauarini regis frater 124
moſa flu. 77
Mulieres & pueri in muro diſpoſiti ad ſpeciẽ duntaxat 323
mulieres Germanorum rhedis & carris impoſitæ 35
mulierum Gallicarum mos in præliis capillum paſſum demittendi, & liberos proferendi 181
mulierum crines præfecti ad tormẽta bellica efficiẽda 322
muliones, equitum ſpeciem exhibentes 179
munatius Flaccus Caſſii lictorem gladio traiicit 421
munda op. 516
mundenſis campus 513
mundenſium ducũ clades 519
munera Milonis 331
municipia Romana pecunias exiguntur 242
munitiones Cæſaris ad Alexiã 194
munitiones Cæſaris & Pompeii ad Dyrrhachiũ 344. 345
munitionum ambitus inuſitatus, 355. Vide Opera.
muri oppidorũ Gallicorũ 165
muri hoſtilis primùm conſcẽdendi gloria 180

murus miræ longitudinis 5
muſculi forma 294
mutuò ſeſe conficere conātur
Iuba & Petreius 494
Myoparo 418

N

Nabatæorum rex 388
nannetes Galli 61
nantuates pop. 77
narbo vrbs 67.156.232
naſidii claſſis capta 475
naſidii odio Sulchitani à Cæſare mulctantur 495
naſidianæ naues, inutiles 292
naſua & Cimberius Sueuorum imperatores 24
naues Britannorum 269
naues Cæſaris 60.85.90.93.98.100.156.269.319.321.334.335
naues longæ 86
nauiū Gallicarū forma 62.63.64
nauiū Rhodiarū naufragiū 334
nauium Romanarū cum Gallicis impar prælium 63
nauale certamen Romanorū & Gallorum, 64. Maſſilienſium & Cæſarianorum, 271. Vatinii & Octauii 417
nauigatiōes Cæſaris felices 106
naupactus 339
Neapolis 438
nebulæ craſſæ latibulum 499
negligētia ex diuturnitate 214.323.476
nemetes Germani 35
nemetocerna op. 232
neruii equitatu nihil olim valebant 46
neruii Gallorū ferociſſimi, 39. Græce indocti, 120. militaria opera à Romanis facere docti, 117. eorū cliētes, 115. mores, 45. 122. multitudo, 117. peruicacia in re aduerſa, 52. in Rom. rebellio ac fraus, 47.49.115.116.122.125.128. deditio 52.128
Nicomedis Bithynii nobilitas 430
nicopolis opp. 411
nili aqua limoſa atque turbida 390
nimb⁹ cū ſaxorū grādine 464
nitiobriges pop. 156. eorū rex Teutomatus 170
niue altiſſima Cæſar non prohibetur ab itinere 156
Noreia oppidum 4
noricus ager ibid.
noricus rex 249
nouiodunum op. 43.44.158.159.184
nox dierum xxx. in inſulis Britannicis 101
noctē diei præponūt Galli 138
noctes in Britannia quàm in continente breuiores 101
noctiū non dierū numero ſpatia tēporū metiūtur Galli 138
nocturna Gallorū cōcilia 124
nocturna opera Cæſarianorū obſeſſorum 115

Numeius & Verodoctius Hel-
uetiorum legati 5
numidæ & Cretes ſagittarii in
exercitu Cæſaris 40
numidæ & Getuli à Scipione
multi dilabuntur ad Cæſa-
rem 455
numidæ in cruce ſuffixi 476
numidarum aduerſus Curio-
nem ſtratagema 315
numidarum celeritas, 478. eo-
rum equi infrænati 447
numidarũ clades 304. 314. in-
curſio in exercitum Cæſaris
440. 479
nutricius pueri regis regnum
procurans 383
Nymphæum portus 334

O

Obſides Cæſariani ab Heduis
male mulctantur 189
obſides Gallorum male habet
Ariouiſtus 20
obucula op. 424
Ocelum op. 7
octacilius Craſſus Pompeia-
nus 384. 385
octauii Pompeiani caſtra op-
pugnantur, 323. eius cum Va
tinio nauale prælium, 417.
418. fuga 418
octodorus Veragrorum vicus,
56. incenſus 59
octogeſa op. 273
oculorum effoſſio in minori-
bus ſuppliciis 155
Olei tricies centenis millibus
pondo mulctantur Leptita-
ni à Cæſare 495
ollouico Teutomati pater 170
Onuſtus cum genitiuo 475
Opera Cæſaris ad Alexiã, 194.
ad Maſſiliam 293. 296
oppidum altiſſimis mœnibus
à Cæſare vno nec toto die
expugnatum 366
oppidum quid Britanni vo-
cant 105
oppidi Corſinii cura Cæſari ne
diripiatur à militib⁹ 249. 250
oppidi Sarſuræ præfectus Sci-
pio, à multitudine interfici-
tur 482
oppida Hiſpaniæ natura loci
munita 500
oppius legatus Cæſaris 477
Orchomenũ Cæſar recipit 351
orcinia ſilua 141
orgetorix (qui & Orgentorix
in vetuſtis quibuſdam codi-
cibus dicitur) Heluetiorum
princeps 2
Orgetorigis filia & filius capiũ
tur 17
orgetorigis mors 4
oricũ op. 321. Cæſar recipit 324
Oſcenſes pop. 272
oſiſſini Romanis dediti 55

P

Pabuli equorum inopia apud
Pompeianos 352
pabuli inopia iumenta ſua oc-

cidentes 184
pabulo retenta iumenta toto quatriduo 185
pacatorũ inſigne in bellis 181
pacidius Pompeianus 443
pacidii Põpeiani aduerſus Cæſarem pugna, 483. eiuſdem mors 484
paconia inſula 437
pæmani Germani 39
pagi centum Sueuorum ad ripam Rheni conſidentes 24
pagi Tigurini robur 8
pagos in quatuor omnis ciuitas Heluetia diuiſa ibid.
palæopharſalica victoria 418
palma ex pauimento enata 382
paludati prætores 242
paludes Morinorum 92
pal⁹ inter duo caſtra media 41
palus perpetua in Sequanam influens 186
panis à famelicis in hoſtium caſtra abiectus 347
panis ex radice factus ibid.
panico & hordeo ſe alẽtes Maſſilienſes 302
parada oppidum, & eius miſeranda clades 489
parætonium 392
parentare ciuibus 162
pariſii pop. 128
parthi Romanorum hoſtes 336
parthicum bellum 236
parthinorum oppidum Cæſar expugnat 342
parthinos Pompeius prædæ loco habuit 344
paſtores indomiti 271
paſtores Turini à Milone ſolicitantur 331
Pecuniæ conflandæ commẽta 337. 419. 423
pecuniæ è fanis tolluntur 242
pecuniá publicam ſibi oblatam Cæſar repudiat 252
pecunias Cæſar mutuas à tribunis mil. & centurionibus accipit 261
pecus loco frumenti imperatum 269
pecoris cupidi barbari 147
pecoris in agros obuerſari ſinendi aſtutia ad occultandas inſidias 411
pedites mira celeritate equorum curſum adæquantes 33
peditum eximiæ pernicitatis commiſcendorum inter equites in pugna ſtratagema, 191. 192. 218. 369. 443. 478
pelles pro velis 63
pelles, veſtitus Sueuorũ 73. 139
peligni pop. 247
peluſium ſe cõfert Pompeius victus fugiens, 380. id à Mithridate capitur 404
pentiremes duæ Cæſarianæ capiuntur 474
perfidia Heduorum aduerſus Romanos 177
perfuga Gallus ad Gallos ador-

natur 66
perfugæ Cæſariani 353.354
perfugæ multi ex Pompeianis quotidie ad Cæſarem cõfluebant 178
periclitari fortunam 323
periurium Octacilii Pompeiani 334
periurii perfidiam morte Cæſar vlciſcitur 475
pertinaciã hoſtium Cæſar magnopere vindicãdã ceſet 228
petra, locus 343
petreius legatus Pompeii, 260. eius furor 280.
petreius Theſſalus Põpeii fautor 339
petreius & Afranius Pompeiani copias iungunt,261. Cæſaris calamitatem Romam ſupra verum nuntiant,269. eorundem crudelitas in Cæſarianos 281
petreii mors 494
petrocorii pop. 197
Pharus quid ſit 386
pharitæ 398
pharnacis Armeniæ regis res 409. 410. 411. 413.414. 422. 431.432.433.434.435
pharſalia locus vbi Cæſar milites ſuos expoſuit 321
pharſalici exercitus clades 377
philippus trib.pl. 241
philo Põpeianus Hiſpalis præfectus 518
photinus eunuchus nutricius Ptolemæi regis, regnum Ægypti procurat,383. eius cædes 387
Piceni pop. 246
pictonum vexatio 222
pilorũ cacumina ardentia 465
piruſtæ Illyrici,94. eorum legatio ac deditio ibid.
piſaurum op. 245
piſcibus & ouis auium victitantes populi 77
piſo Aquitanus cum fratre occiditur 78
Planities x v millia paſſuum patens 479
plebs Gallorum, ſeruorum loco habetur 135
plebis Gallicæ tutamen aduerſus potentiores 134
pletorii Ruſtiani mors 494
pleumoſii, Neruiorum clientes 115
plumbũ album in Britãnia 101
pluuia ſaxorum 464
Pompeia lex ambitus 318
pompeiæ Fauſti vxori Cæſar ignoſcit 494
pompeii & Cæſaris amicitia 127.128. abalienatio Pompeii 237.242
pompeii patris & filii & Pompeianorum res geſtas in bello aduerſus Cæſarem, videre potes à folio 236. ad foliũ 385. rurſus fol. 423.424. 425.

448.449. 450. item à folio 491.ad fol.523
pompeii Rufi periculum 488
pomponius, M.Cæſarianus 338
pontis in Rheno à Cæſare facti ratio & forma 81.132
pontis interciſi reficiendi ratio 173
pontem celeriter efficit Cæſar 81.270
pontem Geneuenſem Cæſar reſcindit 5
pontẽ in Arare Cæſar facit 8
pōtes interruptos reficere Cæſar prohibetur magnitudine fluminis 267
pontones 335
pontũ Cæſar recipit 429.435
pōtũ Pharnaces occupat 414
populi & ciuitates ad partes Cæſaris tranſeuntes 172
poſſe largiter apud aliquos 12
poſthumiana caſtra 501
Prædonum bellum 303
prælium equeſtre, 467. nauale 393.396
prælia ſex à Cæſare vno die facta 349
præſcriptio, prætextus 337
præſidiũ Iubæ regis apud Thebennam interficitur 483
prætores inter ſe aduerſarii 330
prætorum de imperio, ad populum ferebatur 242
præuertere rei, hoc eſt anteuertere & præuenire atque occupare 171
preciani Romanis dediti 71
princeps, prima 28
pro rata parte 248
proconſul cum imperio ad vrbem manens 127
procurator regni nutricius regis pueri 383
prouincia facta ex regno Iubæ 495
prouinciæ Galliæ ſeruitus 199
ad Ptolemæum regẽ Ægypti Pōpeius fugiens ſe confert. 380.381
Ptolemæum inter & Cleopatram Cæſar arbitrum ſe interponit 383
ptolemæi patris teſtamẽtũ 383
ptolemæũ puerũ regẽ Cæſar in ſuã poteſtatẽ recipit 384
ptolemæi regis pueri fictæ lachrymæ 402
ptolemæi regis caſtra oppugnat Cæſar 406
ptolemæi regis mors 408
Puberes omnes armati conuenire coguntur armato concilio indicto apud Gallos 125
P.Actius 303
P.Atrius eques Ro. à Cæſare captus, 477. venia donatur 491
P.Caluitius Pompeianus 517
P. Conſidius pro exploratore miſſus falſa renuntiat 14.15

P.Craſſi adoleſcentis res 35.55.
60.62.67.69
P.Domitius.Vide Domitius
P.Lentulus Spinther in poteſtatem Cæſaris venit,251. Vide Lentulus
P. Ligarius Afranianus iuſſu Cæſaris necatus 475
P.Saſerna 442
P.Seruilius c o s. 318
P.Sextii Baculi primipili mors 50
P. Sextii Baculi centurionis virtus 58.149
P.Sextius 410
P.Sitius Numidiam Iubæ regnum inuadit, 458.eiuſdem virtus 494
P.Sulpitius Rufus legatus 85
P.Sulpitius præt. 378
P.Syllæ dexteritas 348.349
P.Vatinius Cæſaris legatus 329
P.Veſtrius eques Ro.capt⁹ 475
puellæ regnantis tædium apud populum 401.402
pueri & mulieres in muro ad ſpeciẽ militum diſpoſiti 325
pugna ex eſſedis 86.90
pugna naualis 64
pugna ſex horas durans 58
pugnam ineuntium Gallorum vota 60
putei à Cæſarianis fodiũtur 392
Pyra Iubæ regis in oppido Zama 492
pyrenæi montes, 1. à Cæſare ocupantur 260

Q

Quadrigæ falcatæ Pharnacis aduerſus Cæſarem 434
Quintilius & L. Canuleius legati Cæſaris 343
Q.Aquila Cæſarianus 474
Q.Atrius nauium Cæſarianarum præfectus 99
Q.Caſſius trib.pl.Cæſarianus, 300.Gaditanorũ præfect⁹ 302
Q.Caſſii Longini odiũ in Hiſpanos,& contrà,419.vulnus 421.mors,428. Vide Caſſius.
Q.Coponius Rhodiæ claſſis Pompeianæ præfectus 335
Q.Cornificius Cæſarian⁹ 414
Q. Cicero Cæſarianus, 107.eius caſtra oppugnãtur à Neruiis,115.eiuſdẽ valetudo tenuiſſima ibid.
Q. Cominius Cæſarianus ad Scipionem deductus 462
Q. Fabius maximus legatus Cæſaris 497
Q.fulginii Cæſariani primi haſtati x i i i i legionis mors 266
Q.Fuſius Calenus legatus Cæſaris 288
Q.Iunius Hiſpanus 108
Q.Laberii Duri trib.mil.mors 102
Q.Ligario Cæſar ignoſcit 491
Q.Lucanii cẽturionis mors 113
Q.Lucretius Senator 248

Q.Marius trib.mil.Pōpeianus ad Cæſarem tranſfugit 502
Q.Paciſcius Cæſarianus 410
Q.Pedius legatus Cæſaris 37. 331.497
Q.Pompeii Nigri equitis Ro. Italicenſis robur, 511. eiuſdē cum Antiſtio Turpione ſingulare certamen ibid.
Q.Sertorii milites 69
Q.Sabinus 350
Q. Sextius de vita pecuniam paciſcitur 422
Q.Titati' Varus præfectus equitum 223
Q.Titurius Sabin' legatus Cæſaris, 40. eiuſdē prouincia, 62 apud Vnellos acta, 65. ſtratagema, 67.107.110. & dein. eiuſdem mors 114
Q.Tullius Cicero 145
Q. Varus præfectus equitum Domitii, Cæſarianus 340
Q.Velanius 59
Quire 490
Quos inter 171

R

Rabirius Poſthumus 441
radix qua vice panis vterētur Cæſariani 347
radicib' arūdinū paſti equi 351
iungunt 4
Rebilius magni vſus militaris vir 304.311
rex Iuba. Vide Iuba.
regis Deiotari abiectio, 431. ſubleuatio, ibid. Vide Deiotarus
reges AEgyptiis conſtituit Cæſar 408
reges Britānici quatuor 105
regnum fiduciarium 402
regnum Iubæ in prouinciam conuerſum 495
rei ex vinculis cauſam apud Heluetios dicebant 3
religio ſacerdotū Gallicorū 136
remulco nauem abſtrahere, 303. adducere 394
repræſentare, In præſentia dare 432
reſcribere ad equum 29
Rhedones Romanis dediti 55
rhemi Romanorū amici, 189. in inſidias Bellouacorum incidunt 214
rhemi ſe Cæſari dedunt, 38. eorū amicitiæ vſus Cæſari, 39. eorundē apud Cæſarē auctoritas & gratia 124.129.134.135
rheni fluminis latitudo & altitudo, origo, fluxus, & inſulæ

liis virtus 394
Romani ab Heluetiis cæduntur 10
romani arbitri regni AEgyptii teſtato electi 384
romani negotiatores imprudẽtes Genabi à Gallis opprimuntur 153
romani Sicambris prædabundis produntur 147.148
romani ſtatura breui, Gallis ludibrio ſunt 53
romanorum ac Britannorum diſpar pugna 103
romanorum incautorum oppreſſio ab Heduis 177
romanorum mos in pugna cõmittenda 373.374
romanorum ſeruitutem excutere Galli conantur 60
romanæ naues ad Maſſiliã 271
romanarũ legionũ plus quàm hyperbolica laus 523
roſcillus & AEgus Allobroges fratres à Cæſare ad Põpeiũ deficiunt, 351. & dein.
roſcius prætor Pompeium Cæſari purgat 243
roſtra actuariis nauibus Vatini⁹ imponit 416
Ruſpica opp. 440. primum ad amicitiam Cæſaris acceſſit in Africa 459
rutheni Aruernis cõciliãtur 155
rutilius Lupus pr. Pompeianus 252.351

S

Sabini legati cunctatio 66
ſabis flu. 45
ſabura Iubæ regis præfectus, 313. eiuſdem ſtratagema, 315. mors 494
ſacerdotum auctoritas 172.430
ſacerdotes Galliæ Druides 135.136
ſacramentũ apud ſe dicere Domitianos milites Cæſar iubet 252
ſacramẽti Domitiani religione milites ſuos liberãt Curio 309
ſacramentum militare vt ſoluatur 309.310
ſacramenti redemptione pecuniæ cogendæ inuentũ 423
ſacrati viri à Capua decem ex Cæſarianis cæſi 360
ſacrificia veterũ Gallorum 137
ſagittarii Galli 170
ſagittariorũ & funditorũ Pompeianorum cædes 374
ſagittarũ triginta millia in caſtellũ Cæſarianũ cõiecta 350
ſaguntinorum ſigna 501
ſalinarum ſtagnum 484
ſalona op. 322.415
ſalonarum conuentus, 322. oppugnatio ibid.
ſalſum flu. 500
ſalt⁹ Pyrenæ⁹, Caſtulonẽſis 260
ſalum pro mari 474
ſalluſtii ad Cercinnam inſulã geſta 456

ſalutatio militaris 488
ſamarobrina op. 106.110.124
ſamarobrinenſe Gallorum concilium 106
ſantones Toloſatium vicini 6
ſarſura opp. 481
ſaſales Coti regis filius inter Pompeii copias 320
ſaſernus præfectus Leptitanus 442.453
ſaturnini & Gracchorum caſus 242
ſaxea pluuia 464
Scæuæ cẽturionis ſcutũ,230.foraminibus confoſſum 350
ſcaldis flumen 145
ſcaphæ 87
ſcapula rogo extructo ſibi exitum parat 517
ſcipionis Põpeii fautoris & amici res actas vide fol. 238. 239.240.rurſus 336.337.338.339 340. itẽ à fol.437.ad fo.494
ſcorpio, bellicum inſtrumentum 167.453.455
ſcriboni⁹ Libo Achaicæ claſſis Põpeianæ præfectus, 320.cũ Cæſare ad Oricum colloquitur 327
ſcribonium Libonem Cæſar iubet de pace cum Pompeio
ſcutata & cetrata prouincia 161
Secuſiani pop. 7.190
ſecundarii, ſecundæ legionis milites 422
ſedulii Lemouicũ ducis mors 204
ſeduni Galli 56
ſeduſii Germani 35
ſegni pop.Germaniæ 144
ſegonax rex 105
ſegontiaci Britãniæ pop.ibid.
ſegouia opp. 424
ſenat⁹ omnis Venetus necat⁹, reliqui ſub corona vẽditi 65
ſenatuſconſultum aduerſus Cæſarem 236
ſenatuſcõſultũ extremũ, Dent operã magiſtratus ne reſp. detrimentũ capiat,241.quãdo id fieret 242
ſenectus apud Gallos etiam militat 214
ſenes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos comeſti 199
ſenones in fide Heduorũ 129
ſenonũ cõſcientia facinoris aduerſus Rom.125.eorũdẽ mot⁹,124.rebellio,128.deditio 129
ſentinæ vitia 335
ſequana flu. 1
ſequanus ager optimus totius

ſequanorum & Heduorum fa
ctiones 134
ſequanorum miſeria à Germa
nis,20.ab Arioviſto 21
ſequanis Hedui ſubditi 19.134
ſergius Galba Cæſari amic⁹ 235
ſeruius Galba,56. eius perple-
xitas 57
ſeruus dominũ iugulans, 506.
punitur 508
ſerui paſtores armantur à Pō-
peio 252
ſerui puberes armati Alexan-
drino bello 389
ſerui puberes omnes in extre
ma neceſſitate manumiſſi322
ſerui ſpeculatores capti in cru
cem ſublati 508
ſeruos ſe mentientes milites
interfecti 502
ſeruilis tumultus in italia 26
ſeruilius conſul 330
ſeſuuii Romanis dediti 55
Sex.Cæſar,301.Iulii Cæſaris a-
uunculus 429
Sex.Pompeius frater Cn.Pom
peii,497.à fratre Cn. Pom-
peio auxilium petit 498
Sex.Quintilius Varus 251.306
Sibutzates Aquitani Romanis
dediti 71
ſicambri 82.147.148
ſicilia ac Sardinia à Cæſare re-
cipiuntur 256
ſiccius, ſeu Sitius, Iubæ fines
inuadit 458
ſicoris flu. 261.267.272
ſignorum militarium conferē
dorum mos Gallicus 153
ſilicenſe flumen 424
Solduriorũ deuotorũ fides 68
ſontiates à Cæſare victi ibid.
ſoritia opp. 513
ſortes & vaticinationes matrũ-
fam. Germanorũ in præliis
ineundis 34.36
Speciaria & militaria dona 350
ſpeculæ Hiſpaniæ 500
ſpeculator Pompeianus captus
& occiſus 503
ſpeculatorum comprehenſo-
rum pœna 508
ſpeculatoria nauigia 87
Squill⁹ index cōiurationis 422
Stagnum ſalinarum 484
ſtatius Murcus Cæſaris legatus
327
ſtratagema Ambiorigis,113.Bel
louacorum,214.216.Cæſaris,
179.Domitii,341.Iubæ regis
315
ſtratagema Pōpeii in eruptio-
ne,354.Salonenſium ciuium
aduerſus Octauium 322.323
ſtratagema Vercingetorigis in
fallendis ſuis 164
Subſidiari,ſubſidiũ ferre 215
ſueſſiones Rhemorũ fratres,
38.39. Rhemis attributi, 210.
Cæſari deduntur 44
ſueui,35.36. Germanorum bel-
licoſiſſimi,72.Rhenum trāſ-

ire moliūtur,24.eorum delectus aduerſus Rom. 82.133
ſueuis ne dii quidem pares 76
ſueuis vectigales Vbii 74
ſulchitanorum mulcta à Cæſare 495
ſulmonenſes Cæſaris fautores 248
ſulpitius legatus Cæſaris 211
ſupplicia apud Gallos 137
ſurus Heduus captus 231
Sylla alter, Lentulus 240
ſylla interceſſionem tribunitiam non ſuſtulit 240.242
ſylla prænomine P. caſtrorum Cæſaris præfectus,348. eiuſdem dexteritas 349
ſyllæ Fauſti largitio 490
ſyriacæ res Cæſaris 429

T

Tabellæ tres iudicum 368
tabulæ Græcæ in Heluetiorū caſtris repertæ 18
tabulæ nouæ,318.earū lex 330
taleæ 196
tarbelli pop. 71
tarcōdarius Caſtor c c c. equites Pompeio ſuppeditat 320
tarraconenſes ad Cæſarē trāſeunt 272.302
tarſus Ciliciæ vrbs 430
ſtellum 290
taxi venenum 144
taximagulus rex 105
Tectoſages Volcæ 141
tegia opp. 483
tenchtherorum bellum 125
tergeſtinorum oppreſſio 221
teſtamētū Ptolemæi regis 383
teſtudo pedum L X 289
tetrarchia Deiotaro adimitur 436
teutomatus Nitiobrigum rex 170.180
teutoni & Cimbri,22.26.a finibus Belgarum arcentur 38
Thameſis flu. 100.103.104
thapſus op.484. eius cuſtodes Cæſar ignominioſe dimittit 464
thapſitanorum anguſtiæ,484. mulcta à Cæſare 495
thebas Calenus Cæſarianus recipit 351
thebenna oppidum 482
thebennenſes Cæſaris auxiliū inuocant ibid.
theologia Gallorum 137.138
Germanorum 139
theophanes Pompeianus 328
thermuspræetor Pōpeianus 245
theſſali in copiis Pōpeii 330

theutomatus, Vide Teutomat⁹.
Tiberi⁹ Nero Cæſarianus 403
tiberius Tullius 506
tigniũ op. Cæſaris ſtudioſũ 245
tigurinus pagus 8
tiſdre oppidum 458.489.493
tiſdritanorum mulcta à Cæſare 495
titurii Sabini trepidatio 110. 111.112
titi duo Hiſpani adoleſcentes Cæſariani ab inimicis intercepti 453
T. Allieni ignominioſa miſſio 469
T. Appii ſacrilegium impeditur 381.382
T. Baluẽtii primipilaris mors. 113
T. Cæcilii cẽturionis mors 266
T. Labienus Cæſaris legatus, 6. 51.61.107.145. Vide Labienus
T. Pulcio 358
T. Pulſionis cẽturionis inimicitia cũ L. Tareno, euſdémq; Pulſionis virtus 118
T. Rebillus proconſul 489
T. Salienus Centurio 453
T. Sextius 127.181.206
T. Silius 60
T. Terraſidius 60
T. Torius Italicenſis dux à legionibus quibuſdam eligitur in odium Caſſii 424
T. Vaſius 421
Togata Gallia 221.235
toloſa & Toloſates 6.67.156
torquatus Orici præfectus, 324. eius mors 494
Traiectus Britanniæ breuiſſimus 94
tranſrhenani populi, Galliæ domitæ fama audita legatos ad Cæſarem mittunt 55
trebonius legatus, 260. proconſul, 428. vi de tribunali deturbatus, 330.331. eiuſdem mira in reficiẽdis operibus induſtria, 297. humanitas 330
tres aut quatuor milites Cæſariani, duo millia Numidarum in fugam vertunt 479
treuiri, 24.61. equitatu cæteris Gallis præſtant, 50.95. Germanos aduerſum Romanos ſolicitant, 125.128. eorum ferocia, 222. clades 132.189.231
triboces Germani 35
triginta annos militans Centurio 463
triginta equites Galli duo millia Maurorum equitum repellunt 440
trinobantes, Britannorum ciuitas 104
triũphi Cæſaris ornamẽta 453
Tubero ab Actio Varo appulſu littoris Africani prohibetur 257
tulingi pop. 4.16
tullius legatus 505
tullii Rufi quæſtorii mors 488

turinum opp. & Turini à Milone ſolicitantur 331
turios Cælius ſolicitans interficitur 331
turris Phari admirabilis 386
tuticani cædes 360
Tympanorum in adytis ſpontaneus ſonus 382
tyrannos Cæſar in fidem recipit 429
tyronum legio 338.415

V

Vacalos inſula 77
vacca opp. 481
valerius adoleſcens 516
valeri9 Flaccus L.F.legatus Cæſaris,256. eius mors 350
valetiac9 Coti Hedui frater 171
vallus in maſc.genere 355.389
vangiones Germani 35
varro legatus Pompeii 260
varus in Africa,475.Iubæ reſiſtere non audet,317.eius fuga 311.475
varus flu. 287
vatinius Cæſarianus,378. eius virtus & victoria aduerſus Octauiũ 415.416.417.418
vatuca caſtellum,& Vatucenſis clades 145.147.149
Vbii,74.auxilium contra Sue-
Velaunii 196
vellaunodunũ op. deditur 158
velccaſſium poteſtas 39
venetia vrbs Galliæ maritima 61
veneti Galli, 59.60. Romanis dediti 55
venetorum Senatus à Cæſare necatus 65
veneti belli confectio 65.84
ventiſponte opp. 513
veragri Galli 56
verbigenus pagus 17
vercingetorix Celtilli filius, 154.159.proditionis reus,163. 164.165. eiuſdẽ res,169.173. 189.191.197. Cæſari deditur 205
vergaſillaunus Aruern9 Gallicarum copiarum dux, 197. 202.captus ibid.
vergilius Pompeianus Thapſi præfectus 484
vergobretus magiſtratus Heduorum 10
vernacularum legionum duarum robur 500
verocaſſes, ſeu Velocaſſes populi 39
verodoctius 5
veromandui 39.45.49
verſaonenſes 513

veteranarũ legionũ fiducia 455
Vibullius Rufus Pompeianus, 247.251.258.324
victoriæ ſimulacrum ſe conuertens 382
vienna opp. 157
virilitas Romanis negotiatoribus in Ponto execta 432
viridomarus Heduus 175.183.184
viridouix Vnellorum rex 65
viuos homines diis ſacrificabant Galli veteres 137
Vlcilles Hirus Põpeianus 247
vlla oppidum 426.497.498
Vnelli pop. 55.67
Vocates Aquitani Romanis deditі 71
voccio Noricorum rex 36
vocontii po. 7.69
voſegus mons 77
volcatius Tullus Cæſarianus 349
volcæ ſeu Volgæ Arecomici 156.190
vota Gallorum 138
Vrbes x x Biturigum vno die incenſæ 160
vri feræ 142
vrſao oppidum natura munitum 522
Vſipetes & Tenchtheri Germani, 72. à Sueuis expulſi. 74. Sicambris ſe iungunt 80
Vtica op. 304.312.489.490
vticenſis expeditio Curionis Cæſariani 304.305
vticẽſes Cæſaris amici, 312. eorum erga Catonem animus 489.490
Vxellodunũ opp. eiúſque obſidio & expugnatio 225.229.231
vxores Ariouiſti duæ 36
vxores communes apud Britannos 102
Vzita opp. 461.466.471.491

Z

Zama, regia Iubæ, illum excludit 492.493
zamenſes Cæſarem accerſunt, qui ſe à Iuba rege ſuo tueatur 493
Zela opp. Ponti 433
zetta oppidum 477

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE